

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

BİNSÂLİM HİMMÎŞ VE TARİHÎ ROMANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semra KAYA AITAOURI

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hamza ERMİŞ

ARALIK – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİNSÂLİM HİMMÎŞ VE TARİHÎ ROMANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semra KAYA AITAOURI

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

“Bu tez sınavı 10/12/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği / oile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Hamza ERMİŞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet BAKKALOĞLU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Bayram DEMİRCİGİL	Başarılı

ÖNSÖZ

Faslı Binsâlim Hımmîş, Modern Arap Edebiyatının önemli yazarlarından biridir. Yazar olmasının yanında bir şair ve düşünce insanı olan Hımmîş'in, çalışmamızın da konusunu teşkil eden dört tarihî romanı bulunmaktadır.

Çalışmamız, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Binsâlim Hımmîş'in hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ele alınmaktadır. İkinci bölümde söz konusu tarihî romanların içerik yönünden detaylı bir şekilde incelemesine; üçüncü bölümde ise bu romanlardaki anlatım ve üslûp özelliklerine yer verilmektedir.

Tezin yazılma sürecinde çalışmamı takip edip nihayete erdirmem hususunda beni yönlendiren ve motive eden danışman hocam Doç. Dr. Hamza ERMİŞ'e hürmetlerimi sunarım. Bu çalışmanın hazırlanmasında ve her zaman yanımda olan kıymetli eşim Halil AİTAOURI'ye, katkılarını ve desteklerini esirgemeyen Sn. Fatma Hayrünnisa ÇİL'e ve Sn. Hülya AFACAN'a gönülden teşekkür ederim.

Semra KAYA AİTAOURI

10.12.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	ix
SUMMARY.....	x
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: BİNSÂLİM HİMMÎŞ'İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	
.....	9
1.1. Hayatı	9
1.1.1. Doğumu ve Çocukluğu.....	9
1.1.2. Eğitim Hayatı	9
1.1.3. Görevleri.....	14
1.2. Eserleri.....	15
1.2.1. Şiir Kitapları	15
1.2.2. Romanları	16
1.2.3. Otobiyografi/Hatırât	19
1.2.4. Tiyatro Eserleri ve Senaryoları.....	19
1.2.5. Diğer Kitapları.....	20
1.2.6. Çıkardığı Dergiler.....	21
1.3. Edebî Kişiliği.....	23
BÖLÜM 2: BİNSÂLİM HİMMÎŞ'İN TARİHÎ ROMANLARININ İÇERİĞİ.....	35
2.1. <i>Mecnûnü 'l-hukm</i>	35
2.1.1. Şahıs Kadrosu.....	38
2.1.2. Bölümleri.....	43
2.1.3. Konusu.....	47
2.1.4. Olay Örgüsü	47
2.1.5. Zaman ve Mekân	55
2.2. <i>el- 'Allâme</i>	56
2.2.1. Şahıs Kadrosu.....	58
2.2.2. Bölümleri.....	68
2.2.3. Konusu.....	71

2.2.4. Olay Örgüsü	72
2.2.5. Zaman ve Mekân	85
2.3 <i>Zehratü 'l-Câhiliyye</i>	86
2.3.1. Şahıs Kadrosu	87
2.3.2 Bölümleri	94
2.3.3. Konusu	96
2.3.4. Olay Örgüsü	97
2.3.5. Zaman ve Mekân	104
2.4. <i>Hâze 'l-Endelüsî</i>	105
2.4.1. Şahıs Kadrosu	106
2.4.2. Bölümleri	111
2.4.3. Konusu	112
2.4.4. Olay Örgüsü	112
2.4.5. Zaman ve Mekân	133
BÖLÜM 3: BİNSÂLİM HİMMÎŞ'İN TARİHÎ ROMANLARINDA ANLATIM VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ	135
3.1. Anlatıcı ve Bakış Açısı	135
3.1.1. Hâkim Bakış Açısı ve Anlatıcı	136
3.1.2. Kahraman Anlatıcının Bakış Açısı	140
3.2. İktibaslar	144
3.2.1. Âyet ve Hadisler	145
3.2.2. Şiirler	157
3.3. Dil ve Üslûp Özellikleri	171
SONUÇ	179
KAYNAKÇA	182
EK	198
ÖZGEÇMİŞ	199

KISALTMALAR

B.	: Bin, ibn
Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî
Nşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölüm tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkîk eden
T.y.	: Tarih yok
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesaire
&	: Ve

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	*	Doktora	
Tezin Başlığı: Binsâlim Himmîş ve Tarihî Romanları			
Tezin Yazarı: Semra KAYA AITAOURI Danışman: Doç. Dr. Hamza ERMİŞ			
Kabul Tarihi: 10.12.2020		Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) +199 (tez) +1 (ek)	
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri		Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	
Bu çalışmada, son dönemin önemli yazar ve düşünce insanı olan Faslı Binsâlim Himmîş'in edebî kişiliği ve tarihî romanları incelenmiştir. Araştırmada kullanılan temel kaynaklar Himmîş'in <i>Mecnûnü'l-hukm</i>, <i>el- 'Allâme</i>, <i>Zehratü'l-Câhiliyye</i> ve <i>Hâze'l-Endelüsî</i> isimli tarihî romanları ile <i>ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd</i> isimli otobiyografisidir. Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızda öncelikle Binsâlim Himmîş'in hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgilere yer verilmiştir. Akabinde Himmîş'in söz konusu tarihî romanları, içerik bakımından incelenmiştir. Tarihî romanların içeriği; şahıs kadrosu, bölümleri, olay örgüleri, zaman ve mekân unsurları açısından ele alınmıştır. Son bölümde ise Himmîş'in tarihî romanlarının anlatım ve üslûp özellikleri; anlatıcı ve bakış açısı, dil ve üslûp özellikleri, âyet, hadis, şiirlerden iktibaslar başlıkları altında incelenmiştir. Sonuç olarak Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarında konu ve şahıslar farklı olsa da arka planda ağırlıklı olarak siyasî despotizm konusunun işlendiği, romanlardaki bölüm başlarında tarihî kaynaklardan iktibasların yapıldığı, yapılan bu iktibasların boyut ve işlev bakımından farklılık gösterdiği, yazarın romanlarında tarihî verilere dayandığı, tarihî kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda kurguya başvurduğu, romanlarında ele aldığı tarihî şahsiyetlerin dramatik ve hareketli hayat hikâyelerinin olduğu görülmüştür. Tarihî romanlarında büyük oranda anlatılan dönemin diline oldukça yakın ve edebî bir dilin kullanıldığı; romanların anlatıcı ve bakış açısı bakımından farklılık gösterdiği; âyet, hadis ve şiirlerden iktibaslar yapıldığı tespit edilmiştir.			
Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Binsâlim Himmîş, Tarihî Roman, <i>'Allâme</i> , <i>Mecnûnü'l-hukm</i> .			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	*	Ph.D.		
Title of Thesis: Bensalem Himmich and His Historical Novels				
Author of Thesis: Semra KAYA AITAOURI ERMİŞ		Supervisor: Assoc. Prof. Hamza		
Accepted Date: 10.12.2020		Number of Pages: ix (pre text) + 199 (main body) +1(app.)		
Department: Basic Islamic Sciences		Subfield: Basic Islamic Sciences		
In this study, Moroccan Bensalem Himmich's who is an important writer and thinker of the last period, literal personality and historical novels were discussed. The main sources of the study are Himmich's historical novels, <i>Majnūn al-Hukm</i>, <i>al-‘Allāma</i>, <i>Zahrat al-Jahiliyyah</i> and <i>Hadha al-Andalusī!</i> and his autobiography titled <i>Al Zāt: Bayn Al Wujood Wal Eijad (The Self: Between Existence and Creation)</i>. The study includes an introduction part and three main chapters, and firstly, the information about Bensalem Himmich's life, works and literary personality was given. Then, the historical novels of Himmich were examined in terms of content. The content of historical novels; characters, departments, plots, time and space are discussed. Finally, the narrative and stylistic features of Himmich's historical novels; the narrator and his point of view, language and style features, verses, hadiths, and quotations from poems were examined in the chapters. As a result, it can be said that although the subjects and characters are different in Bensalem Himmich's historical novels, the subject of political despotism is predominantly discussed in the background, quotations are made from historical sources at the beginning of the chapter in the novels, and these quotations differ in size and function. The author's novels are based on historical data as well as historical sources are insufficient. In addition to this, it has been observed that he uses fiction in situations and has dramatic and moving life stories of historical figures in his novels. Lastly, it is observed that his historical novels' literary language is very close to the language of the period that he described, that the novels differ in terms of narrator and point of view, and quotations are made from verses, hadiths and poems.				
Keywords: Arabic Literature, Bensalem Himmich, Historical Novel, <i>al-‘Allāma</i> , <i>Majnūn al-Hukm</i> .				

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Binsâlim Hımmîş, Modern Arap Edebiyatında önemli bir Faslı yazardır. Felsefî çalışmalarının yanı sıra nesir ve şiir türünde kaleme aldığı edebî eserleri de bulunmaktadır. Edebiyat alanındaki çalışmaları arasında öne çıkanlar; tarihî şahsiyetlerin hayatlarını konu alan tarihî romanlarıdır. Biz de bu çalışmamızda Hımmîş'in hayatını, edebî kişiliğini ve tarihî romanlarını inceleyeceğiz.¹

Çalışmanın Amacı

Binsâlim Hımmîş'in edebî kişiliğini ve tarihî romanlarını konu alan bu çalışmanın amacı; kendisinin edebî kişiliğini ortaya koymak ve tarihî romanlarını içerik, anlatım ve üslûp özellikleri bakımından incelemektir. Böyle bir çalışma yapmamızın sebebi, Fas'ta ilk tarihî romanı kaleme alan Binsâlim Hımmîş ile tarihî romanları hakkında yeterli düzeyde çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

Çalışmanın Önemi

Binsâlim Hımmîş'in bu çalışmada incelediğimiz tarihî romanları, farklı açılardan bazı akademik çalışmalara konu edilmiştir. Ulaşabildiğimiz çalışmalar şunlardır:

Selîme 'Azâvûrî'nin *er-Rivâye ve 't-Târih* adlı yüksek lisans tez çalışmasında; tarih ve roman arasındaki ilişki ele alınmakta, edebî eserlerde metin içinde kullanılan edebî kuramlara yer verilmektedir. Bu kuramlardan bazıları Binsâlim Hımmîş'in *el-'Allâme* romanı ile İbn Haldûn'un eserleri arasındaki ilişki üzerinde tatbik edilmekte ve söz konusu ilişki daha çok tablolar halinde istatistikî olarak sunulmaktadır.²

Mansûrî Semîra'nın *Tavzîfü 't-türâs fi 'r-rivâyâti 'l-meğâribiyyeti 'l-cedîde* isimli doktora tezinde; Fas, Tunus, Cezayir ve Libya'yı içine alan Kuzey Afrikalı bazı yazarların romanları; eserlerinde kullandıkları tarih, halk şarkıları, atasözleri, lehçeler gibi bazı unsurlar açısından incelenmiştir. Binsâlim Hımmîş'in *el-'Allâme* romanı da bu

¹ Bu çalışmada Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin imlâ kaideleri esas alınmıştır.

² Bk. Selîme 'Azâvûrî, *er-Rivâye ve 't-târih dirâsetün fi 'l-'alâkâti 'n-nassiyye - Rivâyetü 'l-'Allâme li Binsâlim Hımmîş nemûzecen* (Cezayir: Bin Yûsuf Bin Hadde Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

unsurlardan “tarih” başlığı altında örnek bir çalışma olarak ele alınan tarihî romanlardan biridir.³

Dr. Muhammed Riyâd Vitâr’ın *Tavzîfü’l-türâs fi’r-rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsıra* isimli kapsamlı çalışmasında; modern Arap romanında kullanılan öykü, biyografi, tarih, dinî metin, edebî ürünler vb. unsurlar farklı bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Tarihî metinlerin romanlarda kullanımı ve metin içine yerleştirilmesi, tarihî romanlarda yer alan tarihî şahsiyetler vb. konularını işlediği üçüncü bölümde; örnek olarak incelediği dört tarihî romandan biri Binsâlim Himmîş’in *Mecnûnül-hukm* romanıdır.⁴

Mübâreke Bekîrî ve ‘Âişe Bûter’â tarafından hazırlanan *es-Sîretü’l-ğayriyye fî rivâyeti’l-‘Allâme li Binsâlim Himmîş* isimli yüksek lisans çalışmasında *el-‘Allâme* romanında İbn Haldûn’un biyografisinin nasıl ele alındığı incelenmiştir.⁵ Sa‘diye b. Setîti tarafından ise bu çalışmanın ikinci kısmı benzer bir isimle (*Tecelliyâtü’s-sîreti’l-ğayriyye fî rivâyeti’l-‘Allâme li Binsâlim Himmîş*) makale olarak yayımlanmıştır.

Yapılan bu çalışmalar tarafımızca incelenmiş olup içeriklerinin genel olarak benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. *el-‘Allâme* ile *Mecnûnül-hukm* romanlarındaki tarihî metinleri tespit etmeye yönelik olarak yapılmış bu çalışmaların; söz konusu romanlar ile ilgili önemli sayılabilecek değerlendirmelere yer verdiği ancak Binsâlim Himmîş’in edebî kişiliği ile tarihî romanlarını kapsayıcı bir nitelik taşımadıkları görülmüştür. Himmîş ve tarihî romanlarını bir arada inceleyen bir çalışmanın bulunmaması, bizleri bu konu üzerinde araştırma yapmaya yöneltmiştir. Böyle bir çalışmanın, hem Binsâlim Himmîş’in edebî kişiliğini ortaya koymaya hem de tarihî romanlarını içerik ve üslup özellikleri ile tanıtmaya katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda incelediğimiz temel kaynaklar, Binsâlim Himmîş’in bugüne kadar yazmış olduğu dört tarihî romandır. Bunlar; *Mecnûnül-hukm*, *el-‘Allâme*, *Zehratü’l-Câhiliyye* ve *Hâze’l-Endelüsî* adlı romanlardır. Ayrıca yazarın 2019 yılında kaleme aldığı *ez-Zât*

³ Bk. Mansûrî Semîra, *Tavzîfü’l-türâs fi’r-rivâyâti’l-meğâribiyyeti’l-cedîde* (Cezayir: Cilâlî el-Yâbis Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017).

⁴ Bk. Muhammed Riyâd Vitâr, *Tavzîfü’l-türâs fi’r-rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsıra* (Dımaşk: İttihâdü Küttâbi’l-‘Arab, 2002).

⁵ Bk. Mübâreke Bekîrî & ‘Âişe Bûter’â, *es-Sîretü’l-ğayriyye fî rivâyeti’l-‘Allâme li Binsâlim Himmîş* (Cezayir: Muhammed Bûdiyâf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

*beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*⁶ isimli otobiyografisi de hayatını, eserlerini ve edebî kişiliğini aktarırken kullandığımız temel kaynaklardandır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Binsâlim Hımmîş'in hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm, Hımmîş'in tarihî romanlarının içerik özellikleri açısından tahliline ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise tarihî romanları, anlatım ve üslûp özellikleri bakımından incelenmiştir.

Tarihî Roman

Tarihî roman; herhangi bir tarihî dönemi ya da olayı gerçeğe yakın ama edebî bir biçimde aktaran romandır.⁷ Tarihî romanda yazarın, şahit olduğu dönemi mi yoksa tarihî kaynaklardan öğrendiği zaman dilimini mi aktardığı hususunda edebiyatçılar arasında ihtilaf vardır. Söz gelimi, bazı edebiyatçılar tarihî romanı; ele aldığı zaman, mekân, insan ve olay unsurları bakımından yazarın şahit olmadığı bir dönemi gerçeğe yakın bir hayat halinde kompozisyonlaştırdığı edebî eserler olarak yorumlamışlardır.⁸ Yani bir romanın tarihî sayılabilmesi için konunun tamamlanmış, zamanın mührünü yemiş olması gerekmektedir.⁹ Bazı edebiyatçılar ise tarihî romanı; herhangi bir tarihî dönemi ya da olayı gerçeğe yakın ama sanatsal bir biçimde aktaran bir roman türü olarak tanımlamışlardır.¹⁰ Tarihî romanı, tarihî olma vasfını roman olmasına üstün tutarak insanların tarih okumasına teşvik için bir araç olarak görenler de vardır. Böyle düşünen edebiyatçılar, gerekli yerlerde yapılan ayrıntılı tasvirler haricinde gerçek dışı unsur ve anlatımları romana dahil etmeyi uygun bulmamışlardır. Corcî Zeydân (1861-1914) böyle düşünen edebiyatçılara örnek olarak verilebilir.¹¹

⁶ Binsâlim Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd* (ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezü's-Sekâfiyyü li'l-Küttâb, 2019).

⁷ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 15; Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 222.

⁸ Sadık Tural, *Tarihi Roman Geleneği veya Cezmi, Doğumunun 150. Yılında Namık Kemal* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1993), 69.

⁹ Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 15.

¹⁰ Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 15.

¹¹ Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı* adlı eserinde 68. sayfada Corcî Zeydân'ın tarihi roman ile ilgili görüşlerine detaylı olarak yer vermiş ancak 133 numaralı dipnotta söz konusu kaynağa ulaşamadığını belirtmiştir. Bk. Er, *Modern Mısır Romanı*, 68. Arap Edebiyatı'nda tarihî romanın kurucusu kabul edilen Corcî Zeydân, tarihî romanları, tarih öğretiminde bir araç olarak görmüştür. Kendine has üslubu ile tarihi bilginin soğukluğunu ortadan kaldırıp onu cazip bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Bk. Hilmi Muhammed el-Kâ'ûd, *er-Rivâyetü't-târîhiyye fî edebînâ el-hadîs – dirasetün tatbikiyyetün* (Kafrü's-Şeyh: Dâru'l-İlmi ve'l-İmân, 2010), 15-16.

Tarihî romanda, anlatılanların boyutunun tarihî olması yeterli değildir. Yani tarihi anlatan her roman, tarihî roman değildir. Burada ayırıcı ölçü; yazarın, anlattığı zaman diliminin neresinde bulunduğudır. Başka bir deyişle, yazarın kendisinin şahit olduğu dönemi mi yoksa yüzde yüz tarihî kaynaklardan öğrendiği bir zaman dilimini mi kaleme aldığıdır. Yazarın, şahit olduğu bir dönemi anlattığı roman; “devir romanı”, tamamen tarihî kaynaklardan öğrenerek kurguladığı zaman dilimini konu edindiği roman ise; “tarihî roman” olarak isimlendirilmektedir.¹²

Tarihî roman yazarı, eserini kaleme almadan önce birtakım hazırlıklar yapar. İlk etapta son derece kapsamlı bir araştırma için harekete geçer. Konu olarak seçtiği tarihî dönem, olay veya şahısla ilgili bulabildiği tarihî kaynaklara müracaat eder. Bu kaynaklardan topladığı bilgilerin yanı sıra yazacağı dönemin insanların sosyolojik alt yapısını tasvir edebilmesi için o dönemin insanların yeme-içme ve giyim-kuşam alışkanlıkları, sosyal hayatları gibi konularda da tafsilatlı bilgiye ihtiyaç duyar. Bunun için ulaşabildiği destanları, efsaneleri, masalları ve tarihî vesikaları inceler. Bu geniş ve teferruatlı araştırma evresinden sonra, geniş bir bilgi birikimi elde eder ve bunu bir ayıklama işlemine tabi tutar. Akabinde kurgu süreci de başlar. Yazar; kendi tercihlerine, kişisel görüşlerine ve inşa yeteneğine göre elindeki malzemeyi kullanır ve böylelikle tarihî roman ortaya çıkar.¹³

Tarihî romanların, ağırlıklı olarak kurguya dayandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Alfred Döplin’in (ö.1957) de dediği gibi, tarihî roman her şeyden önce bir romandır, tarihî değildir.¹⁴ Bu noktadan hareketle, belli ölçüde tarihî kaynaklara dayanan yazar, yapıtının roman olma özelliğini de göz önünde bulundurmalı ve kendi kişisel tercihiyle göre eserinde başvuracağı kurgu oranına karar vermelidir.¹⁵

Tarihî romanlarda yazarın, tarihî gerçeklere ne kadar sadık kalacağı veya nerede ne oranda kurguya yer vereceği elbette onun kişisel tercihi ile alakalıdır. Ancak, yazarın edebî bir eser yazdığını da unutmaması gerekir. Çünkü tarihî romanda esas olan tarih

¹² Argunşah, *Tarih ve Roman*, 148.

¹³ Argunşah, *Tarih ve Roman*, 24-25; Yakup Çelik, “Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler”, *Bilig* 22 (Haziran 2002), 51; Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 220-221.

¹⁴ Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 13.

¹⁵ Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 15; Muhammed Muhammed Hasen Tabîl, *Tehavvülâtü’r-rivâyeti’t-târîhiyye fi’l-edebi’l-‘Arabî* (Gazze: Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 5; Tural, *Tarihî Roman Geleneği veya Cezmi*, 69.

değil, edebiyattır.¹⁶ Ayrıca, tarihî kaynaklarda her konuda ayrıntılı bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı düşünülünce, kurgu yoluna başvurmak adeta kaçınılmazdır. Dolayısıyla tarihî roman yazarı, tarihî gerçekliğe belli oranda bağlı kalarak kurmaca bir dünya meydana getirir. Bu kurmaca dünyayı; kendi ideolojisi, düşünceleri çerçevesinde ve eserde vermek istediği mesajlar doğrultusunda şekillendirir.¹⁷

Arap Edebiyatında Roman ve Tarihî Roman

Roman; “gerçek ya da kurgusal bir olayın nesir biçiminde anlatımı” anlamına gelen Latince “romanus” kelimesinden türemiştir.¹⁸ Arapça karşılığı “rivâye”dir.¹⁹

Marksist filozof ve edebiyat kuramcısı olan George Lukacs’a göre, modern çağın başat edebî türü olan romanın²⁰ ortaya çıkması ve gelişmesi bir anda olmamıştır. Masal, destan gibi öz ve şekil açısından romanla benzerlik gösteren ve romanın temelini oluşturan bazı edebî türlerin devamı niteliğinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte dikkat çeken en önemli husus, hayalden hakikate doğru bir ilerlemenin kendisini göstermesidir.²¹ Batıda tarihî romanların ortaya çıkışı ve gelişmeye başlaması 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bu tarihi 18. yüzyıla götürmek isteyenler olsa da yaygın kabule göre; bu alanda ilk örneği 1814’te *Waverley* adlı çalışmasıyla Walter Scott (1771-1832) vermiştir.²² Scott bu

¹⁶ Tarihî romanı, tarihî olma vasfını roman olmasına üstün tutarak insanların tarih okumasına teşvik için bir araç olarak görenler de vardır. Böyle düşünen edebiyatçılar, gerekli yerlerde yapılan ayrıntılı tasvirler haricinde gerçek dışı unsur ve anlatımları romana dahil etmeyi uygun bulmamışlardır. Corcî Zeydân (1861-1914) böyle düşünen edebiyatçılara örnek olarak verilebilir. Bk. Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı*, 68.

¹⁷ Argunşah, *Tarihî Roman*, 24, 38-39; Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 222-223. İngiliz tarihçi Edward Hallet Carr ile İspanyol tarihçi Josep Fontana’ya göre tarih yazımında bile tarihçi, kendi dünya görüşü ve ideolojik yapısına göre tarihi yorumlar ve bunun dışına çıkabilmesi imkansızdır. Bk. Yakup Çelik, “Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler”, 51. Bu iki tarihçinin bu konuda görüşlerini kaleme aldıkları eser, *Tarih Yazımında Nedensellik ve Yanlılık* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

¹⁸ Nevin Karabela & Feyzettin Ekşi, “Arap Edebiyatı’nda Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (Aralık 2015), 193.

¹⁹ *Tehavvülâtü’r-rivâyeti’t-târihiyye fi’l-edebi’l-‘Arabî* (Gazze: Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 2. Arapçada rivaye kavramını bu anlamda ilk defa kullandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bir kahraman etrafında gelişen olayların anlatım ve aktarımına dayandığı için, 19. Yüzyılın ilk yarısından biraz sonra Avrupa’da kaleme alınan romanlardan yapılan tercümelerin rivaye kelimesi ile karşılanmış olması muhtemeldir. Sözlümlü, Alexandre Dumas’ın Türkçeye *Üç Silahşörler* ismiyle tercüme edilen eseri, Necîb el-Haddâd tarafından *Rivâyetü’l-fürsânî’s-selâse* olarak Arap Edebiyatındaki yerini almıştır. Bk. Rahmi Er, “Roman (Arap Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/164.

²⁰ Georg Lukacs, Marksist filozof ve edebiyat kuramcısıdır. *Roman Kuramı* adlı eseri önemli yapıtlardandır. Türkçe çevirisi için bk. Georg Lucaks, *Roman Kuramı*, çev. Cem Soydemir (İstanbul: Metis Eleştiri, 2002).

²¹ Karabela & Ekşi, “Arap Edebiyatı’nda Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, 193.

²² Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 16.

eserinde, İskoç halkına ait efsaneleri ve halk hikâyelerini toplayarak kendi tarih bilgisiyle yoğurmuş ve roman haline getirmiştir.²³

Batıdaki modern hikâye ve roman türlerinin temelinde Arap Edebiyatı tarihinde yer alan kaynaklara dayandığı şeklinde bir görüş Araplar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Nitekim Kur'an'da geçen kıssalar, 'Antere, ez-Zâhir Baybars, Seyf b. Zî Yezzen, Hayy b. Yakzân, Binbir Gece Masalları ve makâmât²⁴ gibi anlatı ürünleri ve türleri Batıdan önce Doğuda ortaya çıkmıştır. Ancak kabul etmek gerekir ki, Arap Edebiyatında roman türünün edebî bir değer kazanması, Batıdan sonra; yani ancak yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden sonra olmuştur.²⁵

Batı menşeli edebî bir tür olan romanın Arap Edebiyatında ortaya çıkması tercümeler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Arapçaya çevrilen ilk roman, Fransız yazar François Fenelon'a ait *Telemak'ın Maceraları* (*Les Aventures de Telemaque*)'dır.²⁶ Bu çeviriyi; Jean De La Fontaine (1621-1695), Moliere (1622-1673), Balzac (1799-1850), Alexandre

²³ Scott, Waverley romanı ile birlikte tarihî roman yazarlığı alanında kurucu isim olmasının yanı sıra ortaya koyduğu ilkeleri ile bir tarihî roman geleneğinin ana taşlarını oluşturmuş, kendisinden sonra gelenleri çok derinden etkilemiştir. Ayrıca Scott'un etkisi sadece İngiltere ile sınırlı kalmamış, hemen hemen bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 16-17, 24-26; Yakup Çelik, "Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler", 2; Turgut Gögebakan, "Tarihsel Romanda Kişiler Sorunu", *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi* 0/12 (Nisan 2012), 115-123.

²⁴ Makâme; Arap Edebiyatında roman, hikâye gibi edebî türlerin atası gibi görülen, seci'li ifadelerin kullanıldığı bir nesir türüdür. Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisine makâmât denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Hayrûnnisa Çil, *Muhammed Ferîd Vecdî'nin Edebî Kişiliği ve Makâmeleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 1-5; Erol Ayyıldız, "Makâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/417-419.

²⁵ Muhammed Huseyn Heykel, *Sevratü'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1978), 68-78; Er, *Modern Mısır Romanı*, 55.

²⁶ Bu romanın Fransızcadan Arapçaya tercümesi, Mısırlı yazar Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî tarafından 1867'de *Mevâki' u'l-eflâk fî vekâ'i i Telîmâk* ismiyle yapılmıştır. Bk. Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/164; Hamdi Sakkût, *The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995* (Cairo: The American University in Cairo Press, 2000), 15; Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 164. Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî (1801-1873), 19. yüzyılın son çeyreğine gelene kadar geçen yaklaşık kırk beş yıllık süre içerisinde Mısır'ın edebî ve kültürel hayatına, doğrudan olmasa bile zaman zaman siyasî hayatına yön vermiş en önemli şahsiyettir. Bk. Er, *Modern Mısır Romanı*, 16-20.

Söz konusu romanın Türkçeye çevirisi 1862'de *Tercüme-i Telemak* ismiyle Yusuf Kâmil Paşa tarafından yapılmış ve Batı Edebiyatından Türkçeye tercüme edilen ilk roman olarak Türk Edebiyatına girmiştir. Bk. Metin Kayahan Özgül, "Yusuf Kâmil Paşa'nın Tercüme-i Telemak'ı", *Erdem* 14/40 (Ocak 2002), 212. İlk baskısı için bk. François Fenelon, *Tercüme-i Telemak*, çev. Yusuf Kâmil Paşa (İstanbul: Tabhâne-i Âmire (Devlet Matbaası), 1862). Mithat Cemal Kuntay, *Telemak'ın aslında Giritli Hüseyin Hâki Bey tarafından Türkçeye tercüme edildiğini, Yusuf Kâmil Paşa'nın ise bu tercümeyi sadece Osmanlıca'ya çevirdiğini ileri sürmektedir*. Bk. Hasan Anamur, *Başlangıçtan Bugüne Fransızca'dan Türkçe'ye Yapılmış Çeviriler ile Fransız Düşünürler, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynak Denemesi* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2013), 404.

Dumas (1802-1870) ve Victor Hugo (1802-1885) gibi meşhur Batılı yazarların romanları takip etmiştir. Günden güne Arap okurlar üzerindeki olumlu tesiri artarak devam eden tercüme eserler; hikâye ve kıssa yazarlarını da etkilemeyi başarmıştır. Arap Edebiyatında Avrupa kaynaklı roman türü denemeleri başlamış ve bu yazarlar, Suriye ve Lübnan menşeli Hristiyanlar arasından olmuştur.²⁷ Modern manada ilk Arap romanının, az sayıda ihtilaf bulunmakla birlikte, Mısırlı yazar Muhammed Huseyn Heykel (1888-1956) tarafından 1914'te kaleme alınan *Zeyneb*²⁸ isimli roman olduğu kabul edilmektedir.²⁹

Tarihî roman yazımına zemin hazırlayan ilk örnekleri 10. yüzyıl (h. 4. yüzyıl) Doğu edebiyatlarında görmek mümkündür. Basra doğumlu söz ustalarından Ebû Ali et-Tenûhî'nin (ö. 384/994) *el-Ferec ba'de's-şidde* adlı eserini bu kategoride öncü bir çalışma olarak değerlendirebiliriz. Tenûhî bu eserinde, günlük ve tarihî olayları hikâye ve roman tarzında anlatmıştır. Kendisinin başından geçen olayların yanı sıra babası ile hocalarının yaşadıklarını da kayda geçirmiştir. Eseri kaleme alırken okuyucuya hoş vakit geçirtmeyi hedefleyen Tenûhî, farklı konularda hikâyeler ile rivayetlere yer vermiş; atasözleri, şarkılar ve fıkralar ile içeriği zenginleştirmiştir. Kısa zamanda edebiyat meclislerinde rağbet gören bu eser, birçok defa istinsah edilmiştir. İran, Türk ve Yahudi edebiyatında önemli rol oynamış, çeşitli dillere çevirisi yapılmıştır.³⁰

Lübnanlı yazar Selîm el-Bustânî, 1870'li yıllarda *el-Cinân* dergisi için bir dizi tarihî ve sosyal içerikli roman kaleme almıştır. Onun tarihle romantik zevki birleştiren bu eserleri, Arap Edebiyatında tarihî romanın ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.³¹ Öte yandan Arap Edebiyatında tarihî roman denince akla ilk gelen isim Lübnan asıllı Hristiyan edebiyatçı ve tarihçi Corcî Zeydân'dır. Zeydân, İslam tarihinin muhtelif dönemlerini

²⁷ Karabela & Ekşi, "Arap Edebiyatı'nda Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", 193.

²⁸ *Zeyneb* romanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şevkî Dayf, *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mu'âsır fî Mısır* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2011), 274-277; Er, *Modern Mısır Romanı*, 89-101.

²⁹ Er, *Modern Mısır Romanı*, 89

³⁰ İbrahim Yılmaz, "Amin Maalouf'un Tarihî Romanları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34 (2007), 80; Soner Gündüzöz, "Tenûhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/470-471.

³¹ Selîm el-Bustânî, "el-Muallim" lakabıyla meşhur olan Lübnanlı eğitimci ve yazar Butrus el-Bustânî'nin oğludur. Birçok dil bilen ve tercüme faaliyetlerinde bulunan Butrus el-Bustânî, Beyrût'ta el-Medresetü'l-Vataniyye isminde bir yüksekokul kurmuştur. Oğlu Selîm ile *el-Cinân* dergisi başta olmak üzere çeşitli dergi ve gazeteler çıkararak muhtelif konularda makaleler kaleme almıştır. Bk. Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", 35/164; Rahmi Er, "Modern Lübnan Romanına Genel Bir Bakış", *Doğu Dilleri Dergisi* 5/1 (1992), 127-134.

konu alan yirmi bir tarihî roman ve ayrıca bir aşk romanı kaleme almıştır.³² Zeydân'ın amacı, diğer tarihî roman yazarları gibi edebî bir ürün ortaya koymak değil; tarihi öğretmek ve okuyucuyu sıkmadan hatta eğlendirerek tarihî bilgileri roman formatında aktarmaktır.³³ Edebiyatçı kimliğinden çok tarihçi kimliğini ön plana çıkararak kaleme aldığı eserleri, Arap ve İslam tarihinin bütün aşamalarını kapsamaktadır.³⁴ Onun bu eserleri, modern romanın ortaya çıkması ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.³⁵

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarında Selîm el-Bustânî ve Corcî Zeydân gibi Lübnanlı Hristiyan yazarların, tarihî romanlara ve tarih anlatımına yönelmesinde o bölgede yayılan Arap milliyetçilik akımının etkisi olmuştur. Bu akım sebebiyle tarih, o dönemde edebiyatçıların yoğun ilgi gösterdiği bir alan haline gelmiş ve tarih aracılığıyla Arap dilini ve kültürünü canlandırmayı hedeflemişlerdir. Bu durum; tarihî roman, köşe yazıları, otobiyografi ve modern tarih kitapları gibi yeni edebî ürünlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³⁶

Selîm el-Bustânî ve Corcî Zeydân'ın tarihî roman alanında açtığı çıkır, daha sonra hemen hemen bütün Arap ülkelerinde roman sahasında ilk girilen yol olmuştur. Arap roman geleneğinde tarihî roman; Mısır'da Ali el-Cârim (1881-1949), Muhammed Ferîd Ebû Hadîd (1893-1967), Muhammed Saîd el-'Uryân (1905-1964), Ali Ahmed Bâkesir (1910-1969), Abdülhamîd Cûde es-Sehhâr (1913-1974) ve Necîb Mahfûz (1911-2006) gibi yazarların çalışmalarıyla devam ettirilerek olgunlaşmıştır. Bu dönemde Farah Antûn (1874-1922), Zeyneb Fevvâz (1860-1914), Lebîbe Hâşim (1880-1947) ve Ya'kûb Sarrûf (1852-1927) gibi isimler de roman sahasındaki önemli şahsiyetlerdendir.³⁷

³² Corcî Zeydân'a ait romanların isimleri yayın sıralarına göre aşağıdaki şekildedir: 1. *el-Memlûkû 'ş-şârid* (1891), 2. *Esîru'l-mütemehdî* (1892), 3. *İstibdâdû'l-Memâlik* (1893), 4. *Cihâdû'l-muhibbîn* (1893), 5. *Armânûsetu'l-Mısriyye* (1896), 6. *Fetâtü Gassân* (1897-1898), 7. *'Azrâ'ü Kureyş* (1899), 8. *17 Ramazân* (1900), 9. *Gâdetü Kerbelâ* (1901), 10. *el-Haccâc b. Yûsuf* (1902), 11. *Fethu'l-Endelüs* (1903), 12. *Şarl ve Abdurrahmân* (1904), 13. *Ebû Müslim el-Horasânî* (1905), 14. *el-'Abbâse uhtü'r-Reşid* (1906), 15. *el-Emîn ve'l-Me'mûn* (1907), 16. *'Arûsü Fergâne* (1908), 17. *Ahmed b. Tolûn* (1909), 18. *Abdurrahmân en-Nâsir* (1910), 19. *el-İnkılâbu'l-Osmânî* (1911), 20. *Fetâtü'l-Kayrevân* (1912), 21. *Salâhuddîn el-Eyyûbî* (1913), 22. *Şeceretü'd-Durr* (1914). Bk. Karabela & Ekşi, "Arap Edebiyatı'nda Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", 196-197. Eserler hakkında daha fazla bilgi için bk. Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/70-71.

³³ Çelebi, "Corcî Zeydân", 69-71.

³⁴ Er, *Modern Mısır Romanı*, 69.

³⁵ Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", 35/164-166.

³⁶ Karabela & Ekşi, "Arap Edebiyatı'nda Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", 193.

³⁷ Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", 35/164-166.

BÖLÜM 1: BİNSÂLİM HİMMÎŞ'İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Binsâlim Himmîş, 1948 yılında Fas'ın Meknes şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası aynı zamanda ticaretle uğraşan “fakih” lakaplı sıkı bir Mâlikî imam-hatip,³⁸ annesi ise Endülüslü asıllı bir ev hanımıdır.³⁹ Kendisinden yedi yaş büyük Bekir isminde bir erkek kardeşi ile üç kız kardeşi vardır.⁴⁰

Binsâlim Himmîş, çocukluk dönemini Eski Meknes'te geçirmiştir. Çocukluğunda ve yetişmesinde babasının büyük rolü olmuştur. Babası, Mâlikî mezhebi ile ilgili klasik eserlere dayanan geleneksel bir dinî eğitim almıştır. Ayrıca Fransız sömürgesi⁴¹ döneminde ülkenin bağımsızlığı için ulusal hareketlere ve eylemlere katılmış, dua etmek için mescitlerde insanları toplayarak organize etmiş bir vatanseverdir. Hatta katıldığı protestolardan biri sırasında yaralandığı da olmuştur. Bunların yanı sıra, Himmîş'i bir vatansever olarak yetiştirmek için çok gayret sarf etmiş, ona sürekli olarak Meknes halkının bağımsızlık için ortaya koyduğu mücadeleyi ve zaferlerini anlatmıştır.⁴²

1.1.2. Eğitim Hayatı

Binsâlim Himmîş'in ilk eğitiminin ailede başladığı söylenebilir. Babası; medreselerde eğitim gören, ilme ve okumaya değer veren muhterem bir zâttır. Çevresinde ilim ehli

³⁸ Binsâlim Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd* (ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezu's-Sekâfiyyü lil-Küttâb, 2019), 25.

³⁹ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 27.

⁴⁰ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 24. Genel olarak eserlerinde ithaf üslûbunu kullanan Binsâlim Himmîş, *Mihanü'l-fetâ Zîn Şâme* adlı eserini kızkardeşlerine ithaf etmiştir. Kız kardeşlerinin isimleri 'Atike, Reşîde ve Suâd'dır. Bk. Binsâlim Himmîş, *Mihanü'l-fetâ Zîn Şâme* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 1993), 5.

⁴¹ Bk. İsmail Ceran, *Fas Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012) 889, 891; es-Siddîk el-'Arabî, *Kitâbü'l-Mağrib* (Beyrût: Dâru's-Sekâfe, 1984), 21, 33-35; Onur Çapar, “Bağımsızlıktan Sonra Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasî Süreç: Fas ve Libya Örneği”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2 (Haziran 2020), 688-693; Ş. Tufan Buzpınar, “Fransa (Fransız Sömürgeciliği)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/185. Fas, Tunus ve Cezayir'in sömürge dönemi ile bağımsızlık mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Davut Dursun, “Fas (Himaye Dönemi ve Bağımsızlık)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/192-196; Ahmet Kavas, “Tunus (Sömürge Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/391-393; Davut Dursun, “Cezayir (Sömürge Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/391-393; İbrahim Harekât, “Mağrib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/314-318.

⁴² Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 25-27.

insanlar bulunan babasının, en yakın arkadaşlarından biri olan Muhammed el-Menûnî; *Ma'lemetü'l-Mağrib* isimli ansiklopedide ismi geçen tarihçilerdendir. Annesi Betûl Hanım ise ev hanımı olduğu halde “*İlim nurdur, cehalet utançtır.*” (العلم نُورٌ والجهل عارٌ) prensibiyle yola çıkan, cehaletle mücadele derslerine katılan azimli bir kadındır.⁴³

İlme önem veren dindar bir ailede doğan Binsâlim Hımmîş'in, ev dışında ilk eğitim tecrübesi; ailesi tarafından bir fakihin yanına Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemesi için bırakılmasıyla başlar. Hımmîş, bu fakihin yanında Kur'an-ı Kerim'in büyük bir bölümünü ezberler. Ancak ilerleyen yıllarda ezberlediği sûreleri tekrar etmediği için Yasin, Yûsuf, Meryem ve Rahmân Sûreleri ile kısa sûreler dışındakileri zamanla unuttuğunu ifade eder.⁴⁴

Binsâlim Hımmîş, ilkokul eğitimini Meknes şehrinde bulunan Medresetü Derbi's-Selâvî'de almıştır. Onun ilkokul yıllarında Fas bağımsızlık mücadelesini henüz kazanmıştır. (1956) Ancak Hımmîş, kazanılan bağımsızlığa rağmen o dönemde, sömürgeci zihniyetten kurtulamamış bazı Fransız öğretmenlerin ırkçı tutum ve davranışlarına, hatta onlar tarafından şiddete maruz kaldıklarını ifade eder.⁴⁵

Fas'ın bağımsızlığını kazanmasından birkaç yıl sonra Meknes'te, Hımmîş'in edebî ve fikrî gelişimine yön veren acı bir olay yaşanır. 1959 yılında, Meknes'in dar gelirli aileleri uygun fiyata satılan yemeklik bir yağ satın alır ve zehirlenirler. Çünkü satın aldıkları yemeklik yağın içerisine, genellikle sanayide ve uçak motorlarında kullanılan bir petrol türevi olan kerosen eklenmiştir.⁴⁶ Bu zehirli karışımı satan tüccarlar, Fas'ta bulunan Amerikan askerî üslerindeki savaş uçaklarından bu maddeyi temin ederek yağ ticaretinden daha fazla para kazanmayı hedefler.⁴⁷ Ancak Bûrikâb faciası olarak isimlendirilen bu olay; Fas'ta farklı şehirlerde binlerce kişinin ölümüne ve kötürüm kalmasına sebebiyet verir. Hatta etkisi onlarca yıl devam eder. Meknes'te Bûrikâb mağdurlarından biri de Hımmîş için çok değerli olan mahallenin en güzel kızı Zehra'dır. Kötürüm kalan Zehra, ailesinin ve komşularının tüm engelleme çabalarına rağmen bir

⁴³ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 27.

⁴⁴ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 19.

⁴⁵ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 20.

⁴⁶ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 28.

⁴⁷ el-Cezîra, “Hîne sebabet züyûtün mesmûmetün mevte ve şeale âlâfi'l-Meğârîbe...” (Erişim 7 Ağustos 2020).

gün intihar eder. Herkesi derinden etkileyen bu olay, Himmîş'in ilerleyen yıllarda Marksist düşünceyi benimsemesinin fitilini ateşler. Himmîş, üzerinden yaklaşık altmış yıl geçmesine rağmen Zehra'nın bugün bile rüyalarına girdiğini ve onun hatırası için şiirler yazdığını dile getirir.⁴⁸

Orta öğrenimini ve liseyi Meknes'te tamamlayan Binsâlim Himmîş'in ilk yazı tecrübesi lise yıllarında olmuştur. Bir gün, Suriyeli yazar Gâde es-Semmân'ın "*Beyrût'ta Deniz Yok*"⁴⁹ isimli hikâyesini şekil olarak taklit ederek altı sayfalık bir hutbe metni hazırlar ve hutbeye "Meknes'te Deniz Yok" başlığını koyar. Metni babasına verip cuma günü hutbede okumasını ister. Babası metni çok beğenir ancak onun yazdığına inanmaz.⁵⁰

Himmîş'in Arap Edebiyatıyla gerçek manada tanışması lise yıllarında olmuştur. En yakın arkadaşlarından İdrîs en-Nusayrî, varlıklı bir ailenin çocuğudur ve vefat eden babasından geriye kalan çok büyük bir kütüphanesi vardır. Arkadaşı, dersleri sayısal ağırlıklı olan bir lisede okuduğu için kütüphanenin zayı olmasını istemez ve oradaki kitapları Himmîş'e hediye eder. Himmîş bu vesileyle Mustafa el-Menfelûtî (1876-1924), Cibrân Halil Cibrân (1883-1931), Necîb Mahfûz (1911-2006), Tâhâ Hüseyin (1889-1973), Tevfîk el-Hakîm (1902-1987), Abdülmecîd b. Cellûn (1919-1981), Abdülkerîm Gallâb (1919-2017) gibi isimlerin bazı eserlerini okuma fırsatı bulur. O da bunun karşılığında arkadaşına Fransızca konuşma pratiği yaptırır.⁵¹

Meknes'te Mevlây İsmail Lisesinde okuyan Binsâlim Himmîş, ilk zamanlarda geçirdiği ağır hastalıklar sebebiyle derslerini aksatsa da; kendi üstün çabası ve öğretmenlerinin yardımıyla kısa zamanda arkadaşları ile arasındaki farkı kapatır. Diğer derslerinin yanında edebiyatı da önemser ve yazma konusunda öğretmenlerinin beğeni ve takdirini kazanır. Ayrıca o dönemde Binsâlim, bir edebiyat öğretmenin ısrarla tavsiye etmesi üzerine; John Steinbeck (1902-1968), Tennessee Williams (1911-1983), Carlos Fuentes

⁴⁸ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 28-31.

⁴⁹ Orijinal ismi "*Lâ bahra fî Beyrût*" (لا بحر في بيروت) olan bu hikâye, "*Beyrût'ta Deniz Yok*" ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Gâda el-Semân, *Beyrût'ta Deniz Yok*, çev. Metin Fındıkçı (İstanbul: Avesta Yayınları, 2002).

⁵⁰ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 33-34.

⁵¹ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 36.

(1928-2012), Jean-Paul Sartre (1905-1980), Albert Camus (1913-1960) gibi Batılı yazarların eserlerine de ilgi duyar.⁵²

Binsâlim, liseyi iyi bir derece ile bitirip 1960'ların sonunda Rabat'ta Beşerî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi'ne girer. Felsefe ve Sosyoloji olmak üzere iki alanda lisans eğitimini tamamlar. O yıllarda önce beklenmedik bir şekilde babasını, birkaç yıl sonra da annesini kaybeder.⁵³

Binsâlim Himmîş, Rabat'ta üniversite öğrencisi iken kendisinin edebiyata ve yazmaya karşı ilgisinin giderek arttığını fark eder. Edebiyat Fakültesi'nin dekanı ve Himmîş'in hocası olan Muhammed Azîz el-Habâbî,⁵⁴ Fas Yazarlar Birliği tarafından düzenlenen tiyatro oyunu yazma yarışmasına katılması için onu teşvik eder. Yarışma için yazdığı “Akâkîz” (Koltuk Değnekleri) isimli piyes ile sembolik bir ödül kazanır ve yazdığı piyes, Fas Yazarlar Birliği'nin *Âfâk* isimli dergisinde yayımlanır. Himmîş'in bu piyesi, nesir türünde yazmış olduğu ilk eser olması açısından önem arz etmektedir.⁵⁵ Ayrıca Himmîş'in bu çalışmasından cesaret alarak ve bazı hocalarının da desteği ile kısa hikâye, şiir, edebî tenkit gibi alanlarda yazma çalışmalarına devam ettiği görülmektedir.⁵⁶

Himmîş, lisans eğitimini tamamladıktan sonra felsefe ve edebiyat alanlarının hangisinde akademik hayatına devam edeceği konusunda kararsız kalır. Bu konuda hocası Muhammed Azîz el-Habâbî, onun felsefe eğitimine devam ederek kendisini edebiyat alanı için hazırlamasını tavsiye eder. Ona göre felsefe disiplinleri konusunda yetkin olmak, edebiyat alanında ilerleyebilmek için geçilmesi gereken aşamalardan biridir ve felsefe, edebiyatı da içerisine alan kapsamlı bir bilgi sahasıdır. Kendisi de Himmîş'e yol gösterdiği gibi önce Fransa'da bulunan Sorbonne Üniversitesi'nin felsefe bölümünde doktora eğitimini tamamlamış, daha sonra ilmî ve edebî alanda ürünler ortaya koymuş bir fikir insanı ve yazardır. Binsâlim Himmîş, hocası Habâbî'nin tavsiyesine kulak vererek 1974'te Sorbonne Üniversitesi felsefe bölümünde doktora eğitimini Fransızca olarak

⁵² Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 38-39.

⁵³ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 39.

⁵⁴ Faslı ilim ve fikir adamı Habâbî, Rabat'ta Beşerî Bilimler ve Edebiyat Fakültesinde felsefe profesörü olarak görev yapmıştır. 1961'de aynı fakülteye dekan olmuş ve 1969'a kadar orada çalışmaya devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mohamed Mesbahî, “Habâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 16/338-340.

⁵⁵ Himmîş, bu eserini kendisinin müstakil olarak yayımlamadığını ifade eder. Bk. Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 40.

⁵⁶ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 41.

tamamlar. Ayrıca 1983 yılında “*Felsefetü’l-târîh ‘inde İbni Haldûn*” başlıklı çalışmasıyla yine aynı üniversitenin fahri doktora unvanını almaya hak kazanır.⁵⁷

Binsâlim Hımmîş’in Paris’te bulunduğu yıllar, onun edebî, felsefî ve kültürel anlamda gelişmesine katkı sağlar. Hımmîş, Medînetü’l-envâr (Işıklar Şehri) olarak isimlendirdiği Paris’e ilk defa 1970’lerin ortasında, kazandığı UNESCO bursu aracılığıyla gider. Orada en güzel vakitlerini, Richelieu Sokağı’nda bulunan ve ülkenin en önemli kütüphanesi olan Fransa Millî Kütüphanesinde araştırma ve okumalar yaparak geçirdiğini ifade eden Hımmîş ayrıca orada eğitimine devam ederken sinema, opera, tiyatro gibi kültürel etkinlik imkanlarından da faydalanır.⁵⁸ Hımmîş’in çocukluğundan beri kendisinin de deyimiyle “yedinci sanat” olan sinemaya tutkusu vardır. Paris’te dünyaca ünlü yapımcıların ve yönetmenlerin filmlerini izleme imkanı bulur, senaryo yazma işine de ilgi duymaya başlar.⁵⁹

Binsâlim Hımmîş; yaptığı evliliğin de edebî, ilmî ve kültürel hayatına yön verme noktasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Hımmîş, garip bir rastlantı sonucu tanıştığı, Yunanistan Rabat Büyükelçiliğinde görev yapan Panayiota isimli Yunan uyruklu bir kadınla 1984 yılında evlenir. Bu evliliğinden Betûl isminde bir kız ve Enîs isminde bir erkek çocuğu dünyaya gelen Hımmîş,⁶⁰ ailevî sebeplerden ötürü özellikle yaz aylarında Yunanistan’da bulunur. Bu durum; onun, Yunan tarihi ve felsefesine daha çok ilgi duymasında, fikrî ve edebî bazı eserlerinin ortaya çıkmasında ilham kaynağı olur. Yunanistan’ı ikinci vatanı gibi benimseyen Hımmîş, evliliği haricinde bunun iki sebebi olduğunu ifade eder. Ona göre kendisi felsefî gelişimini; genelde Yunan felsefesi özelde ise Meşşâî ekol mensubu filozofların anlamakta zorluk çektiği Aristoteles’in felsefî öğretileri üzerine çalışmasına borçludur. Bir de Hımmîş, yıllarca Antik Yunan tarihine dair dersler vermiş; bu derslerde Batı medeniyetinin temeli kabul edilen Yunan kültürünün, edebiyat ve sanat dalları ile aklî ve tecrübî ilimlerde öncü kabul edilmelerinin sebeplerini anlatmıştır.⁶¹

⁵⁷ Hımmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-îcâd*, 40; Mesbahî, “Habâbî”, 16/338-340.

⁵⁸ Hımmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-îcâd*, 47-48.

⁵⁹ Hımmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-îcâd*, 27, 49.

⁶⁰ Mahmûd Abdülğânî, “Binsâlim Hımmîş: Hârisü’l-erâdî’l-va‘ira yektübü mâ lâ yestetî‘u kavlehû”, *el-Âhbâr* (Erişim 22 Kasım 2020).

⁶¹ Hımmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-îcâd*, 51-52.

Hımmîş, gençlik yıllarında fikrî olarak Karl Marx (1818-1883) ve Jean-Paul Sartre'tan (1905-1980) büyük oranda etkilendiğini ifade etmektedir. Hatta Rabat'ta Felsefe bölümünde ders verdiği ilk zamanlarda bu iki filozofun eserlerine sıkı sıkıya bağlı kalarak Varoluşçu Marksizm ile ilgili dersler verdiğinden bahsetmektedir. Hımmîş'in kaleme aldığı küçük hacimli bir kitap olan *Nakdû'l-hâce ilâ Marks*, Karl Marx'a olan bu ilgisinin bir ürünüdür. Genel olarak bakıldığında Hımmîş'in felsefe ve edebiyat anlayışı üzerinde Sartre'ın daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Hımmîş, Sartre'ın varoluşçu düşüncesinden etkilendikten sonra edebiyatla daha sıkı bir bağ kurar ve Sartre'ın teorik konuları işleyen kitapları ile edebî eserlerinin tamamını okur.⁶² Hımmîş, bu dönemden sonra tasavvuf edebiyatına dair okumalar yaparak Arap İslam kültürüne doğru yöneldiğinden ve asıl aradığını bu edebiyatta bulduğundan bahseder. Ona göre bunun sebebi, Batı felsefe tarihindeki varoluşçu akımların en önemlileri ile tasavvuf edebiyatının benzerlik göstermesidir.⁶³

1.1.3. Görevleri

Binsâlim Hımmîş, 1980'lerin ilk yıllarında “ez-Zemânü'l-Mağribî” ve “el-Bedîl?” isimli iki dergi çıkarmıştır. “ez-Zemânü'l-Mağribî”yi kurduktan kısa bir süre sonra dergiden ayrılan Hımmîş; edebiyatın yanı sıra siyasî bir tavrı da bulunan “el-Bedîl?” dergisinde yaklaşık iki yıl hem yazı işleri müdürü olarak görev yapmış hem de kendi çalışmalarını yayımlamaya devam etmiştir ancak dergi; sponsorunun muhalif bir suçlu olması sebebiyle Fas'ta siyasetçilerin birtakım tepkilerine ve kısıtlamalarına maruz kalmıştır. “el-Bedîl?” dergisi girmiş olduğu bu ekonomik krizi atlatamadığı için yayın hayatı son bulmuştur.⁶⁴

Halen hayatta olan Binsâlim Hımmîş uzun yıllar Rabat'ta Muhammed el-Hâmis Üniversitesi Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümünde profesör kadrosunda görev yapmış ve halihazırda bu görevine devam etmektedir. Bu görevinin yanı sıra 29 Temmuz 2009'da Kral 6. Muhammed tarafından Abbâs el-Fâsî hükümeti zamanında Fas Krallığı Kültür Bakanı olarak tayin edilmiş ve bu görevi 2012 yılına kadar yürütmüştür.⁶⁵ Ayrıca Hımmîş, 2019 yılının mart ayından bu yana Fas'ta *Hespress* isimli

⁶² Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 54-55.

⁶³ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 55-56.

⁶⁴ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 46.

⁶⁵ Kâsım, *el-Muğteribûn*, 245.

önemli bir elektronik gazetede edebiyat, dil, felsefe, siyaset vb. konularda köşe yazıları yazmaktadır.⁶⁶

1.2. Eserleri

Binsâlim Hımmîş, edebiyat, felsefe, düşünce ve tarih gibi pek çok alanda eserler vermiş bir yazar ve düşünce insanıdır.⁶⁷ Eserlerini Arapça ve Fransızca olmak üzere iki dilde veren Hımmîş;⁶⁸ film senaryoları yazmış, “el-Bedîl?” ve “ez-Zemânü'l-Mağribî” dergilerini çıkarmıştır. Birçok dile tercüme edilen kitaplarının yanı sıra bazı eserleri, ulusal ve uluslararası ödüllere layık görülmüştür.⁶⁹

1.2.1. Şiir Kitapları⁷⁰

Binsâlim Hımmîş, şiir kitaplarını kaleme alırken farklı bir yazım ve basım tekniği kullanmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı açıklamaya yazarın edebî kişiliğini ele aldığımız başlık altında yer verilecektir.

- **Künnâş iş tekûlû:** 1979'da Dârulbeydâ'da yayımlanmıştır.
- **Sevratü 'ş-şitâ'i ve's-sayf:** 1983'te Rabat'ta yayımlanmıştır.
- **Ebyâtün sekentühâ ve uhrâ:** 1997'de ilk defa Beyrût'ta Dâru't-Talî'a tarafından yayımlanmıştır.
- **Dîvânü'l-intifâd:** 2000 yılında Dâru Şirâ' tarafından Fas'ın Tanca şehrinde basılmıştır.
- **İfîrâ 'ât:** 2010'da Beyrût'ta Dâru Riyâd er-Rays tarafından basılmıştır.
- **el-Habbü zü'l-harsi ve'r-reyhân:** Bu kitap, 2015'te Kahire'de el-Hey'etü'l-Âmme li'l-Küttâb tarafından basılmıştır.

⁶⁶ Hespress, “Binsâlim Hımmîş” (Erişim 7 Aralık 2020).

⁶⁷ Kâsım, *el-Muğteribûn*, 242. 'Alâ ed-Dîb, “Min zekerin ve ünsâ”, *el-Misriyyü'l-yevm* (Erişim 15 Ağustos 2020).

⁶⁸ Kâsım, *el-Muğteribûn*, 242.

⁶⁹ Binsâlim Hımmîş'in eserleri; başta İngilizce, İspanyolca ve Fransızca olmak üzere pek çok dile tercüme edilmiştir. Bk. Binsâlim Hımmîş, *el-'Allâme* (Rabat: Matba'atü'l-Me'ârifî'l-Cedîde, 2016); Sheikh Zâyed Book Award, “Dr. Binsâlim Hımmîş” (Erişim 1 Ağustos 2019).

⁷⁰ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 238.

1.2.2. Romanları

Mecnûnü'l-hukm: İlk baskısı 1990'da Londra'da Riyâd Necîb er-Rays tarafından, ikinci baskısı ise 2012'de Dâru'ş-Şürûk tarafından Kahire'de yapılmıştır.⁷¹ Rabat'ta el-Me'ârifü'l-Cedîde Matbaası'nda da baskısı mevcuttur.⁷² Çalışmamıza konu olan tarihî romanlardan olan *Mecnûnü'l-hukm*, Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın hayatını konu edinmektedir. Fas'ta yazılan ilk tarihî roman olma özelliğine sahip bu roman, Binsâlim Himmîş'in en çok ödül alan eseridir.⁷³

Mihanü'l-fetâ Zîn Şâme: İlk baskısı 1993'te Dâru'l-Âdâb tarafından Beyrût'ta çıkarılmış bir romandır.⁷⁴ Tutarsız davranışlar sergileyen genç bir öğrencinin yaşadığı sıkıntılar ve sonrasında düşmanlarına karşı açtığı hayalî savaş anlatılmaktadır.⁷⁵

Semâsiratü's-serâb: İlk baskısı 1995'te el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-'Arabî tarafından Beyrût ve Dârulbeydâ'da çıkarılmıştır.⁷⁶

el-'Allâme: Birinci baskısı 1997'de Beyrût'ta Dâru'l-Âdâb tarafından yapılmıştır.⁷⁷ İkinci baskısı 2012'de Dâru'l-Âdâb tarafından Beyrût'ta çıkarılmıştır. İbn Haldûn'un hayatının anlatıldığı bu tarihî roman, çalışmamıza konu olan eserlerdendir. Binsâlim Himmîş'in en çok dikkat çeken çalışmalarından biri olup çeşitli ödüllere layık görülmüştür.⁷⁸

Protaburâs yâ nâs: Binsâlim Himmîş; 2000 yılında yayımlayacağı *Fitnetü'r-ru'ûs ve'n-nisve* adlı romanından bir bölümü, 1998 yılında *Protaburâs yâ nâs* ismiyle çıkarmıştır.⁷⁹ İlk baskısı Tanca'da Dâru Şirâ' tarafından yapılmıştır.⁸⁰

Fitnetü'r-ru'ûsi ve'n-nisve: 2000'de Beyrût'ta Dâru'l-Âdâb tarafından ilk baskısı yapılmıştır. Siyasî ve tarihî verilerin yer aldığı romanda “fitne” konusu merkezdedir. Bu

⁷¹ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 237.

⁷² Hasen el-Vezzânî, *el-Edebü'l-Mağribiyyü'l-hadîs 1929-1999* (ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 2002), 225.

⁷³ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 99; *el-Yevm* 24, “Binsâlim Himmîş: Yaktehimü âfâke'l-'âlemiyye min bâbi Mecnûni'l-hukm” (26 Ağustos 2013).

⁷⁴ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 238.

⁷⁵ Cemil Hamdâvî, “er-Rivâyetü'l-bikareskiyye ve cedeliyyetü't-te'sîr ve't-te'essür”, *el-Müsekkaf* (Erişim 8 Mayıs 2020).

⁷⁶ Binsâlim Himmîş, *Semâsiratü's-serâb* (ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-'Arabî, 1996).

⁷⁷ el-Vezzânî, *el-Edebü'l-Mağribiyyü'l-hadîs*, 225.

⁷⁸ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 99.

⁷⁹ *en-Nâkıdû'l-Mağribî Muhammed ed-Dâhî*, “Kırâ'etün fî Fitneti'r-ru'ûsi ve'n-nisve li'r-rivâ'iyyi Binsâlim Himmîş” (Erişim 8 Ağustos 2020).

⁸⁰ Binsâlim Himmîş, *Protaburâs Yâ Nâs* (Tanca: Dâru Şirâ', 1998).

kelime romanda hem savaş hem de arzu anlamında kullanılmıştır. Romandaki kişilerin arzu ve istekleri, onların akıbetini belirlemede çok önemli bir rol oynamıştır.⁸¹

Zehratü'l-Câhiliyye: İlk baskısı Dâru'l-Âdâb tarafından 2003 yılında yapılmıştır. Binsâlim Himmîş'in diğer tarihî romanlarına kıyasla daha küçük bir hacme sahip olan bu romanda, Câhiliye döneminde Arap Yarımadasında yaşayan Zehra el-Bekrî'nin başından geçen talihsiz olaylar ve o dönemin özellikleri yansıtılmaya çalışılmıştır. Bir Mağribli olan Binsâlim Himmîş, bu eserinde Meşrik coğrafyası ile tarihine son derece hâkim olduğunu göstermiştir.⁸²

Ene'l-müteveġġil ve kısasun fikriyyetün uhrâ: 2004'te Beyrût'ta Dâru'l-Âdâb tarafından yayımlanmıştır. Romanda on iki mahkûma, kamera karşısına geçerek hikâyelerini anlatmaları şartıyla serbest bırakılacaklarına dair söz verilir. Özgürlüğüne kavuşmak isteyen mahkûmlar, önce hayat felsefelerini, sonra da neden tutuklandıklarını anlatmak zorunda kalırlar. Roman, farklı hikâyelere yer verilmesi ve asıl hikâyenin kasıtlı olarak geri planda tutulması yönleriyle *Binbir Gece Masalları*'nı akla getirmektedir.⁸³

Hâze'l-Endelüsî: İlk baskısı 2007 yılında Beyrût'ta Dâru'l-Âdâb tarafından yapılan eser, çalışmamızın konusunu teşkil eden tarihî romanlardandır. Endülüslü filozof ve mutasavvıf Abdülhak b. Seb'in trajik hayat hikâyesi; edebiyat, tasavvuf ve siyaset alanlarındaki büyük olaylara da yer verilerek anlatılmaktadır. Yazarın en hacimli kitaplarından.⁸⁴

Mu'azzibetî: Hamûda isimli Faslı masum bir vatandaşın, işlemediği bir suç sebebiyle hapishaneye atılması ve sonrasında maruz kaldığı işkenceler ile yaşadığı dramatik olaylar anlatılmaktadır. 2010 yılında Kahire'de Dâru's-Şürûk tarafından yayımlanan bu eserde, güncel siyasî durum ele alınmaktadır.⁸⁵

İmra'etü a'mâl: 2013'te Kahire'de Dâru's-Şürûk tarafından basılmıştır. Binsâlim Himmîş bu romanda; *el-Allâme* ve *Mecnûnû'l-hukm* gibi tarih ve kültürden beslenen

⁸¹ Binsâlim Himmîş, *Fitnetü'r-ru'ûsi ve'n-nisve* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2000); *Muhammed ed-Dâhî*, "Kırâ'etün fi Fitneti'r-ru'ûsi ve'n-nisve li'r-rivâ'iyi Binsâlim Himmîş"; Muhammed ed-Dâhî, "Rivâyetü Binsâlim Himmîş Fitnetü'r-ru'ûsi ve'n-nisve", *el-Kelime* (Erişim 1 Aralık 2020).

⁸² İlyâs Şehâb, "Zehratü'l-Câhiliyye – Himmîş el-Mağribî yû'errihu li'l-Câhiliyyeti bi-fântâzyâ's-sâhira", *el-Kâfile* (Erişim 9 Haziran 2020).

⁸³ *Kitâb fi cerîde* isimli derginin Ocak 2010'da çıkan 137. sayısında, Binsâlim Himmîş'in bu romanı incelenmektedir. Bk. Muhammed ed-Dâhî, "Ene'l-müteveġġil ve kısasun fikriyyetün uhrâ", *Kitâb fi cerîde* (Erişim 9 Haziran 2020).

⁸⁴ Daha fazla bilgi için bk. Sa'îd el-Fellâk, "İbn Seb'in: es-sûfiyyetü fi müvâceheti sultatî'l-fukahâ; Hâze'l-Endelüsî nemûzecen", *Mü'minûn bilâ hudûd*, (Erişim 9 Haziran 2020).

⁸⁵ el-Cezîra, "Rivâyetü Mu'azzibetî... 'Avlemetü's-sücûn" (Erişim 9 Haziran 2020); Salâh Fadl, "Binsâlim Himmîş yervî Mu'azzibetî", *Mağris* (Erişim 9 Haziran 2020).

romanları için seçtiği zor ve karmaşık (çeşitli yorum ve eleştirilere kapı açan) karakterlerin aksine, farklı sosyal tabakalara ait karakterleri konu edinmeyi tercih etmiştir. Romanın ana karakteri olan Esma, orta yaşlı, alımlı bir iş kadınıdır. Görüldüğü kadar güçlü olmayan Esma, pek çok duygusal birliktelik yaşamış ancak gerçekten istediği gibi birini bulamamıştır. Romanda onun bu arayışı ve başına gelen bazı olaylar anlatılmaktadır.⁸⁶

Himmîş, bu romana isim verirken “iş kadını” manasında Arapçada daha yaygın bir kullanım olan “seyyidetü a‘mâl” terkiibini değil de “imra’etü a‘mâl” terkiibini kullanmayı tercih etmiştir. Bu kullanımla romanda iki hususa dikkat çekildiği düşünülmektedir. Birinci husus; ana karakter Esma, her şeyden önce bir kadın olma vasfını taşımaktadır. İkinci husus ise bu karakterin, “işler” anlamına gelen ikinci kelimenin ardına saklanması ve bu maske ile kendisini kamufle etmesidir.⁸⁷

Min zekerin ve ünsâ: İlk baskısı 2015’te Dâru’ş-Şürûk tarafından Kahire’de yapılmıştır. Romandaki baş karakter Abdullah, çok sevdiği karısı ile kızının ölümü sebebiyle sarsılır; ancak bu büyük acısının üzerinden çok geçmeden tekrar bir aşk arayışına girer. Çünkü ona göre aşksız bir hayat; yönünü ve pusulasını kaybetmiştir ve aşksız yaşamak mümkün değildir.⁸⁸ Roman bu karakterin hayat hikâyesini ele alırken aslında bir varoluş mücadelesini ve günümüz kadın-erkek ilişkilerini işlemektedir.⁸⁹ Yazar romana ismini verirken Hucurât Sûresi 13. âyetinden esinlenmiştir: “Şüphesiz biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık.” (إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى).⁹⁰

er-Râvî ve’l-mütecerride: Romanın ilk baskısı 2016 yılında Kahire’de Dâru’l-Mısriyyeti’l-Lübnâniyye tarafından yapılmıştır. Romanda edebî, sosyal, siyasî, kültürel, tasavvufî pek çok konu işlenmektedir.⁹¹

⁸⁶ Bk. el-Muğîra el-Hüveydî, “Fî mâ tekûlühû imra’etü a‘mâl - Binsâlim Himmîş”, *el-Kudsü’l-‘Arabî* (Erişim 9 Haziran 2020); Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 67.

⁸⁷ Bk. el-Hüveydî, “Fî mâ tekûlühû imra’etü a‘mâl - Binsâlim Himmîş”.

⁸⁸ Binsâlim Himmîş, *Min zekerin ve ünsâ* (Kahire, Dâru’ş-Şürûk, 2015); Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 99; Târik et-Tâhir, “Min zekerin ve ünsâ, cedîd Binsâlim Himmîş”, *Lehâ* (Erişim 8 Ağustos 2020).

⁸⁹ Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 99.

⁹⁰ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Hucurât 49/13.

⁹¹ İdrîs el-Hadrâvî, “er-Râvî ve’l-mütecerride eş-şeklü’l-fennî ve’l-ma‘rifetü’s-sûfiyye”, *el-Kudsü’l-‘Arabî* (Erişim 8 Ağustos 2020); Binsâlim Himmîş, *er-Râvî ve’l-mütecerride* (Kahire: Dâru’l-Mısriyyeti’l-Lübnâniyye, 2016).

Cerhâ el-hayât: Binsâlim Hımmîş'in yazdığı on üçüncü ve son romandır. 2018 yılında el-Merkezü's-Sekâfiyyü li'l-Küttâb tarafından ilk baskısı yapılmıştır. Romanda toplumdaki sosyal ve siyasî bozulma anlatılmaktadır.⁹²

1.2.3. Otobiyografi/Hatırât

ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd: Binsâlim Hımmîş'in kendi hayat hikâyesini kaleme aldığı bu eser, çalışmamızın birinci bölümünde yazarın hayatını, eserlerini ve edebî kişiliğini incelerken büyük oranda istifade ettiğimiz bir eserdir. Hımmîş bu eserinde hayatının bazı dönemleri ile edebî, dilsel, felsefî ve fikrî alanlardaki görüşlerine yer vermiş, bunlar için kitabında ayrı ayrı bölümler oluşturmuştur. Hımmîş, bu eserin yazımında özellikle *Denemeler (Les Essais)*'in yazarı Montaigne (1553-1592) ile *Kişi Nasıl Kendisi Olur (Ecce Homo)*'un yazarı Nietzsche'nin (1844-1900) bu eserlerinden ilham alarak yola çıktığını ve onlara minnettar olduğunu ifade etmektedir.⁹³ Eserinin özellikle birinci bölümünde kısa hayat hikâyesine ve bazı hatıralarına yer veren Hımmîş'in kullandığı dilin ve üslûbun oldukça mütevazı olduğu, sürekli “ben” demekten mümkün mertebe kaçındığı gözlemlenmektedir. Zaten kendisi bunu doğru bulmadığını otobiyografisinin girişinde ifade etmektedir.⁹⁴ 2019 yılında Dârulbeydâ ve Beyrût'ta el-Merkezü's-Sekâfiyyü li'l-Küttâb tarafından basılan bu otobiyografi, 2019 Şeyh Zâйд Ödülleri kapsamında Edebiyat Kategorisinde Şeyh Zâйд Kitap Ödülü'nü almaya hak kazanmıştır.⁹⁵

1.2.4. Tiyatro Eserleri ve Senaryoları

'Akâkîz: Binsâlim Hımmîş, bu piyesini Fas Yazarlar Birliği'nin düzenlediği bir piyes yarışması için yazmıştır. Nesir türünde yazdığı bu ilk eserle sembolik bir ödül kazanmış ve Fas Yazarlar Birliği'nin *Âfâk* isimli dergisinde yayınlanmıştır.⁹⁶

Karnafâlü'l-usûl ve târîhü'l-esâlib: Bu piyes, Hımmîş'in kurmuş olduğu “el-Bedîl?” dergisinin 1981 yılında çıkarılan ilk sayısında yayımlanmıştır.⁹⁷

⁹² Bk. Binsâlim Hımmîş, *Cerhâ el-hayât* (ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezü's-Sekâfiyyü li'l-Küttâb, 2018).

⁹³ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 13.

⁹⁴ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 15-16.

⁹⁵ Sheikh Zâyed Book Award, “Dr. Binsâlim Hımmîş” (Erişim 8 Ağustos 2020).

⁹⁶ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 40; Binsâlim Hımmîş, “Hımmîş yetezekkeru...el-Habâbî nâsîh ve'l-Hatîbî fâlih ve'l-'Urvî şâmih”, *Hespress* (Erişim 9 Ağustos 2020).

⁹⁷ Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 46. Dergi için bk. el-Arşîf, “el-Bedîl” (Erişim 9 Ağustos 2020).

Binsâlim Hımmîş, tiyatro eserlerinin yanı sıra senaryo yazımına da yönelmiş; kaleme aldığı senaryoların hepsini, Fas'ta yayın yapan 2M televizyon kanalı için yazmıştır.

Emvâcü 'l-berr (2002)

'Allâl el-Kalde (2003)

'Alâş lâ (2005)

İbn Haldûn ⁹⁸

1.2.5. Diğer Kitapları

Binsâlim Hımmîş'in edebî eserlerinin yanı sıra Arapça ve Fransızca olmak üzere iki dilde kaleme aldığı fikir, tarih ve felsefe alanında eserleri de bulunmaktadır.⁹⁹ Bu eserlerden Arapça olanlar şunlardır:

Fî nakdi 'l-hâceti ilâ Marx (1983)

Me 'ahüm haysü hüüm (1987)¹⁰⁰

Kitâbü 'l-cerh ve 'l-hikme (1988)¹⁰¹

et-Teşekkülâtü 'l-îdyûlûciyye fî 'l-İslâm (1990)¹⁰²

Fî 'l-ğummeti 'l-Mağribiyye (1997)

el-Haldûniyye fî dav 'i felsefeti 't-târîh (2006)¹⁰³

Fî ma 'rifeti 'l-âhar (1999)

Nakdü sekâfeti 'l-hacer ve bedâveti 'l-fıkr (2004)

⁹⁸ Hımmîş, otobiyografisinde bu senaryonun henüz yapım aşamasında olduğunu ifade etmiştir. Bk. Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 237.

⁹⁹ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 237.

¹⁰⁰ Binsâlim Hımmîş'in 1981 yılında kurduğu "el-Bedîl?" isimli dergi, kurulduktan iki yıl sonra birtakım siyasî ve ekonomik talihsizlikler dolayısıyla yayın hayatını noktalar. Binsâlim; bu dergi için Hüseyin Müruvve (1910-1987), Tayyib Tizini (1934-2019), Azîz el-Habâbî, Muhammed 'Âbid el-Câbirî (1935-2010), Nedîm Baytâr (1924-2014), Emil Cioran (1911-1995) gibi önemli isimlerle röportaj yapmıştır. Bu röportajları dergide yayımlayamayınca bir araya getirerek *Me 'ahüm haysü hüüm* ismiyle basar. 1987'de eserin ikinci baskısı yapılır. Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 47.

¹⁰¹ 1988'de ikinci baskısı yapılmıştır.

¹⁰² 1990'da ikinci baskısı yapılmıştır. Eserin içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 56.

¹⁰³ 2006'da ikinci baskısı yapılmıştır. Eserin içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-îcâd*, 58.

el- ‘Arabu ve ’l-İslâm fî merâyâ ’l-istişrâk (2011)¹⁰⁴

‘ An sîretey: İbn Battûta ve İbn Haldûn (2014)¹⁰⁵

Fi ’l-İslâmi ’s-sekâfî (2016)

Himmîş’in Fransızca dilinde yazdığı diğer eserleri ise şunlardır:

De la formation idéologique en islam (1983)¹⁰⁶

Au pays de nos crises (1977)

İjtihâd: la face voilée de L'Islam (1987)¹⁰⁷

Ibn Khaldûn, un philosophe de l'histoire (1990)¹⁰⁸

Etre en vie et autres méditations (2007)

*Le desintegre*¹⁰⁹

1.2.6. Çıkardığı Dergiler

“ez-Zemânü’l-Mağribî”: Binsâlim Himmîş, 1980’lerin başında periyodik olarak yayın yapmak üzere bu dergiyi kurduğunu; ancak derginin kurucu ortağı eleştirmen Sa’îd ‘Allûş (1946-) ile fikir ayrılığı yaşadığı için kısa süre içerisinde dergiden ayrılmak zorunda kaldığını ifade etmektedir.¹¹⁰ Dergi, 1980 yılının ocak ayında çıkarmış olduğu ilk sayısından sonra Himmîş ile yollarını ayırmış, toplamda on bir sayı çıkardıktan sonra yayın hayatını noktalamıştır.¹¹¹

“el-Bedîl?”: Binsâlim Himmîş’in kurmuş olduğu bu dergi, yayın hayatına 1981-1983 yılları arasında devam etmiştir. Siyasî ve edebî yönü ağır basan derginin ilk sayısı, 1981 yılının mart ayında Dârulbeydâ’da bulunan Matba’atü’l-Endülüs tarafından yüz sekiz sayfa olarak basılmıştır. Derginin birinci sayısı; Fas’ın önde gelen fikir insanı ve

¹⁰⁴ Eserin içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Himmîş, *ez-Zât beyne ’l-vücûdi ve ’l-icâd*, 59.

¹⁰⁵ Binsâlim Himmîş, bu çalışmayı Doha Dergisi’nin 2014 yılı Nisan ayı sayısına ek olarak hazırlamıştır. Bu dergi, Katar’da Kültür Bakanlığı tarafından her ay çıkarılan bir kültür-sanat dergisidir. Himmîş bu çalışmasında Orta Çağ’ın en büyük Müslüman seyyahı İbn Battûta ile tarihçi ve sosyolog İbn Haldûn’un hayatını konu edinmiştir. Bk. el-Cezîra, “Nebşün fî sîretey İbn Battûta ve ’bni Haldûn” (Erişim 8 Ağustos 2020).

¹⁰⁶ 2006 yılında Rabat’ta da yayımlanmıştır.

¹⁰⁷ 2006 yılında Rabat’ta da yayımlanmıştır.

¹⁰⁸ 2006 yılında Rabat’ta da yayımlanmıştır.

¹⁰⁹ Eser henüz yayımlanmamıştır. Bk. Himmîş, *ez-Zât beyne ’l-vücûdi ve ’l-icâd*, 239.

¹¹⁰ Himmîş, *ez-Zât beyne ’l-vücûdi ve ’l-icâd*, 46.

¹¹¹ el-Arşîf, “ez-Zemânü’l-Mağribî” (Erişim 9 Ağustos 2020).

romancılarından ve aynı zamanda Binsâlim Hımmîş'in hocası olan Abdullah el-‘Urvî (1933-) ile yapılan bir röportajla başlamaktadır. Ayrıca bu sayıda, “el-Bedîl?”in yazı işleri müdürü olan Hımmîş'in de İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) hakkında on beş sayfalık bir makalesi ile *Karnafâlü 'l-usûl ve târîhü 'l-esâlîb* isimli piyesi yer almaktadır.¹¹²

Yayın hayatına yaklaşık iki yıl kadar devam eden “el-Bedîl?”in hapisane edebiyatı ile ilgili yayımladığı üçüncü sayısının satışına, o dönemin İçişleri Bakanı İdrîs el-Basrî tarafından kısıtlama getirilir ve önemli şehirlerdeki bütün satış noktalarında ve büfelerde satışı yasaklanır. Bu durum, derginin büyük bir maddî hasara uğramasına sebep olur. Bir süre sonra, kurmuş olduğu iki derginin de asıl maddî sponsoru ile Binsâlim Hımmîş arasında aracılık yapan Abdülğani Bustâ vefat eder. Binsâlim Hımmîş o sırada derginin asıl sponsorunun fakih lakaplı Muhammed el-Basrî olduğunu öğrenir. Bu kişi, himaye döneminde Fransa ile silahlı mücadelede en öne çıkmış isimlerdendir. Ayrıca Kral II. Hasan iktidarının yurt dışında yaşayan en büyük muhaliflerindendir ve gıyabında idam kararı verilmiştir. Dergi sponsorunun sicili sebebiyle, siyasî bir tavrı olan “el-Bedîl?” dergisi Fas yönetiminin dikkatini ve tepkisini çekmiş, siyasî ve ekonomik sebeplerden yayın hayatını sonlandırmak zorunda kalmıştır.¹¹³

Binsâlim Hımmîş, yazdığı eserlerle ulusal ve uluslararası çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Bu ödüllerin en önemlileri şunlardır: *en-Nâkıd Dergisi Roman Ödülü* (1990), *el-Atlasü 'l-Kebîr Ödülü* (2000), *Necîb Mahfûz Ödülü* (2002), *Necîb Mahfûz Ödülü* (2009), *Uluslararası Arap Roman Ödülü (The Internaional Prize for Arabic Fiction - IPAF)* (2009), *UNESCO Sharjah Ödülü* (2003), Edebiyat Kategorisinde *Şeyh Zâyd Kitap Ödülü* (2019). Hımmîş, bu ödüllerin yanı sıra çeşitli mansiyon ödülleri de almıştır.¹¹⁴

¹¹²Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 46. Derginin ilk sayısı için bk. el-Arşîf, “el-Bedîl” (Erişim 9 Ağustos 2020).

¹¹³ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 46.

¹¹⁴ Binsâlim Hımmîş, *el-‘Allâme* (Rabat: Matba‘atü'l-Me‘ârifî'l-Cedîde, 2016); Sheikh Zâyed Book Award, “Dr. Binsâlim Hımmîş” (Erişim 1 Ağustos 2019).

1.3. Edebî Kişiliği

Fas'ta Modern Arap Edebiyatı¹¹⁵ türlerinin doğuşu ve gelişimi; sömürge sisteminden ve sosyal birtakım faktörlerden ötürü İslam dünyasının doğusunda yer alan Mısır, Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerine göre geç bir dönemde gerçekleşmiştir.¹¹⁶ Fas'ta modern edebî türlerin genel olarak hepsinin, 1940'lı yıllarda ilerleme kaydetseler de en iyi örneklerinin 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıktığı görülmektedir. 1966 yılında Abdülkerîm Gallâb (1919-2017) tarafından kaleme alınan *Defennâ el-mâzî (Geçmişî Gömdük)* isimli romanın, Fas'ta modern anlamda roman türüne en yakın ilk eser olduğu kabul edilmektedir. Fas'ta kısa hikâye ve romancılık, modern anlamda 1960-1970 yılları arasında Abdülkerîm Gallâb, Mübârek Rabî' (1935-) ve Abdullah el-'Urvî gibi yazarların eserleriyle gelişim göstermiş; ilk etapta işlenen millî ve toplumsal konular, bağımsızlıktan sonra yerini güncel meselelere bırakmıştır.¹¹⁷ Fas'ta tarihî roman alanında ise modern anlamda ilk örneği 1990 yılında yazdığı *Mecnûnû'l-hukm* isimli romanıyla Binsâlim Himmîş vermiştir.¹¹⁸ Roman, şiir ve tiyatro alanlarında çalışmaları bulunan Himmîş, tarihî romanlarıyla öne çıkan ve bu alanda güzel örnekler ortaya koyan bir yazardır. Onun edebî kişiliğini; dil, lehçe, tarihî roman vb. konulardaki görüşleri ile edebiyat alanındaki çalışmaları bağlamında ortaya koymaya çalışacağız.

¹¹⁵ Fas'ta Modern Arap Edebiyatı hakkında bilgi için bk. Abdullah Kennûn, *Ehâdis 'ani'l-edebi'l-Mağribî el-Hadîs* (ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1984); Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, *Dirâsât ve suver min târîhi'l-hayâtî'l-edebiyye fî'l-Mağribî'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'n-Nehdâtî'l-'Arabîyye, 1983); Hasen el-Vezzânî, *el-Edebü'l-Mağribî el-hadîs 1929-1999* (ed-Dâru'l-beydâ, 2002); Abdullah Kennûn, *en-Nûbü'ğu'l-Mağribî fî'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1971); Muhammed Tâvî et-Tancı, *el-Vâfî bi'l-edebi'l-'Arabî fî'l-Mağribî'l-Aksâ* (ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1982); el-'Arabî Dehû, *Medhalun fî dirâseti'l-edebi'l-Mağribiyyi'l-kadîm* (Cezâyir: Dâru's-Şihâb, 1986); Abbâs el-Cirârî, *el-Edebü'l-Mağribî min hilâli zavâhirihi ve kadâyâhû* (Rabat: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.); el-Hamdânî Hamîd, *er-Rivâye el-Mağribiyye Ru'yetü'l-vakî'i'l-ictimâ'î* (ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1985); Hasen es-Sumîlî vd., *er-Rivâyetü'l-Mağribiyye es'iletü'l-hadâse* (ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1996); Muhammed İbnü'l-Abbâs el-Kibâc, *el-Edebü'l-'Arabî fî'l-Mağribî'l-Aksâ* (Rabat: Dâru'l-Menâhil, 1929); Paul Starkey, *el-Edebü'l-'Arabî el-hadîs*, çev. Hind Türkî es-Sedîrî (Riyâd: Mektebetü 'Ubikân, 2012).

¹¹⁶ Kennûn, *Ehâdis 'ani'l-edebi'l-Mağribî el-Hadîs*, 17; Tahirhan Aydın, "Sömürgecilik ve Dil: Batı Sömürgesinin Arap Diline Yaklaşımına Dil-Kimlik İlişkisi Penceresinden Bakış", *Mukaddime* 0/7 (Temmuz 2013), 55-57, 66, 67; Metin Parıldi, "Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika'da Arap Dili ve Edebiyatı'na Genel Bir Bakış", *Bilimname* 2010/1 (Mart 2010), 117-120, 131; Salâh el-'Akkâd, *el-Mağribü'l-'Arabî fî't-târîhi'l-hadîsi ve'l-mu'âsir* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, 1993), 271-274; Ceran, *Fas Tarihi*, 895-904; Roger Allen, "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı", çev. Faruk Çiftçi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Aralık 2005), 142-143.

¹¹⁷ el-Vezzânî, *el-Edebü'l-Mağribiyyü'l-hadîs*, 36.

¹¹⁸ Bk. *el-Yevm* 24, "Binsâlim Himmîş: Yaktehimü âfâke'l-'âlemiyye min bâbi Mecnûnû'l-hukm"; Fâtiha et-Tâyb, "et-Tahyîlû't-târîhi fî'r-rivâyeti'l-Mağribiyye...Binsâlim Himmîş" (Erişim 25 Kasım 2020).

Binsâlim Himmîş, mecazî olarak dili, derisini değiştirip kendi kuyruğunu ısiran bir yılan benzetmektedir. Bu yılan, derisini değiştirmesine rağmen hala sürüngenler sınıfının bir üyesi olarak ve kendi tabiatında yaşamına devam eder. Himmîş’e göre dil de böyledir ve bu konuda Kopenhag dilbilim okulu kurucusu Louis Hjelmslev’in (1899-1965) şu sözlerine yer vermektedir: *“Dil, daha bilincimizin ilk uyanışından önce, ilk zayıf düşünce tohumumuzu çevrelemek ve gündelik hayatın basit aktivitelerinden en yüce ve mahrem anlarımıza kadar yaşam boyu bizi izlemek için etrafımızda yankılanır. Böylece günlük yaşamımız için sıcaklık ve gücü, bizzat dil sayesinde tuttuğumuz hafıza yoluyla bu anlardan ödünç alırız.”*¹¹⁹

Himmîş; dili, edebî ve fikrî ürünler ortaya koyma konusunda sadece bir ifade aracı olarak görmemektedir. Ona göre dil, Hjelmslev’in de ifade ettiği gibi, insan zihninin derinliklerinde yatan ve birey için atalardan miras kalan uyanık bir bilinç ve hafıza zenginliğidir.¹²⁰ Himmîş bu konuda şöyle söylemektedir: *“Bana göre dil, kimliğimin sahibi, algı ve duygularımın erime potası, hatta insan ve eşya alemini kavrayışımdır. Ayrıca dil; eşya, bitki, hayvan ve insan aleminde yaşamsal hazinemdir. Onunla isimlendirir, niteler ve tasvir ederim. Onunla böler, onunla birleştiririm. Onunla büyütür ve küçültürüm. Onunla şekil verip onunla hareket ettiririm ve onunla imzalarım.”* Ayrıca Himmîş, roman yazarı açısından da dilin önemli olduğunu; dil ile ilişkisi zayıf ve güçsüz olan romancının başarısız olacağını düşünmektedir.¹²¹

Binsâlim Himmîş’e göre edebî metinlerde dili etkin kullanmak; bedî’î sanatlar,¹²² muhassinât-ı lafziyye veya benzeri belâgat sanatlarını kullanmak demek değildir. O, bu görüşünün temelini şu teoriye dayandırmaktadır: Her edebiyat; ruh, kalp, kalıp ve his olarak kendi diline mensuptur. Bu noktadan hareketle, ona göre dil ile gerçekten iştiğal etmek; onu geliştirmek ve modern olarak basitleştirmek amacıyla onunla uğraşmak, yani Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) ile diğer büyük ediplerimizin sıkı bir tartışma konusu olarak ileri sürdüğü gibi, hem lafza hem de manaya hürriyetini vermektir. Himmîş, bu hususta kendi yaklaşımını şu şekilde dile getirmektedir: *“Ben kendimi dil*

¹¹⁹ Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 149.

¹²⁰ Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 149.

¹²¹ Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 149-150.

¹²² Belâgatı meydana getiren ilimlerden biri de bedî’dir. Belâgat ıstılahı olarak bedî’, halin muktezasına uyan, delâlette vüzuhu haiz kelamın güzelleştirme yollarına ait bilgiler mecmuası diye tarif edilir. Bk. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Konya: Salkımsöğüt Yayınevi, 2015), 173; Ali el-Cârim & Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-vâdihâ* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 2005), 263.

konusunda onun bedî'ine ve süslemesine değil de beyânına,¹²³ ağırlığına ve garip kelimelere değil de şeffaflığına ve ulaşılması güç kolaylığına daha meyyal buluyorum. Aynı şekilde Fas lehçesinde de fasih Arapça kullanmaya daha meyilliyim."¹²⁴

Binsâlim Himmîş, şiir ve romanın dil ile ilişkisinin birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, şiirde önce kelimeler kullanılır ve bu kelimelerin birbiriyle etkileşime geçmesi sonucunda bir resim çizilmesi mümkün olur. Romanda ise; Umberto Eco'nun (1932-2016) *Gülün Adı* isimli romanında da belirttiği gibi, her şeyden önce gelen kozmolojik bir yapı vardır.¹²⁵ Roman; şahıs kadrosuyla, mekanları ve olay düğümleri ile kozmolojik bir olgudur ve kelimeler daha sonra gelerek adeta bu unsurlara ruh üfler ve onlara şekil verip hayata geçirir. Himmîş, içerisinde çok fazla resim örneği bulunan Rahmân Sûresi'nin 37. âyetini bu yaklaşımına örnek verebileceğini söylemektedir: "*Gök yarılp da yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hâline geldiği zaman (hâliniz ne olur?)*" (فَادَا) ¹²⁶ Kendi içinde anlambilimsel bir bütünlük ve bağımsız bir resim bulunduran bu âyette, yapılan benzetme ile göğün yapısal olarak değişmesi tasvir edilmektedir. Himmîş, Tekvîr Sûresi'nin 8. ve 9. âyetlerini de zikrederek şunu söylemektedir: "*Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahattan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman*" (وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ) ¹²⁷. "*Bu âyetleri aynı minvalde okuduğum zaman, bu ibareye mana açısından ekleme yapmaktan kendimi alamıyorum; çünkü, romancıyı anlatmaya teşvik eden bir yanı olan başlangıç cümlesi gibi görünüyor.*" Himmîş, burada âyetler arasında öz ve tabiat açısından değil, ifade ve derece açısından

¹²³ Beyân ilmi, belâgat ilmini meydana getiren ilim dallarından biridir. Bu ilim dalı, lafzın manaya delaletinde vuzuha kavuşabilmek için gereken melekeyi kazandıran ve bununla ilgili kaidelerin bütününe içine alır. Lafızla mana arasındaki münasebetlerin vuzuh derecesi beyanın konusunu teşkil eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 204.

¹²⁴ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 150.

¹²⁵ Umberto Eco, *Gülün Adı* isimli romanında, romanın kozmolojik yapısı hususunda söylediklerini şu şekilde izah etmektedir: "*Demek istediğim, bir roman yazmak için, her şeyden önce, insanın kendine en ince ayrıntılara varıncaya dek olabildiğince döşenmiş bir dünya kurması gerekir. Bir ırmakla ırmağın iki yakasını kursam, sol yakaya da bir balıkçı koysam, bu balıkçının öfkeli bir mizacı, pek de temiz olmayan bir adli sicili olsa, artık yazmaya başlayabilir, olması kaçınılmaz olanı sözcüklere aktarabilirim. Bir balıkçı ne yapar? Balık avlar (İşte, az çok kaçınılmaz bir davranımlar dizisi). Peki, sonra ne olur? Ya zokayı yutan balıklar vardır ya da yoktur. Varsa, balıkçı onları avlar ve sevine evinin yolunu tutar. Öykü burada sona erer. Eğer zokayı yutan balık yoksa, balıkçı, öfkeli bir mizacı olduğuna göre, belki de öfkelenecektir. Belki oltayı kıracaktır. Bu pek fazla bir şey değildir, ama daha şimdiden bir küçük öyküdür...*" Bk. Umberto Eco, *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: Can Yayınları, 1986), 575.

¹²⁶ er-Rahmân 97/37.

¹²⁷ et-Tekvîr 81/8-9.

farklılık olduğunu ifade etmektedir. Ona göre yazılı bütün edebî türlerde dil, temel unsurdur. Bunu, sadece bir şeyler üretmek ve denemek isteyenler, dil konusunda yetkinlik kazanmak için var gücüyle çabalayanlar bilebilir.¹²⁸

Dil sahasında uzun yıllar çalışma yapan Himmîş, hala üzerinde çalışmaya devam ettiği bir sözlük projesi olduğundan bahsetmektedir. Onun bu projesi, fasih Arapça ile Fas lehçesi arasında ortak kullanılan kelimelerle ilgilidir. Daha önce bu konuda yazılı çalışma yapanların hepsinin alanında uzman kişiler olmayışı, onu bu konuda bir sözlük hazırlamaya sevk etmiştir. Kendisi bu konuda farklı bir yöntem kullandığını ifade etmiş ve bunu, ‘eş zamanlı yapısal metot’ olarak isimlendirmiştir. Fasih Arapça ile Fas lehçesi arasındaki ortak kelimeleri tespit edip toplama esasına dayalı bu metotta Himmîş, şöyle bir yol izlemiştir: “...Ortak kelimeleri gözlemleyip onları doğrudan farklı söz sanatlarının ana kaynaklarından almak daha faydalı olur diye düşündüm. Bu kaynakların başında ‘Arapların divanı’ olan şiir ile yine bu dilin çeşitli ve zengin nesir mirası gelmektedir.”¹²⁹

Himmîş, çok sayıda fasih Arapça kelime barındırdığını tespit ettiği Fas lehçesi için “fasih lehçe” ifadesini kullanmakta ve hazırlamakta olduğu sözlükte bu konuda alfabetik sıralamayı esas almaktadır. Ayrıca o sözlüğün sonuna fasih Fas lehçesinin kullanımı ve özellikleriyle ilgili bir bölüm eklemenin faydalı olacağını düşünmektedir. Bu bölümde; kısaltmalar, eklemeler ve kelime sonlarındaki değişikliklere dair bazı kaidelere yer vermeyi tasarlamaktadır.¹³⁰

Himmîş, sözlük hazırlama hususunda ulaşmayı temenni ettiği bazı gayeleri olduğundan söz etmektedir. O, bu projesi ile genel olarak dil kapasitesini özelde ise konuşma becerisini artıracaklarını düşünmektedir. Ona göre kendisi, bununla beraber bir roman yazarı olarak bu çalışmadan istifade edecek ve gücü nispetinde kendisine ait edebî metinleri daha akıcı ve daha şeffaf bir hale getirecektir. Dolayısıyla da romanları daha anlaşılır olacak ve okuyucuların farklı kesimleri ile iletişimi güçlenecektir. Bunların yanı sıra Himmîş; bu hususta temel gayesinin, ders ortamında öğretmenlerin ve öğrencilerin sözlüğünden istifade etmesi olduğunu dile getirmektedir.¹³¹

¹²⁸ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 151.

¹²⁹ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 152-158.

¹³⁰ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 157-159.

¹³¹ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 160.

Dilin kimliğimizin kabı (اللغة وعاء الهوية) olduğunu düşünen Himmîş; anadili olan Arapçanın özellikle son yıllarda ihmal edilerek veya itibarsızlaştırılmaya çalışılarak birtakım hedefler ve çeşitli yollarla saldırıya uğradığını ifade etmektedir. O, bu saldırıları sert bir dille eleştirmekte ve kendisinin en şiddetli düşmanları olarak nitelediği bu kişileri üç gruba ayırmaktadır. Ona göre birinci grupta yer alan fanatik Berberîler; Arap dilinin Vehhâbîlere ve Selefilere hatta aşırı İslamcı gruplara ait bir dil olduğunu savunmakta ve Arapçadan nefret etmektedirler. İkinci grupta Fransız hegemonyasının güçlenmesini isteyen Frankofon yazarlar bulunmaktadır. Himmîş'in yazılı ve sözlü olarak bizzat mücadele ettiği bu yazarlar, Arapçanın kutsal bir dil olduğunu, dolayısıyla bu dilde edebî anlamda özgürce eser veremeyeceklerini ileri sürerek kitaplarını Fransızca kaleme almayı tercih etmektedirler. Himmîş'e göre onlar, Arapçaya karşı apaçık düşmanlık yapmakta ve iyi niyetli kişileri de kendi taraflarına çekmektedirler. Tâhir b. Cellûn (1947-) başta olmak üzere, onların bu tutumunu eleştiren Himmîş; onlara Kur'ân'ın Arapça olarak indirildiğini ancak İslam öncesi dönemde ortaya çıkmış olan Muallaka kasidesi, hamriyyât, gazel, zecel¹³², müveşşah¹³³ gibi edebî ürünlerin dinî ve kutsal yönünün bulunmadığını hatırlatmaktadır. Himmîş'e göre üçüncü grupta ise Fas'ta eğitim dili olan fasih Arapçanın, Fas Lehçesi (ed-Dâricetü'l-Mağribiyye) ile değiştirilmesine dair yakın zamanda bir hareket başlatan kişiler yer almaktadır. Bu kişiler arasında etkili birtakım lobilerin içeriden ve dışarıdan destek verdiği gazeteciler, reklamcılar ve lehçe uzmanları da bulunmaktadır. Himmîş onların bu talebinin eğitim açısından yanlış olduğunu düşünmekte ve bu konuda onlara karşı çıktığını ifade etmektedir.¹³⁴

¹³² Zecel kelimesi “oynamak, şarkı söylemek” anlamına gelmektedir. Endülüs'te geliştirilen, Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan halk şiiri türünün adıdır. Bk. Musa Yıldız, “Zecel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/176-177.

¹³³ Dönüşümlü olarak birbirini izleyen uzun beyitler ile kısa bentler halinde iki temel unsurdan oluşan tevşîh diye de adlandırılan bu tür, Endülüs'ün debdebeli ve coşkulu hayatına paralel biçimde III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve daha çok çalgı aletleri eşliğinde söylenen halk şarkılarına güfte olarak yazılmıştır. Bu şarkılar, Endülüs'ün sosyal hayatında önemli bir yer işgal eden edebiyat ve eğlence meclislerinde büyük rağbet görmüştür. Ayrıca müveşşah şairlerinin (veşşâh) halife, vali ve emirler tarafından ödüllendirilmesi bu şiir türünün Endülüs'te yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Aydın, “Müveşşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/229-231. Müveşşah ile ilgili Mukaddime'de İbn Haldûn şöyle der: Endülüs diyarında şiir fazla gelişip ve birtakım tarzları ve çeşitleri düzenli bir hal alıp sanat (ve zarafet) itibarıyla son haddine ulaşınca, sonraki Endülüs şairleri yeni bir şiir türü icat ederek ona müveşşah adı verdiler. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 1066, 1074.

¹³⁴ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-icâd*, 135-142; 148.

Binsâlim Hımmîş'in edebî kişiliğinde dikkat çeken hususlardan biri, onun şairlik yönüdür. Edebiyat alanında ilk ürünlerini şiir sahasında veren Hımmîş, şiirlerinin büyük çoğunluğunu Arapça, bir kısmını ise Fransızca olarak kaleme almıştır. İlk şiir kitabı olan *Künnâş iyy tekûlû* adlı eserinde şiirlerini kaligrafi yazı tekniğini kullanarak kendi el yazısı ile yayımlamıştır. *Sevratü 'ş-Şitâ'i ve 's-sayf* adlı şiir kitabında da bu tarzını devam ettiren Hımmîş, o dönemde şairlerin örnek aldığı ve yolundan gittiği biri haline gelmiştir. Bir süre sonra bu şairlerden bazıları bu tarza sahip çıkmışlar, hatta Hımmîş'ten önce bunu ilk defa kendilerinin yaptığını iddia etmişlerdir. Ancak kitapların basım tarihleri onların bu iddiasını çürütmüştür. Yaşanan bu talihsizliklerden ve baskı teknolojilerinin gelişmesinden sonra Hımmîş, kaligrafi kullanarak basım yapma işini bırakmıştır. Bu deneme sürecinden sonra şiir yazmaya devam etmiş, toplamda altı adet şiir kitabı yayımlamıştır. Daha sonra ise nesir alanında denemeler yapmaya başlayan Hımmîş, uzun yıllar boyunca Arap Edebiyatına çok sayıda roman kazandırmıştır.¹³⁵

Binsâlim Hımmîş; şiir sahasının durgun olduğunu ve tabiri caizse, bu alanda sapla samanın birbirine karıştığını düşünse de şiir yazmaya devam ettiğini ifade etmektedir. Ona göre merhum Mahmûd Dervîş'in (1941-2008) şu sözlerinde doğruluk payı vardır: “Şairler çoğaldı, şiir azaldı.”, “Bizi bu şiirden kurtarın.”¹³⁶ Buradan hareketle o, şiiri kolay addedenlere eleştiri getirmektedir. Bazı insanların bir şey yazmayı ve harf-i cerleri mısra mısra sıralamayı şiir olarak isimlendirebildiğini söyleyerek bunun şiir olmadığını, ancak süprüntü olabileceğini dile getirmektedir.¹³⁷ Ayrıca Hımmîş, kendisinin şiir yazımını tamamen bırakıp romana yöneldiğini düşünenlere bu konuda şöyle cevap vermektedir: “Benim şiirle olan ilişkim hala güçlü. Hatta şiirin roman yazımı üzerinde etkisi olduğuna inanıyorum. Ayrıca romandaki şiir unsuru -öz olarak- kaybolursa, önemli bir şey kaybetmiş olur: Dilin şiirselliği. Bana göre kendisinde şiirsel duygu eksik olan romancı, tam anlamıyla başarılı bir romancı olamaz. Çünkü eğer sizde şiirsel his yoksa, rayihalı dil ile güçlü ifadelerinin kokusunu alamazsınız.”¹³⁸ “Ben kendimi hiçbir şeye zorlamıyorum. Aksine bir şeylerin bana gelmesini ve zihnimde olgunlaşmasını

¹³⁵ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 34-35.

¹³⁶ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 35.

¹³⁷ İmâd Abdurrâdî, “er-Rivâ'ıyyü'l-Mağribî Binsâlim Hımmîş: el-Müerrihûn yazlimûne't-târîh ahyânen... Ve'r-rivâ'ıyyûn yünsifûnehû”, *el-Ahrâm* (Erişim 28 Mayıs 2018).

¹³⁸ Abdurrâdî, “er-Rivâ'ıyyü'l-Mağribî Binsâlim Hımmîş”.

bekliyorum. Bir şeyler ortaya koyma vaktim geldiğinde, şiir veya nesir olsun, yazmaya başlıyorum."¹³⁹

Himmîş otobiyografisinde, eserlerini yazarken izlediği yöntemden bahsetmektedir. Buna göre o; öncelikle zihninde beliren düşünceleri hemen kağıda dökmekte, daha sonra yazdıklarını tekrar tekrar gözden geçirerek onu güzelleştirmeye ve kusurlarından arındırmaya çalışmaktadır. Yazma faaliyeti esnasında derinleşebilmek amacıyla kendisine uygun ortam hazırlamaya gayret etmekte ve özellikle yalnız kalabileceği bir mekanda çalışmalarını yapmaktadır. Bu şekilde herhangi bir sesin veya gürültünün kendisini rahatsız etmeyeceği bir yerde tek meşguliyeti yazı yazmak olmaktadır. Yorgun düştüğünde veya tükenmişlik hissettiğinde ise istirahat ederek veya farklı konularda yazı çalışması yaparak enerjisini toplamaya çalışmaktadır.¹⁴⁰

Himmîş, otobiyografisinde kendisinin en çok beğendiği roman yazma tekniklerinden de bahsetmektedir. Ona göre roman yazarken kullanılabilecek en iyi tekniklerden biri, metnin omuzlarına taşıyabileceğinden fazla sorumluluk yüklememek ve metinde uzun uzadıya yönlendirme ve rehberlik ifadelerine yer vermemektir. Başarılı ve iyi başka bir teknik, romanın içinde eriyip kaybolan bir anlatım kullanmaktır. Bu anlatım o kadar yumuşak olmalıdır ki okuyucu, romanda bunu neredeyse hiç fark etmemelidir; şeffaf bağlamda fark etse bile burada zorlama ve yapmacıklık bulunmaz. Sonuncusu ise harekete ve heyecana düşkün bir tekniktir. Bu teknik, diyalektik ve art arda gelme hususunda hayatla adeta bir uyum içerisindedir.¹⁴¹

Binsâlim Himmîş, edebî eser yazmayı zorlu bir doğuma benzetmektedir. Çünkü o; yazmanın, sadece bilince ve şuura değil, aynı zamanda unutulmuş ve geçmişte kalan olaylarla, hatıralarla dolu olan bilinçaltına da dayandığını düşünmektedir. Ona göre edebî ürün ortaya koyma gayesi olan kişi, edebî ve kültürel mirasına bakar. Çünkü bu miras, yazılı ürünlere ve sanat eserlerine dönüşebilmek için değerlendirilecek büyük bir malzeme ve sermayedir. Himmîş tarafından "îcâd (yaratma)" kavramıyla ifade edilen bu değişim ve dönüşüm; ancak yazarın kapasitesi ve kurgu yeteneği ile olur.¹⁴²

¹³⁹ Abdurrâdî, "er-Rivâ'ıyyü'l-Mağribî Binsâlim Himmîş".

¹⁴⁰ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 75.

¹⁴¹ Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 150-151.

¹⁴² Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-îcâd*, 74.

Hımmîş'e göre yazmak, konusuna ve amacına göre farklılık gösteren bir eylemdir. Bazen yazmak; olanları yeniden şekillendirmektir. Yazarın, hikâyesini olabilecek en uzak noktaya taşıyarak onu alternatifi ve zıddı olan bir kurguya yerleştirme arayışıdır. Dolayısıyla yazmak, gerçekte olmayanı gerçeğe dönüştürme faaliyeti olarak ortaya çıkmaktadır. Yazmak, bazen de eğri ve noksan olan gerçekleri nitelemekten ibarettir. Yazmanın bu çeşidinde anlatım aracı olarak istihza, mizah ve parodi kullanılmaktadır. Ona göre esas olarak yazmak; *"...Usûlün kökleri ile şimdiye kadar var olan yazma şekilleri ve üslûbun etkileşime girmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu, aynı şeyleri tekrarlayıp durmak veya kopyalamak için değil; aksine onu, yenilik ve yaratıcılık unsurları ile zenginleştirme ve dönüştürme sınavına tabi tutmak içindir."*¹⁴³

Binsâlim Hımmîş, roman yazmaya olan meylinin bir anda ortaya çıkmadığını ifade etmektedir. İlk romanını yazmaya başlamadan önce birkaç yıllık bir hazırlık aşamasından geçen Hımmîş, bu süreçte hem dil sahasında hem de çok sayıda kültürel alanda birtakım geliştirici çalışmalar yapmıştır. Bunun neticesinde felsefe sahasında olduğu gibi edebiyat alanında da içine sinen eserlerini ortaya koymaya başlamıştır. Ona göre; hem felsefe hem de edebiyat alanında yazılan eserler, yazımı bittikten sonra ve baskısı yapılmadan önce, yazar tarafından eleştirel ve tarafsız bir gözle okunmalıdır. Eserler ancak bu şekilde tamamlanmaktadır.¹⁴⁴

Hımmîş, hayatının son yirmi yılında kendi düşünce dünyasında ve ilgi alanları arasında romanın ilk sırada yer aldığını ifade etmektedir. Onun için roman; *"beşerî ve toplumsal ilişkileri ve dönüşümleri ele aldığı bir gözlemevi olmasının yanı sıra kendisinin çevre ve kültürle temasından ve dil ile olan samimi ilişkisinden ortaya çıkan metinlerden hoşuna gidenleri koyduğu bir kap mesabesindedir."* Ayrıca Hımmîş, hayatımıza estetik boyutu yerleştirmemiz gerektiğini düşünmektedir. Ona göre estetik boyut olmazsa; toplum, bedâvetten ve sahte modernizmden çıkıp hakiki modernizme geçemez; düşünce dünyamızın baskıcı dogmatizmden ve aşırı taassuptan (asabiyetten) kurtulması da mümkün olmaz.¹⁴⁵

Bir tarihî roman yazarı olarak Hımmîş'in ele aldığı konularda titiz bir araştırmaya girmesi, onun tarihi doğru yansıtma gayesi güttüğünü göstermektedir. Ona göre tarihî

¹⁴³ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 73-74.

¹⁴⁴ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 76.

¹⁴⁵ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 76.

roman yazmadan önce birtakım hazırlıklar yapılması gerekmektedir. Belli bir tarihî konu üzerinde yazmak isteyen kişi, önceden konuyla ilgili araştırma yapıp elde ettiği verileri dikkatli bir şekilde okumalıdır. Kendisinin de böyle yaptığını ifade eden Himmîş, teferruatlı bir araştırma ve inceleme sürecinden sonra yazım ve kurgu aşamasına geçtiğini dile getirmektedir. Hatta romanlarına konu olan şehirleri ve mekanları birkaç defa ziyaret edip oraları detaylı şekilde incelediğini aktarmaktadır.¹⁴⁶

Himmîş'in tarihe ve tarihî romana bakış açısından bahsedecek olursak, ona göre tarih; büyük bir roman, hatta romanlar bütünüdür. Ancak tarihî vesikalarda üzerinde durulan ayrıntıların yanı sıra birtakım tarihî boşluklar da bulunmaktadır. Yani tarihî kaynaklarda bazı önemli noktalarda hiçbir veriye ulaşamaması veya yeterli bilginin bulunmaması durumu gerçekleşebilir. Bu durumda, tarihten ilham alan bir yazar, eksik veya yetersiz noktalara yaratıcı şekilde eklemeler yaparak ya da yeni karakterler tasarlayarak olay örgüsünü geliştirip şahıs kadrosunu zenginleştirebilir. Çünkü romancı; olayları yorumlayan bir anlatıcı ve sanatçıdır. Hayal gücünü kullanır. Böylece tarih ile bir tarihçi olarak değil bir romancı olarak ilişki kurar.¹⁴⁷ Nitekim onun *el- 'Allâme*'yi yazmasındaki bir amil de İbn Haldûn gibi önemli bir şahsiyetin hayatı ile ilgili bazı konularda tarih kitaplarında yeterli bilginin bulunmaması olmuştur. Kendisi bir gazeteye verdiği röportajda şunları söylemektedir: “İbn Haldûn; Fas'ta ilmî olarak (yeniden) doğmuş, sosyoloji ilmini kurmuş ve *Mukaddime*¹⁴⁸ adlı eşsiz eseri yazmıştır. Böylece bütün müsteşriklerin ilgilendiği ve sosyoloji ile tarih ilminin öncüsü ve kurucusu olarak kabul ettiği biri olmuştur. Benim de İbn Haldûn ile bir araştırmacı ve akademisyen olarak alakam başlamış oldu ve tarih felsefesi ışığında onunla ilgili bir kitap yazdım. Ancak onun yaşam şartları, psikolojisi ve Kahire'de çeyrek asır yaşarken evlenip evlenmediği gibi konularda tarihçilerin hiçbir şey yazmadıklarını fark ettim ve romanı (*el- 'Allâme*'yi) kaleme aldım.”¹⁴⁹ Benzer bir durum *Hâze'l-Endelüsî* adlı roman için de geçerlidir.

¹⁴⁶ Mâhir Hasen, “er-Rivâ’î Binsâlim Himmîş vezîru’s-sekâfeti’l-Mağribiyyü’l-esbak: Behastü ‘an makberati İbn Haldûn fi’l-Kâhirati ve lem ecidhâ!”, *el-Misriyyü’l-yevm* (Erişim 22 Kasım 2020); Himmîş, *ez-Zât beyne’l-vüçûdi ve’l-icâd*, 89-98.

¹⁴⁷ Mâhir Hasen, “er-Rivâ’î Binsâlim Himmîş vezîru’s-sekâfeti’l-Mağribiyyü’l-esbak”.

¹⁴⁸ İbn Haldûn *Mukaddime*'yi aslında *Kitâbü’l- ‘İber* adlı eserine giriş bölümü olarak yazmış, zamanla bu bölüm müstakil olarak şöhret bulmuş ve ayrı bir kitap olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed ‘Âbid el-Câbirî, *İbn Haldûn’un Düşüncesi Asabiyyet ve Devlet*, çev. Muhammet Çelik (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 71-77. *Mukaddime*'nin Türkçe çevirisi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018).

¹⁴⁹ Mâhir Hasen, “er-Rivâ’î Binsâlim Himmîş vezîru’s-sekâfeti’l-Mağribiyyü’l-esbak”.

Nitekim romanın baş karakteri olan İbn Seb'in'i, bazı sûfiler dışında kimsenin tanımaması ve hayatı hakkındaki rivayetlerin az sayıda olması; Hımmîş'i *Hâze'l-Endelüsî* adlı eserini hazırlamaya teşvik etmiştir. Bu hususta şöyle söylemektedir: *"Yaşadığı her yerde İbn Seb'in'e fakihler tarafından baskı uygulanmış, zındıklıkla itham edilmiştir. Vefatı ile ilgili iki rivayet vardır. Kimileri onun öldürüldüğünü söylerken kimileri de askerler onu yakalamak için etrafını sardığında intihar ettiğini söylemektedir. Ben onun hayatının önemli noktalarını ve geride bıraktığı risaleleri gördüğümde anladım ki; bu olayları kesinlikle bir romancı olarak işlemeliyim."*¹⁵⁰

el-'Allâme adlı eseri ile Necîb Mahfûz ödülleriyle layık görülen Binsâlim Hımmîş'in eserlerini yazarken Necîb Mahfûz'un (1911-2006) etkisinde kaldığı düşünülmektedir. Iraklı akademisyen Dr. Feryâl Gazûlî; Hımmîş'in özelde *el-'Allâme* romanı genel olarak ise bütün edebî eserlerinde bazı yönlerden Necîb Mahfûz'a benzediğini ifade etmektedir. Ona göre Hımmîş; hayal unsurunu kullanan bir romancı kimliğiyle, Necîb Mahfûz gibi geçmişte yaşananlar ile günümüz meselelerine değinmeyi başarmış ve tarihî olayları olay örgüsünün merkezine ustalıkla yerleştirmiştir.¹⁵¹

Binsâlim Hımmîş, kendisi de Necîb Mahfûz'un etkisinde kaldığını, bazı hususlarda onu örnek aldığını otobiyografisinde şöyle ifade etmektedir: *"...Okuyucu, (el-'Allâme romanında) İbn Haldûn'un Mısır'da ve Şam'da yaşadığı tecrübeler aracılığıyla çeşitli konumlarda ve rollerde bulunan bir grup şahsiyetle karşılaşılıyor. Necîb Mahfûz'un tarihî romanlarında yaptığını örnek alarak bu karakterlerden azımsanmayacak kadarını ben kurguladım. Mahfûz'un romanlarından el-'Â'îş fi'l-hakîka (Hakikatte Yaşayan)'daki adil ve tek tanrılı inanca mensup Firavun Akhenaton'u kurgulanmış karakterlere örnek olarak verebilirim."*¹⁵²

Hımmîş, *el-'Allâme* romanının konusundan bahsederken yine Necîb Mahfûz'la ilgili şunları söylemektedir: *"...İbn Haldûn, h. 789 yılının Ramazan ayında hacca gitmeden önce, iki seneden fazla zühed ve uzlet hayatı yaşamıştır. O zamanlar, (İbn Haldûn'un) yanında -benim kurguladığım- Yukarı Mısırlı bir ihtiyar çalışmakta, ona hizmet etmektedir. Bu kişi ile Necîb Mahfûz'un Sersere fevka'n-Nîl (Nil Üstünde Gevezelik) adlı eserinde yüzen evin hizmetçisi Abduh amca karakteri bazı benzerlikler*

¹⁵⁰ Mâhir Hasen, "er-Rivâ'î Binsâlim Hımmîş vezîru's-sekâfeti'l-Mağribiyyü'l-esbak".

¹⁵¹ Hımmîş, *el-'Allâme*, 312.

¹⁵² Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-icâd*, 94.

göstermektedir... ”¹⁵³ Kendisinin de ifade ettiği üzere eserlerini yazarken Necîb Mahfûz’dan istifade eden Himmîş, hayatta iken onunla özel olarak görüşme fırsatı bulmuş ve el- ‘Allâme’den bazı kesitleri okuyarak onun övgü dolu sözlerine mazhar olmuştur.¹⁵⁴

Binsâlim Himmîş, tarihî romanlarındaki ana karakterleri sadece tarihte öne çıkan şahsiyetler arasından seçmemiş; kimi zaman tarihte var olmayan kişileri de olay örgüsüne dahil etmiştir. Çünkü ona göre, “*bir romancının sermayesi, özgürlüğüdür. Ancak hakkında yazmak istediği her şahsiyetle ilgili yazılmış her şeyi okuması gerekmektedir. Çünkü resmî tarihçiler; sultanların ve yöneticilerin hoşlanmadığı kişileri genelde ihmal etmişlerdir, zikrettilerse de ancak ayıplama, iftira ve hakaretle zikretmişlerdir. Romancı, kendilerine savaş açılan ve zalimce muamele edilen bu şahsiyetlerin üzerindeki tozu kaldırmalıdır ki; onların, söz konusu sultanlar nezdinde bile ne kadar önemli olduğunu gösterebilir. Zaten önemli olmasalardı, sultanların uykularını kaçırmasalardı, neden onlara zulmettiler?..Tarihçiler daima bu zulmü temize çıkarmaya çalışıyorlar. Çünkü onların siyasetçileri ne söylerse onlar da onu söylüyor... Ama romancı, o siyasetçileri umursamaz.*”¹⁵⁵

Himmîş, tarihî romanlarını kaleme alırken Gustave Flaubert (1821-1880)’in *Salambo* eserindeki, Marguerite Yourcenar (1903-1987)’ın *Hadrianus’un Anıları* eserindeki ve Umberto Eco (1932-2016)’nın *Gülün Adı* eserindeki üslûplarından yararlanmıştır. Bu hususta şöyle söylemektedir: “*Bu romancılar, tarihî ve kültürel kaynaklara dayanan eserlerinde tezyîl ve haşiye üslûbunu kullanarak farklılıklarını ortaya koymuşlardır... Bununla birlikte tarihî kaynakları ve vesikaları inceleme ve detaylı araştırmanın zorluklarını yaşamışlar; ayrıca ilgili alanları ve mekanları bizzat ziyaret edip gözlemlemişlerdir... Bu yazarlar bu çabaları sonucunda okuyuculara keyif veren harika eserler ortaya koymuşlardır.*”¹⁵⁶

Binsâlim Himmîş, ilerleyen yıllarda bir tarihî roman daha kaleme almak istediğini dile getirmekte ve bu romanına konu olarak Fas’ın eski hükümdarlarından Mevlây İsmail’in (ö. 1139/1727) hayatını seçmeyi düşünmektedir. Aslen Meknesli olan Himmîş, o şehirde

¹⁵³ Himmîş, *ez-Zât beyne ’l-vücûdi ve ’l-îcâd*, 93.

¹⁵⁴ Himmîş, *ez-Zât beyne ’l-vücûdi ve ’l-îcâd*, 96.

¹⁵⁵ Abdurrâdî, “er-Rivâ’iyyü’l-Mağribî Binsâlim Himmîş”.

¹⁵⁶ Himmîş, *ez-Zât beyne ’l-vücûdi ve ’l-îcâd*, 73.

hüküm sürmüş olan Mevlây İsmail'in şahsiyetini ve hayat hikâyesini bir romancı olarak oldukça ilgi çekici bulmaktadır. Ona göre Mevlây İsmail, kişiliği ve yaptığı işlerle olduğu kadar, trajik ve önemli olaylarla dolu bir dönemde yaşamış olmasıyla da öne çıkmaktadır. Bu da onun hayatını, bir roman için konu olmaya elverişli bir malzeme haline getirmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 100-104.

BÖLÜM 2: BİNSÂLİM HİMMÎŞ'İN TARİHÎ ROMANLARININ İÇERİĞİ

Bu bölümde, çalışmamızın konusunu teşkil eden Binsâlim Himmîş'in *Mecnûnü'l-Hukm*¹⁵⁸, *el-'Allâme*¹⁵⁹, *Zehratü'l-Câhiliyye*¹⁶⁰ ve *Hâze'l-Endelüsî*¹⁶¹ isimli tarihî romanlarının kronolojik sıraya göre tahlili yapılacaktır. Söz konusu romanlar; şahıs kadrosu, bölümleri, olay örgüsü, konuları, zaman ve mekân¹⁶² unsurları açısından değerlendirilecektir. Anlatım ve üslûp özellikleri ise sonraki bölümde ele alınacaktır.

2.1. *Mecnûnü'l-hukm*

Altıncı Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın (ö. 411/1021) hayat hikâyesini konu edinen *Mecnûnü'l-hukm*¹⁶³ adlı roman, Binsâlim Himmîş'in yazdığı ilk tarihî romandır. Ayrıca bu roman, Fas'ta tarihî içeriğe sahip ilk Arapça roman olma özelliği de taşımaktadır.¹⁶⁴

Binsâlim Himmîş, otobiyografisinde bu romanla ilgili şu sözlere yer vermektedir: “İlk romanım olan *Mecnûnü'l-hukm*’e gelince; o roman başlangıçta, 1988 yılında Şaşıyan Şiir Festivalinde okuduğum uzun bir şiirdi, ancak fark ettim ki; bu şiir, Orta Çağ Arap tarihinin (h. 368-411) en garip halifesinin yaşadığı dönemi içine alan korkunç bir çeyrek asırı tam anlamıyla yansıtmada konusunda aciz kalıyor. Mağrib asıllı, doğma büyüme Mısırlı, hilafetinin şüpheli olduğu konusunda tarihçilerin ittifak ettiği, Hâkim-biemrillâh

¹⁵⁸ Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm* (Beyrût: Dâru Riyâd er-Rayyis li'l-Kütübi ve'n-Neşr, 1990). İngilizce çevirisi için bk. Bensalem Himmich, *The Theocrat*, çev. Roger Allen (Mısır: The American University in Cairo Press, 2004).

¹⁵⁹ Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Himmîş, *el-'Allâme* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 1997). İngilizce çevirisi için bk. Bensalem Himmich, *The Polymath*, çev. Roger Allen (Mısır: The American University in Cairo Press, 2005).

¹⁶⁰ Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2003).

¹⁶¹ Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2007). İngilizce çevirisi için bk. Bensalem Himmich, *A Muslim Suicide*, çev. Roger Allen (Amerika: Syracuse University Press, 2011).

¹⁶² Bu çalışmamızda romanların içerik açısından tahlili yapılırken, mekân unsuru aşağıdaki tasnife göre değerlendirilecektir: Romanda mekân genel olarak somut ve soyut mekanlar olarak ikiye ayrılır. Somut mekanlar ise açık ve kapalı olmak üzere ikiye ayrılır. Açık mekanlar; olayların vuku bulduğu köy, kasaba, şehir, ülke, dağ, ova, deniz gibi açık alanlardan oluşan mekanlardır. Kapalı mekanlar ise ev, oda, cezaevi, iş yeri gibi kapalı yerlerdir. Kapalı mekanların kişilikle olan bağlantısı irdelenmelidir. Bazı insanlar; içe döndüktür ve yalnızlığı, inzivaya çekilmeyi seven insanlardır. Bireysel, metafizik ve felsefî manada zihinsel aktivitelerle uğraşırlar. Daha fazla bilgi için bk. Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 136-139.

¹⁶³ Çalışmamızda romanın şu nüshası esas alınmıştır: Binsâlim Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2012).

¹⁶⁴ *el-Yevm* 24, “Binsâlim Himmîş: Yaktehimü âfâke'l-'âlemiyye min bâbi Mecnûnü'l-hukm”.

lakaplı Ebû Ali Mansûr el-‘Abidî el-Fâtımî’nin garip hayat hikâyesi... Kan donduran ve avâm ile havâsın aklının almadığı uygulamalar... Bugüne kadar Şam’da Dürzî¹⁶⁵ akidesinde ilahlık iddiası olan biri... Dolayısıyla Roma imparatorlarından Neron ve Caligula’ya benzeyen, nevi şahsına münhasır, Arap asıllı bu sapkın hükümdar karşısında bu şiir yetersiz kalıyor. Ben de; sanki belgelere dayalı, başlıklara ayrılmış akademik bir çalışma hazırlıyormuşum gibi, onunla ve genel olarak onun yaşadığı Fâtımî dönemi ile ilgili araştırma yapmaya koyuldum.”¹⁶⁶

Mısır’daki Fâtımî hâkimiyetini ele alan *Mecnûnü’l-hukm*’ün ilk baskısı, Mısır’da Dâru’ş-Şürûk tarafından 1990 yılında yapılmıştır. Mısır topraklarında yaşanan tarihî olayları ve şahsiyetleri konu aldığı Mısır’da büyük rağbet görmüş ve aynı yayınevi tarafından defalarca baskısı yapılmıştır. Binsâlim Hımmîş’in diğer tarihî romanlarına kıyasla en çok ödül alan bu romanı, Arap Yazarlar Birliği tarafından “20. Yüzyılın En Önemli 100 Arap Romanı” listesine dahil edilmiştir. Ayrıca roman, ilk çıktığı yıl *en-Nâkıd Dergisi Roman Ödülü*’ne layık görülmüştür.¹⁶⁷

Binsâlim Hımmîş, tuhaf bir karaktere sahip olan Fâtımî halifesinin hayat hikâyesini işleyen romanına “*Mecnûnü’l-hukm* (مجنون الحكم)”¹⁶⁸ ismini vermiştir. Hımmîş; basit bir tercüme ile “İktidar Delisi” anlamına gelen bu isim tamlamasıyla romanın esas karakteri Hâkim-biemrillâh’ın karakterine ve yöneticiliğine işaret etmektedir. Hâkim’in çocukluğundan gelen bir rahatsızlığı vardır ve bu hastalık sebebiyle çılgınca davranışlar sergilemektedir. Melankoli hastalığı olarak nitelenen bu ruhsal bozukluk sebebiyle Hâkim; Kahire’deki dükkanların gündüz kapatılıp gece açılması ve aydınlatılması ya da kadınların sokağa çıkmaması gibi garip yasaklar getirip bir süre sonra yeni bir emirname ile bunların aksini uygulatır. Yasakları çiğneyenleri ağır bir şekilde cezalandırmaktan da geri durmaz.¹⁶⁹ Binsâlim Hımmîş de onun çelişkili davranışlarına ve acımasız bir

¹⁶⁵ Dürzilik, Hâkim-biemrillâh döneminde İsmâililik içerisinden çıkıp ayrılan ve Hâkim-biemrillâh’ın ilah olduğunu iddia eden dinî ve siyasi bir mezheptir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muzaffer Tan, “Geçmişten Günümüze Dürzilik”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Kasım 2012), 61-82.

¹⁶⁶ Hımmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 88-89.

¹⁶⁷ *el-Yevm* 24, “Binsâlim Hımmîş: Yaktehimü âfâke’l-‘âlemiyye min bâbi Mecnûni’l-hukm”.

¹⁶⁸ İbrahim Mustafa vd., “cnn”, *Mu‘cemü’l-vasît* (Kahire: Mektebetü’ş-Şürûkü’l-Düveliyye, 1425/2004), 140-141; Dayf vd., “hkm”, 190.

¹⁶⁹ Hımmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 18.

hükümdar olmasına vurgu yapmak amacıyla romana, *Mecn'unü'l-hukm (İktidar Delisi)* ismini vermiştir.

Mecnûnü'l-hukm'de Binsâlim Hımmîş, romanın başında dikkat çekmek istediği bazı hususları belirten önsöz kabilinden bir notu okuyucu ile paylaşmaktadır. Hımmîş bu notta; tarihî kaynaklardan yapılan alıntıların veya göndermelerin italik font kullanılarak yazıldığını, bu kaynakların isimlerinin romanda belirtildiğini ve söz konusu alıntılar dışında kalan kısımların roman yazarının asıl işi olan kurgu ve edebiyattan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Yazar, akademik bir çalışma üslûbuyla, kitabındaki alıntı ve göndermelere metin içinde numaralar vererek atıf yaptığı eserlerin künyelerini detaylı olarak roman sonunda zikretmektedir. Ayrıca Hımmîş bu notuna şunu da ilave etmektedir: “Bu romanda yer alan esas karakter, *Hâkim-biemrillâh*, romandaki diğer bütün karakterler gibi, bize ardında yazılı hiçbir eser bırakmamıştır. Bu sebeple romanda onun ağzından aktardığım tüm sözler; ya ona isnad edilmiş sözlerdir ya da onun sorunlu, karmaşık ve değişken ruh haline girmeye çalışmamın ürünü olarak faraziyattan ibarettir.” Hımmîş, romanın sonunda bir de kurgu faaliyetini gerçekleştirirken istifade ettiğini belirttiği eserler listesine yer vermektedir.¹⁷⁰

Mecnûnü'l-hukm, İspanyolca (*El Loco del poder*, 1996)¹⁷¹, Fransızca (*Le Calife de l'épouvante*, 1999)¹⁷² ve İngilizce (*The Theocrat*, 2005)¹⁷³ başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiş bir romandır.¹⁷⁴ İspanyolca tercümesine İspanyol şair ve roman yazarı Juan Goytisolo Gay (1931-2017), bir takdim yazısı kaleme almıştır. Binsâlim Hımmîş de romanın 1996 yılından sonraki baskılarına bu takdimi eklemiştir. İspanyolca baskının mukaddime yazarı Juan Goytisolo, bu roman ile ilgili şunları söylemektedir: “*Cemâl el-Gîtânî'nin ez-Zeynî Berekât adlı romanı ya da Fuentes ve Augusto Roa Bastos'un başyapıtları gibi, bu roman da -tarihî bir şahsiyet üzerine kurulmuş olsa bile- sıradan bir*

¹⁷⁰ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 271-272.

¹⁷¹ İspanyolca çevirisi için bk. Bensalem Himmich, *El Loco del poder*, çev. Federico Arbos (Madrid: Libertarias Prodhufi Edición, 1996)

¹⁷² Fransızca tercümesi için bk. Bensalem Himmich, *Le calife de l'épouvante*, çev. Mohammed Saad Eddine El Yamani (Paris: Editions Le Serpent à Plumes, 2010).

¹⁷³ İngilizce tercümesi için bk. Bensalem Himmich, *The Theocrat*, çev. Roger Allen (Mısır: The American University in Cairo Press, 2005).

¹⁷⁴ Khalid Lyamlahy, “From Dictatorship to Self-Constitution: Historical Fiction and Aesthetics of Tyranny in Bensalem Himmich's *Le Calife de l'épouvante*”, *Fictions of African Dictatorship*, ed. Charlotte Baker & Hannah Grayson (United Kingdom: Peter Lang Publishing, 2018), 4/40.

tarihî roman olmaktan son derece uzaktır...Bu roman; dogmatik resmî güçler ve onların taraflı tarih yazıcıları tarafından kötüye kullanılan, tarih kitaplarında yer alan boşluklara, iftiralara ve eksikliklere karşı hayal gücünün gerçekliğinin takdire şayan bir savunmasıdır. Romanın bölümlerinde, kurgusal anlatım yolu ile tarih aktarımı ve parodiler birbirini takip etmektedir. Bu, Arapların edebî ve millî mirasında var olan bir üslûptur: Köle Mesud'un mizahî unsurlarla dolu hikâyesi, sanki Binbir Gece Masalları'ndan alınmış gibidir. Aynı şekilde Hâkim'in bulunduğu meclislerin anlatıldığı bölümden ince bir istihza kokusu yayılmaktadır."¹⁷⁵

Romanın İspanyolca tercümesini yapan Federico Arbos, Binsâlim Hımmîş'in kullandığı tarih kitaplarına farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Ona göre Hımmîş, metni şekillendirmek için kullanacağı Arap tarihî kaynaklarını -m. 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar yazılmış olan umumî ve bölgesel tarih kitaplarını- özenle ve son derece dikkatli bir biçimde seçmiştir. Renkli ve farklılıkların bir araya geldiği bir metin ortaya koyabilmek için Hâkim'e karşı olumlu veya olumsuz her türlü bakış açısıyla ele alınmış eserlerden istifade etmeyi tercih etmiştir.¹⁷⁶

2.1.1. Şahıs Kadrosu

Binsâlim Hımmîş, *Mecnûnü 'l-hukm* adlı romanını kaleme alırken tarihî metinlerde yeteri kadar bilgiye rastlayamadığını ve tarihî bilgi eksikliğini kendi hayal gücü ile tamamlayarak ilgi çekici bir şahıs kadrosu oluşturmaya gayret ettiğini ifade etmektedir.¹⁷⁷ Romanda öne çıkan gerçek ve kurgulanmış şahsiyetlerin özellikleri şu şekildedir:

Hâkim-biemrillâh¹⁷⁸: Romandaki esas karakterdir. Tam adı; Ebû Alî el-Mansûr b. el-Azîz el-Muizz el-'Ubeydî el-Fâtımî'dir. 375/985 yılında Mısır'da doğan Mağrib asıllı bu tarihî şahsiyet; henüz on bir yaşında iken babasının vefatı sebebiyle ülkenin başına geçen

¹⁷⁵ Hımmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 10, 12.

¹⁷⁶ Hımmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 10-11.

¹⁷⁷ Hımmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 88-89.

¹⁷⁸ Mustafa Öz, "Hâkim-biemrillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/199-201; Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Sılatü târihi ütîhâ*, thk. Abdüsselâm Tedmürî (Trablus: Jarrous Press Publishers, 1990), 237-363; Ahmet Bağlıoğlu, "Sıradışı Bir Fâtımî Halifesi: Hâkim Biemrillâh", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4/8 (Kasım 2012), 4-31.

Hâkim-biemrillâh lakaplı altıncı Fâtımî halifesidir. (996-1021)¹⁷⁹ O dönemde Fatımîler; Mısır, Şam ve sahil bölgesinde hâkimdir.¹⁸⁰

Romanda bu karakter, çocukluğundan itibaren garip tavırları olan biri olarak tasvir edilir. Hatta çocukken bir beyin rahatsızlığı geçirerek melankoli hastalarının belirtilerini gösterdiğinden bahsedilir.¹⁸¹ Sert mizaçlı, merhametsiz, insanları en ufak hatalarında bile öldürmekten çekinmeyen sapkın bir tabiatı vardır. Herhangi bir sebeple kendisini kızdıran kişinin makamı ve mevkisi ne olursa olsun, onu şiddetli bir şekilde cezalandırmaktan geri durmaz.¹⁸² Bu tabiatını, daha tahta ilk geçtiği yıllarda -henüz on beş yaşındayken- babasının tayin ettiği vâsisi ve hocası Bercevân'ı öldürerek gözler önüne sermektedir. Bercevân'ı öldürdükten sonra hilafetin tek hâkimi olunca birbiri ile çelişebilen ve anlaşılmaz bir dizi ferman ve kararname yayımlayarak gerçek kişiliğini ortaya koymaktadır.¹⁸³

Romanda Hâkim'in, öldürülmeden kısa bir süre önce, tarihçisi Müsebbihî ve İsmailî dâisi Hamîdüddîn Kirmânî ile bir araya geldiği bir gün şu sözleri söylediği aktarılmaktadır: *“Ah ne kadar çok isterdim başka bir hayatımın daha olmasını... Yöneticilik için değil, yazmak için! Hamîdüddîn, biliyor musun kağıtlara ne yazmak istediğimi? Bu tarihçinin bilemeyeceği ve göremeyeceği şeyleri. Onun ciltli kitaplarında olmayan gizli çılgınlıkları, çatırdamaları ve hakikatleri... Mesela benimle çocukluk yıllarıma dön de benim gördüğümü gör: Lü'lü' Sarayı bahçesinde göğe doğru uzayıp giden uzun ömürlü bir meşe ağacı vardı. O ağacın Firavun döneminden kaldığı söylenirdi. Ben henüz on yaşında değilken her sabah o ağaca tırmanırdım. Ağacın tohum veren uzun dallarının üzerine bir çeşit yapıştırıcı madde sürüp yaprakların arkasına saklanarak saatlerce orada kalırdım. Daha öğlen olmadan bir sürü kuş ve böceğin yapıştırıcılı dallarda av olarak toplandığını görürdüm. Elimini uzandığını alıp boğardım veya boğazını keserdim. Geri kalanlarını da kalınca bir değnekle öldürürdüm. Çok geçmeden sarayın kedileri, onlara vereceğim ziyafet için ayaklarımda toplanmaya başlardı. Yemeyi abartan kedileri öldürdüğüm çok olmuştur. Bu şekilde bir süre hayatıma*

¹⁷⁹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 18-19,

¹⁸⁰ Mustafa Kılıç, “Fâtımî Halifesi el-Hâkim'e Karşı Ebû Rekve İsyanı ve Abbasî-Fâtımî Rekabetinin Bir Örneği Olarak Dâru'l-Hikme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (Ağustos 2008), 200.

¹⁸¹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 75.

¹⁸² Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 43-45.

¹⁸³ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 36.

devam ettim. Bir gün Bercevân gelip beni o meşe ağacından indirdi ve bana babamın ölüm haberini verdi. Sonra başıma tacı koyup önümde eğilerek yeri öptü. İnsanlarla beraber bana halife olduğuma dair biat etti. Ben bu atama merasimine boyun eğerken kuşlarla ve böceklerle vedalaşıyordum. Oradaki tahtımdan istemeyerek ve üzgün bir şekilde vazgeçiyordum. Yeni tahtımda aynı fiileri insanlar üzerinde uygulayarak teselli bulmayı istiyordum. Tarihçim, bu hatıramı ancak yüzeysel olarak biliyordur. Ben bu hatıramı yazmak istiyorum çünkü korkutucu rüyalarımın ve kuruntularımın sebebi budur. Mutlu ve huzurlu olduğum günlerde insanlara bu ruh halimi yansıtmadım ancak şiddetli ve karanlık günlerimde insanlar benden nasibini aldı.”¹⁸⁴

Yazar *Mecnûnü’l-hukm*’de baş karakter Hâkim-biemrillâh’ın ağzından bu sözleri aktararak; onun anlaşılmas ve çelişkili hükümlerinin, acımasız cezalarının ve garip hallerinin sebebini izah etmeye çalışmaktadır.

Romanda bu karakterin bazı alışkanlıkları olduğu aktarılmaktadır. Hâkimbiemrillâh geceleri sık sık Mukattam tepesine çıkıp yıldızları seyrederek veya mum ışığında oturur.¹⁸⁵ Hatta gecenin bir bölümünü orada geçirir. Korkutucu rüyaları ve endişeleri geceleri arttığı için uyumak için genelde sabaha kadar bekler.¹⁸⁶ Gündüzleri çalışmayı yasaklayıp geceleri dükkanların açılmasını ve şehrin aydınlatılmasını da bu sebeple ister.¹⁸⁷ Yalnızlığı çok sever. Bu nedenle gece dışarı çıktığında yanına muhafız almaz, sadece iki rikâbdar (hizmetli) kendisine eşlik eder.¹⁸⁸

Ebû Rekve Velîd b. Hişâm¹⁸⁹: Romandaki gerçek karakterlerdendir. Asıl adı Velîd’dir. Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik en-Nâsır’ın torunlarından. Endülüs’te II. Hakem’in veliahtı II. Hişâm çocuk yaşta halife olduktan sonra Mansûr b. Amir hâkimiyeti ele geçirir ve Hişâm’ın annesi Subh ile evlenir. O esnada kendisine muhalefet edebilecek olan akrabaları yakalatıp öldürmeye başlar. Ebû Rekve de henüz yirmi yaşında iken bu şekilde Endülüs’ten kaçır. Mısır, Şam, Yemen ve Mekke’de yaklaşık on yıl yaşar. Oralarda ikamet ettiği süre boyunca dindar ve zahidâne bir hayat sürer. Bulunduğu yerlerde ilimle meşgul olur, çocuklara Kur’an-ı Kerîm ve hadis eğitimi verir.

¹⁸⁴ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 229-230.

¹⁸⁵ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 81.

¹⁸⁶ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 81-83.

¹⁸⁷ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 40-41.

¹⁸⁸ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 250.

¹⁸⁹ Kılıç, “Fâtımî Halifesi el-Hâkim’e karşı Ebû Rekve İsyanı”, 205-211.

Mutasavvıflar gibi abdest almak için sürekli yanında deriden yapılmış küçük bir su kabı (rekve) taşıdığı için kendisine Ebû Rekve denir.¹⁹⁰

Romanda Ebû Rekve, 395/1005'te Berka'da yaşayan Benî Kurre'ye gelir. İlk başta oraya gelme sebebi yerleşmek değildir ancak kabile onun gerçek kimliğini öğrenince ondan yardım ister. O da diğer Berberî kabileler ile aralarında barış imzalamalarına yardımcı olur. Berberî ve Sünnî kabileler ona biat edip dîni ve siyasî bir önder olarak kabul ederler. Ebû Rekve de onları kendilerine çeşitli eziyetler yapan Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'a karşı organize eder, savaşa hazırlar.¹⁹¹

Mecnûnü 'l-hukm'de Ebû Rekve; otuzlu yaşlarda, zeki, hazır cevap ve hitabeti güçlü biri olarak tasvir edilir. Hakkı söylemekten çekinmeyen, kendine güvenen ve cesur yapısıyla dikkat çekmektedir. Romanda Ebû Rekve, Nûbe kralından teslim alınıp Komutan Fadl ile Kahire'ye geldiğinde esir alınan askerlerine eziyet edildiğini ve kafalarının kesilerek öldürüldüğünü görünce dehşete kapılır. Öfkesine hâkim olamayarak komutana şöyle der: “Yenilmiş Mağribli esirlere muamele etme konusunda senin efendinin kanunları böyle mi? Hayır, vallahi onun bu uğursuz döneminin sonu kesinlikle o Mağriblilerin elinden olacak. Er ya da geç Allah'ın izniyle.”¹⁹² Bu sözlerinden sonra komutandan gelen bir darbe ile deveden düşer ve yaralanır. Onu da esirlerin olduğu yere koyarlar.¹⁹³

Şeyh Ebû'l-Mehâsin: *Mecnûnü 'l-hukm*'de Berka'da yaşayan Benî Kurre kabilesinin şeyhidir. Ebû Rekve ile ilk tanıştığı andan itibaren aralarında sağlam bir dostluk ilişkisi kurulur. Ona kableden kimsenin saygısızlık yapmasına izin vermez, her zaman sahip çıkar. Romanda vakarlı, sağlam karakterli, aklıselim biri olarak tasvir edilir. Berka'da Fâtımî askerlerine karşı savunma hattında savaşırken şehit olur.¹⁹⁴

Şihâbüddîn b. Munzir: *Mecnûnü 'l-hukm*'de Benî Kurre'nin yetenekli, lider ruhlu, cesur ve savaşçı bir gencidir. Romanda kısa sürede Ebû Rekve'nin dikkatini çekmeyi başarır ve onun sağ kolu olur. Hatta aralarında gizli bir anlaşma yaparlar. Anlaşmalarına göre eğer Mısır'ı alırlarsa, devletin başına Şihâbüddîn geçecek, dîni ve manevî otorite ise Ebû

¹⁹⁰ Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 115-116.

¹⁹¹ Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 115-122.

¹⁹² Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 195-199.

¹⁹³ Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 199.

¹⁹⁴ Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 195-199.

Rekve'nin elinde olacaktır. Şihâbüddîn'e göre, devlet kurmak yayılmanın ve büyümenin tek şartıdır.¹⁹⁵

Hamâd el-Mâzî¹⁹⁶: Bu karakter, romanda Benî Kurre kabilesinden biri olarak tanıtılır. Bir grup arkadaşıyla beraber bulduğu her fırsatta kabilesinde bozgunculuk ve fitne çıkarmaya çalışır. Özellikle Ebû Rekve ile ilgili halkın kafasını karıştırmaya çalışır ancak Şeyh Ebû'l-Mehâsin ve Şihâbüddîn halkı sakinleştirir ve Hamâd başarılı olamaz.¹⁹⁷

Romanda Berka Savaşı'nda askerler bir iki gün Berka'nın güneyinde savaşmadan bekler. Hamâd ve yandaşları, o anda bile fitne faaliyetlerinden vazgeçmeyip askerleri Ebû Rekve'ye karşı galeyana getirmeye çalışır. Bunu gören bir süvari, dayanamayıp onu yere serer ve öldürmek ister. Kabile şeyhi buna engel olur ve Hamâd'ı kabileden kovar. “*Ne sen bizdensin ne de biz sendeniz! Yarın sabah arkadaşlarınla geri dönmek üzere burayı terk et!*” der.¹⁹⁸ Oradan ayrılan Hamâd, birkaç ay sonra Ebû Rekve'nin Mısır'ı Fâtımîlerden alabilmek için oradaki Arap kabile liderleri ile anlaştığını öğrenir ve Fâtımî komutanı Fadl'a haber uçurur. Ebû Rekve'nin ordusunun hezimete uğramasına sebep olur.¹⁹⁹

Sittülmülk²⁰⁰: *Mecnûnü'l-hukm*'deki gerçek şahsiyetlerdendir. Hâkim-biemrillâh'ın baba bir kız kardeşidir. Romanda güzelliğiyle dillere destan olmuş, hakkında kasideler yazılmış bir sultan olarak tasvir edilir²⁰¹ ancak o -hayatı tehlikeye girene kadar güzelliğini çıkarları için kullanmaz, aklı ve feraseti ile öne çıkmayı tercih eder.²⁰²

Romanda kardeşi Hâkim-biemrillâh kendisini öldürmekle tehdit edince onu öldürtür. Akabinde devletin idaresini eline alır ve yönetimi istediği gibi şekillendirir. İstikrarı

¹⁹⁵ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 136-137, 118, 128-129.

¹⁹⁶ Tarihî kaynaklarda Benî Kurre kabilesinden Mâzî b. Mukarreb adlı bir komutanının, Fâtımî ordu komutanı Fadl'a casusluk yaptığı bilgisi bulunmaktadır. Bu kişi; orduyla ilgili haberleri, alınan kararları ve savaş taktiklerini Fazl'a bildirmektedir. Bk. Mustafa Sarıçam, “Emevîlerin Fâtımîlere Karşı Bir İktidar Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (Nisan 1996), 316.

¹⁹⁷ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 124-125, 137-138,

¹⁹⁸ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 145.

¹⁹⁹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 191-192.

²⁰⁰ Cengiz Tomar, “Sittülmülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/276-277.

²⁰¹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 238-243.

²⁰² Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 240.

sağlayabilmek için sevdiği bazı kişilerin ölüm emrini verir ancak vicdan azabından kurtulamaz ve bir gün yatağında ölü bulunur.²⁰³

Seyfüddevle Hüseyin İbn Devvâs: Romanda son bölümde ismi geçen karakterlerdendir. Sittülmülk'e hayran olan İbn Devvâs, Kutâme kabilesi lideridir. Sittülmülk kendisinden kardeşi Hâkim'i öldürmek için yardım ister. İbn Devvâs, hem Hâkim sebebiyle birçok sıkıntı yaşadığı için hem de Sittülmülk'e hayır diyemediği için iş birliği yaparlar.²⁰⁴ Hâkim öldükten bir süre sonra Sittülmülk için işler içinden çıkılmaz hale gelince İbn Devvâs'ı hain olduğu gerekçesiyle öldürtür.²⁰⁵

2.1.2. Bölümleri

Mecnûnü'l-hukm, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Yazar, giriş bölümü de dahil olmak üzere genel olarak her bölümü kendi içerisinde iki veya üç kısma ayırmıştır. Ayrıca yazar, diğer tarihî romanlarında da olduğu gibi her bölümün başında o bölümde anlatacağı konu ile ilgili tarihî kaynaklardan alıntılar yapmaktadır. Her bölüm için sayı, boyut ve işlev açısından farklılık gösteren bu alıntılar; hem yazarın anlatacağı olayların tarihî verilere dayandığını göstermekte hem de ele alacağı konu ile ilgili ipucu sunmaktadır. Çalışmamızda bu alıntıların kaynaklarına ve içeriklerine yer verilecektir.

Giriş bölümünün başında Binsâlim Himmîş, Mısırlı tarihçi Makrîzî'nin (ö.845/1442) *el-Hitat*²⁰⁶ adlı eserinden bir iktibas yapmıştır.²⁰⁷ Bu iktibasta Makrîzî, genel olarak Hâkim-biemrillâh'ın garip bir hayat hikâyesi olduğundan, bir beyin rahatsızlığı geçirdiğinden ve bu sebeple izah edilemeyen birtakım garip tavırları ve uygulamaları olduğundan bahsetmektedir.²⁰⁸

Mecnûnü'l-hukm'de yazarın “Medhalü'd-duhân” ismini verdiği giriş bölümü kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Yazarın “hüve (o)” ismini verdiği ilk kısım; Hâkim-biemrillâh'ı tarihçilerin, psikologların ve taraftarlarının ağzından birer paragraf halinde anlatarak

²⁰³ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 243-269.

²⁰⁴ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 246-248.

²⁰⁵ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 256-257.

²⁰⁶ Tarihçi Makrîzî'nin Mısır'ın tarihi ve topografyası hakkında yazdığı eseridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “el-Hitatü'l-Makrîziyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/402-404.

²⁰⁷ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 15.

²⁰⁸ Takiyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, “*el-Hitatü'l-Makrîziyye*”, thk. Muhammed Zeynhum & Mediha eş-Şerkâvâ (Gize: Mektebetü Medbûlâ, 1997), 2/38-39.

vefatına kadar bütün hayatını özetlemektedir.²⁰⁹ İkinci kısmında ise “*Göğün açık bir duman getireceği günü bekle.*”²¹⁰ mealindeki Duhân Sûresi 10. âyetten yola çıkarak Hâkim-biemrillâh’ın ilahlılığına iman eden takipçilerinin onun ağzından yazdığı notlar bulunmaktadır. Bu kısım; yazarın romanın başında da belirttiği üzere, kendisini Hâkim’in yerine koymaya çalışarak kurguladığı ve onun ağzından yazdığı metinlerden ibarettir.²¹¹

Binsâlim Himmîş, romanın birinci bölümünün ilk kısmında anlatıma başlamadan önce; bir tarihçi, edip ve şair olan İbn Hallikân’ın biyografik eseri *Vefeyâtü’l-a’yân*’dan²¹² bir iktibas yapmıştır: “*Hâkim’in hayat hikâyesi, en acayip hayat hikâyelerindendir. Daima yeni hükümler icat edip insanları o hükümleri uygulamaya zorlamıştır.*”²¹³

Romanda birinci bölüm genel olarak Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh’ın garip emir ve yasaklarına, cezalarına ayrılmaktadır. Bu bölümün birinci kısmında, Hâkim’in halka hitap eder gibi yazdırdığı emirnameler yer almaktadır. Bu emirnameler; Hâkim köpeklerin öldürülmesi, gece ile gündüz çalışma saatlerinin yerlerinin değiştirilmesi, sokakta her yere selefe karşı hakaret içerikli yazılar yazılması, zekatın kaldırılması, kendisine isyanda aşırı gidenlerin cezasız kalmaması, daha önce helal kıldığı alkollü içeceklerin tekrar haram kılınması ve hatta asma bahçelerinin kökünden sökülmesi, kendisine saygıdan dolayı yeri öpenlerin öldürülmesi, gayrimüslimlerin ibadethanelerinin yıkılması, ehli kitapla evlenmenin haram kılınması, münecimlerin yakalanıp öldürülmesi gibi konulardadır.²¹⁴ İkinci kısımda ise Hâkim’in hisbe²¹⁵ görevini kendisinin bizzat yerine

²⁰⁹ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 15-20.

²¹⁰ ed-Duhân 44/10.

²¹¹ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 20-32.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bk. M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 189-191.

²¹³ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 35. *Vefeyâtü’l-a’yân*’da alıntılanan kısmın devamında Hâkim’in halka bildirdiği emirnamelerdeki emir ve yasaklardan kısaca hayat hikâyesinden söz edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru Sadr, 1968), 3/4-7.

²¹⁴ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 35-56.

²¹⁵ Hisbe kelimesi; terim olarak iyiliği emredip kötülüğü yasaklama (emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker) ilkesi gereğince uygulanan, genel ahlâkı ve kamu düzenini muhafaza etme faaliyetlerini ve özellikle de bununla yükümlü kurumu ifade eder. Bu işle görevli olan kişiye; muhtesip, vâli’l-hisbe gibi isimler verilir. Bu kurum, modern devlet kurumları içinde “zabıta ve çarşı zabıtası” manasında da kullanılmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Ziya Kavakcı, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1975), 11-15, 29-31.

getirmesi, ölçü ve tartıda hile yapanları ismi Mesud olan zenci bir köleyle livâtaya²¹⁶ zorlayarak cezalandırması anlatılmaktadır.²¹⁷

Hâkim-biemrillâh'ın yer aldığı meclislerin konu edildiği ikinci bölüm, kendi içinde üç ayrı kısma ayrılmaktadır. Birinci kısmın başında, tarihçi Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî'nin (ö. 458/1066) *Sılatü târihi ütîhâ (Târihu'l-Antâkî)*²¹⁸ isimli tarih kitabından bir iktibas yapılmıştır. Bu iktibasta Antâkî; Hâkim'in küçük yaşta maruz kaldığı hastalıktan ve bunun tedavi edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Hristiyan doktoru Ebû Ya'kûb; onu menekşe yağının içine oturtup şarap içirerek ve şarkı dinleterek tedavi etmeye çalışmıştır. Beden ve ruh sağlığı düzelmeye başladığında doktoru vefat etmiş ve Hâkim eski haline dönerek alkollü içecekleri tekrar yasaklamıştır.²¹⁹ İkinci kısmın başında, Memlûk tarihçisi İbn İyâs'ın (ö. 930/1524[?]) *Bedâi' u 'z-zuhûr*²²⁰ adlı eserinden iktibas yapılmıştır. Bu iktibasta müellif, garip tavrı ile gülünç duruma düşen bir kadının haberinin Hâkim'e ulaşmasını ve Hâkim'in bu kadını meclisinde bizzat teftişe gitmesini anlatmaktadır. Romanın bu kısmında, Hâkim'in yargı meclislerine ve mahkemelere nezaret edip davalar hakkında garip hükümler vermesinden bahsedilmektedir. Bölümün üçüncü kısmında ise Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'nin (ö. 448/1056) *Kitâbü 't-târîh*'inden²²¹ Hâkim'in ilahlık iddiasında bulunduğu ile ilgili bir alıntı yapılmıştır. Bu alıntı, Ahram diye bilinen bir adamın Hâkim'e ilahlık iddiasından sonra destek olduğundan, bu haberin giderek yayılmasından ve bir cahiller güruhunun Hâkim'in etrafını sarıp ona: “*Ey bir olan, tek olan, öldüren ve yaşatan! Selâm senin üzerine olsun!*” demelerinden

²¹⁶ Bu kelime, örfte erkekler arası eşcinsel ilişkiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Anlamını, bu tarz ilişkilerin yaygın olduğu Lût kavminden almaktadır. Bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Livâta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/198-200.

²¹⁷ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 57-72.

²¹⁸ Antâkî bu eserinde Hâkim-biemrillâh'ın hilafetine geniş bir yer ayırmaktadır. Bk. Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Sılatü târihi ütîhâ*, thk. 'Umar Abdüsselâm Tedmürî (Trablus: Jarrou Press Publishers, 1990), 237-363.

²¹⁹ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 75.

²²⁰ İbn İyâs'a ait bu eserin tam adı; *Bedâi' i 'u 'z-zuhûr fî vekâ' i 'i 'd-duhûr*'dur. Müellif, eserini 1493-1522 yılları arasında kaleme almıştır ve bu eser, 15. yüzyıla kadar Mısır tarihinde önemli yeri olan olaylara da yer vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cevat İzgi, “Bedâi' u 'z-zuhûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/294-295.

²²¹ *Kitâbü 't-târîh*; İbnü's-Sâbî'nin, dayısı Sâbit b. Sinân'ın *Târîh*'i için yazdığı bir zeyl çalışmasıdır. Sâbit b. Sinân da bu kitabını, Taberî'nin *Târîh*'i için zeyl olarak yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Casim Avcı, “Hilâl b. Muhassin Sâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/340-341.

bahsetmektedir.²²² Bu kısımda Hâkim'in, yeni dininin propagandasını yapan taraftarları ile bir araya gelmesi ve onlara sözlerini imla etmesi anlatılmaktadır.²²³

Mecnûnü'l-hukm'ün üçüncü bölümünde; Kuzey Afrikalı kabilelerin desteğini alarak Fâtımî hükümdarını devirmek için Kahire'yi işgal etmeye çalışan Emevî asıllı prens Ebû Rekve'nin, Hâkim-biemrillah'a karşı organize ettiği Sünnî kimlikli isyan anlatılmaktadır. Bu isyan, o dönemin siyasî hayatının en büyük olaylarından ve isyanlarından biridir.²²⁴ Bölümün başında konuyla ilgili olarak İzzeddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil*²²⁵ adlı tarih kitabından bir paragrafta yer verilmiştir. Bu iktibasta, Ebû Rekve'nin Fâtımî hâkimiyeti altındaki Berka şehrini ele geçirmesinden ve Hâkim'in yaklaşan tehlike karşısında paniğe kapılıp yaptıklarından dolayı özür dilemesinden bahsedilmektedir.²²⁶

Romanın dördüncü ve son bölümünde; Hâkim'in kendisine karşı birleşen ve kendisiyle alay eden Mısır halkından intikam almak için Mısır'ın bazı bölgelerini yaktırması, kız kardeşi Sittülmülk'ün Hâkim'e karşı bir suikast planlaması ve muhalefete baskı uygulayarak kontrolü ele geçirmesi anlatılmaktadır.²²⁷ Mısır halkının Hâkim'e karşı ayaklanması anlatılan birinci kısmın başında, meşhur tarihçi İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) *en-Nücûmü'z-zâhire*²²⁸ adlı eserinden bir alıntı yapılmıştır. Söz konusu alıntıda; Hâkim'in komutanlara, Mısır'a gidip orayı yakmalarını ve yağmalamalarını emrettiği anlatılmaktadır.²²⁹ Sittülmülk'ün hayatının anlatıldığı ikinci kısımda ise iki alıntıya yer verilmektedir. Birincisi İbnü's-Sâbî'nin daha önce bahsi geçen *Kitâbü't-târih*'inden yaptığı alıntıdır. İkincisi ise İbnü'l-Kalânî'si'nin (ö. 555/1160) *Zeylû târihi*

²²² Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 98.

²²³ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 99-109.

²²⁴ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 114-204.

²²⁵ Kitabın tam adı; *el-Kâmil fi't-târih*'tir. Müellif bu eserinde, insanlığın yaratılışından itibaren 628/1230 yılı sonuna kadar dünyada geçen olayları kayda geçirerek genel bir tarih kitabı yazmayı hedeflemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 154-162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1978), 1/2-9; Ömer Faruk Şahin, *İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-târih Adlı Eserinde Selçuklar ve Moğollar* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 4.

²²⁶ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 113.

²²⁷ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 237-270.

²²⁸ Eserin tam adı; *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*'dir. Mısır'ın 'Amr b. 'Âs tarafından fethinden başlayarak milâdi 1453 yılına kadar olan dönemi kapsayan önemli bir Mısır tarihidir. Müellifi İbn Tağrıberdî, bazı kaynaklarda İbn Tanrıverdi olarak geçmektedir. Bk. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 390-391; Mustafa Çuhadar & İsmail Yiğit, "İbn Tağrıberdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/385-388.

²²⁹ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 207.

Dımaşk'ından²³⁰ yapılmaktadır. Bu iki alıntı da Sittülmülk'ün Hâkim'i gizlice öldürmesi, hâkimiyeti devralması ve Hâkim taraftarlarından aşırı olanların onun tekrar döneceğine inanması ile ilgilidir.²³¹

2.1.3. Konusu

Mecnûnü'l-hukm, genel olarak Mısır'daki Fatîmî hâkimiyetini özelde ise Hâkim-biemrillâh lakaplı altıncı Fatîmî halifesi Ebû Ali el-Mansûr'un sıradışı hayat hikâyesini ele almaktadır. Romanda; Hâkim-biemrillâh'ın taraftarları tarafından Dürzîlik adında aşırı bir fırkanın ortaya çıkması, Hâkim-biemrillâh'ın sosyal, ekonomik ve dinî hayatla ilgili izahı olmayan emir ve yasaklar getirmesi, gayrimüslimler ve Sünnîler de dahil olmak üzere toplumun her kesimine karşı tuhaf ve acımasız davranışlar sergilemesi, bu sebeple ortaya çıkan sünnî karakterli Ebû Rekve isyanı, Fatîmîler'in topraklarını koruma mücadelesi vb. işlenen konular arasındadır.

2.1.4. Olay Örgüsü

Mecnûnü'l-hukm, romanın ana karakteri Hâkim-biemrillah lakaplı altıncı Fâtîmî halifesi Ebû Ali el-Mansûr'un okuyucuya tanıtılması ile başlamaktadır. Künyesi, doğum tarihi ve birtakım kişisel bilgileri kısaca aktarıldıktan sonra tarihçilerin, psikologların ve taraftarlarının ağzından üç beş cümle ile hayatı özetlenmektedir. Sonrasında yeni bir din tesis ederek ulûhiyetini ilan eden Hâkim-biemrillâh'ın taraftarlarına imla ettiği metinler yer almaktadır. Romanda bu metinlere yer verildikten sonra birinci bölümde olayların anlatımına geçilmektedir. Romanda olay örgüsü şu şekildedir:

Romanda Mağrib asıllı Ebû Ali Mansûr, 23 Rebiülevvel 375/985'te Mısır'da dünyaya gelmektedir. 383/993 yılında babası 'Azîz-billâh tarafından henüz sekiz yaşında iken veliaht olarak tayin edilir ve 28 Ramazan 386/996'da babasının ölümü üzerine hilafet makamına Hâkim-biemrillâh lakabıyla getirilir.²³² İlk etapta yaşı küçük olduğu için babası Azîz-billâh'ın vasiyeti üzerine Ebu'l-Fütûh Bercevan'ın himayesindedir ancak

²³⁰ İbnü'l-Kalânîsi; *Zeylû târîhi Dımaşk* adlı eserini İbnü's-Sâbî'nin Dımaşk tarihine dair kaleme aldığı esere zeyl olarak yazılmıştır. Bk. Avcı, "Hilâl b. Muhassin Sâbî", 340-341.

²³¹ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 237.

²³² Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 17-18.

390 yılında devlet yönetimini elinde tutan Bercevēn ile başvezir ve başkumandan Ammār el-Kutāmî'yi öldürerek hâkimiyeti tamamen ele geçirir.²³³

Mecnûnû 'l-hukm'de Hâkim, hilafetinin dördüncü yılında -henüz on beş yaşında olmasına rağmen- Müslüman ile gayrimüslimleri ayırmadan toplumun her kesimine karşı çok acımasız ve katı icraatlarına başlar. Koyduğu emir ve yasakları bildirmek için beyanının yazılı olduğu resmî ve mühürlü emirnamelerini yayımlar.²³⁴ Bu emirnameler; Hâkim, köpeklerin gece havlamalarından rahatsız olduğu için onların öldürülmesi, gece ile gündüz çalışma saatlerinin yerlerinin değiştirilmesi, sokakta her yere selefe karşı hakaret içerikli yazılar yazılması, zekâtın kaldırılması, kendisine isyanda aşırı gidenlerin cezasız kalmaması, gümrük vergilerinin iptali, selefe sövmenin yasaklanması, daha önce serbest bıraktığı alkollü içeceklerin tekrar haram ilan edilmesi ve hatta asma bahçelerinin kökünden sökülmesi, zâhirîlerin haram kılınan yiyeceklerinin tekrar helal kılınması, kendisine saygıdan dolayı yeri öpenlerin öldürülmesi, gayrimüslimlerin ibadethanelerinin yıkılması ve bayramlarını kutlamanın yasaklanması, ehli kitapla evlenmenin haram kılınması, müneccimlerin yakalanıp öldürülmesi ve müzik aletlerinin yakılması gibi konularla ilgilidir. Birinci bölümün bu kısmında, Hâkim'in ölümüne kadar yayımladığı ve halkı kırıp geçirdiği tüm emirnameler yer almaktadır.²³⁵

Romanda Hâkim-biemrillah'ın sürekli beyaz bir yün elbise giydiği ve Kamer ismini verdiği bir eşeğe binerek Kahire'nin hisbe görevini bizzat yerine getirdiği anlatılır. Ölçü ve tartıda bir usulsüzlük veya aldatma fark ettiği anda halkı sapıklığa varacak kadar çok ağır şekilde cezalandırır. Hisbe görevini yerine getirirken yanına aldığı zenci köle Mes'ûd, onun için yalnızca kullandığı bir cezalandırma aracından ibarettir. Mes'ûd, önceleri kendisini satın alan insanların yanından defalarca kaçmış ama her seferinde yakalanmıştır. Teninin rengi ve fiziksel özellikleri sebebiyle insanlar tarafından korkunç bir yaratığa benzetilmekte ve hor görülmektedir. Yine bir gün kaçtıktan sonra yakalanır ve Hâkim onu yanına alarak sapkın emelleri için kullanır. Mes'ûd, onun yanından kaçmaya kalkışmaz ancak bir süre sonra hastalanır. Hâkim'in ona sunduğu gayri ahlâkî

²³³ Hımmîş, *Mecnûnû 'l-hukm*, 32.

²³⁴ Hımmîş, *Mecnûnû 'l-hukm*, 32.

²³⁵ Hımmîş, *Mecnûnû 'l-hukm*, 32-56.

hayat, köle Mes'ûd'un ruhunda derin yaralar açtığı için uygulanan tedaviler işe yaramaz ve ölür.²³⁶

Mecnûnü'l-hukm'de halife Hâkim'in, yargı meclislerini teftiş ettiği anlatılmaktadır. Hâkim, kadıların içtihatlarının taraflı olduğuna ve rüşvetin yaygınlaştığına dair duyumlar almaya başlayınca çareyi mahkemeleri bizzat kontrol etmekte bulur. Eşlik ettiği mahkemelerde suçlulara “Beni şaşırtacak bir şey yapın, sizi bağışlayayım!” der. Teftişe gittiği dönemde kafese konulmuş altı suçluyu görünce onlara da aynı cümleyi söyler. Sonra onlara sırayla çeşitli sorular sorarak suçlarını itiraf ettirir. Aralarında *Hal'u'n-na'leyn*'in müellifi İbn Kasî'nin (ö. 546/1151) de bulunduğu suçluların hepsini dinledikten sonra serbest bırakır.²³⁷

Romanda 395/1005 yılında Ebû Rekve'nin Berka'daki Arap kabilelerinden Benî Kurre'ye gelerek onların arasına yerleşmesi anlatılmaktadır. Nesebi Endülüs Emevîleri'ne dayanan Ebû Rekve, yeni halife tarafından öldürülmemek için Endülüs'ten kaçır. Mısır, Şam, Yemen ve Mekke gibi farklı bölgelerde dindar ve zahit bir kimse olarak ikamet ettikten sonra Berka'ya gelir.²³⁸ Benî Kurre, o dönemde dayanılmaz bir yoksulluk içindedir. Zenate kabilesi başta olmak üzere o bölgede bulunan diğer kabilelerle de sürekli savaş halindedir. Ayrıca bu kabilenin, o sıralarda Hâkim-biemrillâh ile çok iyi bir ilişkisi yoktur. Çünkü Hâkim, yakın zamanda fesat çıkardıkları bahanesiyle onların üzerine ordusunu göndermiş, kabilenin bazı üyelerini öldürmüştü hatta yaktırmıştır. Bunlarla yetinmeyip mallarına da el koymuştur. Bu sebeple aralarında bir husumet meydana gelmiştir. Bunları bilen Ebû Rekve; Hâkim-biemrillâh'ın Sünnilere karşı acımasız tavrı ve baskısı sebebiyle Benî Kurre ve Zenâte kabileleri başta olmak üzere bütün kabileleri ortak düşmanları olan Fâtımî halifesine karşı birlik olmaya davet eder. Benî Kurre ve Zenâte, aralarındaki husumeti bir kenara bırakarak Ebû Rekve'ye biat edip “imam” diye hitap etmeye başlarlar.²³⁹

Mecnûnü'l-hukm'de Fâtımîlere karşı sadece Berka yakınlarındaki kabileler değil, Afrika'da yaşayan kabileler de destek verir. Savaş hazırlıklarını yapıp anlaştıkları gün Güney Berka bölgesinde buluşurlar. Berka halkını müjdelemek için sloganlar atarak şehri

²³⁶ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 57-72.

²³⁷ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 86-97.

²³⁸ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 114-116.

²³⁹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 117-129.

kuşatırlar. İlk günün sonunda Fâtımî askerleri kaçmaya başlar. Ebû Rekve'nin ordusu bir iki gün daha bekler. Berka'da ise oranın valisi Yınal et-Tavîl isimli bir Türk komutan vardır ve her geçen gün etrafındaki çemberin daraldığının farkındadır. Ebû Rekve; Benî Kurre'den sağ kolu Şihâbüddîn'den, komutan Yınal'ı kaçırıp getirmesini ister. Şihâbüddîn onun isteğini gerçekleştirdikten sonra Ebû Rekve, komutan ile konuşmaya ve onu ikna etmeye çalışır. Komutan ise buna yanaşmayarak ağır hakaretlerde bulunur ve Ebû Rekve kılıçla onun başını keser. Komutanın başını alıp Fâtımî ordusuna götürmelerini, eğer teslim olmazlarsa onların da sonunun ölüm olacağını söylemelerini ister. Bu şekilde Berka şehrine girerler ve orada coşku ile karşılanırlar.²⁴⁰

Romanda Ebû Rekve, Berka'ya girdikten sonra gerekli değişikliklerin yapılması için harekete geçer. Yakınlardaki bir saraya yerleşip çatısına kendisi için bir çadır kurulmasını ister. Cuma namazı kılındıktan sonra Berka şeyhi Zeydân el-Mezâtî, İmam Ebû Rekve'yi Berka'nın yeni şeyhi olarak takdim eder ve artık hutbenin İmam Ebû Rekve'nin ismi okunması gerektiğini ilan eder.²⁴¹ Yaklaşık iki ay sonra Hâkim-biemrillâh'ın ordusunun Berka güneyine gelir. Ebû Rekve'nin ordusu ile burada karşılaşırlar. Üzerlerine gönderilen tüm Fâtımî ordularını hezimete uğratarak geri püskürtürler. Savunma hali bu şekilde aylarca devam eder.²⁴²

Romanda Ebû Rekve, Berka'da güvenliği ve hâkimiyeti tesis edip büyük bir ordu kurar. Kahire'de yaşayan Sicilyalı başkomutan Hüseyin b. Cevher bütün Kahire halkının Hâkim'in zulmünden kurtulmak istediğini ve kendisinin de bazı kabilelerle ona destek olacağını bildiren bir mektubu oğlu Ali ile beraber gönderir.²⁴³ Mevcut şartları değerlendiren ve büyük oranda Hâkim'e karşı kendisine destekçi toplayan Ebû Rekve, artık Kahire'ye doğru yola çıkma zamanının geldiğini düşünür. Şehrin fakihleri ve ileri gelenleri ile görüşüp ortak bir karar alırlar ve kısa bir süre sonra ordu ile Kahire'ye doğru yola çıkarlar.²⁴⁴ Bir ay sonra ordu, İskenderiye yakınlarına gelir ve orada konuşlanırlar. Yeni yol haritası çizmek için görüşürlerken Ebû Rekve, Fatımî ordu komutanı Fadl b. Salih tarafından gönderilen bir casusun yakalandığını öğrenir. Casus, biraz para karşılığında satın alınmış bir bedavidir. Para karşılığında bildiklerini Ebû Rekve ile

²⁴⁰ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 144-151.

²⁴¹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 152-157.

²⁴² Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 157-165.

²⁴³ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 165.

²⁴⁴ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 172-179.

arkadaşlarına da anlatacağını söyler. Söylediklerine göre; onlar Kahire surlarının önünde beklerken Fâtımîler büyük bir ordu kurmuş ve her gün ordusunu güçlendirmektedir. Ayrıca çeşitli amaçlarla onların arasına pek çok casus göndermişlerdir. Casusların kimisi sadece bilgi toplamak için gönderilmişken kimisinin amacı, askerlerin savaş alanını terk etmeleri için onları kışkırtmaktır. Aralarında Ebû Rekve'yi öldürmek için gönderilenler de vardır.²⁴⁵ Duydukları karşısında Ebû Rekve ve yanındakiler korkar. Korunaklı ve surlarla çevrili Kahire'yi kuşatmanın faydasız olduğunu düşünüp Halife Hâkim'in ordusunun bulunduğu Feyyûm çöllerine gidip onları gafil avlamaya karar verirler.²⁴⁶

Müslüman halka ve özellikle Sünnîlere zulmeden bir Fâtımî halifesinin anlatıldığı *Mecnûnü'l-hukm*'de olaylar, halifenin lehinde ilerlemektedir. Tüm korkularına rağmen halifeye isyan eden ve ona kafa tutan Ebû Rekve; onun Feyyûm'da kurduğu orduyu parçalamak için askerleri ile o bölgeye doğru yola çıkar. Bir yandan da orduyu içten dağıtmak maksadıyla, Arap asıllı Benî Kurre kabilesi; Fâtımî ordusundaki Arap askerlere elçiler gönderip Hâkim'in kendilerine yaptığı zulüm ve haksızlıkları hatırlatarak onları Ebû Rekve'nin safına geçmeye davet eder. Hâkim'in ordusunda bulunan Arap kabile liderleri davete icabet ederler. Bu durumda Ebû Rekve; Fâtımîler'in komutanı Fadl b. Salih'in ordusuna saldırınca Arap kabileleri savaştan çekilecek ve Hâkim'in ordusu hezimete uğrayacaktır ancak Benî Kurre'de baştan beri bozgunculuk çıkaran ve bu yüzden kabilesinden kovulan Hamâd el-Mâzî isimli bir hain, bu planı Komutan Fadl'a iletir ve gizli anlaşma bozulur. Planın uygulanacağı gün, Ebû Rekve'nin tarafına geçmek isteyen kabile liderlerini yemeğe davet eder ve onları oyalar. Ebû Rekve'nin üzerine de bir askerî birlik gönderir. Ordudaki Arap kabile mensuplarının gizli anlaşmadan henüz haberi olmadığı için olaylar Ebû Rekve'nin istediği gibi gerçekleşmez. Fadl da ordusuyla Ebû Rekve'ye saldırır. Fadl'ın zor durumda olduğunu düşünen ve günden güne korkusu artan Hâkim; bütün servetini ortaya koyarak paralı askerlerden oluşan çok büyük bir orduyu Fadl'a destek için gönderir. Uzunca bir mücadele sonunda Ebû Rekve ve ordusu hezimete uğrar. Ebû Rekve'nin askerlerinden geriye kalanların sayısı yüzden azdır ve Berka'ya dönmek için yola çıkmaya hazırlanırlar. Lakin Ebû Rekve onlarla gitmek istemez. Bir kağıda vasiyetini yazar ve o vasiyetin Berka gençlerine iletilmesini söyler.

²⁴⁵ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 181-187.

²⁴⁶ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 181-187.

Eğer onlarla yola çıkarsa, Fatîmî askerlerinin kendisi yüzünden onları da öldüreceğini bildiği için onlarla orada vedalaşır.²⁴⁷

Romanda Ebû Rekve, canını kurtarmak için Nûbe kralının veliahdına sığınır. Onu önce sarayda sonra da manastırda saklarlar. İki ay sonra babası ölen veliaht, tahta geçer ve Ebû Rekve'ye artık kendisini saklayamayacağını söyler. Çünkü komutan Fadl'ın elçileri Ebû Rekve'nin izini bulmuştur. Ebû Rekve, Fadl'ın elçileriyle beraber karargâha gider ve Fadl ile görüşür. Fadl tarafından çok iyi karşılanır. Mısır'a dönmek için bir kafilâ hazırlanır. Fadl ve Ebû Rekve, bu kafilâ ile yola çıkarlar. Yaklaşık üç ay sonra 397/1007'de Mısır'a varırlar. Mısır'a vardıklarında Ebû Rekve'nin gördüğü manzara korkunçtur. Meydanlarda ve sokaklarda binlerce kesik baş vardır. Esirler, çeşitli işkencelere maruz kaldıktan sonra sırayla başları kesilmektedir. Gördükleri karşısında sessiz kalamayan Ebû Rekve, Fadl'a tepki gösterince isyankarların sonunun bu olduğunu söyleyip bir tokat atarak onu deveden düşürür ve Ebû Rekve yaralanır. Adamlarına onun üzerine saldırmalarını ve sonra Ebû Rekve'yi işkence gören esirlerin arasına koymalarını emreder. Ebû Rekve de esir olan askerleri ve arkadaşları gibi çeşitli işkencelere maruz kalır.²⁴⁸

Romanda Hâkim-biemrillâh, Ebû Rekve'yi affetmediği gibi, zaferini kutlamak için Kahire şehrini süsletir. Ebû Rekve'yi bir deveye bindirip başına renkli kumaşlarla süslenmiş bir çeşit başlık taktırır. Kahire'de Ebzâri isimli bir usta vardır ve bu usta, birisi halifeye isyan ettiğinde ona halifenin siparişi üzerine böyle bir şapka dikmektedir. Ayrıca eğitilmiş maymunu ile deve üzerindeki asinin arkasına binmekte ve elinde kırbaç olan maymuna asiye kırbaçlatmaktadır. Ebû Rekve için de aynısını yaparlar. Deve üzerinde bu şekilde gezdirip yaralı haldeki Ebû Rekve'yi halka teşhir ederler. Halife Hâkim de süvari birlikleri ile ilerleyen ve Kahire'ye giren bu konvoyu, Bâbü'z-zeheb denen yüksekçe bir yerden izler. Komutan Fadl'a Ebû Rekve'yi canlı olarak huzuruna getirmesini emreder ancak Fadl, Ebû Rekve'nin zeki biri olmasından ve Hâkim ile gizlice anlaşıp kendisini aradan çıkaracağından veya gözden düşüreceğinden korktuğu için bir askerine onu öldürecek şekilde yaralaması için emir verir. Ebû Rekve, halifenin huzuruna getirdiğinde çoktan ölmüştür. Hâkim buna sinirlenir ve hançeri alıp boğazını keser. Sonra cesedin bir heykelin yanına ibreti alem olsun diye asılmasını emreder. Ebû Rekve'nin ölümü ile ilgili

²⁴⁷ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 181-187.

²⁴⁸ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 194-198.

kendisine söylediklerinin gerçekleştiğini gören Fadl, orada donakalır. Uzun süre hasta yatar. Hâkim kendisini başta ziyaret edip ödüllendirse de sonra onu da korkunç bir şekilde öldürür.²⁴⁹ Ebû Rekve'nin ölüm haberi Berka'ya hemen ulaşır ve orada bir hafta yas ilan edilir. Vasiyeti açılır ve Berka gençlerine onlar için yazdığı öğütler okunur.²⁵⁰

Romanda Fâtımî halifesi Hâkim'in, hayatının son aylarında psikolojik rahatsızlıklar yaşadığı, ruh halinin giderek kötüleştiği ve içine kapandığı anlatılmaktadır. O sıralarda Mısır halkının halifeye olan öfkesi iyice artmıştır ve bunu; hakaret içerikli, aşağılayıcı notlar ve dilekçeler yazarak gösterirler. Dönemin Abbâsî halifesi de Fatîmî soyu ve mezhebi ile ilgili ağır ithamların yer aldığı bir iddianameyi kadı ve imamların imzasıyla yayımlamıştır. Kendisi ve nesebi ile ilgili yazılanlara içerleyen halife, Mukattam tepesinde veya camisinin minaresinde uzlet halinde yaşamayı tercih eder. Halkın bu direnişi ve ayaklanması her geçen gün artarak devam edince, emniyetten sorumlu komutan Lü'lü'ü çağırır ve eğer bu duruma bir çözüm bulmazsa onu öldüreceğini söyler. İki gün sonra Lü'lü'; bunun anlamsız bir mücadele olduğunu, kendisini öldürse bile kadınlara ve çocuklara zarar veremeyeceğini söyler. Öfkesinden deliye dönen Hâkim, dilinin kesilip vücudunun parçalara ayrılmasını emreder ve oradan ayrılır. Sonra komutanın cesedinin yıkanıp törenle defnedilmesini ister.²⁵¹ Bir süre sonra askerlerine Mısır'ın bazı bölgelerini yaktırarak ve onlara savaş açarak halktan intikam alır.²⁵²

Hâkim-biemrillâh, kabuslarının ve kaygılarının arttığı bir akşam geç vakitte tarihçisi Muhtar el-Müsebbihî'yi çağrılarını emreder. Halifenin halinin kötü olduğunu gören Müsebbihî; tarihin onların yazdığı saçma notları kaydetmeyeceğini ve kendisinin bir tarihçi olarak yazdıklarını hatırlayacağını söyleyerek halifeyi teselli eder. Ayrıca ona, kırk ciltlik tarih kitabını bitirdiğini ancak tamamlaması gereken bazı ayrıntıların olduğunu söyler. Kitabında eksik olan kısım; halifenin, yüksek makam ve mevkide bulunanları ölüm ile cezalandırmasıyla alakalıdır. Bercevân, İbn Ammâr, Fârikî gibi devlet idaresinde görev yapan memur, komutan veya başkadıların öldürülme sebepleri ile ilgili konuşurlar. En sonunda tarihçi; halifeye, Komutan Fadl kendisini Ebû Rekve tehlikesinden kurtardığı halde onu neden öldürdüğünü sorar. Halife, Ebû Rekve'ye karşı kazandığı zaferin kendi

²⁴⁹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 201-203.

²⁵⁰ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 203-204.

²⁵¹ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 208-212.

²⁵² Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 226-227.

serveti ile farklı bölgelerden getirttiği paralı askerler sayesinde olduğunu söyler. Ayrıca o söylediklerine göre; Ebû Rekve'yi Nûbe kralının elinden alabilmek için krala kıymetli hediyeler sunmuş ancak Fadl; halife, Ebû Rekve ile görüşmeyi çok istediği halde onun emrine karşı çıkıp Ebû Rekve'yi gizlice öldürmüştür. Halife bunları tarihçiye anlattıktan sonra, Ebû Rekve'yi kendisine veliaht olarak tayin etme niyetinin olduğundan bahseder.²⁵³ Görüşmenin sonunda tarihçi ile halife, Ebû Rekve ile ilgili bölüme bir af kasidei eklenmesi konusunda anlaşılır. Bu kaside; Ebû Rekve tarafından yazılmamış, halifenin şairine onun ağzından yazdırılmıştır.²⁵⁴

Romanda Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın baba bir kız kardeşi Sittülmülk tarafından öldürüldüğü anlatılmaktadır. Herkesin güzelliğine hayran olduğu Sittülmülk, iyi tabiatı ile de insanların beğenisi kazanmış biridir. Yaşı kendisinden küçük olmasına rağmen kardeşi Hâkim-biemrillâh'a başlangıçta biat edip onu desteklemiştir ancak kardeşi, ismini Hz. Fâtımâ'dan alan Fâtımîler Devleti'ni sapkın ve zalim emellerine alet etmeye başlayınca ona karşı tutumu değişmiştir. O sıralarda kendisini ibadete veren ve halkın durumuna üzülen Sittülmülk; rüyalarında ve günlük hayatında sürekli Hz. Fâtıma'yı görmeye başlar. Hz. Fâtıma ona, halife kardeşine gidip halka karşı sapkın ve zalim tutumundan vazgeçmesi için onunla konuşması söylemektedir. Ertesi gün saraya gidip kardeşiyle görüşür ancak konuşma istediği şekilde gitmez. Hâkim, onu türlü ahlâksızlıklarla suçlar ve öldürmekle tehdit eder. Öldürülmekten korkan Sittülmülk, Kutâme kabile reisi Seyfüddevle Hüseyin b. Devvâs ile kardeşi Hâkim'i ortadan kaldırmak için anlaşır. Yine bir gece, adeti olduğu üzere yanına muhafız almadan Mukattam tepesine çıkar. Orada İbn Devvâs tarafından seçilmiş iki adam tarafından 411/1021'de öldürülür. İbn Devvâs da arkada iz bırakmamak için onları öldürür.²⁵⁵

Romanda Hâkim öldükten bir hafta sonra Sittülmülk elini çabuk tutar. Hâkim tarafından veliaht tayin edilen Şam'daki amcasının oğlu Abdurrahim b. İlyas tahta geçmesin diye vezir İbnü'l-hatîr ile iş birliği yaparak onu zehirletir. Onun yerine Hâkim'in çocuk yaştaki oğlu Zâhir'i, ez-Zâhir-Lii 'zâzidînillâh lakabıyla tahta oturtur. İbn Devvâs'ı da söz verdiği

²⁵³ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 215-220.

²⁵⁴ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 220-221. Tarihî kaynaklarda Ebû Rekve'nin Hâkim-biemrillâh'a kendisinden af dilemek için bir mektup yazdığı ancak halifenin kendisini affetmediği bilgisi bulunmaktadır. Bk. Kılıç, "Fâtımî Halifesi el-Hâkim'e karşı Ebû Rekve İsyanı", 210; Mustafa Sarıçam, "Emevîlerin Fâtımîlere Karşı Bir İktidar Denemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (Nisan 1996), 318.

²⁵⁵ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 237-252.

gibi ona devlet idaresini öğretmesi için görevlendirir. Bir süre sonra, insanlar kardeşi Hâkim'in ölümü ile ilgili Sittülmülk'ten şüphelenmeye başlayınca, sırlarına ortak oldukları için İbn Devvâs ve İbnü'l-Hatîr'i hain oldukları ve Hâkim'i öldürdükleri gerekçesiyle öldürtür. Kendisini ve iktidarı korumak için sebep olduğu ölümler dolayısıyla Sittülmülk, çok üzülür ve zor günler geçirir.²⁵⁶

Mecnûnü'l-Hukm'de Zâhir'in halifelik döneminde, Mısır'dan yavaş yavaş Hâkim'in izleri ve hatıraları silinir. Hâkim tarafından konulan tüm yasaklar ve kısıtlamalar kaldırılır. Şehirde barış ve huzur havası hâkim olur.²⁵⁷ O sıralarda Kahire'ye Hâkim'in büyük dâilerinden Dürzî'nin hayatta olduğu ve propagandasına devam ettiği haberi gelir ve Sittülmülk öldürülmesini emreder.²⁵⁸ Bir süre sonra yaşanan ölümler sebebiyle vicdan azabı çeken Sittülmülk, yatağında ölü bulunur. (414/1025)²⁵⁹ O öldükten sonra halife Zâhir ve Mısır halkı eğlenceye ve dünyalık zevklere dalıp dinden uzaklaşırlar. 427/1036 yılında da halife Zâhir ölür.²⁶⁰

2.1.5. Zaman ve Mekân

Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın hayatı üzerine bina edilmiş *Mecnûnü'l-Hukm*'de olaylar; kronolojik sıraya göre ele alınmamaktadır. Olaylar gerçek anlamda, Hâkim'in bulunduğu meclislerin konu edildiği ikinci bölümde anlatılmaya başlasa da romanın geneline bakıldığında, Hâkim'in doğumundan ölümüne kadar tüm hayatını kapsadığı görülmektedir. Romanın son bölümünde; Hâkim öldükten sonra yerine oğlu Zâhir'in geçtiği anlatılmakta, ölüm zamanı ile ilgili kısaca bilgi verilmektedir. Dolayısıyla romanda, Hâkim-biemrillâh'ın doğumundan (375/985) oğlu ez-Zâhir-Li'zâzidînillâh'ın ölümüne (427/1036) kadar geçen elli bir yıllık bir zaman dilimi anlatılmaktadır.

Mecnûnü'l-Hukm'de kullanılan kapalı mekanların başlıcaları; Saray (Dâru'l-imâra), çadır, kale, manastır, kiliseler ve yargı meclisleridir. Saray; romanda halifelerin ve kralların özel görüşmeleri veya misafirlerini ağırlamaları için kullanılan onlara özel mekanlardandır.²⁶¹ Çadır, romanda daha çok çöl hayatını temsilen kullanılmaktadır²⁶²

²⁵⁶ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 252-262.

²⁵⁷ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 261-263.

²⁵⁸ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 264.

²⁵⁹ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 269.

²⁶⁰ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 270.

²⁶¹ Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 195, 243-245, 250.

²⁶² Hımmiş, *Mecnûnü'l-hukm*, 122.

ancak romanda Ebû Rekve'nin; Berka'yı ele geçirdiklerinde oradaki sarayda ikamet etmek zorunda kalmasına rağmen, çatıya kendisi için bir çadır kurulmasını emrettiği anlatılmaktadır. Ona göre çadır; lüks ve şaşıaadan yüz çevirmeyi, zühd hayatını temsil etmektedir.²⁶³ Manastır, romanda Ebû Rekve'nin Hâkim'den kaçarken sığınmak zorunda kaldığı ve ibadetlerini yerine getirdiği bir mekanken;²⁶⁴ kiliseler, Hristiyanların çoğalmasını engellemek için Hâkim'in yakılmasını emrettiği yerlerdendir.²⁶⁵ Yargı meclisleri ise romanda rüşvetin, haksızlığın adaletsizliğin hâkim olduğu mekanlar olarak aktarılmaktadır. Halife Hâkim, aslında mahkemeleri ve kadıları teftiş için oralara gitmiş ancak kendisini gülünç duruma düşürerek benzeri görülmemiş hükümler vermiştir.²⁶⁶

Mecnûnü'l-hukm'de yer alan açık mekanlara bakıldığında; Mısır, Kahire, Şam, Zâtü'l- hammâm, Berka çölü, Berka şehri, Nûbe, Feyyûm, Mekke, Fustat, Halep, Karâfe, Yemen, Saray bahçesi... adlarının zikredildiği görülmektedir. Bu isimler büyük oranda, tarih kitaplarında Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın hayatı anlatılırken adı geçen mekanlardır.

2.2. el- 'Allâme

el- 'Allâme, 14. yüzyılın öne çıkmış şahsiyetlerinden İbn Haldûn'un hayatını, özellikle Kahire'ye ayak bastıktan sonraki yaklaşık yirmi dört yıllık serüvenini konu edinmektedir. İbn Haldûn'un biyografisi olarak da değerlendirilebilecek bu romanda, İbn Haldûn'un hayatı, tarihsel gerçeklerle birlikte kurguya da yer verilerek anlatılmıştır.²⁶⁷

el- 'Allâme, Binsâlim Himmîş'in yazdığı tarihî romanların ikincisidir. Romana ismini veren "allâme" kelimesi, Arapçada (علم) fiil kökünden türemiş olup mübâlağalı ism-i fâildir.²⁶⁸ Arapçada "gerçek âlim, nitelendiği konuda uç noktaya ulaşmış kimse" anlamına gelen "allâme"²⁶⁹, Türkçede de "derin ve çok bilgisi olan, son derece bilgili" anlamına

²⁶³ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 150, 157.

²⁶⁴ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 195.

²⁶⁵ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 49.

²⁶⁶ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 84-97.

²⁶⁷ Çalışmamızda romanın şu nüshası esas alınmıştır: Binsâlim Himmîş, *el- 'Allâme* (Rabat: Matba'atü'l- Me'ârifî'l-Cedîde, 2016).

²⁶⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, "'alm", *Lisânü'l- 'Arab*, nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (Beyrût: Dâru Sâdır, 1980), 12/417.

²⁶⁹ İbn Manzûr, "'alm", 12/417.

gelmektedir.²⁷⁰ Binsâlim Hımmîş, bu kelime ile İbn Haldûn'un birçok konuda bilgili bir âlim olduğuna işaret etmektedir.²⁷¹

el-‘Allâme’nin ilk baskısı 1997’de Beyrût’ta yapılmıştır. 2005 yılında da Roger Allen tarafından *The Polymath* ismiyle İngilizce’ye çevrilip Mısır’da basılmış ve bu ismiyle şöhret bulmuştur.²⁷²

Hımmîş’in bu romanı hem tarihî olaylara şahitlik eden hem de güncel sorunların çözümüne rehberlik edebilecek bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Mısırlı edebiyat eleştirmeni Racâ en-Nakkâş romanın bu yönüne dikkat çekerek şunları söylemektedir: “*el-‘Allâme* romanı, iki bestesi olan bir şarkı gibidir: Tarihî beste ve modern beste. Bu roman, iktidar ile aydın arasındaki mücadeleyi ele alarak, tarihin şeffaf perdesi arkasından bizim dönemimize hitap eder.”²⁷³

el-‘Allâme, İbn Haldûn’un hayatını ele alırken arka planda otorite ile aydın insan arasındaki mücadeleyi işlemektedir. Romana göre “aydın insan”, hayal ettiği adaletli ve örnek topluma ulaşabilmek için çalışan, insanî prensipleri ve inançları olan özgür kişidir. Otorite ise aydın insanın yönetimde kendisine ortak olmasını ya da kendi müstakil fikirleriyle aktif olmasını kabul etmeyen despot bir otoritedir. Hatta bu otorite, aydınların sadece sarayda çalışan bir hizmetkar olmasını veya kendilerini destekleyen bir çığırtkan olmasını istemektedir. 21. yüzyıla bakıldığında ise otorite; iyi alkış tutabilen, itaatkâr,

²⁷⁰ Hamza Ermiş, “allâme”, *Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 38.

²⁷¹ İbn Haldûn, Binsâlim Hımmîş’in uzmanlık alanıdır ve onunla ilgili pek çok çalışması mevcuttur. Bu çalışmalarından en önemlileri şunlardır: Binsâlim Hımmîş, *Felsefetü’l-târîh inde İbn Haldûn* (Paris: Sorbonne Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983); Sâlim Hımmîş, *et-Terâkümü’s-selbî ve’l-‘ilmü’n-nâfi’*: ‘An kîrâ’atı İbn Haldûn (ed-Dâru’l-beydâ: Dâru İfrîkiye eş-Şark, 2001); Binsâlim Hımmîş, *el-Haldûniyye fî dav’i felsefeti’t-târîh* (Kahire: el-Meclisü’l-A’lâ li’s-Sekâfe, 2006); Binsâlim Hımmîş, ‘An sîretay: İbn Battûta ve İbn Haldûn (Doha: Vizâratü’s-Sekâfeti ve’l-Fünûn ve’t-Türâs, 2014). Binsâlim Hımmîş’in İbn Haldûn’un hayatını konu edinen bir dizi film senaryosu da mevcuttur. Bk. Mâhir Hasen, “er-Rivâ’iyyü Binsâlim Hımmîş vezîru’s-sekâfeti’l-Mağribiyyü’l-esbak”; Câizetü Katârâ li’r-rivâyeti’l-‘Arabiyye (Katara), “Binsâlim Hımmîş” (Erişim 12 Aralık 2019). Ayrıca Binsâlim Hımmîş, Fas’ın başkenti Rabat’ta Mohammed V Üniversitesinde uzun yıllar Felsefe alanında profesör kadrosunda görev yapmıştır. İbn Haldûn’un felsefe anlayışı, beşerî umran hakkındaki nazariyeleri, onun h. VIII. yüzyılda Merîni ve Memlük sultanları ile yaşadığı tecrübeler ile ilgili dersler vermiştir. Bk. el-Cezîra, “el-‘Allâme”.

²⁷² İngilizce çevirisi için bk. Bensalem Himmich, *The Polymath*, çev. Roger Allen (Mısır: The American University in Cairo Press, 2005).

²⁷³ Middle East Online (MEO), “Menhu câizeti Necîb Mahfûz li’l-Mağribiyyi Binsâlim Hımmîş” (Erişim 5 Ocak 2020).

uyumlu kimseleri istemekte; gerektiği yerde gerekli değişiklikleri yapabilme gücü olan, eleştiri kabiliyetine sahip, aklı ve vicdanı hür kimselere tahammül edememektedir.²⁷⁴

Binsâlim Himmîş, çeşitli ödüllere layık görülen bu romanında,²⁷⁵ İbn Haldûn'u insanî yönleriyle ele almış, onun duygusal dünyası ile ilgili detaylı tasvirlerle yer vermiştir.²⁷⁶ İbn Haldûn'u ya kendi içinde ya da kendisi ile dış dünya arasında çekişmelere ve mücadeleye maruz kalan bir karakter olarak yansıtmıştır. Öyle ki, okuyucuya romanın asıl unsurlarını tarihten aldığını unutturup; romanını sadece belli bir dönemde değil, her dönemde yaşayan insanların sorunlarını dile getiren bir malzeme üzerine inşa ettiğini hissettirmektedir.²⁷⁷

2.2.1. Şahıs Kadrosu

*el- 'Allâme'*de; İbn Haldûn, Timurlenk ve Berkûk gibi gerçek karakterlerin yanında kurgusal karakterlere de yer verilmektedir.²⁷⁸ İbn Haldûn'un kâtibi Hammû el-Hayhî, eşi Ümmü'l-Benîn, kardeşi Sa'd ve uşağı Şa'bân romanda yer alan kurgusal karakterlerdendir. *el- 'Allâme'*de öne çıkan karakterlerin özellikleri şöyledir:

İbn Haldûn: Romanın ana kahramanı olan Abdurrahman İbn Haldûn, 14. yüzyılda İslam coğrafyasında yaşamış olan Müslüman bir filozof, fakih, sosyolog, tarihçi ve devlet adamıdır. *el- 'Allâme'*de İbn Haldûn'un, Hz. Peygamber'in hayır duasını almış bir sahâbî olan Vâil b. Hucr'un²⁷⁹ soyundan geldiği aktarılmaktadır.²⁸⁰ Bu sahâbî Yemen'in

²⁷⁴ Himmîş, *el- 'Allâme*, 307.

²⁷⁵ Himmîş, *el- 'Allâme*, 306. Bu romanın aldığı ödüller; Necîb Mahfûz Ödülü (2002) ile el-Atlasü'l-Kebîr Ödülü (2000)'dür. Bk. Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 95.

²⁷⁶ Örnekler için bk. Himmîş, *el- 'Allâme*, 43-49, 72, 137, 138.

²⁷⁷ Himmîş, *el- 'Allâme*, 307.

²⁷⁸ "Uşağı ben kurguladım, ona bir isim verdim ve olay örgüsü içerisinde onu yer yer ön plana çıkardım. Aynı işlemi İbn Haldûn'un imla ettireceklerini yazması için kâtip olarak görevlendirdiğim Hammû el-Hayhî için de yaptım. Onu tamamen kendim kurguladım. Çünkü gerçekte böyle birisi yok. Ancak şöyle düşündüm: Ailesini kaybetmiş ve bundan dolayı ruhsal bir çöküntü halinde olan İbn Haldûn'un yazı yazmaya bile mecali yoktur. Dolayısıyla, tıpkı İbn Battuta'nın, kâtibi İbn Cüzey'den yardım aldığı gibi o da bir kâtipten yardım almıştır. Daha sonra romanda bu kâtip vefat eder. Onun dul kalan eşi de yine benim kurgulayıp isimlendirdiğim ve romanda esas karakterlerden biri olan Ümmü'l-Benîn'dir ve İbn Haldûn ile evlenecektir." Bk. Semra Kaya Aitaouri, "Bir Tarihî Roman İncelemesi: Binsâlim Himmîş'in *el- 'Allâme* Romanında İbn Haldûn", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (Haziran 2020), 9; Kemâl Reyyâhî, "et-Tahyîlî ve'l-merci'î fi rivâyeti'l- 'Allâme li Sâlim Himmîş", *el-Mecelletü's-Sekâfiyyetü'l-Cezâ'iriyye* (Erişim 6 Eylül 2013).

²⁷⁹Vâil b. Hucr, önceleri putperest olan Hadramûtlu bir hükümdarın oğludur. Bir gün bütün servetini bırakarak Hz. Peygamber'e gelip ona biat ettiği rivayet olunur. Hz. Peygamber de onu önce mescitte toplanan insanlarla tanıştırır ve soyuna bereket vermesi için Allah'a dua eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Halit Özkan, "Vâil b. Hucr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/452.

²⁸⁰ Himmîş, *el- 'Allâme*, 49-50.

Hadramût bölgesinden olduğu için bu mensubiyeti sebebiyle İbn Haldûn'a Hadramî de denmektedir ancak o Mağribli bir alim olduğu için kendisine Mağribî denmesinden hoşlanmaktadır.²⁸¹ Hatta Mağribli olduğunu göstermek için Mısır'da Mağrib kadı cübbesini giymeye devam etmiştir.²⁸²

el- 'Allâme'de İbn Haldûn, Kahire'ye geldikten bir süre sonra Mâlîki başkadısı olarak atanır. Kadılık yaparken kendisine çok baskı yapılmaktadır, haksızlıkları görmezden gelmesi istenmektedir. O, Mısır'daki bu ahlâkî bozulmadan oldukça rahatsızdır. Bunun üzerine bir de eşini ve çocuklarını Tunus'tan Mısır'a gelirken bir gemi kazasında kaybedince görevden azlini ister. İnziva halindeyken ziyaretine gelen kâtibi Hammû ve eşi Ümmü'l-Benîn ile tanışır. Genç ve alımlı bir kadın olan Ümmü'l-Benîn'i ilk gördüğü andan itibaren beğenir. Kâtibi vefat ettikten sonra da uygun şartlar oluştuğunda onunla evlenir.

İbn Haldûn, romanda başkadılık dışında Baybars Hankahı²⁸³ başkanlığı ve önemli medreseler ile camiilerde fıkıh, hadis başta olmak üzere farklı alanlarda hocalık da yapmıştır. Sargatmış, Zeytûniyye, Karaviyyîn, el-'Ubbâd, el-Ezher, el-Kamhiyye ve el-Berkûkiyye hocalık yaptığı yerler arasındadır.²⁸⁴ Ayrıca hatıralarını anlatırken Mağrib'te aldığı elçilik, sır ve inşa katipliği gibi çeşitli siyasî görevleri de zikretmektedir.

el- 'Allâme'de İbn Haldûn, hakkı yerine getirme ve adaletle hükmetme konusunda kararlı bir yapıya sahiptir. Romanda anlatılanlara göre, Kahire'de ikinci kez baş kadılık yaptığı dönemde bu makamın başka bir fakihe yüklü bir meblağ karşılığında satıldığını öğrenmesi karşısında verdiği tepkiler, kararlı yapısını ve cesaretini göstermektedir. Romanda İbn Haldûn konuyla ilgili şöyle söylemektedir:

²⁸¹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 50.

²⁸² Hımmîş, *el- 'Allâme*, 7, 252. İbn Haldûn, Kahire'de kadılık yaptığı zamanlarda da Mağrib kıyafetlerini giymeyi tercih ettiği ve her hususta muhalefet etmeyi sevdiği bilinmektedir. Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 50.

²⁸³ Hankahlar, tarih boyunca farklı isimlerle anılmış ve farklı amaçlarla kullanılmış olsalar da genel itibarıyla İslam beldelerindeki sûfi ve dervişlerin barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik inşa ettirilmiş yapılardır. Mısır Memlûk sultanı II. Baybars'ın (ö. 709/1310) Kahire'de inşa ettirdiği (1306) hankaha el-Baybarsiyye denilmiş ve bu yapı, günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/42-43; Doris Behrens-Abouseif, "Baybars II Hankahı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:TDV Yayınları, 1992), 5/224-225.

²⁸⁴ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 81.

Bana yöneltilen suçlamalar, birinci görevimde yöneltilen suçlamaların aynısıydı: Hüküm ve cezada aşırı gitmek. Yani gerçeğe daha yakın ifadelerle söyleyecek olursak, “Mâlikî kadı, görmezden gelemiyor ve sabredemiyor. Onun, askeri ve idari görevlerde çalışanların belirlediği cübbeyi giymesi; onlardan, kendilerini koruyacak büyükbaş hayvan, toprak ve ev gibi rüşvetleri kabul etmesi gerekiyordu. Kabul etsin ki; yönetimdekilerin, mal mülk sahibi olanların nezdinde kendisine hüsnü zan ile muamele edilsin! Kabul etsin ki; şer’î hükümler onların arzu ve isteklerine boyun eğsin! Kötülük simsarlarına, tekellilere ve fırsatçılara müsamaha gösterilerek ribâ²⁸⁵, garar²⁸⁶, cüzâf²⁸⁷ akitleri görmezden gelinerek Allah’ın haram kıldıkları helal sayılsın.”

Allâme İbn Haldûn, kendisine karşı doldurulmuş olan Hâcib Akbay’a “Hayır, bin kere hayır!” dedi ve konuşmaya devam etti: “Canımı elinde tutan Allah’a yemin olsun ki; Sultan benim üzerimdeki baskısını ne kadar artırırsa artırsın hak ve hakikat ile hüküm vermeme asla engel olamayacak!” Bu çarpıcı ve keskin sözlerim, hasımlarıma göre bardağı taşıran son damla oldu. Hâcibi, beni görevden azletmesi hatta bir hafta kaleye hapsedmesi için teşvik ettiler.²⁸⁸

Romanda bu anlatılanlarla hem roman kahramanının görevini hakkıyla yerine getirme konusundaki ısrarı ve cesareti ortaya konulmakta hem de onun yaşadığı dönemin yöneticileri ile devlet erkanının siyasî ve ahlâkî durumu, kadıların ve fakihlerin maruz kaldığı baskılar anlatılmaktadır.

Romanda İbn Haldûn; çalışkan ve mütevazı bir ilim adamıdır. Dönem dönem evinde inzivaya çekilip sadece ilim ve ibadetle meşgul olmuştur.²⁸⁹ İlimle meşgul olduğu bu

²⁸⁵ Ribâ kelimesi, fıkıh literatüründe borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır. Türkçede kullanılan “faiz” kelimesi de eş anlamlı kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110-126.

²⁸⁶ Garar; İslam Hukuku’na göre akdın, haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık taşımasını ifade eden bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/366-371.

²⁸⁷ Götürü usulle satış anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir. Cüzâf; bir şeyi tartmadan, saymadan veya ölçmeden satmak yahut satın almak demektir. Mücâzefe de bu anlamda kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhsin Koçak, “Cüzâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/148-149.

²⁸⁸ Himmîş, *el-‘Allâme*, 213-214. Mısır’daki ilk kadılık görevinde yaşadığı benzer durum için bk. Himmîş, *el-‘Allâme*, 7-9.

²⁸⁹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 10, 132.

dönemlerde *et-Ta'rif*²⁹⁰, *el-İber*²⁹¹ gibi eserlerini tamamlamak için azami gayret sarf etmiş;²⁹² muhtelif alimlerden klasik eserleri okumayı da ihmal etmemiştir. Kahire’de yaptığı okumalarında özellikle tasavvufla ilgili eserler ön plana çıkmaktadır.²⁹³

el-‘Allâme’de İbn Haldûn, zaman zaman sultanlar veya devlet adamları ile zor zamanlar yaşasa da siyasetle bağıını tamamen koparmamıştır ancak kendi döneminde yaşayan bazı alim ve fakihler gibi tamamen siyasete dalmayı da doğru bulmamıştır.²⁹⁴ Ona göre alimler, diğer insanlara nisbetle siyasete en uzak insanlar olmalıdır.²⁹⁵ Romanda İbn Haldûn’un bu konuyla ilgili önemli sayılabilecek görüşleri ve değerlendirmeleri yer almaktadır.²⁹⁶

Şa‘bân: *el-‘Allâme* isimli romanın kahramanlarından biri olan Şa‘bân, İbn Haldûn’un uşağıdır. Kahire’ye geldikten bir süre sonra onunla çalışmaya başlamış,²⁹⁷ yaşı doksanı geçmesine rağmen İbn Haldûn vefat edene kadar yanında ve hizmetinde kalmıştır. Kimsesi olmadığı için İbn Haldûn vefat etmeden önce evini ona bırakmıştır.²⁹⁸

Romanda İbn Haldûn’un, ailesinin acı kaybından dolayı inzivaya çekildikten sonra bazı günler uşağı Şa‘bân ile kayık kiralayıp Nil Nehri’nde gezintiye çıktıklarından bahsedilmektedir. Yine bir gün gezinti esnasında aralarında şöyle bir diyalog geçer:

“Ne zamandan beri benim yanımda çalışıyorsun?”

“Yaklaşık iki yıldır efendim.”

“Seni evimin işleri için nasıl kabul ettim?”

²⁹⁰ Kitabın tam adı şöyledir: *Kitâbü't-ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rihletühû ğarben ve şarkan*. İbn Haldûn bu kitabı başlangıçta *el-İber*’e zeyl olarak yazmış, daha sonra hayatının son bölümünü de ekleyerek genişletmiştir. Eserin bu geniş şekli Muhammed b. Tâvî et-Tancî tarafından neşredilmiştir. Bk. Süleyman Uludağ, “İbn Haldûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/538-543; İbn Haldûn, *Kitâbü't-ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004). *et-Ta'rif*’in Türkçe çevirisi için bk. İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

²⁹¹ *Kitâbü'l-İber*, İbn Haldûn’un dünya tarihi niteliğinde yazdığı hacimli bir eserdir. Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 40.

²⁹² Hımmîş, *el-‘Allâme*, 10, 132, 156, 157, 158, 180.

²⁹³ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 13, 63, 147, 221.

²⁹⁴ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 7.

²⁹⁵ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 156.

²⁹⁶ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 67-68, 92-93.

²⁹⁷ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 11.

²⁹⁸ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 281.

“Size kederli bir kalp ve ümitsizlik dolu gözlerle geldim efendim. Bana baktınız ve evinizin anahtarlarını teslim edip ev işlerini benim sorumluluğuma bıraktınız.”

“Bütün bunları hatırlıyorum Şa ‘bân, ancak biliyor musun, seninle ilgili pek çok şey hakkında bilgim yok. Neredeyse ismin ve yüzün dışında hiçbir şey bilmiyorum. Neden bana bir gün bile olsa halinden ve geçmişinden bahsetmedin?”

“Benim durumumda olan insan çok fazla olduğu için anlatmadım. Sayılamayacak kadar çoklar... Ben de onlarla aynı derdi paylaşıyorum. Ayrıca efendim, sizin zaten yeterince derdiniz var. Bir de ben size can sıkıcı haberlerimle neden yük olayım ki?”

“Bir mü’minin kalbinde daima insanların sıkıntıları ve musibetleri için yer vardır. Çekinme, anlat sıkıntını. Anlat, belki hafiflersin.”

Şa ‘bân, kürek çekmeyi bıraktı ve oturuşunu düzeltti. Şöyle dedi:

“Benim bir derdim var. Bu derdim de zaten bütün dertlerin başı. Efendime lafı çok uzatmadan ve acı şeyleri hatırlatmamak için kısaca anlatacağım... Gözümü Şâfiî fakih Sirâcuddîn el-Feyyûmî’nin evinde açtım. Bu fakih, ilim ehli arasında Allah’ın hadlerini²⁹⁹ ve hükümlerini ikame etme konusundaki titizliği ile meşhur olmuştu. Ben de Fustat’ta bulunan o evde şerefli ve saygın bir şekilde büyüdüm. Büluğ çağına geldiğimde el-Feyyûmî bana, ben henüz dört yaşındayken beni bir köle tüccarından satın aldığını ve babam ile ailem hakkında hiçbir şey bilmediğini söyledi. Beni azat ettikten sonra bana, hizmetinde çalışmayı veya çalışmak için bir başkasının yanına gitmemi teklif etti. Ben, himayesinde kalmama izin vermesini istedim. O dul kalmıştı ve çocuğu da yoktu. Vefatının yaklaştığını anlayınca bana yarım feddanlık³⁰⁰ bir arazi sözleşmesi miras bıraktı. Bu arazi, onun sahip olduklarının üçte biri kadardı ancak bu ülkelerde sürekli gerçekleşen bazı sebeplerden ötürü ben bu mirası alamadım efendim.”

²⁹⁹ Had kelimesi, İslam Hukuku’nda Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade etmek için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, “Had”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/547-551.

³⁰⁰ Eskiden Suriye ve Mısır’da kullanılmış olan bir alan ölçüsü birimidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Feddan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/293-294.

“Mirasçılar sana her yerden saldırdılar. Vasiyetin sıhhatini zedelediler ya da fasık kadıların desteğiyle onu senden zorla aldılar. Sen de buna razı oldun ve o derin sessizliğine gömüldün.”

“Tam olarak başıma gelen bu efendim. Benim durumum, yetim malı yemek ve daha büyük haksızlıklarla kıyaslanınca önemsiz kalıyor.”³⁰¹

Şa‘bân, İbn Haldûn için adeta ailesinden bir parça olmuştur. Ümmü’l-Benîn ile evlenirken de kardeşi Sa‘d’ı hastaneye yatırırken de onunla istişare etmiş ve onun fikirlerine değer vermiştir.³⁰²

Hammû el-Hayhî: Romanda İbn Haldûn’un kâtibi ve dostudur. Kırk yaşında, mesleği hat ve nesih olan, geçimini bu şekilde sağlayan bir adamdır. Eşi Ümmü’l-Benîn ile memleketi Fas şehrinde evlenip bir süre sonra Kahire’ye yerleşmişlerdir.³⁰³ Eşi Ümmü’l-Benîn ile yaşadıkları bir krizi çözüme kavuşturmak isterken İbn Haldûn’a danışmak istemişler ve bu şekilde tanışmışlardır.³⁰⁴

Romanda birinci bölümünde yazar, Hammû’yu şu şekilde tasvir etmektedir:

“Hammû el-Hayhî, Abdurrahman (İbn Haldûn)’ın kâtibi olan bu adam, yaradılış bakımından İbn Battûta et-Tancî’nin kâtibi İbn Cüzey’e benzetilebilir. İkisi de kısa boylu, yüzü kusurlu, çok okumaktan ve yazmaktan gözleri bozulmuştur ancak birincisi (Hammû), doğruyu söylemek gerekirse, kıvrak zekasıyla, canlılığıyla, soğukkanlı tabiatıyla ikinciyi geçer.

Hammû el-Hayhî, hat işinde duyup itaat eden ya da ağzını açıp bir cümle veya cümleler kuran işverenine her seferinde ‘Allah ömrünü bereketli kılsın.’ diye dua eden, işverenin ağzından rastgele çıkmış olsa bile her şeyi kayda geçirip içerisine garip lafızlar ve manalar ilâştiren kâtiplerden değildir.”³⁰⁵

Yazar, bu tasvirin devamında İbn Battûta’nın kâtibi İbn Cüzey el-Kelbî’ye bir eleştiri getirir. İbn Battûta’ya nispet edilen garip ve inanılması güç hikâyelerin İbn Cüzey

³⁰¹ Himmîş, el-‘Allâme, 11-12.

³⁰² Himmîş, el-‘Allâme, 134-135, 138-139.

³⁰³ Himmîş, el-‘Allâme, 16.

³⁰⁴ Himmîş, el-‘Allâme, 15-19.

³⁰⁵ Himmîş, el-‘Allâme, 27.

tarafından kaleme alındığını, eğer kâtibi Hammû onun yerinde olsaydı, bu tarz hikâyeleri asla kayda geçirmeyeceğini ve böyle utanç verici bir duruma düşmeyeceğini ifade eder. Çünkü o işini, para kazanmak veya alay konusu olmak için değil; gönülden ve aşkla yapmaktadır. Bu sebeple, İbn Haldûn’la iş için anlaştıklarında, işe başlamadan önce onun *Mukaddime* adlı eserini tekrar okuyabilmek için mühlet istemiştir.³⁰⁶

Ümmü’l-Benîn (Ümmü Betûl): Romandaki bu karakter, Mağrib asıllı oldukça güzel ve endamlı genç bir kadındır. Annesi vefat ettiği için doğup büyüdüğü Fas şehrinde babası Sâlih et-Tâzî ile yaşarken, Hammû el-Hayhî ile evlenmiş ve yaklaşık bir yıl sonra Mısır’a gelmişlerdir.³⁰⁷

Romanda İbn Haldûn ile ilk tanışmalarından itibaren onun dikkatini çeken bu kadın, İbn Haldûn’un ilmine ve bilgisine hayran olmuştur. İsminin manasının aksine ilk evliliğinde çocuk sahibi olmamış olan Ümmü’l-Benîn, romanın ikinci bölümünde eşi Hammû vefat edince İbn Haldûn ile evlenir ve Betûl isminde bir kız çocukları olur. Çocuğu olduktan sonra romanda kendisinden Ümmü Betûl olarak bahsedilir.

Sâ’d: Romandaki kurgusal karakterlerden olan Sa’d, Ümmü’l-Benîn’in erkek kardeşidir. Ablası Ümmü’l-Benîn’in eşi ölünce, Fas şehrinde yaşayan ailesi tarafından ablasına destek olsun diye Kahire’ye gönderilmiştir ancak Sa’d çeşitli taşkınlıklar yapan hünsâ³⁰⁸ bir gençtir ve Ümmü’l-Benîn başta olmak üzere herkes onun ahlâksız yaşantısından rahatsız olmaktadır.³⁰⁹

İbn Haldûn, henüz Ümmü’l-Benîn ile evlenmeden önce saray muhafızlarından biri ona Sa’d’ın durumundan bahseder. Onun hünsâ-i müşkil olduğunu tespit ettiklerini ve eğer onunla ilgilenmezlerse Sa’d’ı geldiği yere geri göndereceklerini söylerler.³¹⁰ İbn Haldûn

³⁰⁶ Hımmîş, el-‘Allâme, 27-28.

³⁰⁷ Hımmîş, el-‘Allâme, 16-17.

³⁰⁸ İslâm hukukunda hünsâ, “hünsâ-i gayri müşkil” ve “hünsâ-i müşkil” olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi, erkeklik ve dişilik belirtilerine aynı anda sahip olan ancak biri diğerine baskın olan kimsedir. Böyle kişilerin erkek veya kadın olduğu konusunda kolayca hüküm verilebilir. İkincisi ise erkeklik ve dişilik organına birlikte sahip olan veya bu organlardan hiçbirini taşımayan ve hangi cinsiyetten olduğu konusunda, hakkında kolayca hüküm verilemeyecek tarzda olan kimselerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Çeker, “Hünsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/491-492; Hilal Duman, “İslâm Hukukunda Hünsâ (Çift Cinsiyetliler)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2002), 295-318.

³⁰⁹ Hımmîş, el-‘Allâme, 130-131.

³¹⁰ Hımmîş, el-‘Allâme, 127.

da yardımcı olmak için önce onu Mâristân'a³¹¹ yatırır.³¹² Durumu daha da kötüleşince arkadaşı Şeyh er-Rekrâkî'nin zâviyesine gönderir.³¹³

Sultan ez-Zâhir Seyfüddîn Berkûk: Sultan Berkûk (ö. 801/1389), Binsâlim Hımmîş'in tarihte yaşamış gerçek şahıslardan alarak romana yerleştirdiği bir karakterdir. Romanda İbn Haldûn, 784/1383 yılında hacca gitme bahanesiyle Tunus'tan kaçarak Kahire'ye sığındığında Mısır'da Memlûkler hâkimdir. Tahtta ise o tarihte henüz bir süre önce hâkimiyeti ele geçiren Sultan Berkûk oturmaktadır.³¹⁴

Romanda anlatılanlara göre, Çerkez asıllı olan bu Sultan, Atabek Altunboğa el-Cûbânî'nin önyak olmasıyla İbn Haldûn'u himayesine almış, ona ihsanda bulunmuştur. İbn Haldûn'la ilişkisi her ne kadar iyi olsa da sert hükümdar tavırlarıyla ona yaptığı iyilikleri başına kakarak kendisine minnettar olması gerektiğini sürekli hatırlatmıştır.³¹⁵

Romanda Berkûk'un, diğer sultanların aksine; affedici bir sultan olduğu anlatılmaktadır. Kendisine baş kaldıranları veya kendisiyle rekabet edenleri bile bir süreliğine hapse attırıp ya da azarlayıp sonra hem görevlerini hem de maaşlarını iade ettiği olmuştur.³¹⁶ Söz gelimi, Memlûk Sultanlığı adına görevlendirilmiş Malatya ve Halep valileri Mintâş ile Yelboğa en-Nâsirî, kendisine karşı birleşip isyan etmişler ve onu tahttan indirmişlerdir ancak o mücadeleyi kazanıp tekrar iktidara geçtiğinde onları azarlamakla yetinmiş, sonra görevlerine devam etmelerini söylemiştir.³¹⁷

Romanda İbn Haldûn, Berkûk'un neden affetmeyi ve merhameti bu denli sevdiğini düşünür; bunun cevabını Berkûk'un geçmişinde bulur. Berkûk, esir olarak Mısır'a getirilmiş, daha sonra Emir Yelboğa el-Ömerî'ye satılmış ve onun tarafından

³¹¹ Bimâristân, “bîmâr” (hasta) kelimesi ile yer adı yaparken kullanılan bir ek olan “-istân”ın bir araya getirilmesi ile türetilmiş Farsça bir kelimedir. Halk arasında “mâristân” olarak kullanılmıştır. 9. yüzyılda bîmâristânlarda diğer hastaların yanı sıra akıl hastalarının tedavi edildiği de müşahade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan Terzioğlu, “Bîmâristân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/163-178; Fatma Çapan, “İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/3 (Temmuz 2019), 1214.

³¹² Hımmîş, el-‘Allâme, 139.

³¹³ Hımmîş, el-‘Allâme, 154.

³¹⁴ Hımmîş, el-‘Allâme, 7. Karakter hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bedreddin el-‘Aynî, *es-Sultân Berkûk mü'essisü devleti'l-Memâlikî'l-Cerâkise*, thk. İmân 'Umar eş-Şükri (Kahire: Dâru's-Safve, 2002); Şehabeddin Tekindağ, “Berkuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/511-512.

³¹⁵ Hımmîş, el-‘Allâme, 157.

³¹⁶ Hımmîş, el-‘Allâme, 158.

³¹⁷ Hımmîş, el-‘Allâme, 169-177.

yetiştirilmiştir.³¹⁸ İlerleyen yıllarda Yelboğa taraftarları ile ülkede kaosa sebep olmuşlar, çeşitli ahlâksızlıklar ve taşkınlıklar yapmışlardır. Bunun neticesinde isyancıların bir kısmı halka teşhir edilip öldürülmüş bir kısmı da el-Kerek'teki hapishaneye atılmıştır. Berkûk ve Altunboğa el-Cûbânî, hapse atıldıktan bir süre sonra sultanın affına mazhar olup kurtulan gruptandır. İbn Haldûn'a göre onun merhametli ve müsamahalı biri olması, kirli geçmişini Allah'a affettirmek ve insanlara unutturmak istemesindendir.³¹⁹

Altunboğa el-Cûbânî: Romanda Sultan Berkûk'a yakınlığıyla bilinen Dımaşk valisidir.³²⁰ İbn Haldûn'un Berkûk'un himayesine girmesine yardımcı olan kişidir.³²¹ Ayrıca İbn Haldûn, Berkûk'un azli ile ilgili fetvaya imza attıktan sonra ondan af dilemiş ancak Berkûk kabul etmemiştir. İbn Haldûn, bunun üzerine Berkûk'a kendisini affetmesi için bir kaside yazıp bu kasideyi Altunboğa el-Cûbânî'ye göndermiş, o da Sultan'a ulaştırmış ve İbn Haldûn'u affetmesi konusunda yardımcı olmuştur.³²²

Romanda el-Cûbânî Şam'da öldürüldükten sonra İbn Haldûn onun defnedildiği yeri öğrenmek için oğullarından birine ulaşip onunla meyhanede görüşebilmiş, orada görülmesi çeşitli yanlış anlamalara ve dedikodulara sebep olmuştur.³²³

el-‘Allâme'de İbn Haldûn, *el-İber* adlı eserinde ona özel bir bölüm ayırmış, bu bölümde onu hayırla yad etmiş, yaptığı iyilikleri anlatmıştır. Şu cümle ile bölümü sonlandırmıştır: “*Ben ondan hayırdan başka bir şey görmedim. Allah'ım sen de ona bütün hayırları göster.*”³²⁴

Sultan en-Nâsır Ferec: Romanda Sultan Berkûk'un en büyük oğludur ancak henüz çocuk yaştadır. Babası 801/1399 yılında vefat edince tahta Sultan Ferec (1389-1412)

³¹⁸ Bk. Tekindağ, “Berkuk”, 5/511.

³¹⁹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 119, 158-160. Romanda Berkûk'un geçmişi hakkında verilen bilgilerin bir kısmı İbn Haldûn'un *et-Ta'rif*'inden doğrudan alıntı olarak verilmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 200-201.

³²⁰ Himmîş, *el-‘Allâme*, 177.

³²¹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 157.

³²² Himmîş, *el-‘Allâme*, 178.

³²³ Himmîş, *el-‘Allâme*, 180-187.

³²⁴ Himmîş, *el-‘Allâme*, 180.

geçer.³²⁵ Babasına benzemeyen bu çocuk sultan; romanda gururlu, kibirli, istişareden hoşlanmayan ve her fırsatta içki içen biri olarak tasvir edilir.³²⁶

Emir Timurlenk: Romanda Timur; İbn Haldûn'un yaşadığı yüzyılda cihan hâkimi olma iddiası güden, insanlara ve devletlere korku salan Türk-Moğol kökenli bir komutan ve hükümdardır.³²⁷ Sağ ayağının topal olması sebebiyle kendisine Farsça'da "aksak, topal" anlamına gelen "lenk" lakabı verilmiştir.³²⁸ Sadece yenilmez bir fatih olduğu için değil; ürkütücü görüntüsü sebebiyle de insanlara korku vermektedir.³²⁹

Romanda bu komutan; hilekâr, zalim, sözüne güvenilmez biri olarak tasvir edilmekte ancak savaş stratejisinde bir dahi olarak kabul edilmektedir.³³⁰ Nitekim Dımaşk'ın anahtarlarını aldığı anda oradaki alimlere halka eman vereceğine dair söz vermiş, ancak sözünde durmayıp askerlerinin şehri yakıp yıkmasına göz yummuştur.

Kadı Burhâneddîn İbn Müflih: Romanda İbn Haldûn'la önce Kahire'de, sonra Dımaşk kuşatmasında bir araya gelen Hanbelî başkadıdır. 40 yaşında, güzel yüzlü, Hanbelî fikhî ve dünya edebiyatı hakkında kendisini oldukça geliştirmiş zeki bir adam olarak betimlenmektedir.³³¹

Romanda İbn Haldûn ile çok yakın bir dostluk ilişkisi kurmuş olan bu fakih, hakkı savunma konusunda azimli ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Romanın üçüncü bölümünde Şam şehirlerinden gençleri toplayıp bir birlik oluşturup Dımaşk'a getirmiş, savaş meydanında Moğol askerlerine karşı onlarla omuz omuza çatışmış,³³² ancak Memlûk ordusunun Dımaşk'ı terk edeceğini öğrenince, oradaki alimleri şehri savunma konusunda harekete geçirmiş ve savunmasız halk zarar görmesin diye Timur'la görüşüp anlaşma yoluna gitmeyi teklif etmiştir. Anahtarların Timur'a teslim edildiği gün Timur'un

³²⁵ Himmiş, *el- 'Allâme*, 210; Asri Çubukcu, "Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/370-371.

³²⁶ Himmiş, *el- 'Allâme*, 210, 226.

³²⁷ Himmiş, *el- 'Allâme*, 194-196.

³²⁸ Himmiş, *el- 'Allâme*, 254-255. Timur'un topal kalması ile ilgili Arapça tarih kaynaklarında farklı rivayetler mevcuttur. Bk. Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", *Bilig* 31 (Aralık 2004), 87.

³²⁹ Himmiş, *el- 'Allâme*, 194; Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", 118.

³³⁰ Himmiş, *el- 'Allâme*, 194, 238.

³³¹ Himmiş, *el- 'Allâme*, 224.

³³² Himmiş, *el- 'Allâme*, 239, 245-246.

sözünde durmadığını gördüğü için ona herkesin önünde tepki vermiş ve bundan dolayı zindana atılmıştır.³³³

Devâdar Yeşbek: Yeşbek, *el-‘Allâme*’de Sultan Berkûk ile oğlu Ferec döneminde Memlûklere hizmet etmiş önemli ve nüfuzlu bir emirdir.³³⁴ Romanda İbn Haldûn’a hürmet eden, din ve devlet işlerinde ona danışan biri olarak anlatılmaktadır.³³⁵

2.2.2. Bölümleri

el-‘Allâme, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlere bir de sonuç kabilinden “tezyîl” adı verilen kısa bir bölüm ilave edilmiştir. Her bölümün başında o bölümde anlatılan konu ile ilgili farklı kaynaklardan iktibaslara yer verilirken, bazı bölümlerin başına ve sonuna “hâşiye” adı verilen, genelde birkaç sayfayı geçmeyen notlar eklenmiştir.

“Fâtîha” olarak isimlendirilen romanın giriş bölümü, İbn Haldûn’un Kahire’ye gelişi ve Mâlîkî başkadılığına tayini ile başlamaktadır. İbn Haldûn’un elim bir gemi kazasında eşi ile çocuklarını kaybetmesi, görevden azlini isteyip inzivaya çekilmesi, kâtibi Hammû el-Hayhî ve eşi Ümmü’l-Benîn’le tanışma hikâyesiyle birlikte Mağrib ve Endülüs’te yaşadığı bazı olaylar bu bölümde anlatılmaktadır.

el-‘Allâme’nin birinci bölümü, iki hâşiye ile başlamakta ve iki hâşiye ile bitmektedir. “Yedi İmlâ Gecesi” olarak isimlendirilen bu bölümde; İbn Haldûn ve kâtibi Hammû’nun her ayın son gecesi bir araya gelmeleri, İbn Haldûn’un Mısır’a ulaşmadan önce yaşadığı bazı olaylar ile siyaset, devlet ve toplum konularındaki görüşlerini ona imlâ etmesi anlatılmaktadır. İkinci ve üçüncü bölüme göre daha durgun olan bu bölümde olaylar, daha çok diyalog merkezli ilerlemektedir.

³³³ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 260-261.

³³⁴ Devâdârlık, Memlûkler döneminde önemi ve nüfuzu genişletilmiş bir kurumdur. İlk zamanlarda erbab-ı kalemden olanların atandığı bir memuriyetken, sonraları emirlerin atandığı bir kurum haline gelmiştir. Devâdâr Yeşbek; posta, adliye ve maliye işlerinin yanında vezâret, emîr-i silah gibi önemli emirliklerden de sorumlu bir devâdâr-ı kebir idi. Ayrıntılı bilgi için bk. Asri Çubukcu, “Devâtdâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/221-222.

³³⁵ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 224-230, 237-239.

Birinci bölümün girişinde iki farklı eserden iktibas yapılmıştır. Birinci iktibas, İbn Haldûn'un yakın dostu Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in *el-İhâta fî aḥbârî Gırnâta*³³⁶ adlı eserindendir. Lisânüddîn, İbn Haldûn'un fazilet, meziyet ve kabiliyetleri hakkında övgü dolu sözler söylemiş, aklî ve naklî ilimlerde ne kadar ileri seviyede bilgi sahibi olduğundan bahsetmiştir. İkinci iktibas, İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) öğrencilerinden olan Şemseddîn es-Seḥâvî'nin (ö.902/1497) *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*³³⁷ adlı eserinden yapılmıştır. Bu alıntıda, İbn Haldûn'un görev yapmadığı zamanlarda etrafına birçok kişinin toplandığından, onlarla şakalaşıp eğlendiğinden, devlet büyüklerinin yanına gidip onların yanında yalandan sahte tevazu gösterdiğinden ve her konuda muhalefet etmeyi sevdiği için Mısır'da görev yaparken bile Mağrib'in kadı cübbesini giydiğinden söz edilmektedir.³³⁸

Romanın ikinci bölümünde; İbn Haldûn'un hacdan dönüşü, yolunu kesen bir süvari birliği tarafından alıkonulması, sultanın huzuruna çıkarılması, kâtibinin vefat haberini alması, kâtibinin dul kalan eşi Ümmü'l-Benîn'i yalnız bırakmayışı ve onunla evlenmeleri anlatılmaktadır. Ayrıca bu bölümde; kendisine muhalefet eden valiler tarafından Berkûk'un tahttan indirilmesi, bu valilerin bazı kadı ve müftülere onun azliyle ilgili bir fetvayı zorla imzalatmaları, kısa bir süre sonra hapsedildiği yerden çıkarak ikinci kez tahta geçen Berkûk'un, İbn Haldûn'un da imzaladığı bu fetvadın haberdar olup ona yüz çevirmesi, İbn Haldûn'un, özür dilemek ve mazeretini açıklamak amacıyla yazdığı kasideyi sultana iletmesi ve affına mazhar olması anlatılmaktadır. Ayrıca İbn Haldûn'un, eşinin hüsnâ kardeşi Sa'd ile yaşadığı bazı sorunlar da bu bölümde yer almaktadır.

İkinci bölümün başında yine bölümün içeriği hakkında ipuçları veren iktibaslar bulunmaktadır.³³⁹ İktibaslardan biri, İbn Haldûn'un öğrencilerinden İbn Hacer el-

³³⁶ Bu eserde; Gırnata'nın tarih, coğrafya ve topografyasına dair bilgiler ile bu şehirle herhangi bir bağlantısı olan önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verilmiş, biyografileri yer alan kişilerin eserlerinden örnekler zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Tomar & Câsim el-'Ubûdî, "Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/74-76.

³³⁷ Bu eser, İbn Hacer el-'Askalânî de dahil olmak üzere dört yüzden fazla hocadan ilim tahsil etmiş olan Seḥâvî'nin en meşhur eseridir. Seḥâvî bu eserinde, ders aldığı hocalar da dahil on bin kişinin biyografisine, künye, lakap ve nisbelerine yer vermiştir. Bk. Asri Çubukcu, "ed-Dav'ü'l-Lâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/56-57; Cengiz Tomar, "Şemseddin Seḥâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/313-316.

³³⁸ Himmîş, *el-'Allâme*, 25.

³³⁹ Himmîş, *el-'Allâme*, 111.

‘Askalânî’nin *Raf‘u’l-isr ‘an kudâti Mısır*³⁴⁰ adlı eserinden yapılmıştır. İbn Hacer, bu alıntıda İbn Haldûn aleyhinde bazı iddialara yer vermiştir. Bu iddialar arasında en dikkat çekenler; İbn Haldûn’un kadın şarkıcıları çok fazla dinlemesi ve hüsnâ kardeşi olan bir kadınla evlenmesi ile ilgilidir.³⁴¹ *ez-Zeyl ‘alâ târîhi’l-İslâm*³⁴² eserinden alıntılanan ikinci iktibas, İbn Kâdî Şühbe’nin (ö. 851/1448) İbn Haldûn ile ilgili söylediği bir sözdür. İbn Kâdî Şühbe şöyle demiştir: “*Kahire’de benim kendisini sevdiğim ve beni seven biri var.*” Burada kastettiği kişi İbn Haldûn’dur.

el-‘Allâme’nin üçüncü bölümüne “Aksak Timur’a, Asrın Felaketine Yolculuk” başlığı verilmiştir.³⁴³ Timur’un korkutucu haberlerinin Mısır’a ulaşması ile başlayan bölümde; Timur’un Berkûk’a teslim olması için bir mektup göndermesi, Berkûk’un, gönderilen elçileri öldürerek meydan okuması ve İbn Haldûn ve bazı alimlerle bir araya gelip Timur ile ilgili istişarelerde bulunması, Sultan Berkûk’un vefat etmesinin ardından yerine henüz çocuk yaştaki oğlu Sultan Ferec’in geçmesi, Timur’un Dimaşk’a girmek üzere olduğunu haber alan Ferec’in, yanına İbn Haldûn’u da alarak ordusuyla beraber Dimaşk’a gitmesi ve Dimaşk’ta bir müddet kalan İbn Haldûn’un, Timurla birkaç kez görüşme imkânı bulması anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümün girişinde de iki farklı kaynaktan iktibas bulunmaktadır. Birinci iktibas, İbn Haldûn’un otobiyografisi *et-Ta‘rîf*’ten yapılmıştır ve Timur ile ilgili bir bölümdür. Bu alıntıda İbn Haldûn’un hocası Muhammed b. İbrâhîm el-Âbilî’nin İbn Haldûn’a hitaben Timur hakkında söylediği şu sözler yer almaktadır: “*(Timur’un) gelmesi yakındır. Yaşarsan mutlaka onu görmelisin.*” Bir diğer alıntı, tarihçi ve edip Şehâbeddin İbn

³⁴⁰*Raf‘u’l-isr ‘an kudâti Mısır*, İbn Hacer el-‘Askalânî’ye ait bir eserdir. Bu eser, Mısır’ın fethinden IX. (XV.) yüzyılın başına kadar burada kadılık yapanları kronolojik sıraya göre ele almaktadır. Bk. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514-531.

³⁴¹ İbn Hacer el-‘Askalânî, İbn Haldûn’un öğrencilerindendir. Ona göre İbn Haldûn, iyi bir tarihçidir ancak sadece Meşrik tarihinden haberdardır. Ayrıca onu, kelime oyunlarında iyi olması yönüyle Câhiz’a (ö. 255/869) benzetmektedir. İbn Hacer, İbn Haldûn’un kadılık makamından ilk uzaklaştırılma sebebinin sahte evrak düzenlemek olduğunu iddia etmekte ve onu ahlâksızlıkla suçlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Tomar, “Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 16 (Temmuz 2006), 1-26.

³⁴²*ez-Zeyl ‘alâ târîhi’l-İslâm*, İbn Kesîr’in (ö.774/1373) *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Târîhü’l-İslâm* ve Birzâlî’nin (ö. 739/1339) *el-Muktefâ* adlı eserlerine zeyil olarak hazırlanan beş ciltlik bir kitap olup 741-810 (1340-1407) yıllarını ihtiva etmektedir. Bk. Cengiz Kallek, “Takıyüddin İbn Kâdî Şühbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/102-103.

³⁴³ Himmîş, *el-‘Allâme*, 191.

Arabşah'ın *'Acâ'ibü'l-makdûr fî ahbârî Tîmûr*³⁴⁴ adlı eserinden yapılmıştır. İlgili alıntıda İbn Haldûn'un Timur ile görüşmesi ve İbn Haldûn'un ona sarf ettiği övgü dolu sözler yer almaktadır.³⁴⁵

el- 'Allâme'de giriş ve üç bölüme ilave olarak bir de “tezyîl” başlıklı sonuç bölümü yer almaktadır. İbn Haldûn'un Kahire'ye dönmesi ile başlayan bölümde; Dımaşk'a gittiğinden beri eşi ile çocuğundan haber alamayan İbn Haldûn'un ailesinin yanına gitmek isteği ancak Sultan Ferec'in buna izin vermeyişi ve yaşı epeyce ilerlemiş olan İbn Haldûn'un hastalanması anlatılmaktadır. Bu bölüm, İbn Haldûn'un vefatının kendi ağzından anlatılması ile son bulmaktadır.³⁴⁶

Himmîş'in bölüm başlarında yer verdiği rivayetler, onun kurgu faaliyetini gerçekleştirirken nasıl bir yol izlediği hakkında fikir vermektedir. Yazar, kahramanlar hakkında yeterli bilgiye ulaşamadığı durumlarda, özellikle İbn Haldûn'la ilgili az sayıda kaynakta yer alan rivayetlerden ve söylemlerden yola çıkarak hareket etmektedir.

2002 yılında Necîb Mahfûz Ödülü'ne layık görülen bu romanın bizim incelediğimiz nüshasında “tezyîl” adlı bölümden sonra *el- 'Allâme* romanı hakkında yazılmış makaleler yer almaktadır. Bu makalelerde Binsâlim Himmîş ve *el- 'Allâme* romanı ile ilgili önemli değerlendirme ve tespitlerde bulunulmuştur.

2.2.3. Konusu

el- 'Allâme, 14. yüzyılda yaşamış bir âlim olan İbn Haldûn'un genel olarak hayatının son yıllarında yaşadıklarını konu edinmektedir. Özellikle İbn Haldûn'un Kahire'ye gelmesinden sonraki dönemi ele alan romanda; Mağrib ülkelerinde ve Endülüs'te yöneticiler ve çevresindekiler ile yaşadığı bazı olaylar da bizzat kendi ağzından aktarılmaktadır.

³⁴⁴ Bu eser, Timur ve dönemi hakkında Arapça dilinde yazılmış önemli bir kaynaktır. Eserde Timur'un faaliyetleri, halefleri arasındaki hakimiyet mücadeleleri ele alınmış ve onun ölümünden sonraki dönem hakkında bilgi verilmiştir. Çeşitli dillere çevrilen eser birçok defa yayımlanmıştır. Bk. Abdülkadir Yuvalı, “Şehâbeddîn İbn Arabşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/314-315; İsmail Aka, “'Acâibü'l-makdûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/318. İbn Arabşah'a ait bu eser D. Ahsen Batur tarafından *'Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. İbni Arabşah, *'Acâ'ibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012).

³⁴⁵ Himmîş, *el- 'Allâme*, 191.

³⁴⁶ Himmîş, *el- 'Allâme*, 273.

Romana göre; İbn Haldûn'un kâtibi ile bir araya geldikleri yedi gecede yaptıkları sohbetlerin konuları arasında; İbn Haldûn'un devlet, siyaset, hilafet, umran gibi konulardaki fikirleri, daha önce bulunduğu ülkelerde sultan ve ileri gelenler ile yaşadıkları, verdiği derslerde yaşadığı ilginç olaylar, hazine avcıları, lafızların delaletinin imkansızlığı, mümkün ve muhal, tarih yazarlığı, İbn Battûta ve İskender'in mümkün olmayan hikâyeleri gibi konular yer almaktadır.

2.2.4. Olay Örgüsü

el- 'Allâme, İbn Haldûn'un 786/1384 yılında Kahire'de Mâlikî mezhebi başkadılığına³⁴⁷ atanması ile başlar.³⁴⁸ İbn Haldûn, Mısır'a gelmeden önce Tunus'ta ikamet etmiştir ve Hafsî Sultan Ebü'l-Abbas ile çok yakın bir ilişki kurmuştur ancak İbn Haldûn, gün geçtikçe artan siyasî çekişmeler ve hasımları tarafından hakkında çıkarılan dedikodulardan fazlasıyla rahatsızdır. Bir gün Sultan Ebü'l-Abbas onu maiyyetinde sefere götürmek ister ancak İbn Haldûn, bu sefere çıkmak istemediği için hacca gitme gerekçesiyle sultandan izin alır ve Kahire'ye gelir.³⁴⁹

İbn Haldûn, Kahire'ye geldiğinde kısa bir süre önce iktidar koltuğuna oturan Sultan Seyfüddîn ez-Zâhir Berkûk ile iyi bir ilişki kurmayı başarır. Berkûk onu 786'da önce Mâlikî başkadılığına, akabinde ise Kamhiyye Medresesinde³⁵⁰ müderrisliğe tayin eder. İbn Haldûn, Kahire'ye geleli yaklaşık iki yıl olmuştur. Bu kutlu şehre ayak basmadan önce Kahire ile ilgili “*Orayı görmeyen İslam'ın yüceliğini anlayamaz.*” dendiğini duymuştur. Kendisi de Kahire'ye ayak bastığında orayı “İslâm'ın îvânı” ve “dünyanın bahçesi” olarak nitelemiş, Nil Nehri'ni cennet nehrine benzetmiştir ancak başkadılık ve müderrislik görevlerini yürütürken Kahire'de şahit olduğu olaylar neticesinde bu şehrin farklı bir yüzüne şahit olmuş ve hayal kırıklığına uğramıştır.³⁵¹

İbn Haldûn, Kahire'de Mâlikî başkadılığı görevine getirildiği andan itibaren pek çok sorun yaşar. Başkadılık, o dönemde alelade bir mevki değildir. Birçok fakih ve âlim, bu

³⁴⁷ O dönemde, Memlûk topraklarında her mezhebe bir başkadı atanmaktadır. Mağrib topraklarında Mâlikîlik ön plâna çıkarken, Kâhire'de Şâfiî mezhebinin daha çok takipçisi bulunmaktadır. Bk. Allen James Fromherz, *İbn Haldûn Hayatı ve Dönemi*, çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 161.

³⁴⁸ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 7.

³⁴⁹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 8.

³⁵⁰ Bu medrese, Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Mısır'da inşa edilmiş ve fıkıh öğretimini sürdürmek için onun tarafından Mâlikîlere vakfedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 176.

³⁵¹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 7-8.

makama tayin edilmek için can atmaktadır. Bu nedenle İbn Haldûn gibi Mısır'a dışarıdan gelen bir yabancıнын bu makama atanması bazılarıнын rahatsız etmiştir. Bu durum, İbn Haldûn'un muhalif ve düşmanlarının artmasında büyük bir etken olmuştur.³⁵²

İbn Haldûn, başkadılık görevine başladıktan sonra Kahire'de adalet ve hukuk düzeni ile ilgili ciddi problemler olduğunu görür. Rüşvet, cehalet, iltimas, haksızlık gibi ahlâkî ve sosyal zaafiyetler toplumun her kesiminde artarak devam etmektedir. İbn Haldûn ise kendi görev süresi boyunca adil ve tarafsız hükümler verebilmek için azami gayret sarf eder. O, tamamen keyfi fetvalar veren cahil ve fâsık müftülerin veya kadıların aksine haklının yanında durur ve hüküm verirken hatır gönül dinlemez. Hatta gerektiğinde suçluları ağır şekilde cezalandırmaktan geri durmaz. Bu yaklaşımından dolayı da gerek hakkında iltimassız hükümler verdiği davalılarının, gerek diğer mezhep kadılarının olumsuz tepkilerine maruz kalır, devlet erkânı ile arası açılır.³⁵³

İbn Haldûn, Tunus Sultanı'ndan hacca gitme bahanesiyle izin isteyip Mısır'a geldiği için eşini ve çocuklarını yanında getirememiş, Tunus'ta bırakmıştır. Ailesini yanına almak isteyen ve Sultan Berkûk ile arası iyi olan İbn Haldûn, Berkûk'tan bu konuda yardım ister. Berkûk da Tunus Sultanı Ebü'l-Abbâs'a bu konuda izin vermesi için bir mektup yazar ve olumlu netice alırlar. Ebü'l-Abbâs, ailesinin Mısır'a gelmesine izin verir. Ailesi gemiye biner ve Mısır'a doğru yola çıkar ancak gemi yolda fırtınaya yakalanır ve batar. İbn Haldûn'un tüm ailesi bu kazada vefat eder.³⁵⁴

İbn Haldûn, Mısır'daki kadılık döneminde şahit olduğu usulsüzlükler ve yolsuzluklar karşısında güçlü durmaya çalışır, hatta mücadele eder ancak ailesini elim bir gemi kazası neticesinde kaybetmek onu derinden etkiler. Nefes alabilmek, dünya işlerinden biraz uzaklaşabilmek için kendisini görevden almasını Sultan Berkûk'tan ister. Berkûk da bunu kabul eder ve onu görevden azleder.³⁵⁵

İbn Haldûn, görevden alındıktan sonra birkaç yıl inzivaya çekilir. Nil Nehri yakınında bulunan evinde kendisini ilme ve ibadete verir. Pek fazla ziyaretçi ile görüşmez. Sadece arada sırada uşağı Şa'bân ile kayık kiralayarak Nil Nehri'nde gezintiye çıkar. Bir gün kendisi ile ısrarla görüşmek isteyen evli bir çifti evine kabul eder. Gelenler Hammû el-

³⁵² Himmîş, *el-‘Allâme*, 7-9.

³⁵³ Himmîş, *el-‘Allâme*, 7-8.

³⁵⁴ Himmîş, *el-‘Allâme*, 9.

³⁵⁵ Himmîş, *el-‘Allâme*, 7-9.

Hayhî ile Faslı eşi Ümmü'l-Benîn'dir. Ümmü'l-Benîn, eşine göre oldukça uzun boylu ve alımlı bir kadındır. Bu kadın, Nil Nehri kıyısında ve kalabalık meydanlarda gezintiye çıkmayı çok sevmekte ancak eşini bunun için ikna edememektedir. Aralarındaki boy farkı, dışarı çıktıkları zaman birtakım sorunlara sebep olduğu için de bu duruma bir çözüm arayışındadırlar. İbn Haldûn'a gelmeden önce bazı müftülere bu konuda danışmışlar, ancak makul bir cevap alamamışlardır. Sonunda çareyi ilmine ve fıkıh bilgisine güvendikleri İbn Haldûn'a gelmekte bulmuşlardır.³⁵⁶

İbn Haldûn, bu çift ile görüştüktan sonra onların sorununa fıkhen bir çözüm bulamaz ancak Hammû'nun mesleğinin nesih ve hat olduğunu öğrenince onlara bir öneride bulunur. Hammû, cüz'î bir ücret karşılığında kendisine kâtiplik yapacak, İbn Haldûn'un yaşı epey ilerlemiş olan uşağı Şa'bân da dışarı çıkmayı çok seven Ümmü'l-Benîn ile belli vakitlerde gezintiye çıkacaktır. Bu şekilde anlaşılır.³⁵⁷

Hammû ile İbn Haldûn birlikte çalışmaya başlarlar. Her ayın son gecesi genelde yatsı namazından sonra imlâ için bir araya gelip gece yarısına kadar çalışırlar. Toplamda yedi gece buluşurlar. Her imlâ gecesinde farklı konularda sohbet ederler. İbn Haldûn ona, Mısır'a gelmeden önce Mağrib ülkeleri ve Endülüs'te iktidar ile yaşadığı bazı olayları, yapmış olduğu görevleri ve asabiyet, siyaset, devlet, hilafet gibi konulardaki fikirlerini anlatıp imlâ eder. Yedi ay boyunca süren bu imlâ faaliyeti ile aralarında sağlam bir dostluk ilişkisi kurulur.

İbn Haldûn, Rebiülevvel ayının son gecesi kâtibi Hammû'ya, ilmî ve siyasî hayatında birtakım hatalar yaptığından bahseder. Bunlar arasında; nesep asabiyetini aşırı yüceltmesi, Abbâsî halifelerinin kötü ve dinden uzak yaşantılarını savunma konusunda abartılı davranması, Hristiyan grupların Hz. İsa ile ilgili ihtilafları ile ilgili kendisinin ileri gittiğini düşünmesi gibi konular bulunmaktadır;³⁵⁸ ancak İbn Haldûn'a göre en büyük hatası, masum sûfiler hakkında söylediği bazı çirkin sözler ve *Şifâü's-sâil*³⁵⁹ adlı

³⁵⁶ Hummîş, *el-'Allâme*, 15-18.

³⁵⁷ Hummîş, *el-'Allâme*, 19.

³⁵⁸ Bu konuda İbn Haldûn ile ilgili tarihî kaynaklar tarafımızca incelenmiş ancak pişmanlığı ifade eden bir veriye rastlanamamıştır.

³⁵⁹ *Şifâü's-sâil li-tehzîbi'l-mesâil*, İbn Haldûn'a nispet edilen tasavvuf alanında yazılmış bir eserdir. İbn Haldûn'a aidiyeti konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu risâle, araştırmacı Muhammed b. Tâvit et-Tancî tarafından 1958'de neşredilmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 62-65. Bu eser, 1977'de Süleyman Uludağ tarafından *Tasavvufun Mahiyeti* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977).

risâlesinde onlarla ilgili yer verdiği bir fetvasıdır. Söz konusu fetvada İbn Haldûn, *Hal 'ü'n-na'leyn*³⁶⁰, *Fusûsü'l-hikem*³⁶¹, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*³⁶², *Büddü'l-Ârif*³⁶³ gibi tasavvuf kaynaklarının dinin maslahatı gereği bulundukları anda yakılarak yahut kâğıt ve mürekkebinin bile yok edilmesi maksadıyla suya atılarak eserlerin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Haldûn bu hatalarını kâtibine anlattıktan sonra hepsinden dolayı pişman olduğunu ve bunları kayıt altına almasını söyler. Hatta kendisinin zayıf bir çalışma olarak nitelediği *Şifâü's-sâil* isimli risalesindeki fetvayı bulanların onu imha etmesini ister.³⁶⁴

İbn Haldûn, yedi imlâ gecesı sonunda planladığı şekilde hacca gitmek için hazırlıklarını yapar. Yola çıkmadan önce Ümmü'l-Benîn kendisini ziyarete gelir. Hac yolculuğu için hazırladığı azığı takdim edip kendisine çocuk sahibi olma konusunda dua etmesini ister. Ağlayarak İbn Haldûn'un ellerine kapanır ve ellerini öper. O da kendisine dua edeceğine dair söz verir ve eve gidip eşi Hammû'ya bu ziyaretten bahsetmesini tembihler.³⁶⁵ Bu ziyaretten rahatsız olan Şa'bân, İbn Haldûn'a Ümmü'l-Benîn'in kendisine onunla ilgili çok soru sorduğunu söyler.³⁶⁶

İbn Haldûn, Ramazan'ın ortasında hacca gitme niyetiyle yola çıkar. Hac vazifesini tamamlayıp dönmesi yaklaşık altı ayı bulur. Dönüş yolunda İmam Şâfî'in kabristanında

³⁶⁰ Eserin tam adı, *Hal 'ü'n-na'leyn fi'l-vüsûli ilâ hazreti'l-cem'ayn*'dir. Müellifi İbn Kasî'nin din ve tasavvufla ilgili görüşlerinin yer aldığı günümüze ulaşan tek eseridir. Muhyiddin İbnü'l-'Arabî tarafından *Şerhu Hal 'i'n-na'leyn* ismiyle şerh edilmiştir. Bk. İlyas Çelebi, "İbn Kasî ve Hal 'u'n-na'leyn Adlı Eseri", *İlam Araştırma Dergisi* 2/2 (Temmuz-Aralık 1997), 153; Ali İhsan Kılıç, "Şerhu Hal 'i'n-na'leyn: Hal 'u'n-na'leyn Şerhi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 41 (Haziran 2019), 189-193. İlyas Çelebi, "Ebü'l-Kâsım İbn Kasî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/106-108. *Hal 'u'n-na'leyn*, Ercan Alkan tarafından Türkçeye tercüme edilip neşredilmiştir. Bk. Muhyiddin İbnü'l-'Arabî, *Şerhu Hal 'i'n-na'leyn*, çev. Ercan Alkan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017).

³⁶¹ *Fusûsü'l-hikem*, tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından. Muhyiddin İbnü'l-'Arabî'ye ait olan bu esere otuzdan fazla reddiye yazılmış, içeriği sebebiyle müellifin şahsına pek çok tenkit yöneltilmiştir. Bk. Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/230-237.

³⁶² Eserin tam adı: *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*'dir. Bu eser, Muhyiddin İbnü'l-'Arabî'nin tasavvufi görüşlerini en geniş şekilde ele aldığı eseridir. Bk. Mahmud Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/251-258.

³⁶³ *Büddü'l-Ârif*, Endülüslü mutasavvıf ve filozof İbn Seb'in'in (ö. 669/1270) bütün eserleri arasında en önemli olanıdır. Muhtevasını tam bir tasnife tâbi tutmak zor olmakla birlikte eserin genelinde mantık, akıl ve nefis konularıyla bunların etrafındaki felsefi, kelâmî ve tasavvufi meseleler üzerinde durulmuştur. Bk. Mustafa Çağrı, "Büddü'l-ârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/481-482.

³⁶⁴ Himmîş, *el-Allâme*, 43-49.

³⁶⁵ Himmîş, *el-Allâme*, 101-103.

³⁶⁶ Himmîş, *el-Allâme*, 104.

iken Sultan ez-Zâhir Berkûk emrindeki bir süvari birliği İbn Haldûn'un yolunu kesip Mısır'a vardığı halde neden Sultan'ın huzuruna çıkmadığını sorar. İbn Haldûn bunu bir gün sonrasına ertelemek istese de kabul etmezler. Eşyalarını evine gönderip süvari birliği ile beraber saraya gelmesi gerektiğini söylerler.³⁶⁷ İbn Haldûn, hacca gittiğinden beri zihni dağınık, kafası karışıktır. Ümmü'l-Benîn'i düşünmekten kendisini alıkoyamamaktadır. Hatta hacca gitmeden önce ve gittikten sonra sultanın huzuruna çıkması gerektiğini unutmuştur. Hacca gittiğinde de sürekli olarak Allah'ın Ümmü'l-Benîn'e bir evlat vermesi için dua etmiştir.³⁶⁸

İbn Haldûn, süvari birliği tarafından Cebel-i Ahmar'da bulunan Kasr-ı Ablak'a getirilir. Bu saray, eskiden bir tablhâne emirine ait iken, artık halkın ileri gelenlerinin, seçkin kimselerin ağırlandığı bir saray olarak kullanılmaya başlanmıştır. İbn Haldûn da bu sarayda şeref konuğu olarak bir iki gün ağırlanır.³⁶⁹ Kendisine en pahalı giysiler giydirilip en güzel yemekler getirilir. Hizmetine çalışanlar verilir ve kendisine özel muamele edilir.³⁷⁰ İbn Haldûn sarayda kaldığı süre boyunca namazlarını, sarayın yakınlarında bulunan ve Fatîmi dönemine ait olan Câmiu'l-Hutbe'de kılar. Camide bulunduğu zamanlarda kendini olabildiğince saklamaya çalışır. Çünkü yaklaşık üç buçuk yıl önce Kahire'de kadılık yaparken kendisine sorun çıkaran, tuzak kuran ve kadılık makamından ayrılmak zorunda bırakan kötülük simsarlarından biriyle karşılaşmaktan korkmaktadır.³⁷¹ Cuma günü de Câmiu'l-Hutbe'de namaz kılar. Namazdan sonra Devâdâr Yahya Kutuz kendisine, Cuma namazından sonra sultanın onu İvân-ı Kebîr'de huzuruna kabul edeceğini söyler. Sultanla görüşmek için beklenen dergah ismi verilen avluya götürülür ve orada başka insanlarla uzunca bir süre bekletilir. İbn Haldûn, bu kasıtlı bekletmenin, bekleyenlere sultanın kudretini göstermek için bir çeşit hile olduğunu düşünür.³⁷² Sırası gelince huzura çağrılır. Sultan ona ikramda bulunur, kendisine hacda ne için dua ettiğini sorar. İbn Haldûn huzurda uzunca dua ederek nasıl dua ettiğini gösterir. İçinden de; *"Allah'ım biliyorsun, ben hac boyunca Ümmü'l-Benîn'den başkasına duâ etmedim. Bu yalanımı affınla sil, mizanda hafif ve önemsiz kıl."* diyerek yalanı için af diler. Sonra Sultan ona kâtibinin ölüm haberini verir ve baş sağlığı diler. İbn Haldûn bu haberle yıkılır.

³⁶⁷ Himmiş, *el-Allâme*, 112.

³⁶⁸ Himmiş, *el-Allâme*, 113

³⁶⁹ Himmiş, *el-Allâme*, 113-114.

³⁷⁰ Himmiş, *el-Allâme*, 113-120.

³⁷¹ Himmiş, *el-Allâme*, 118-121.

³⁷² Himmiş, *el-Allâme*, 120-123.

Bir de üzerine saraydan ayrılırken Ümmü'l-Benîn'in hünsâ-i müşkil bir erkek kardeşi olduğunu ve hakkında şikayetler geldiğini bildirirler. İbn Haldûn, bu iki kötü haberin tesiri altında sultanın hediye ettiği katıra binip evine gider.³⁷³

İbn Haldûn, Şa'bân ile merhum arkadaşı Hammû'nun evine taziye için gider. Baş sağlığı diler. Hammû'nun önce felç geçirip yatağa mahkûm olduğunu, sonra da Kurban Bayramı sabahı vefat ettiğini öğrenir. Ümmü'l-Benîn hem eşini kaybettiği için hem de erkek kardeşi Sa'd'ın taşkınlıkları ve ahlâksız davranışları sebebiyle çok üzgündür. İbn Haldûn, ilk taziyeden sonra bir müddet evine kapanır, ilimle meşgul olur. Ümmü'l-Benîn'e özellikle kardeşi konusunda yardımcı olmak istemekte ancak dedikodulardan çekinmektedir. İbn Haldûn, daha ilk taziye ziyaretinden sonra ikisi hakkında çirkin dedikoduların başlamış olduğunu öğrenir. Hem Ümmü'l-Benîn'e maddi olarak yardımcı olabilmek için hem de hünsâ kardeş problemini çözebilmek için onunla evlenmeye karar verir. Hammû'nun mezarının başında Sa'd'ın da evlilik konusunda rızasını alır ve kısa bir süre sonra sade bir kutlama ile evlenirler.³⁷⁴

İbn Haldûn ile eşi arasında yaklaşık otuz yaş vardır. Ümmü'l-Benîn henüz otuzuna gelmemişken, İbn Haldûn altmışına yaklaşmıştır.³⁷⁵ Birbirlerini çok sevmektedirler, ancak yaş farkı bazen aralarında problem olabilmektedir. İbn Haldûn her ne kadar aşkın kendisine canlılık ve kuvvet verdiğini söylese de beraber gezintiye çıktıklarında çok çabuk yorulmakta veya eşinin babası zannedilmektedir. Bir gün bir gezinti esnasında, namaz kılmak için el-Ezher Câmîi'ne girerler. Namazdan sonra İbn Haldûn, eşinin bir sokak satıcısından nar satın aldığını görür. Eşinin etrafında, onun yaşlarında yakışıklı bir genç dönmektedir. İbn Haldûn gördüğü manzara karşısında çok öfkelenir. Derhal genci kolundan tutup orayı terk etmesini söyler. Ağır ağır oradan uzaklaşan genç yüksek sesle şu cümleleri tekrar eder: *"Siz babası mısınız? Herkesin önünde onu sizden istiyorum."* Bu sözler, İbn Haldûn'un öfkesini daha çok artırır. Eşine dönüp daha önce nar aldıklarını söyleyerek ona kızar. Onun bir süredir çok fazla nar yediğini fark eder.³⁷⁶ Bir süre sonra da hamile olduğunu öğrenirler.³⁷⁷

³⁷³ Himmîş, *el-Allâme*, 123-128.

³⁷⁴ Himmîş, *el-Allâme*, 129-137.

³⁷⁵ Himmîş, *el-Allâme*, 134.

³⁷⁶ Himmîş, *el-Allâme*, 143-144.

³⁷⁷ Himmîş, *el-Allâme*, 146.

İbn Haldûn, eşine söz verdiği gibi kardeşi Sa'd'a yardımcı olmaktadır. Her ne kadar başlangıçta maddi desteği ve iyi muamelesi neticesinde onda düzelme görülse de bir süre sonra komşular tekrar ondan şikayetçi olmaya başlar. Tekrar heva ve heveslerinin peşinden gitmeye başlamış olan Sa'd, ablasının eski evini günah ve zina yuvasına çevirmiştir. İbn Haldûn, ablasının da onayını alarak Sa'd'ı Tolunoğlu Mâristânı'na götürür. Kendisine orada çok iyi davranılacağına dair ona söz verir.³⁷⁸ Aynı yılın Kurban Bayramı sabahında İbn Haldûn bayramlaşmak ve durumunu görmek için Mâristân'a Sa'd'ı ziyarete gider. Yetkililer onun durumunun ümitsiz olduğunu; yemeği, konuşmayı ve tedaviyi reddettiğini haber verirler. Ayrıca Sa'd gibi hastaları tedavi etmenin imkânsız olduğunu ve çareyi ancak Allah'tan ummak gerektiğini söylerler. İbn Haldûn onu görmek ister. Sa'd'ı zindan gibi bir odaya kapatmışlardır. Yatağında sırt üstü uzanmış ve ölü gibi hareketsiz bir şekilde tavanı izlemektedir. Üzerini örten battaniyeyi açınca Sa'd'ın yatağa bağlı olduğunu görür. İntihara kalkışmasını önlemek için bağlandığı söylense de İbn Haldûn genç adamın durumuna üzülür ve onu Sa'd'ın tabiriyle o "hapishane"den çıkarır.³⁷⁹ Sa'd için tekrar bir çözüm arayışına giren İbn Haldûn, rüyasında bu durumu mutasavvıf arkadaşı Şeyh er-Rekrâkî'ye danışır. O da evin ve Maristân'ın ona uygun olmadığını, onu kendi zâviyesine getirmesi gerektiğini söyler. Eğer olumlu sonuç alamazlarsa, bir süreliğine Bâbu'n-nasr'ın dışındaki Kalenderiye Zâviyesi'ne gönderebileceklerini ekler. İbn Haldûn da bu şekilde yapar.³⁸⁰

Ümmü'l-Benîn doğum yapar, biz kız çocukları olur. Adını Betül koyarlar. Aynı gün Sultan'ın sarayından mühürlü bir zarf gelir. Bu zarfta, İbn Haldûn'un Sultan Berkûk tarafından Ahmed b. Tolun Camii yakınlarındaki Sargatmış Medresesi'ne hadis hocası olarak tayin edildiğine dair resmî atama belgesi vardır.³⁸¹ Üç ay sonra İbn Haldûn, Sultan Baybars tarafından inşa edilen Baybars Hankâhı başkanlığına atanır. İki görevini birlikte yürütmeye başlar ancak bunun geçici bir durum olduğunu bilir. Çünkü olanları evine yansıtmamak için çabalasa da Sultan ile Halep ve Malatya valileri Emir Yelboğa en-Nâsirî ve Emîr Mintâş arasındaki çekişmenin şiddeti giderek artmaktadır. İbn Haldûn sadece işlerini kaybetme konusunda değil, canıyla ilgili de endişe etmektedir.³⁸²

³⁷⁸ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 138-139.

³⁷⁹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 147-150.

³⁸⁰ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 151-153.

³⁸¹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 162.

³⁸² Hımmîş, *el- 'Allâme*, 167-168.

Çok geçmeden Yelboğa ve Mintâş, Berkûk'u tahtan indirmeyi başarırlar. Onun yerine ikinci kez Bahrî Memlûklerden Hâcî İbnü'l-Eşref'i oturturlar ve ona Mansûr lakabını verirler.³⁸³ Sultan Berkûk, Emir Altunboğa el-Cûbânî'nin himayesinde Şam'ın güneyindeki el-Kerak'a hapsedilmek üzere nakledilmiştir. Fırtına dinene, ortalık sakinleşene kadar orada kalacaktır.³⁸⁴ 791'in ikinci yarısında kalede ve Kasr-ı Eblak'ta işler daha çok karışır. Müttefikler arasında Berkûk'un öldürülmesi ve hayatta bırakılması ile ilgili ihtilaf ortaya çıkar. Öldürülmesini isteyen Mintâş, muhalifleri olan en-Nâsirî ile el-Cevbânî'yi bertaraf ederek İskenderiye'ye hapseder. Hâkimiyeti tek başına eline alır.³⁸⁵

Mintâş, hâkimiyeti ele geçirdikten sonra bir gün muhafızları İbn Haldûn'un evine gelir ve onu alıp saraya götürürler. İbn Haldûn, hakkında çok iyi şeyler duymadığı Mintâş ile yüz yüze gelir. Sarayda mezhep kadıları, bazı müftüler ve yüksek rütbeli askerler de vardır. Mintâş, müftülerden birine fetva metnini okumasını emreder. Fetva, Berkûk'un Hristiyanlardan yardım alarak Sultan Halife'ye karşı gelmesi ve Müslümanlara savaş açması ile ilgilidir. İbn Haldûn, bunun ciddi bir suçlama olduğunu, delil ve görgü şahidi gerektiğini söyleyerek karşı çıksa da Mintâş tarafından sert bir tepki ile karşılaşır. İbn Haldûn öldürülmekten korktuğu için diğerleri gibi fetvayı yazıp imzalamak zorunda kalır. Bir süre sonra Berkûk, kendisini destekleyen el-Kerek halkı ve bazı Memlûklerinin de yardımıyla bir ordu kurar. Bir süre sonra Dimaşk'ta Merc-i Suffar Savaşı'nda Mintâş ile Sultan Hâcî'nin ordusunu hezimete uğratıp Mısır'a döner ve tekrar tahta oturur.³⁸⁶

Berkûk'un iyi haberlerini alan İbn Haldûn, Berkûk aleyhindeki mesnetsiz fetvaya imza attığı için kendisini nasıl affettireceğini düşünmektedir. Söz konusu fetvaya tehdit altında imza attığını ifade eden ve af dileyen bir özür kasidesi yazar. 792 yılının ortasında Berkûk Kahire'ye muzaffer bir şekilde vardıktan sonra Sultanın huzuruna çağrılır. İmzası sebebiyle Sultan onu azarlar, özürlerini kabul etmez. Yeni nâibi Emir Sûdûn ise İbn Haldûn'dan hoşlanmadığı için onu Hankah'taki görevinden alır.³⁸⁷ Kasideyi Sultan'a ulaştırmak isteyen İbn Haldûn, eski arkadaşı olan Dimaşk nâibi el-Cûbânî'ye kasidesini

³⁸³ Himmiş, *el- 'Allâme*, 169.

³⁸⁴ Himmiş, *el- 'Allâme*, 170.

³⁸⁵ Himmiş, *el- 'Allâme*, 171.

³⁸⁶ Himmiş, *el- 'Allâme*, 174.

³⁸⁷ Himmiş, *el- 'Allâme*, 175-178.

göndererek kendisine aracılık etmesini ister. Uzunca bir bekleyişin ardından kaside işe yarar, İbn Haldûn Berkûk'un affına ve ihsanına mazhar olur.³⁸⁸

Sonraki bir buçuk yıl İbn Haldûn için kayıplarla geçmiştir. Devlet erkanından ve meslektaşlarından birçok kişi ya hastalıktan vefat etmiş ya da öldürülmüştür. el-Cûbânî de Şam'da öldürülenler arasındadır. İbn Haldûn vefalı arkadaşının nereye defnedildiğini öğrenmek için Kahire'de ikamet eden oğullarından birine ulaşmaya çalışır. Bulduğu oğlu Nil Nehri yakınlarındaki meyhaneye giden bir ayyaştır. İbn Haldûn da tebdil-i kıyafet ile o meyhaneye gider, gence kendisini tanıtır. Babasının nereye defnedildiğini sorar ancak oğlu babasının mezarını bilmemektedir. İbn Haldûn da kıyafetlerinin kimliğini gizlediğini düşünerek biraz daha kalır. Sahneye çıkan hüsnâ şarkıcıyı ve neyzen kadını dinlerler. Dinledikleri üzerine genç adamla sohbet ederler. Tam o esnada İbn Haldûn'un kimliği ifşa edilir. Koşarak meyhaneden uzaklaşır ve evine döner.³⁸⁹ Sonradan hakkında çıkan dedikoduların sebebi budur.

Mısır'a Türkistan ve Buhara'dan Timur'un korkutucu haberleri gelmeye başlar. Timur, Bağdat'a doğru ilerledikten sonra da Memlûk Sultanı Berkûk'a bir elçi heyeti gönderir ve bir mektup yazar. Mektubunda sert bir dille teslim olmaları gerektiğini yazmış, eğer teslim olmazlarsa ülkesini ve soyunu yok etmekle tehdit etmiştir. Berkuk da yazılanlara öfkelenip bütün elçileri öldürtür. Bunu duyan İbn Haldûn, Tatarlar ve Timur ile ilgili araştırma yapmaya başlar.³⁹⁰ 795 yılının ortalarında Timur'un Bağdat'a girmesi ve ordularının orayı yakıp yıkması Mısır'da korku ve paniğe sebep olur. Her yerde casuslarının olduğu, yakaladığı düşman casuslara çeşitli işkenceler yaptığı, yenilmez bir komutan olduğu gibi haberlere her gün yenileri eklenir ancak İbn Haldûn, bunun bir savaş stratejisi olduğunu düşünür.³⁹¹ Sonraki yıl Bağdat valisi Ahmed b. Üveys, Berkûk'a gelmiş ve ondan yardım istemiştir. Berkûk da ordusu ile Dımaşk'a gidip konuşlanmış ve düşmanı orada beklemiştir. Moğollar Bağdat'ı terk etmiş, Ahmed b. Üveys de bazı Memlûk askerleriyle Bağdat'a dönmüş, Berkûk da Mısır'a gelmiştir.³⁹²

Moğolların işgalleri ve saldırıları her geçen gün yayılmaya devam eder. Berkûk bile onlardan korkar, hatta geceleri uyuyamaz. 799 yılının Safer ayında bir gece geç saatte

³⁸⁸ Himmîş, *el- 'Allâme*, 178.

³⁸⁹ Himmîş, *el- 'Allâme*, 180-188.

³⁹⁰ Himmîş, *el- 'Allâme*, 192-193.

³⁹¹ Himmîş, *el- 'Allâme*, 194-197.

³⁹² Himmîş, *el- 'Allâme*, 194-195.

Berkûk, İbn Haldûn’u huzuruna çağırır. İbn Haldûn haricinde Mâlîki kadısı, nâib Sûdûn ve Devâdâr Yeşbek de oradadır. Sultan, yaklaşan Moğol tehlikesi sebebiyle iki alime danışıp tavsiyelerini ister. İbn Haldûn onlarla araştırmalarının sonucunu ve kanaatlerini paylaşır. Ona göre Timur gücünü dirayetinden ve savaş hilelerinden alır. Bütün Çağatay oğullarına İslam’ı emretmesi de kendisine karşı Müslümanların birleşip cihat adı altında savaş açmasını engellemek içindir. Müslüman olduğunu ilan ederek onların elinden bu fırsatı almıştır. İbn Haldûn, Berkûk’un talebi üzerine Timur’a karşı güçlü durabilmek için bazı tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelerin başında; adaletin ülkede yaygınlaştırılması, askerî gücün artırılması için zenginlerin desteğiyle infak divanının kurulması ve Mağrib sultanları ile hediyeleşme konuları gelir.³⁹³

İbn Haldûn 801/1399 yılında Berkûk tarafından ikinci kez kadılık makamına tayin edilir. Bir ay sonra vefat eden Berkûk’un yerine bir atabek himayesinde küçük yaştaki oğlu geçer.³⁹⁴ 802/1400’nin sonlarına doğru İbn Haldûn aleyhinde karalama kampanyaları başlatılır, iftiralar atılır. Hatta Sultanın yakınları kadılık makamını ismi bile duyulmamış bir fakihe yüksek bir meblağ karşılığında satarlar. Ferec, olanlar karşısında hiçbir şey yapmaz. İbn Haldûn’a yöneltilen suçlamalar, ilk kadılığında karşılaştığı suçlamalar ile aynıdır. Bunlar; hüküm ve cezalarda ileri gitmek ve aşırı davranmaktır. Daha doğrusu ona göre asıl sorun; usulsüzlükleri görmezden gelmemesi, rüşvet almaması, kendi hevâ ve heveslerine uymamasıdır.³⁹⁵ İbn Haldûn, kendisine karşı kışkırtılan Hâcib Akbây’a sert tepki verince hem görevden azledilir hem de bir hafta zindana atılır. Çıktığı zaman eşine gidip Mısır’dan ayrılmak istediğini, Fas’a gitmek için hazırlıklara başlamasını söyler.³⁹⁶

Ertesi gün İbn Haldûn’un evine Devâdar Yeşbek eş-Şa’bânî gelir, Sultan Ferec adına onun özürlerini kendisine iletir. Ayrıca ona Ümmü’s-Salih Vakfında fıkıh hocalığı teklif ettiğini söyler. Ayrıca Timur’un, Rûm Diyarı’nı ele geçirip ve Sivas’ı tahrip ettiğini ve Dımaşk’a yöneldiğini haber verir. Krallığın danışmanı olan Yeşbek, iki gün sonra Memlûklerin Doğu sınır kapısı olan Dımaşk’ı savunmak için sefere çıkacaklarını, Sultan Ferec’in İbn Haldûn’un da sefere katılmasını istediğini söyler ve ayrılır.³⁹⁷

³⁹³ Himmîş, *el-‘Allâme*, 197-209

³⁹⁴ Himmîş, *el-‘Allâme*, 209-210.

³⁹⁵ Himmîş, *el-‘Allâme*, 213.

³⁹⁶ Himmîş, *el-‘Allâme*, 213-215.

³⁹⁷ Himmîş, *el-‘Allâme*, 216-218.

Ümmü'l-Benîn, bu göreve sıcak bakmasa da İbn Haldûn bütün tehlikelerine rağmen Timur'u görmek için can atar.³⁹⁸ Sefer günü İbn Haldûn'a *Istabl-ı Sultânî*'den³⁹⁹ değerli taşlarla süslenmiş bir katır verilir ve yola çıkarlar. Dımaşk'ta İbn Haldûn, Âdiliye Medresesinde dört mezhebe dair fıkıh dersleri verir. Öğrencilerin savaşa ilgili korkularını hafifletmeye çalışır.⁴⁰⁰ İbn Haldûn da ailesi için endişelidir. Yaklaşık üç haftadır ailesine yazdığı mektuplarına cevap alamamıştır.⁴⁰¹

Memlûklüler Dımaşk'ta Timur'a karşı üstünlüğün kendilerinde olduğunu düşünmektedir. Çünkü esir aldıkları kişiler, Timur'un durumunun kötüleştiğini ve yakın zamanda çadırları toplayıp gideceğini söylerler. İbn Haldûn, bunun da Timur'un hilelerinden biri olduğuna inanır.⁴⁰² O sırada, Mısır'da Ferec aleyhinde isyan çıktığını duyan bazı emirler, Sultandan izin alıp isyanı bastırmak gerekçesiyle Dımaşk'tan ayrılırlar.⁴⁰³ Timur'un döneceğini duyan bazı emirler de yine Mısır'a döneceklerini ilan ederler.⁴⁰⁴ Bir süre sonra da Mısır'daki isyanı bastırmak bahanesiyle Sultan ve Memlûk ordusu tamamen Dımaşk'tan çekilir. Yeşbek de onlarla gider.⁴⁰⁵

Hanbelî başkadısı Burhâneddîn İbn Müflih, önce Şam şehirleri arasında gidip gelerek topladığı gençler ile bir birlik kurar ve Moğollarla savaşmak üzere onları Dımaşk'a getirir.⁴⁰⁶ Ona göre, artık Dımaşk alimlere emanettir. Hiçbir alimin gitmesine izin vermeyeceğini ve Timurla halkın zarar görmemesi için görüşmeleri gerektiğini söyler.⁴⁰⁷ Fakihler ve alimler toplanırlar ve Timur'dan eman belgesi almak şartıyla Dımaşk'ın anahtarlarını teslim etmeye karar verirler. Önce Burhâneddîn ile el-Ezdî önden gidip Timurla görüşürler ve ondan eman belgesi alırlar.⁴⁰⁸ Timur, alimleri çadırına sözlü olarak davet etmiş, İbn Haldûn'un ismini ise özel olarak zikretmiştir.⁴⁰⁹ Fakihler bunun üzerine ertesi gün Bâbu'l-Câbiye'de buluşup Timur'un davetine icabet etmek istese de Timur'a

³⁹⁸ Himmiş, *el- 'Allâme*, 218.

³⁹⁹ Memlûklerde sultan ile yakınlarına ait olan saray ahırına bu ad verilir. Bu ahır, onların ikamet ettiği Kal'atü'l-Cebel'de bulunur. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "İstabl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/203.

⁴⁰⁰ Himmiş, *el- 'Allâme*, 220.

⁴⁰¹ Himmiş, *el- 'Allâme*, 235.

⁴⁰² Himmiş, *el- 'Allâme*, 238.

⁴⁰³ Himmiş, *el- 'Allâme*, 227.

⁴⁰⁴ Himmiş, *el- 'Allâme*, 238.

⁴⁰⁵ Himmiş, *el- 'Allâme*, 247.

⁴⁰⁶ Himmiş, *el- 'Allâme*, 239.

⁴⁰⁷ Himmiş, *el- 'Allâme*, 235.

⁴⁰⁸ Himmiş, *el- 'Allâme*, 250-251.

⁴⁰⁹ Himmiş, *el- 'Allâme*, 251.

güvenmeyen ve Memlûk ordularının geri döneceğine inanan Dımaşk Kalesi'nin nâibi Ezdâr'ın onları öldürmekle tehdit ettiğini duyarlar ve bir iki gün ertelemek isterler ancak İbn Haldûn gitmekte ısrar eder ve Burhâneddîn'in yardımıyla ip ve kumaş kullanarak surdan aşağı iner. Askerler hemen etrafını çevirip onu Dımaşk nâibi Şah Melik'e götürürler. Sonra Timur onu huzuruna kabul eder.⁴¹⁰ İbn Haldûn'a önce kendisi hakkında birkaç basit soru sorar. Sonra Mağrib hakkında pek çok soru sorar. Akabinde Mağrib topraklarını ve halkını detaylı bir şekilde anlatan bir çalışma hazırlamasını ister. İbn Haldûn gönülsüzce kabul eder. Sorularına olumsuz ve kısa cevaplar verse de bu ilgisinin önüne geçemez. Timur'u uzun uzun över. Türkleri yücelten ifadeler kullanır.⁴¹¹ Dımaşk'taki diğer kadılar da gelirler. Timur onları yemeğe davet eder. Yemek yedikten sonra beraber Bâbu'l-Câbiye'de kendisini beklemelerini söyler. Öğlen vakti bütün Dımaşklılar toplanıp olanları izlemeye başlarlar. Zalim Timur ile ordusunun şehre gireceğini öğrenmişlerdir.⁴¹² Timur, Hanefî kadısı Mahmûd b. el-İzz'den şehrin anahtarlarını teslim etmesini ister. O sırada Burhâneddîn de huzura çıkarak elinde tuttuğu kağıtların Timur'un verdiği emanı temsil ettiğini duyurur. Timur, o anda müdahale etmese de sonra Kadı Burhaneddîn'i tutuklatır.⁴¹³

Timur, Dımaşk'ın anahtarlarını aldıktan sonra sözünde durmaz. Önce barutlu silahlar kullanarak Dımaşk kalesini düşürürler. Henüz iki gün geçmeden Moğol askerleri silahlarla savunmasız Dımaşk halkına saldırmaya başlar. Askerlerin sebep olduğu yangınlar Emevî Câmîi'in minaresine kadar ulaşır. Buna öfkelenen kadılar toplanıp Timur'un yerleştiği saraya onunla görüşmek için giderler ancak yalnızca tercümanı ile görüşebilirler. O da kadılara şehrin bu durumunun, Timur'un askerlerle yaptığı gizli bir anlaşmanın sonucu olduğunu söyler.⁴¹⁴

İbn Haldûn, Timur'dan kurtulmak ister. Ondakı kurtulmanın zor olduğunu bilmektedir. Çünkü Timur, alimlerle görüşmeyi ve onları meclisinde bulundurmayı önemsemektedir. Hatta maharetli zanaatkarları ve bilginleri gözde şehri Semerkand'da topladığı bilinmektedir. Ama o ailesinin, dostlarının ve kitaplarının yanına Kahire'ye dönmek istemektedir. Açıkça bunu Timur'a söylerse işe yaramayacağını düşündüğü için dolaylı

⁴¹⁰ Himmîş, *el-Allâme*, 252.

⁴¹¹ Himmîş, *el-Allâme*, 252-254.

⁴¹² Himmîş, *el-Allâme*, 259.

⁴¹³ Himmîş, *el-Allâme*, 260-261.

⁴¹⁴ Himmîş, *el-Allâme*, 261-265.

yollardan halletmeye karar verir. Öncelikle onun kendisinden istediği yazılı çalışmayı tamamlar. Sonra ona takdim etmek üzere güzel bir Mushaf, kıymetli bir seccade, Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'sinden bir nüsha ve Mısır'a özgü tatlılardan birkaç kutu hazırlar ve onunla görüşmek için İvân-ı Kebîr'e gider. Timur yazılı çalışmayı istediğinde İbn Haldûn, istemeyerek de olsa çalışmasını teslim eder. Timur, Dimaşk'a olanlar konusunda üzgün olduğunu söyler ve bir konuda fetvasına başvurur. Daha sonra İbn Haldûn'a kendisinden ne istediğini sorar. O da “*Ben bu dünyada iki gurbet yaşayan bir gurbetçiyim. Biri vatanım olan Mağrib'den; diğeri ise Mısır'dan ve oradaki dostlarımdan.*” der. Timur ona tekrar ne istediğini sorar. İbn Haldûn açıkça söylemez ve “*Gurbet bana her şeyi unutturdu. Belki sen biliyorsundur benim ne istediğimi.*” der. Timur bu konuşmadan sonra ailesinin yanına Mısır'a dönmesi için ona izin verir. İbn Haldûn ondan arkadaşı Burhâneddîn'i serbest bırakıp Dimaşklı yazarlar ve çalışanlar ile kendisiyle Mısır'a dönmek isteyenlere de eman vermesini ister. Timur onun isteklerinin hepsini kabul eder ancak Memlûk Sultanı tarafından kendisine verilen katırı ona satmasını ister. O da satmayı kabul etmez ve katırı Timur'a hediye eder. Şükranlarını sunup oradan ayrılır.⁴¹⁵

İbn Haldûn, Timur'un krallıklarından sorunsuzca geçebilmek için aldığı mühürlü şehadet belgesi ile Kahire'ye doğru yola çıkar.⁴¹⁶ Kahire'ye vardığında onu gören Şa'bân hem şaşırır hem çok sevinir. İbn Haldûn Memlûk ordusu ile Mısır'a dönmediği için ölüm haberi bütün şehirde yayılmıştır. Ümmü'l-Benîn bu haberlere çok üzülmüştür. Kızı Betül de hastalanınca Sa'd ile beraber Fas'a ailesinin yanına dönmüştür. İbn Haldûn'un yazdığı mektupları da Sa'd yırtmıştır.⁴¹⁷ İbn Haldûn ailesinin yanına gitmek için yolculuk hazırlıklarına başlar ancak Ferec izin vermez. Her gitmek istediğinde onu kadılık makamına defalarca tayin eder ve görevden alır.⁴¹⁸ Bunun sebebi, Timur'un İbn Haldûn'dan satın aldığı katırın parasını bir elçi ile göndermesidir. Ferec ve yanlıları bu durumu şüpheli buldukları için bu şekilde ondan intikam alırlar.⁴¹⁹ İbn Haldûn, suçsuz olduğunu anlatmaya çalışsa da onu dinlemezler. Yaşının çok ilerlemesine ve hastalığına

⁴¹⁵ Himmîş, *el- 'Allâme*, 265-272.

⁴¹⁶ Himmîş, *el- 'Allâme*, 271-272.

⁴¹⁷ Himmîş, *el- 'Allâme*, 273-274.

⁴¹⁸ Himmîş, *el- 'Allâme*, 275-284.

⁴¹⁹ Himmîş, *el- 'Allâme*, 275.

rağmen mücadele etmeye devam eder. Kahire'den ayrılamasa da Ümmü'l-Benîn ile görüşür ancak kızını göremeden 808/1406 yılında Kahire'de vefat eder.⁴²⁰

2.2.5. Zaman ve Mekân

el- 'Allâme, 786/1384 yılında İbn Haldûn'un Mâliki kadısı olarak atanmasıyla başlayıp 808/1406 yılında vefat etmesiyle son bulur. İbn Haldûn'un hayatının önemli bir bölümünü oluşturan bu dönem, Mısır ve Dımaşk'ta geçirdiği yıllardır; ancak giriş bölümü ile imla gecelerini konu alan birinci bölümde anlatım, daha çok “geri dönüş (istircâ’)” tekniğine dayanmaktadır.⁴²¹ Geri dönüş tekniği, Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarında zamanla alakalı en çok kullanılan anlatım tekniğidir. Bu teknikte anlatıcı, şu anki zamandan hareket ederek geçmişe intikal eder veya geçmişte olmuş bir ya da birden fazla olayı hatırlar. Yani anlatıcı bu tekniği kullanarak olayların kronolojik olarak anlatım zamanını durdurup geçmişte yaşanan olayları aktarmaya geçer.⁴²² Söz konusu bölümde olaylar, İbn Haldûn'un Mağrib ülkelerinde ve Endülüs'te yaşadığı birtakım olaylara değinmektedir.

el- 'Allâme'de kullanılan kapalı mekanların başlıcaları; İbn Haldûn'un evi ve çalışma odası, Hammu el-Hayhî'nin evi, hapishane ve medresedir. Ev; romanda inziva, ilim ve ibadet için kullanılan mekanlardandır. Bir de İbn Haldûn'un ilimle meşgul olması için Mağrib usulüne göre döşenmiş bir oda tahsis edilmiştir. Katibine görüşlerini ve hatıralarını yazdırdığı mekân da genelde burasıdır.⁴²³ Medrese; *el- 'Allâme*'de İbn Haldûn'un Mısır, Dımaşk ve Mağrib'te başta fıkıh ve hadis olmak üzere çeşitli dersler verdiği yerlerdendir. Adiliye Medresesinde olduğu gibi, dinî eğitim haricinde sosyal ve siyasî meselelerin konuşulduğu da olmuştur. Ayrıca romanda İbn Haldûn'un iki kere hapse girdiği görülmektedir. Biri Merînî Sultanı Ebû İnân⁴²⁴ tarafından Bicâye'de iki yıl hapse mahkûm edilmesi, diğeri ise Memlûk Sultanı Ferec (1389-1412) zamanında kadılık makamından azledildikten sonra Hâcib Akbây tarafından Kahire'de bir kalede bir hafta

⁴²⁰ Himmîş, *el- 'Allâme*, 287.

⁴²¹ Himmîş, *ez-Zât beyne 'l-vücûdi ve 'l-icâd*, 93.

⁴²² Bk. Ahmet Bostancı, *İbrahim Nasrallah ve Filistin Konulu Romanları* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2013), 104. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I Romanın Unsurları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 244-253.

⁴²³ Himmîş, *el- 'Allâme*, 28.

⁴²⁴ Ebû İnân el-Merînî, 1348-1358 yılları arasında Mağrib'de hüküm süren bir Berberî hanedan olan Merînîler'in hükümdarıdır. Bk. Abdülkerim Özaydın, “Ebû İnân el-Merînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/169-170.

hapsedilmesidir.⁴²⁵ İbn Haldûn dışında Sultan Berkûk'un Şam'ın güneyindeki el-Kerek'te, Altunboğa el-Cûbânî'nin ise bir süre İskenderiye'de hapsedildiği romanda anlatılanlar arasındadır.⁴²⁶

el- 'Allâme'de yer alan açık mekanlara bakıldığında; İbn Haldûn'un evinin çatısı, Nil Nehri, Kahire, Dımaşk, İbn Selâme Kalesi, Tunus, Endülüs, Kastilya, İşbiliyye, Bicâye, Fas, Tilimsan, Biskre, Gırnata, Halep, İskenderiye, Fustat, 'Ubbâd, Yenbû', el-Kusayr, et-Tûr limanı, es-Sa'îd, Musâmede semti, Mahmûdiyye... adlarının zikredildiği görülmektedir. Bu mekanlar, İbn Haldûn'un otobiyografisi *et-Ta'rif*'te büyük oranda yer almaktadır.

Himmîş, romanda gerçek mekanların yanında hayalî bir mekânlara da yer vermektedir. Söz gelimi, ilk imla gecesi İbn Haldûn, katibine rüyasında Fas'taki Sicilmâse çölünde bulunan en-Nahhâs (Bakırcılar) şehrini gördüğünden, bu şehrin surlarından birine tırmanarak içeri girdiğinden bahsetmiştir. Oradaki muhafızlarla görüşüp içeriye gezmek istediğini söylemiş, ancak ayrılırken içeride gördüğü her şeyi unutması şartıyla izin almıştır. Oradan ayrıldığı zaman bütün gördükleri zihninden silinip gitmiştir. İbn Haldûn'un ağzından anlatılan bu rüyada zikri geçen en-Nahhâs şehri, Hz. Süleyman'ın emrinde çalışan cinler tarafından inşa edildiği rivayet edilen, giriş kapısı bulunmayan ve her yeri bakırla kaplanmış olan efsanevî bir şehirdir.⁴²⁷

2.3. Zehratü'l-Câhiliyye

Zehratü'l-Câhiliyye, Binsâlim Himmîş'in önemli tarihî şahsiyetlere ve büyük ölçüde tarihî gerçekliğe yer verdiği tarihî romanlarından biridir. Romanda *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'de⁴²⁸ ve Arapların gece sohbetlerinde⁴²⁹ kendisinden Zehratü'l-Câhiliyye

⁴²⁵ Himmîş, *el- 'Allâme*, 46-47, 216-217.

⁴²⁶ Himmîş, *el- 'Allâme*, 170, 177.

⁴²⁷ Himmîş, *el- 'Allâme*, 33-34. Bu hayalî şehir, Arapça asıl adı "*Elf Leyle ve Leyle*" olan masal külliyyatında bulunan meşhur hikâyelerden biridir. Eserde Şehrezâd (Şehrâzâd), bu hikâyeyi Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr'a beş yüz altmış üçüncü gece anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Elf leyle ve leyle*, nşr. Saîd Ali el-Husûsî (Mısır: Mektebetü's-Sa'diyye, 1951), 129-137; Veli Ulutürk, "Binbir Gece", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/180-181; Atiye Nazlı, *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masallarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 62.

⁴²⁸ Bk. Hasan Onat, "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/406-407.

⁴²⁹ Arapçada esmâru'l-'Arab veya müsâmera olarak ifade edilir. Mehtaplı gecelerde sohbet etmek manasına gelen "s-m-r" kökünden müştaktır. Çöllerde, çadırlarda veya meyhanelerde genellikle karşılıklı konuşma tarzında; şarkılar ve eğlenceler eşliğinde efsanelerin, eyyâmü'l-'Arab'tan hatıraların veya kıssaların

(Câhiliye'nin Zehra'sı) olarak bahsedildiği söylenen Zehra el-Bekrî'nin trajik hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Ayrıca Câhiliye döneminin önemli şairlerinin hayatlarından kesitlere yer verilerek o dönemin sosyal, ahlâkî, kültürel ve edebî hayatı tasvir edilmektedir.⁴³⁰

Zehratü'l-Câhiliyye, Binsâlim Hımmîş'in yazmış olduğu tarihî romanların üçüncüsüdür. Yazarın hacimli eserlerine kıyasla daha az sayfa sayısına sahip olan bu eserin ilk baskısı, 2003 yılında Dâru'l-Âdâb tarafından yapılmıştır. Yazar bu romanını, 2001 yılında genç sayılabilecek bir yaşta kanser hastalığından dolayı vefat eden arkadaşı, meşhur Faslı yazarlardan Muhammed Zefzâf'ın ruhuna ithaf etmiştir.

2.3.1. Şahıs Kadrosu

Zehratü'l-Câhiliyye'de gerçek ve kurgusal karakterler birlikte yer almaktadır. Romanda öne çıkan karakterlerin özellikleri şu şekildedir:

Zehra el-Bekriyye: Romanın ana kahramanı olan Zehra, Bekir b. Vâil⁴³¹ kabilesindendir. Babası Besûs Savaşı'nda⁴³² öldüğünde henüz on yaşında bile değildir. Bu dramatik kaybının üzerinden çok geçmeden, babasının vefatına çok üzülen annesini de kaybeder.⁴³³

Romanda Zehra, tedvîn dönemi kıssacıları tarafından Zehratü'l-Câhiliyye olarak isimlendirilmiş ve bu şekilde bilinir tanınır olmuştur.⁴³⁴ Çok uzun yaşadığına ve pek çok olay gördüğüne dair rivayetler, haberler Araplar'ın gece sohbetlerinde dolaşmıştır.⁴³⁵

anlatıldığı meclislerdir. Câhiliye döneminde bu tarz meclisler genel olarak müzikli ve içkili olduğu için Hz. Peygamber'in bu toplantılara hiç katılmadığı aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Nebi Bozkurt, "Müsamere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/75-76; İbn Manzûr, "smr", 4/377.

⁴³⁰ Çalışmamızda romanın şu nüshası esas alınmıştır: Binsâlim Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2003).

⁴³¹ Bekir b. Vâil kabilesinin atası olan Bekir b. Vâil'in soyu Adnânîlere kadar uzanmaktadır. Adnânîler ise ensâb alimleri tarafından Arapların iki kolundan biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Adnân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/391-391; Ahmet Önkal, "Bekr b. Vâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/362-363. Ayrıca bk. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 29-30.

⁴³² Besûs Savaşı, Bekir b. Vâil ile Tağlib b. Bekir kabileleri arasında vuku bulan bir savaştır. Eyyâmü'l-'Arab'ın en önemlilerindendir ve aralıklarla yaklaşık 40 yıl sürmüştür. Bk. Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-'Arab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14-16.

⁴³³ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 15.

⁴³⁴ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 15.

⁴³⁵ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 15.

Romanda Zehra çocukluğundan itibaren çok trajik olaylar yaşar. Önce çocuk yaşta anne ve babasını art arda kaybetmesi, sonra bir rivayete göre dayısını kaybetmesi onu yıkar. Kimsesiz kalan Zehra, güzelliği ile dikkat çeken biri olmasına rağmen aşık olduğu Hâlid en-Nebî tarafından sert bir şekilde reddedilir ve ondan intikam almak için Selâmân kabilesinden tanımadığı bir kabile korucusu ile evlenir. Sonrasında evlendiği adamlar aralarında gerçekleşen zihâr⁴³⁶ meselesi, kız çocuğunun henüz bir aylık bebekken kocası tarafından diri diri gömülmesi, haydutlar tarafından saldırıya uğraması, güçlü bir kadının kan davası güderek kendisini öldürmeye çalışması, sonradan aşık olduğu İmruülkays'ın da Bizans imparatoru tarafından zehirlenmesi gibi çok acı ve ağır olaylarla yalnız başına mücadele eder. Ne kendi kabilesi ne de kocasının kabilesi Zehra'ya destek olmaz. Lât ve 'Uzzâ'nın da kendisini yalnız bıraktığını hatta başına gelen musibetlerin onlar yüzünden olduğunu düşünen Zehra, Arap toplumuna tepkili olduğu kadar onlara da tepkilidir. Onlara lanet etmesi de bu sebeptir.⁴³⁷ Romanda Zehra'nın yaşadıklarına tahammül edemediği zamanlarda Kabe'yi sık sık tavaf ettiği ve İmruülkays'ın Kâbe duvarına asılı kasideyi okuyarak teselli bulduğu da anlatılmaktadır.⁴³⁸

Zehra'nın Dayısı: Romanda kendisine özel bir isim verilmeyen bu karakter, yalnız başına yaşayan yoksul bir adamdır. Bir rivayete göre; yeğeni Zehra çocuk yaşta anne ve babasını kaybedince onu yanına almış ve uzun yıllar birlikte yaşamışlardır. İnsanlardan ve mekanlardan çok çabuk sıkıldığı ve seyahat etmeyi çok sevdiği için Zehra'yla beraber deve sırtında birçok şehri ve köyü dolaşmışlardır.⁴³⁹

Romanda bir gün Zehra ile dayısı kızgın sıcağın altında yolculuk yapmaktadır. Bulundukları yer, Kızıldeniz civarındaki Cizan'ın ortasında Büyük Rift Vadisi'dir. Bir anda deve, ikisini yere bırakıp yere yığılır ve ağzından köpükler çıkarak ölür. Sonra dayısı şiddetli bir hummaya yakalanır. Dayısı Zehra'ya, veba kendisine de bulaşmadan kendisini kurtarması gerektiğini söyler ancak Zehra, elinden bir şey gelmese de onun yanında durup

⁴³⁶ Zihâr, Câhiliye döneminde Araplar arasında kullanılan bir boşanma şeklidir. Bu uygulama, genelde erkeğin eşine “*Sen bana annemin sırtı (zahri) gibisin.*” cümlesiyle yapıldığı için zihâr adı verilmiştir. Bu benzetmede bakılması haram olan diğer bölgelerin değil de sırtın kullanılmasının sebebi hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yaman, “Zihâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/387-390; İbn Manzûr, “zhr”, 4/528.

⁴³⁷ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 20, 69-70.

⁴³⁸ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 55.

⁴³⁹ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 16.

ona yardımcı olmaya çalışır. Dayısı son kez kalan gücünü toplayarak kalkar, kendisini Kızıldeniz'e bırakır ve boğularak ölür.⁴⁴⁰

Ebü'l-Karnî (Gavs): Romadaki kurgusal karakterlerdendir. Yetimlerin, zor durumda kalanların ve yardım isteyenlerin imdadına yetiştiği için insanlardan tarafından kendisine “gavs” lakabı verilmiştir.⁴⁴¹ Hâlid en-Nebî gibi romanda tevhid akidesini benimseyen salih bir zat olarak yer almaktadır.

Romanda Gavs, Zehra ile ilk defa çocukluğunun geçtiği harabe evde karşılaşır. Evlilikle ilgili kafası karışık olan Zehra'yı uyarır. Eğer zor durumda kalırsa kendisine seslenmesini ister. Zehra onu dinlemez, evlenir ve mutsuz olur. Daha sonra da Zehra'ya yardım eden bu karakter, kimi zaman bizzat Zehra'nın karşısına çıkarak kimi zaman da rüya veya bir elçi aracılığıyla ona yardım eder ve yol gösterir.

Zehra'nın Kocası: Romanda bu kişi, Câhiliye toplumundaki erkeklerin davranışlarını ve yaşantılarını yansıtan bir erkek tipi ⁴⁴² olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşi; romanda, Zehra'ya onunla evlendiği günden itibaren zulmeden, kötü davranan, sürekli içki içen, eşinin rızası olmadığı zamanlarda zor kullanarak ona şehvetle yaklaşan, eşi tarafından mukavemet ile karşılaşınca ona zihâr yapan, yeni doğan kız çocuğunu canlı canlı toprağa gömen zalim ve merhametsiz bir adam olarak tasvir edilmektedir. Bu davranışlarıyla, içinde yaşadığı toplumun erkeklerinin karakteristik birtakım özelliklerine ayna tutan bu kişi, Câhiliye toplumunda kadının ne kadar değersiz bir varlık olarak görüldüğünü gözler önüne sermektedir. Romanda Zehra'nın yaşadığı acılarla tek başına mücadele etmek zorunda kalması ve kimsenin ona destek olmaması, o dönemde yaşayanların bunları normal kabul etmesiyle ilgilidir.

Ebü Leylâ Mühelhil b. Rebî'a⁴⁴³: Romadaki gerçek karakterlerdendir. Kendisi gibi Câhiliye dönemi şairlerinden İmru'ülkays'ın dayısıdır. *Zehratü'l-Câhiliye*'de yaşının

⁴⁴⁰ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 16.

⁴⁴¹ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 18.

⁴⁴² Tip, genelde edebî eserlerdeki bir karakterler veya kişiler sınıfını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu anlamda terim, hikâye, roman ve oyunlarda baskın bir veya iki özellik ile belirli bir grup veya sınıfı temsil edecek şekilde karşımıza çıkan kişileri ifade eder. Söz gelimi; Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarında dalkavuk din adamı ile zalim yönetici tipi çok fazla karşımıza çıkmaktadır. Bk. Ömer Faruk Huyugüzel, “tip”, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 503-504.

⁴⁴³ Bu şairin asıl adı, Sâlim'dir. Kız çocuğu olduğu için ona nisbetle kendisine Ebû Leylâ denmektedir. Romanda bazı yerlerde kendisinden Zîr Sâlim olarak da bahsedilir. Zîr ve Mühelhil ona çeşitli sebeplerle

ilerlemiş olmasına rağmen dinç duran, bakımlı, iyi görünümlü ve çapkın bir adam olduğundan bahsedilmektedir. Mekke’de kendi çadırında Tağlib kabilesinin kadınlarına özel edebî dersler vermektedir. Bu derslerde kadınlara etkileyici aşk öyküleri ile yaklaşık kırk yıl süren Besûs Savaşı’nda kendi kabilelerinin kahramanlıklarını güzel ve akıcı bir dille, yer yer de edebî sanatlarla vurgulayarak anlatmaktadır. Bekir kabilesine karşı kazanılan zaferlerin anlatıldığı bu dersler, kabile için çok önemlidir. Bu nedenle kabilenin ileri gelenleri, Mühelhil’in aşk maceralarını görmezden gelmektedir.⁴⁴⁴

Romanda bir gün Zehra, gizlice şair Mühelhil’in dersine katılır. Kendisini tanıtmaya da Mühelhil onu tanır. Çünkü Zehra’nın haberleri her yerde yayılmıştır. Şair hem onun güzelliğinden hem de zekasından etkilendiği için ders bitiminde kendisiyle görüşmek istediğini söyler ancak Zehra, şairin niyetinin farklı olduğunu anlayınca onu yaralayıp oradan kaçar.⁴⁴⁵

İmruülkays b. Hucr⁴⁴⁶: Romadaki bu tarihî şahsiyet, Câhiliye döneminde ortaya çıkmış en meşhur şairlerden olup şair Mühelhil’in kız kardeşinin oğludur.⁴⁴⁷ *Muallakât*⁴⁴⁸ şairlerinden olduğu bilinen İmruülkays, Kinde’nin son hükümdarı olan Hucr’un oğludur.⁴⁴⁹ ‘Adî, Müleyke, Hunduc gibi farklı isimleri vardır. İmruülkays ise “Kays kabilesinden biri” anlamına gelen lakabıdır. Babasını öldürenlerden intikam almak için yardım isteme maksadıyla gezmesi sebebiyle kendisine “el-meliku’ d-dillîl” (şaşkın kral) de denmektedir.⁴⁵⁰

verilmiş lakaplardır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Mühelhil b. Rebî’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-2/339-340. Romanda onunla ilgili verilen bilgiler, büyük oranda tarihî kaynaklardaki veriler ile örtüşmektedir. Mühelhil’in divanını şerh eden Talâl Harb, divanın girişinde Mühelhil’in hayatı hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bk. Mühelhil b. Rebî’a, *Dîvânü Mühelhil*, nşr. Talâl Harb (Kahire: ed-Dâru’l-‘Alemiyye, 1413/1993), 5-19.

⁴⁴⁴ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 31-32.

⁴⁴⁵ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 32, 42-45.

⁴⁴⁶ İmruülkays ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebû Abdillâh el-Huseyn İbnu Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’s-Seb’a* (Kahire: ed-Dâru’l-‘Alemiyye, 1993), 11-12; Ahmet Savran, “İmruülkays b. Hucr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/237-238.

⁴⁴⁷ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 35.

⁴⁴⁸ Câhiliye dönemi Arap yarımadasında jüri tarafından seçilip Kâbe duvarına asıldığı rivayet edilen kasidelere verilen addır. Kasidelerin sayısı (yedi veya on) ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Bk. Nusreddin Bolelli, “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tesbitler I”, *Şarkiyat Mecmuası* 0/11 (Aralık 2011), 3-10. Zevzenî’ye göre yedi adet muallaka kasidesi vardır. Bu yedi muallakanın şairleri için bk. ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’s-Seb’a*, 11-12, 42-46, 69-70, 85-88, 111-112, 128-129, 144-145.

⁴⁴⁹ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 33.

⁴⁵⁰ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 58, 62, 69.

Romanda İmruülkays'ın babasına karşı çıktığı ve onun istediği gibi yöneticilikle ilgilenmediği anlatılmaktadır. Dayısı şair Mühelhil'in ağzından İmruülkays'ın babasına hitaben şu sözleri söylediği aktarılmaktadır:

“Ey babacığım, ey Âkilu'l-murâr'ın oğlu, beni kovman gerekir. Benim at biniciliğim, aşk ve şiir arasında asma bahçelerinde; senin istediğin ve arzuladığın gibi savaş alanlarında ve er meydanlarında değil. Sen insanları idare et, gücün ve kuvvetin nisbetinde onlar hakkında hükümler ver. Bırak ben de kendi arzularımı idare edip düşlerimi yerine getireyim. Herkesin hayat suyu, tabiatı ve sahip oldukları farklıdır.”⁴⁵¹

Ayrıca romanda İmruülkays'ın dayısı Mühelhil'e bir gün şöyle dediği nakledilmektedir:

“Dayıcığım, vadilerde ve çadırlarda güzel kadınlarla arkadaşlık etmek, hükümdar tahtında oturmaktan daha güzel geliyor bana. Güzel kadınlar olmasaydı; yeryüzü, çorak araziden ve harabeden farksız olurdu.”⁴⁵²

Zehratü'l-Câhiliyye'de İmruülkays'ın putlara karşı olumsuz bir tavır içinde olduğu Tarafe'nin ağzından aktarılmaktadır. Romanda onun anlattığına göre, İmruülkays putların önünde ne zaman ok falı çekse ve fal olumsuz çıksa, ayağıyla ve içki bardağıyla onlara vurmaktadır. Tarafe, onun bu davranışını eşsiz bir cesaret örneği olarak niteler.⁴⁵³

Romanda İmruülkays; kendi dönemindeki erkeklerin aksine, Zehra'ya kibar davranan, dertlerini dinleyip onu teselli eden ve ona değer veren biri olarak anlatılmaktadır.⁴⁵⁴

Tarafe b. 'Abd⁴⁵⁵: Romanda Tarafe, bohem hayatı yaşayan bir şair olarak tasvir edilmektedir. Önce çocuk yaşta yetim kalır, sonra amcaları annesine haksızlık edip onun

⁴⁵¹ Himmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 33-34. İmru-ü'l-kays'ın hayatına bakıldığında, aşk şiirleri söylediği, kadınlara şiirlerle sataştığı ve babasının uyarılarına rağmen bu davranışlarını sürdürdüğü için babasının onu kabilesinden kovduğu görülmektedir. Bk. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, 11-12; Savran, “İmruülkays b. Hucr”, 237.

⁴⁵² Himmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 34.

⁴⁵³ Himmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 70.

⁴⁵⁴ Himmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 49-63.

⁴⁵⁵ Romandaki Tarafe b. 'Abd tasviri, görüşleri ve ölümü ile ilgili anlatılanlar; kaynaklardaki bilgiler ile genel itibarıyla uyumludur. Şairin hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a* (Kahire: ed-Dâru'l-Âlemiyye, 1993), 42-46; Emrullah İşler, “Tarafe b. 'Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/14.

mirasını yiyince serbest bir hayat yaşamaya başlar. Yaşadığı acılarla kendisine ağır geldiği içinse sürekli olarak meyhanelerde teselli arar.⁴⁵⁶

Tarafe, romanda Zehra'ya o zamanın savaşlarını ve gereksiz kavgaları şu sözlerle anlatmaktadır: *“Bir gün tebdil-i kıyafet ile Ukaz Panayır'ına uğradım. Orada iki sıradan şairin tüm güçleriyle birbirlerine kılıç çekip vuruştuklarını gördüm. Sebebini sordum. Oradakilerden biri; ikisinden birinin diğerini şairlerin şairi olarak kabul etmediğini, bütün şairlere hakaret içerikli beyitler okuyup kavgaya tutuştuklarını söyledi Ya Zehra; zamanımızın boş işleri ve bu iki kötü şairin kavgası gibi kanlı, karanlık savaşlarımız; özü ve şerefi kalmamış toplumlardaki saçmalıklardan ibarettir.”*

Romanda Tarafe, bu sözleri ile Câhiliye'de önemsiz sebeplerden ötürü kan dökülmesini ve kabilelerin birbiri ile savaş halinde olmasını eleştirmektedir. Bu sözlerin devamında ise dönemin insanların hayat tarzından ve ilahların acziyetinden bahsedip; yaşamayı, dünyadaki gurbet olarak nitelemektedir.⁴⁵⁷

Zehratü'l-Câhiliyye'de Tarafe'nin, kabilesi tarafından dışlanan Zehra'yla uzun süre meyhanelerde dolaşarak vakit geçirdiğinden bahsedilmektedir. Tarafe bir gün Zehra'ya bir mektup bırakarak gider. Mektupta ona daha iyi bir hayat sunabilmek için gittiğini ve geri döneceğini yazar⁴⁵⁸ ancak iki ay sonra Tarafe'nin dayısı Mütelemmis gelir ve onun ölüm haberini verir.⁴⁵⁹

Mütelemmis⁴⁶⁰: Romanda şair Mütelemmis'in, yeğeni Tarafe ile birlikte kral 'Amr b. Hind'e şiirlerini sunmak ve bunun karşılığında mükafatlandırılmak için önce Hîre'ye, oradan da Bahreyn'e gittiği anlatılmaktadır. Tarafe onu dinlemeyip göz göre göre ölüme gider, ancak Mütelemmis kurtulur.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 67-68.

⁴⁵⁷ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 68-80.

⁴⁵⁸ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 67-72.

⁴⁵⁹ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 72-73.

⁴⁶⁰ Ali Şakir Ergin, “Mütelemmis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/190-191.

⁴⁶¹ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 72-73.

‘Antere b. Şeddâd el-‘Absî⁴⁶²: Zehratü’l-Câhiliyye’de ‘Antere, gençlik yıllarında Dâhis ve Garbâ savaşı gibi büyük savaşlarda uzun yıllar mücadele etmiş bir Câhiliye şairidir. Amcasının kızı ‘Able’ye olan büyük aşkının, aralarındaki sosyal statü ile nesep farkı sebebiyle karşılıksız kalması onu derinden etkilemiştir. Çünkü ‘Antere, Habeşli bir cariyenin -o zamanın anlayışına göre bir kölenin- oğludur ve zencidir. Birtakım başarılar gösterip kölelikten kurtulsa da sonuçta bir değişiklik olmaz.⁴⁶³

Şair ‘Antere, romanda yaşlılıktan beli bükülmüş, kılıcı savaşmamaktan paslanmış bir ihtiyar olarak tasvir edilmektedir. Zehra ile görüşmelerinden kısa bir süre sonra ‘Antere’nin da öldüğüne dair söylentiler yayılır.⁴⁶⁴

Hâlid en-Nebî⁴⁶⁵: Romanda bu karakter, Zehra gibi birçok kadının kendisine aşık ve hayran olduğu bir karakterdir. Zehra, ona aşkını anlatmak birçok kez onun yolunu keser ancak Hâlid sert sözlerle ona karşılık verir.⁴⁶⁶ Yine bir gün yolunu kestiğinde Hâlid ona bağırarak şunları söyler:

“Ben seni ne istiyorum ne de arzuluyorum! Çünkü ben bu dünyaya sadece; her şeyi yok edecek olan geceleri tutuşup gündüz de bütün Arap bölgelerinde yoğun dumana dönüşen bu ateşi söndürmek için gönderildim. Vallahi, Ankâ’yı unutturup yok ettiğim gibi bu ateşi de bir kuyuya hapsedip yok etmezsem gönlüm asla rahat etmeyecek. Sen de bırak artık peşimi.”⁴⁶⁷

⁴⁶² Zehratü’l-Câhiliyye’de ‘Antere b. Şeddâd’ın ‘Able’ye olan aşkı ve melez olması sebebiyle yaşadığı sıkıntılarla ilgili verilen bilgiler; tarihî gerçeklerle büyük oranda uyusmaktadır. Şairin hayatı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Cemal Muhtar, “‘Antere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/237; ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’s-Seb’a*, 128-129.

⁴⁶³ Hımmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 78-80.

⁴⁶⁴ Hımmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 77-83.

⁴⁶⁵ Bu kişi, İslâm tarihi kaynaklarında ve menkıbelerde Hâlid b. Sinân ismiyle anılmaktadır. Kesin olarak yaşadığı zaman bilinmemekle beraber yüksek ihtimalle Hz. Peygamber’den önce doğduğu ve Câhiliye döneminde yaşamış, tevhid akidesini benimseyen salih bir zât olduğu düşünülmektedir. Romanda da menkıbelerde anlatıldığı gibi; gündüzleri yoğun duman çıkarıp geceleri ateş yakan ve o ateşe tapan kavmini tevhide çağırmasıdır. Tek gayesi ve tasası budur. Hakkında asılsız olan iddialardan biri de peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Muhtemelen Binsâlim Hımmîş, bu rivayet sebebiyle kendisini bu şekilde isimlendirmiştir. İbnü’l-Arabî de *Fusûsü’l-Hikem*’de Hâlid b. Sinân’a bir bölüm ayırmıştır. Bk. Molla Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Nûruddîn, *Şerhu Fusûsi’l-Hikem*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 504-507; Ahmed Önkâl, “Hâlid b. Sinân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/288.

⁴⁶⁶ Hımmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 52.

⁴⁶⁷ Hımmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 52.

Hâlid'in bu sözleri Zehra'yı çok üzer. Aşkın küçümsenmesine hatta görmezden gelinmesine öfkelenir. Ondan intikam almak ister. Ertesi gün hiç tanımadığı bir adamla sadece Hâlid'e benzediği için evlenir.⁴⁶⁸

2.3.2. Bölümleri

Zehratü'l-Câhiliyye isimli roman, beş bölümden oluşmaktadır. Binsâlim Hımmîş, bu bölümlere ek olarak “temhîd” ve “hâşiye” isimlerini verdiği bir giriş ve bir de sonuç bölümü ilave etmiştir. Yazar, romanın bölümlerini diğer tarihî romanlarındaki gibi fasıl veya bab olarak belirtmemiş olsa da; bölümlere verdiği isimler, kitabın sonuna ilave ettiği haşiye ve fihrist, klasik kitaplardaki ile benzerlik göstermektedir.

Zehratü'l-Câhiliyye'de giriş bölümünün başında farklı eserlerden üç iktibas yer almaktadır. Binsâlim Hımmîş, diğer tarihî romanlarında da yaptığı gibi bu iktibasları kullanarak okuyucuya sonraki sayfalarda neler anlatılacağına dair fikir vermeyi hedeflemektedir.

Romanın başında yer alan iktibaslardan birincisi, Arap nesir sanatının en büyük temsilcilerinden kabul edilen felsefeci ve mutasavvıf Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) olgunluk dönemine ait olan tasavvufa dair yazdığı *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*⁴⁶⁹ eserinden yapılmıştır: “Allah'im; kalem, seninle hikâyemizi anlatmaya koyuldu. Dil, kelimeleri kalemlle ifade etme konusunda haddi aştı. Hayaller sel olup kalbin her yerinden taştı.” İkinci iktibas, Alman filozof Friedrich Nietzsche'nin (1844-1900), Türkçeye Gezgin ile Gölgesi isimli eserinden yapılmıştır: “Büyük yazış biçimi (üslûp), güzelin devasa bir başarı sağlaması ile ortaya çıkar.”⁴⁷⁰ Üçüncü iktibas ise Arjantinli öykü ve deneme yazarı Jorge Luis Borges'in (1899-1986) *Şu Şiir İşçiliği-Norton Konferansları* kitabından aktarılan bir sözüdür. Bu alıntıda Borges; Don Kişot romanını, iç içe geçen

⁴⁶⁸ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 51-52.

⁴⁶⁹ Eserin tam adı, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ve'l-enfâsü'r-rûhâniyye*'dir. Tevhîdî'nin olgunluk dönemi ürünü olan bu eser, samimi niyaz ve içten yakarışların en güzel örneğini teşkil eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin Filiz, “Ebu Hayyan Tevhidi ve Bilgi Felsefesi”, *Bilimname* 2003/2 (Haziran 2003), 119-131; Mahmut Kaya, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/154-157.

⁴⁷⁰ Kitabın orijinal adı; *Der Wanderer und Sein Schatten*'dır. Frederick Nietzsche, Gezgin ile Gölgesi, çev. İ. Zeki Eyüpoğlu (İstanbul: Oluş Yayınları, 1966), 67.

Rus oyuncağı Matruşka bebeklerine benzetmekte, Binbir Gece Masallarının bu konuda Don Kişot'u geçtiğinden bahsetmektedir.⁴⁷¹

Romanın “temhîd” isimli giriş bölümünde ilk olarak, İslam'ın gelmesiyle birlikte Câhiliye dönemine ait izlerin giderek silindiğinden bahsedilir. Sonra, h. 4. yüzyılda Ebû Mansûr el-Kerhî isimli bir zâtın, Bağdat'ta bir kitapçıda yere saçılmış olarak bulunduğu isimsiz bir kitabı alıp tahkik etmesi ve hafızlara bunu ezberletmesi anlatılır. Çıkan bir yangında eviyle beraber kitapları da yanan Kerhî, üzüntüden ölür ve *Zehratü'l-Câhiliyye* isimli romandaki olaylar, o isimsiz kitabı ezberleyen hafızların ağzından anlatılır.⁴⁷²

Zehratü'l-Câhiliyye'nin birinci bölümü, baş karakter Zehra'nın tanıtılması ile başlar. Sonra sırasıyla anne babasını kaybetmesi, dayısının ölümü, bir ihtiyarın yanında cariyeye çalışması, Gavs Ebü'l-Karnî ile tanışması, bir korucu ile evlenip onun kabilesine yerleşmesi, zihâr hadisesi, doğan kız çocuğunun eşi tarafından diri diri toprağa gömülmesi, rüyasında Ebü'l-Karnî'yi görmesi ve ona şairlerle görüşmesi gerektiğini söylemesi, akabinde Ebü'l-Karnî'nin onu bir grup serserinin elinden kurtarması, kendisine cinlerin musallat olduğuna dair haberlerin yayılması ve kendisine saldırdıktan sonra ölen bir adamın ablasının kan davası güderek onu öldürmeye kalkışması anlatılmaktadır.⁴⁷³ Diğer bölümlere kıyasla çok fazla olayın yer aldığı bu bölümde; bütün hadiseler detaylı şekilde aktarılmadan birkaç kelime veya cümle ile özetlenmiştir.

Romanın ikinci bölümü, Zehra'nın şair Mühelhil ile görüşmesine tahsis edilmektedir. Zehra bir gün, Benî Tağlib'den Mühelhil kendi kabilesinin kadınlarına ders verirken gizlice derse katılır. Derslerinde aşk ve kahramanlık hikâyeleri anlatan şair, o derste yeğeni İmruülkays'ın aşka ve kadına bakışını anlatır. Dersin sonunda Zehra ile görüşmek ister. Ona kendisinden etkilendiğini söyleyip yakınlaşmaya çalışınca, Zehra onu yaralar ve kaçar.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ *Şu Şiir İşçiliği-Norton Konferansları* ismiyle Türkçeye tercüme edilen kitabın orijinal adı; *This Craft of Verse (The Charles Eliot Norton Lectures)*'dir. Bk. Jorge Luis Borges, *Şu Şiir İşçiliği-Norton Konferansları*, çev. Mukadder Erkan, ed. Calin-Andrei Mihailescu (İstanbul:Ketebe Yayınları, 2020); Hımmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 7. Şerif Aktaş da bir vakanın bir başka vakanın içinde sunulduğu eserler arasında; bu tarzın en güzel örneğinin Binbir Gece Masalları olduğunu düşünmektedir. Bk. Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 74.

⁴⁷² Hımmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 11-12.

⁴⁷³ Hımmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 15-27.

⁴⁷⁴ Hımmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 31-45.

Zehratü'l-Câhiliyye'nin üçüncü bölümü, Zehra'nın şair İmruülkays ile görüşmesini konu etmektedir. Zehra ile İmruülkays bir gece çadırda gizlice görüşürler. Zehra ona önce dayısı Mühelhil'i şikâyet eder. Sonra kocasının kendisine yaptığı eziyetleri ve zulmü anlatır. Zehra, daha önce kimseye anlatmadığı şeyleri ona anlatıp, kalbini açar ve ona duygusal olarak bir yakınlık hisseder. İmruülkays ona Bizans İmparatoru ile görüştüğünden sonra döneceğini ve kocasından intikamını alacağını söyleyip vedalaşır; ancak bir süre sonra ölüm haberi gelir.⁴⁷⁵

Baş karakter Zehra'nın amcasının oğlu Tarafe ile görüşmesini konu alan dördüncü bölümde, Zehra'nın İmruülkays'a karşı beslediği aşkın duyulması ve bu sebeple kabilesinin ondan yüz çevirmesi anlatılmaktadır. Zehra'nın Tarafe'yi bulması, beraber meyhanelerde gezmeleri, çeşitli konularda sohbetleri, bir süre sonra Tarafe'nin geri döneceğine dair bir mektup bırakıp gitmesi gibi konular da bu bölümde yer almaktadır. Tarafe'nin gidişinden üç ay sonra dayısı şair Mütelemmis, Zehra'ya gelerek onun ölüm haberini vermektedir.⁴⁷⁶

Romanın beşinci bölümünde şair 'Antere b. Şeddâd, yaşı epeyce ilerlemiş iken mağarada kendisini ziyarete gelmesi anlatılmaktadır. 'Antere, Mütelemmis'ten Zehra'nın üzgün olduğunu duyar ve onu görmek ister. 'Antere ile sohbet ederler. Onun bulunduğu savaşları, aşkını, zenci olduğu için yaşadığı sıkıntıları konuşup vedalaşırlar. Birkaç gün sonra 'Antere'nin öldüğüne dair haberler yayılır.⁴⁷⁷

Zehratü'l-Câhiliyye'nin haşiye isimli son bölümü, üst üste aldığı ölüm haberleri sebebiyle inzivaya çekilen Zehra'nın ölümünü konu edinmektedir. Zehra 'Antere'nin ölüm haberini aldıktan sonra sürekli uyku halindedir ve kötü rüyalar görür. Bu bölümde Zehra'nın bir süre sonra öldüğüne dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır.⁴⁷⁸

2.3.3. Konusu

Zehratü'l-Câhiliyye isimli roman, baş kahraman Zehra el-Bekrî'nin hayatını konu edinmektedir. Câhiliye döneminde yaşamış olan bu karakter anlatılırken; o dönemin edebî, sosyal, kültürel, dinî ve ahlâkî durumu ile Arap kabileleri arasında çıkan büyük ve

⁴⁷⁵ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 49-63.

⁴⁷⁶ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 67-73.

⁴⁷⁷ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 77-83.

⁴⁷⁸ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 87-91.

uzun soluklu savaşlara da yer verilmektedir. Bir boşama şekli olarak zıhâr, kan davası, kabile taassubu, kabile savaşları, ırkçılık, kız çocuklarını diri diri gömme olarak isimlendirilen ve'd geleneği, putlara tapma, içki ve şehvete olan düşkünlük, kadınların toplumda ikinci sınıf insan muamelesi görmesi gibi Câhiliye toplumunun öne çıkan özellikleri romanda yer alan konular arasındadır.

Romanda Câhiliye döneminde yaşadığı bilinen beş büyük şairin hayatlarından da kesitler bulunmaktadır. Bu şairler; Mühelhil b. Rebî'a, İmruülkays b. Hucr, Tarafe b. 'Abd, Mütelemmis ve 'Antere b. Şeddâd el-'Absî'dir. Bu şairlerden İmruülkays, 'Antere ve Tarafe Muallaka şairlerindendir.⁴⁷⁹

2.3.4. Olay Örgüsü

Zehratü'l-Câhiliyye, “*Ve İslâm geldi...*” (وَجَاءَ الْإِسْلَامُ...) cümlesi ile başlar. Akabinde Câhiliye ruhunun nasıl yok olup gittiğinden bahsedilir: “*İslâm rüzgarları, Câhiliye ruhundan geriye sadece şunları bıraktı: Harabeler, nakışlar ve şiirler. Arap tanrılarının sadece isimleri; gelenek göreneklerinin, efsanelerinin, eyyâmü'l-'Arab'ın ise sadece bölük pörçük ve eskiyi çağrıştıran bazı resimleri kaldı...*”⁴⁸⁰

Hicrî 4. yüzyılda Ebû Mansûr el-Kerhî⁴⁸¹ isimli bir araştırmacı, Bağdatlı soylu bir aileden miras kalan bir kitapçada deve derisi üzerine yazılmış bir kitap bulur. Üzerinde isim yazmayan bu kitabın sayfaları dağınık halde yerededir. Kerhî, kitabı alır ve aylarca kitabın tahkiki için uğraşır. Hatalarını düzeltir, silinen kelimeleri tespit edip çalışmasını tamamlar. Bu çalışmayı bazı râvilere ve hafızlara ezberleyip aktarmaları için verir. İsmi bulunmayan çalışmanın, onun tek yazma eseri olan *Teşevvufü'z-Zam'ân ilâ le'âli'i'l-kî'ân'a* zeyl olarak yazıldığı söylenir. İlerleyen yıllarda Ebû Mansûr el-Kerhî'nin evi, bir çete tarafından yakılır ve yazdığı eserden geriye yazılı hiçbir iz kalmaz. Bunun üzüntüsüne dayanamayan Kerhî, bu olaydan kısa bir süre sonra hicrî 349 yılının sonunda

⁴⁷⁹ Bk. Bolelli, “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tesbitler I”, 3-10; ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, 11-12, 42-46, 128-129.

⁴⁸⁰ Himmiş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 11.

⁴⁸¹ Bu romanda yer alan Ebû Mansûr el-Kerhî karakteri kurgusal bir karakterdir. Hanefî mezhebinin önemli temsilcilerinden Kerhî veya Iraklı mutasavvıf Ma'rûf-i Kerhî ile karıştırmamalıdır. Bk. H. Yunus Apaydın, “Kerhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/285-287; Reşat Öngören, “Ma'rûf-i Kerhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/67-68.

vefat eder. Romanda anlatım, Kerhî'nin söz konusu zeyli ezberlettiği hafızlar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Romanın baş karakteri Zehra el-Bekrî, henüz on yaşında bile değilken babasını kaybeder. Babası, Bekir b. Vâil'in kabilesindendir. O dönemde Bekir ve Tağlib kabileleri arasında Besûs Savaşı vardır. Savaşta kendisine isabet eden bir ok ile yaralanıp ölen babasının ardından çok geçmeden annesi de üzüntü ve gamdan dolayı ölür. Bir rivayete göre, Zehra çocuk yaşta hem annesiz hem babasız kalınca yalnız başına yaşayan dayısı onu yanına alır. Uzun yıllar birlikte yaşarlar ancak bir gün yolculuk yaparlarken dayısı fenalaşır ve ölür.⁴⁸²

Romanda başka bir rivayete göre ise bir gün bir adam Zehra'ya saldırır. O da kendisini korumak için adamı öldürür. Sonra bir hacı kafilesi onu himayesine alıp Mekke'ye götürür. Daha sonra bir tüccar kafilesi onu Mekke'den alıp tekrar Yesrib'in merkezine getirir. Zehra, Yesrib'de anne babasından kalan eve sığınır. Ev, rüzgâr ve yağmurun şiddetinden ve bakımsız kaldığından harabeye dönmüştür. Zehra bir süre orada yaşadıkdan sonra artık yiyeceği kalmadığı için perişan bir vaziyette oradan ayrılır. Yaşlı bir adam, ev işlerini yapması ve evcil hayvanlarına bakması için onu yanına cariye olarak alır.⁴⁸³

Zehra, orada çalışmaya başladıktan sonra durumunda gözle görülür bir düzelme ve iyileşme olur. Bir gün efendisi ona gelip Selâmân kabilesinden bir gencin kendisi ile evlenmek istediğini söyler. Bu genç, Mekke ve Şam arasında gidip gelen tüccar kafilelerine koruculuk yapmaktadır. Zehra, bu teklifi hemen kabul etmez. Her zaman yaptığı gibi ailesinden kalma harabe eve gidip gelir. Orada kendi kabuğuna çekilip düşünür. Yine harabe eve gittiği bir gün, orada tek ayağı üzerinde durup yıkıntılara yaslanmış yeşil sarıklı bir adam görür. Adamın üzerinde pamuktan uzun bir elbise vardır ve uyuklamaktadır. Her halinden zahid olduğu anlaşılan bu adam, isminin Ebû'l-Karnî olduğunu ancak insanların kendisini "Gavs" olarak isimlendirdiklerini söyler. O, Zehra gibi yetim ve zorda kalmış kimselere yardım etmektedir. Ona evlenmemesini, eğer

⁴⁸² Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 16.

⁴⁸³ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 16-17.

evlenirse ve zor bir durumda kalırsa kendisine seslenmesini söyler. Bir süre sonra ortadan kaybolur.⁴⁸⁴

Zehra, ertesi gün korkarak Lât ve ‘Uzzâ’ya gider. Her ikisinin önünde ayrı ayrı durur. Onlara gördüğü zâhidin nasihatının doğru olup olmadığını sorar. Putlar, başları öne eğik hareketsiz durmaktadır. Zehra bu sessizliği hayra yorar. Sonra hemen efendisine gidip o gençle evlenmek istediğini söyler. Gençle görüşür ve ilk aşkı Hâlid en-Nebî’ye benzediği için onu beğenir.⁴⁸⁵

Romanda Zehra, evlendikten sonra eşiyle beraber kabilesi Benî Selâmân’ın yaşadığı Mekke’nin badiyesine yerleşirler. Evliliğinin üzerinden henüz kısa bir süre geçmiş olan Zehra, çok büyük bir hata yaptığının farkına varır. Eşi, çok kaba bir bedevîdir. O dönemin erkekleri gibi kadını bir meta gibi görmekte ve ona çok kötü davranmaktadır. Zehra bunun sorumlusu olarak gördüğü bütün ilahlara (putlara) sürekli lanet eder ve kendisine yardımcı olması için sesi kısılincaya kadar Gavs’a seslenir. Bir gün yine eşi içkili bir şekilde onun yanına gelir, o da kocasını reddeder ve uzaklaşır. Kocasına ona “*Sen benim için şu andan itibaren annemin sırtı gibisin. Seni bu şekilde muallak bırakıyorum. Ne nikahlısın ne de hür.*” der ve onu yalnız başına bırakır.⁴⁸⁶

Romanda Zehra, eşi onu terk edip gittiğinde hamiledir. Doğumu esnasında üç kere Gavs’ın ismini söyler ve doğumu çok kolay bir şekilde gerçekleşir. Güzel bir kız çocuğu dünyaya getirir. Eşinin ona yaptıklarını ve mutsuzluğunu unutmaya çalışan Zehra, kızında teselli bulur ancak bir ay sonra eşi yine sarhoş ve öfkeli bir halde onun çadırına girer. Zehra’yı zincirle bağlar, ağzını da kapatır. Bebeği alır ve şöyle diyerek çadırdan ayrılır: “*O çürümüş karnından çıka çıka bu mu çıktı! Bu doğurduğunu toprağa gömeceğim, seni de sonra onun arkasından göndereceğim.*”

Romanda kızının henüz bir aylık bir bebekken diri diri gömülmesi, Zehra’yı derinden yaralar. Eli kolu zincirli, konuşamaz haldedir. Bir süre sonra eşinin ailesi Zehra’nın haline acır. Ellerinde açlıktan ölmesin diye zincirlerini çözüp zorla yemek yedirirler. Zor günler geçiren Zehra, yıldızlı parlak bir gece rüyasında Gavs Ebü’l-Karnî’yi görür. Gavs, onun üzerine eğilip kulağına şunları fısıldar: “*Üzülme ey Allah’ın kulu, ben senin o vahşi*

⁴⁸⁴ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 17-19.

⁴⁸⁵ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 19.

⁴⁸⁶ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 20.

kocana beddua ettim. Bazı şairlerle arkadaşlık et. Önce Mühelhil ile başla, sonra İmrüülkays ile görüş. Kocan ölü olarak bulununca da senin için belirleyeceğim bir mağaraya yerleş. Sonra Tarafe b. 'Abd ve 'Antere b. Şeddâd ile arkadaşlık et. Eğer sana Hâlid en-Nebî'nin kızı gelip seni tevhide davet ederse iyice düşün ve sana doğru gelen şekilde ona cevap ver. Kalk şimdi, dimdik ve sağlıklı bir şekilde yürü. Eğer biri seninle konuşursa ona benden ve rüyandan bahsetme..."⁴⁸⁷

Zehra rüyasından sonra yavaş yavaş toparlanmaya ve iyileşmeye başlar. Eskiden olduğu gibi tekrar anne babasından kalan harabe eve gidip gelir. Orada saatlerce oturur düşünür. Bir gün güneş batarken bir grup serseri, harabe eve girip Zehra'ya saldırır. O esnada önce bir duvarın taşları üzerlerine dökülür. Serserilerin çoğu yaralanır ve oradan kaçarlar. Bir tanesi gitmez ve kılıcını çekip Zehra'ya doğru gelirken duvarın arkasından Gavs mucizevi bir şekilde ortaya çıkar ve onunla mücadele eder. Sonra Zehra'nın evine dönmesine yardım eder ve ortadan kaybolur.⁴⁸⁸

O günden sonra o bölgede Zehra'ya cin musallat olduğuna hatta onun artık bir cin olduğuna dair haberler yayılır. Bu haberler, önce anne ve babasının kabilesine, onlardan da diğer kabilelere yayılır. İnsanlar ona cinlerle ilgili birçok konuda danışmak ve elinden şifa bulmak için akın akın gelmeye başlar. Zehra da onlardan kaçamadığı için çareyi tebdil-i kıyafet ile dolaşmakta bulur. Eşinin ailesi de artık onu rahat bırakır. Bu şekilde biraz huzura kavuşur.⁴⁸⁹

Çok geçmeden bir sabah, iri cüsseli bir kadın Yesrib'in merkezinde Zehra'nın yolunu keser. Rivayetlere göre on yedi kişiyle evlenmiş olan bu kadın, cesur süvarileri bile yere serecek kuvvete sahiptir. Ayrıca serserilerden oluşan bir çetenin lideridir. Zehra, tebdil-i kıyafet ile dolaşmasına rağmen onu tanır ve başörtüsünü yırtar. İsmi Heycâ olan bu kadın; küçük kardeşinin Zehra'nın harabe evinde başına taş düştüğü için öldüğünü ve ondan intikam almak için geldiğini söyler. Meraklı insanlar, onların etrafını çevirir. Hatta kim kazanacak diye bahse tutuşup sloganlar atarlar. Heycâ, Zehra'ya saldırır, o da kaçar. Fırsat bulduğunda ise rakibinin gözlerine kum atar. İnsanların etrafını daire şeklinde çevirdiği alanda Zehra, yırtıcı hayvandan kaçan bir av gibi kaçar. Çünkü bu kadar güçlü

⁴⁸⁷ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 21.

⁴⁸⁸ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 22.

⁴⁸⁹ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 23.

ve vahşi bir kadın karşısında hiç şansının olmadığını düşünür. Heycâ, onu birkaç kere yakalayıp epeyce hırpalar. Tam öldürücü son darbeyi vurmak için yerde yatan Zehra'nın etrafında dönerken ceset gibi yere yığılıp kalır. İnsanlar dehşete kapılır. Bahse tutuşan insanlar kimin kazandığı konusunda ihtilaf edince kılıçlar çekilir ve birbirlerine saldırırlar. Zehra bu kargaşadan istifade ederek yaralı halde oradan ayrılır.⁴⁹⁰

Daha önce geçtiği üzere, romanda İmruülkays'ın dayısı olan Tağlib kabilesinin savaş kahramanı ve şair Ebû Leylâ el-Mühelhil'in; Mekke'nin batısında bir vahada kendi çadırında sadece kadınlara özel edebî dersler verdiğinden bahsedilmektedir. Mühelhil, yaşının ilerlemesine rağmen giyimine kuşamına dikkat eden yakışıklı ve çapkın bir adamdır. Kabilenin ileri gelenleri onun kadınlara etkileyici aşk hikâyeleri anlattığını ve bu hikâyeleri, kadınları kendisine çekmek için kullandığını bilmektedir ancak yaşı küçük olanlardan uzak durduğu için onun aşk maceralarını görmezden gelirler. Buna karşılık Mühelhil, Tağlib kabilesindeki ailelere ve kadınlara Besûs Savaşı'ndaki kahramanlıklar ile Bekir kabilesine karşı kazandıkları zaferleri; hem olabildiğince akıcı ve anlaşılır bir dil kullanarak hem de çeşitli edebî sanatlarla vurgulayarak ve yücelterek anlatmaktadır.⁴⁹¹

Yukarıda da anlatıldığı üzere romanda bir gün Zehra, başına siyah bir örtü takarak gizlice Tağlib kabilesine gider ve şair Mühelhil'in dersine katılır. Arkaya oturup kendisini gizler. Mühelhil etkileyici bir girizgahtan sonra derse başlar, aşktan bahseder. Sonra yeğeni İmruülkays'ın babası Hucr'a nasıl karşı çıktığını, ona göre kadınların ve aşkın değerini anlatır. Dersin sonunda Mühelhil, sorduğu sorulardan ve güzelliğinden çok etkilendiği için Zehra ile görüşmek ister. Biraz konuştuktan sonra Zehra, onun kendisine yaklaştığını görünce onu yaralayıp kaçar.⁴⁹²

Zehra, şair Mühelhil'den sonra yeğeni İmruülkays ile bir gece gizlice görüşür. Dayısı Mühelhil'in kendisine yaptıklarını ve söylediklerini ona şikâyet eder. İmruülkays onun kadınlara karşı olan zaafı sebebiyle bu tarz davranışlar sergilediğini söyleyip Zehra'dan unutmak istediği olayları, yaşadığı sıkıntıları kendisine anlatmasını ister. Zehra onun kendisine karşı nazik ve kibar tutumundan etkilenir ve eşinin sebep olduğu tüm sıkıntıları, kendisine yaptığı zulüm ve eziyetleri anlatır. Duydukları karşısında çok üzülen

⁴⁹⁰ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 23-27.

⁴⁹¹ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 32.

⁴⁹² Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 32, 42-45.

İmruülkays, eşinden Zehra'nın intikamını almak ister ancak Bizans İmparatoru'ndan yardım almak için Kostantiniye'ye gidip döneceğini söyler ve eğer başarılı olursa, bir hükümdar olarak onun tüm isteklerini gerçekleştireceğine dair söz verir.⁴⁹³

Romanda İmruülkays, Kostantiniye'ye gider. Zehra sabırsızlıkla onun geri dönüşünü beklemektedir. O günlerde Gavs Ebü'l-Karnî, Zehra'ya bir elçi göndererek ona anne babasından kalan harabe evin yakınlarında korunaklı bir mağara hazırladığını ve bundan sonra orada yaşaması gerektiği haberini iletir. Zehra oraya yerleşir. Günlerini o mağarada yalnız başına geçirir. Bir süre sonra eşinin beklenmedik bir şekilde öldüğünü öğrenir. O dönemin şairlerinden Şenferâ'nın cesedi halka teşhir edilirken Zehra'nın eşi kafatasına tekme atmak isterken ayağına bir kemik parçası batmasıyla ölmüştür.⁴⁹⁴ Zehra bu ölümün kesinlikle yüce bir kudretin işi olduğunu düşünür. Ölümünün ardından bir grup şair Zehra'ya gelip artık boşanmasının kesinleştiğini ve zihârın bittiğini haber verirler.⁴⁹⁵

Zehra yavaş yavaş iyileşmeye başlamıştır. Bir gece rüyasında İmruülkays'ın yaralı bir şekilde kendisine geldiğini görür. Rüyasında onu tedavi eder. Tam o sırada İmruülkays'ın yol arkadaşı olduğunu söyleyen 'Amr b. el-Kamî'a gelir ve İmruülkays'ın öldüğünü söyler. Onun anlattıklarına göre; İmruülkays, babasını öldüren Esedoğulları kabilesinden intikam almak ve tahtını geri alabilmek için Bizans İmparatoru Iustinianos'tan yardım istemeye Kostantiniye'ye gider. Orada İmruülkays'ın, imparatorun huzuruna girerken başını eğmeden doğrudan huzura girmesi ve imparatorun kızına kur yapması oradakilerin tepkisini çeker. Sonrasında da İmruülkays, neden oraya gittiğini unutacak kadar kadınlarla meşgul olur. Ankara'da yaşayan bir kadına aşık olur ve onunla Ankara'ya gider. Bir süre sonra kadın bir hastalığa yakalanır ve ölür. İmruülkays onu defneder ve onun için bir kaside yazar. Çok geçmeden Bizans İmparatoru İmruülkays'tan intikam almak için ona hediye bir giysi gönderir. İmruülkays, giysinin zehirli olduğundan şüphe

⁴⁹³ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 49-57.

⁴⁹⁴ Şenferâ, Cahiliyye döneminde yaşamış Arap şairlerdendir. Kendisine yapılan haksızlıklar sebebiyle Benî Selâmân'dan yüz kişiye öldüreceğine dair yemin eder. Cinayetleri artınca kendisini himaye eden kabile tarafından kovulur ve haydutlarla, yağmacılarla yaşamaya başlar. Doksan dokuz kişiyi öldürdükten sonra bir gece pusuya yakalanır ve uzun işkencelerle öldürülür. Anlatılanlara göre; öldürüldükten sonra cesedinin teşhiri esnasında Selâman kabilesinden biri kafatasına tekme atar ve tekme atan kişi ayağına batan kemik parçası sebebiyle ölür. Böylece o kabileden toplamda yüz kişiyi öldürmüştür. Binsâlim Himmîş, romanda Selâmân kabilesinden olan Zehra'nın eşinin ölümünü bu rivayete dayanarak kurgulamıştır diyebiliriz. Şenferâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Şenferâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535-537.

⁴⁹⁵ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 58-59.

duyduğu halde imparatora meydan okuyarak onu giyer ve bütün vücudunu yaralar kaplaması neticesinde ölür. Ankara'ya defnedilir. Arkadaşı 'Amr b. el-Kamî'a'ya ölmeden önce veda kabilinden bir mektup yazdırır ve onu Arap kabilelerine okumasını ister. Elbiselerini ve kılıcını da Zehra'ya gönderir. Zehra ağlayarak mağaraya bir çukur kazar ve onun giysileri ile kılıcını oraya gömer.⁴⁹⁶

Romanda Zehra'nın İmruülkays'a olan aşkı duyulur ve kabilesi ondan yüz çevirir. Ona çok ağır ithamlarda bulunurlar. Zehra da tek çareyi amcasının oğlu Tarafe'nin yanına gitmekte bulur ve uzun süren aramaları sonunda onu Yesrib'de bir meyhanede bulur. Tarafe, bohem hayatı yaşayan, meyhanelerden çıkmayan bir şairdir. Ona göre dünyaya ve dertlerine tahammül etmenin tek yolu içki içmektir. Çünkü, eğer sarhoş olmazsa hayatla arasındaki pamuk ipliğine bağlı ilişkisinin biteceğini düşünmektedir. Zehra da günlerini ve gecelerini onunla meyhanelerde içerek ve onunla dertleşerek geçirir. Bir gün uyanır ve Tarafe'nin mağaraya bir deri parçası bırakıp gittiğini görür. Üzerinde onun el yazısıyla bazı şiirlerini para kazanma maksadıyla krallara sunmak için yola çıktığı yazılıdır. Ayrıca döndüğünde eğer Zehra da razı olursa kendisiyle evlenme niyetinde olduğundan, hatta çocukları olursa onları içinde bulundukları ümitsizlikten kurtarabileceğinden bahsetmektedir.⁴⁹⁷

Tarafe'nin gidişinin üzerinden iki ay geçer. Bir gün Zehra'nın mağarasına, adının Mütelemmis olduğunu söyleyen biri gelir. Mütelemmis, Tarafe'nin dayısıdır ve o da onun gibi şairdir. Mütelemmis'in anlattıklarına göre, Tarafe ile beraber önce Hîre kralı 'Amr b. Hind'e giderler ve şiirlerini okurlar. Kral onlara birer mektup verip mukafatlandırılacaklarını söyleyerek Bahreyn'deki valisine gönderir. Mütelemmis Bahreyn'e yaklaştıklarında içine bir şüphe düşer ve mektubu açar. Mektup diye taşıdığı şeyin ölüm fermanı olduğunu görür. Tarafe'ye de mektubu açması için dil döker ama Tarafe kabul etmez. Bunun üzerine Mütelemmis Bahreyn'e girmez ve geri döner. Tarafe'nin ölümüyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla beraber, Mütelemmis'in duyduğu kadarıyla; Bahreyn valisi Tarafe'yle akraba olduğu için kralın emrini yerine getirmemiş; ancak onun yerine tayin edilen yeni vali onu acımadan öldürmüştür.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 59-63.

⁴⁹⁷ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 67-72.

⁴⁹⁸ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 72-73.

Romanda Zehra, Tarafe'nin ölümünden çok etkilenir. Tek kelime etmez ve günlerce mağarasından çıkmaz. Rüyalarında bile huzurlu değildir ve korkunç rüyalar görmektedir. Hiçbir musibetinde, sıkıntısında kendisine sahip çıkmayan kabilesine ve ilahlara kırgındır. Bir gün yine bu halde uyurken bir sesle uyanır. 'Antere b. Şeddâd, Mütelemmis'ten Zehra'nın durumunun kötü olduğunu duymuş ve onu bizzat görmek için ziyarete gelmiştir. 'Antere'nin yaşı epey ilerlemiştir ve perişan haldedir. Zehra onunla biraz ilgilenir ve sohbet ederler. 'Antere'nin 'Able'ye olan aşkıdan, zenci olduğu için hor görülmesinden ve hayatını önemli savaşlarda geçirmesinden bahsederler. 'Antere oradan ayrıldıktan birkaç gün sonra öldüğüne dair söylentiler yayılır.⁴⁹⁹ Zehra 'Antere'nin ölüm haberini aldıktan sonra acısı katlanır ve gördüğü rüyaların onun üzerindeki tesiri de artar. Çok geçmeden o da ölür. Ölüm şekli ve ölmeden önce Müslüman olmasıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunur. Bir rivayete göre, ölümünden bir ay önce kendisine İslam dini tebliğ edilir. Yaşının ilerlemiş olmasından dolayı müslümanlığının sıhhatinden endişe ederek ilk başta kabul etmez ancak sonra ikna olur.⁵⁰⁰

2.3.5. Zaman ve Mekân

Zehratü'l-Câhiliyye'de olaylar, roman metnini içeren isimsiz kitabın hicrî 4. yüzyılın başında Ebû Mansûr el-Kerhî isimli bir araştırmacı tarafından bulunması ile başlar. Yazılı metinler, çıkan bir yangında zayi olunca; olaylar, metni ezberleyen hafızlar tarafından şifâhi olarak aktarılır. Romanın sonunda, hicrî 5. yüzyılın başına kadar anlatılagelen bu rivayetlerde Zehra'nın tamamen unutulduğu, hatta Kerhî diye birinin de var olduğuna dair bir işaret olmadığı bilgisi yer almaktadır. Yani romana göre, yaklaşık yüz yıldır anlatılmış olan bu olaylarda Zehra'nın varlığı, yazılı bir kaynağa dayanmadığı için zamanla unutulmaya mahkûm olmuştur ancak şairlerle ilgili bilgiler çeşitli kaynaklarda yazılı olarak mevcut olduğu için günümüze ulaşmıştır.

Romanda Zehra'nın başından geçen olayların zamanı ile kesin bir tarih bilgisi bulunmamaktadır. O dönemde Zehra'nın görüştüğü şairlerin vefat tarihleri düşünülecek olursa, 'Antere b. Şeddâd haricindeki şairlerin ölüm tarihlerinin milâdî 6. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. Kaynaklarda geçen ölüm tarihlerinin de kesin olmadığı ve

⁴⁹⁹ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 77-83.

⁵⁰⁰ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 87-91.

romanda Arap Yarımadasında yaşayan Zehra'ya ölmeden bir ay önce İslam davetinin ulaştığına dair bir rivayet bulunduğu göz önünde bulundurulursa; romanda anlatılan olayların yaklaşık olarak milâdi 6. ile 7. yüzyıl arasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Zehratü'l-Câhiliyye'de kullanılan kapalı mekanlar; çadır, Zehra'nın anne babasından kalan harabe ev, meyhane ve mağaradır. Romanda çadır, Zehra'nın evlendiği zaman eşinin kabilesiyle yaşamak için gittiği bâdiyede evli çifte tahsis edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra şair Mühelhil'in bir vahada kendi çadırında kabilesinin kadınlarına edebî dersler verdiğiinden bahsedilmektedir. Zehra'nın harabe evi, romanda daha çok tefekkür ve inziva için ayrılan bir mekandır. Anne babasını kaybeden ve trajik bir hayat öyküsü olan Zehra, çocukluğunun geçtiği o evde hem kendisine teselli bulmakta hem de saatlerce kendi kabuğuna çekilip düşünme imkânı bulmaktadır. Ayrıca Gavs Ebü'l-Karnî ile ilk karşılaşması da o evde gerçekleşmektedir. Meyhane ve mağaraya gelince; bu kapalı mekanlar daha çok Zehra'nın Tarafe ile yaşadığı bohem hayatın anlatıldığı zaman diliminde ortaya çıkmaktadır.

Romanda ismi geçen açık mekanların başlıcaları; Yesrib, Mekke, Taif, Hîre, Bahreyn, Ankara, Kabe'nin çevresi, Ukaz Panayırı, Konstantiniye, Bağdat ve Kızıldeniz yakınlarındaki Büyük Rift Vadisi'dir. Zehra'nın başından geçen olaylar ağırlıklı olarak Mekke ve Yesrib ile sınırlı kalmaktadır.

2.4. *Hâze'l-Endelüsî*

Milâdi 13. yüzyılda yaşamış olan sûfî filozof Ebû Muhammed Abdülhak b. Seb'in'in hayat hikâyesini ele alan *Hâze'l-Endelüsî*⁵⁰¹ adlı roman, Binsâlim Hımmîş'in yazdığı tarihî içeriğe sahip romanların sonuncusudur. Bu roman, Endülüslü-Mağribli İbn Seb'in'in yaşadığı dönemin dîni, siyasî, sosyal ve ahlâkî özelliklerini aktarması açısından önemli bir yere sahiptir.⁵⁰²

Binsâlim Hımmîş otobiyografisinde, kendisini bu romanın konusu olan İbn Seb'in'e çeken hususun, onun hayatı ve şahsiyeti olduğunu söylemektedir. Hımmîş'e göre İbn Seb'in, trajedik bir şahsiyete sahip uygun bir roman karakteridir. Hayat hikâyesine

⁵⁰¹ Çalışmamızda romanın şu nüshası esas alınmıştır: Binsâlim Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2011)

⁵⁰² Hımmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-icâd*, 96-97.

bakıldığında düşünce, tasavvuf, edebiyat ve siyaset alanlarında büyük isimlerin yer aldığı; aynı zamanda onun, önemli hadiselerin vuku bulduğu bir dönemde yaşamış olduğu görülmektedir. İbn Seb‘în’e yakın bir dönemde yaşayan Endülüslü İbrahim el-Âbilî (İbn Haldûn’un hicrî sekizinci yüzyılda yaşamış olan hocası) onunla ilgili şöyle demiştir: “*Hicrî yedinci yüzyılda fesada yol açan üç büyük musibet vardır: İbn Seb‘în’in mezhebi, Tatarların Irak’ı işgali ve esrar kullanımı.*”... Hımmîş’e göre sadece bu söz bile İbn Seb‘în’in ne kadar önemli, güçlü ve nüfuz sahibi biri olduğunu ispat etmektedir.⁵⁰³

Bir tasavvufçu ve filozofun geniş bir coğrafyada geçen trajik öyküsünü ele alan *Hâze’l-Endelüsî*’nin ilk baskısı, 2007’de Beyrût’ta bulunan Dâru’l-Âdâb isimli yayınevinden çıkmıştır. İkinci kez 2011’de aynı yayınevinde basımı yapılmıştır.

2.4.1. Şahıs Kadrosu

Hâze’l-Endelüsî’de gerçek ve kurgusal karakterler birlikte yer almaktadır. Romanda öne çıkan karakterlerin özellikleri şu şekildedir:

Abdülhak b. Seb‘în⁵⁰⁴: Romanda yer alan gerçek karakterlerdendir. Hicrî 614 (m. 1247) yılında Mürsiye’nin kuzey batı bâdiyesinde bulunan ve oraya birkaç saat mesafede bulunan Rakûta köyünde doğmuştur.⁵⁰⁵ Varlıklı bir ailede dünyaya gelen İbn Seb‘în’in annesi Ümâme ev hanımı, babası ile ağabeyi Ebû Tâlib ise o dönemde siyasî olarak etkin bir sülale olan Benî Hûd’a hizmet eden makam ve mevki sahibi kimselerdir. Romanda İbn Seb‘în’in, babasının tüm çabalarına rağmen onun gibi olmak istemediği ve bu sebeple babasının baskı ve zorlamalarına maruz kaldığı anlatılmaktadır.⁵⁰⁶

Romanda İbn Seb‘în’in yumuşak kalpli, duygusal biri olduğu ve kadınlara karşı özel bir ilgisi bulunduğu anlatılmaktadır.⁵⁰⁷ Erken yaşlardan itibaren kadınlarla ilgilenmeye ve onlarla arkadaşlık yapmaya başlayan İbn Seb‘în’in bu durumunu annesi bilmekte ancak oğlunun derslerini ve eğitimini aksatmaması şartıyla olanlara göz yummaktadır.⁵⁰⁸ Babası

⁵⁰³ Hımmîş, *ez-Zât beyne’l-vücûdi ve’l-icâd*, 98.

⁵⁰⁴ İbn Seb‘în’in hayatı için bk. Birgül Bozkurt, “İbn Seb‘în, Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 / 2 (Aralık 2008), 347-380; N. Scott Johnson, “Ocean and Pearls: Ibn Sab‘în, Shushtari and the Doctrine of Absolute Unity”, *Sufi: a Journal of Sufism* 25 (1995), 24-31; İlhan Kutluer, “İbn Seb‘în”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/307.

⁵⁰⁵ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 27.

⁵⁰⁶ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 13.

⁵⁰⁷ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 22-26.

⁵⁰⁸ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 14.

ise bir evlilik daha yaparak farklı bir evde ikamet etmeye başladığı için bir süre sonra oğlunun üzerindeki baskılarını azaltmaktadır.⁵⁰⁹

Romanda İbn Seb'în'in, sanıldığıının aksine, zahit bir kimse olmadığı anlatılmaktadır. O; kendisinin, dünya nimetlerinden mahrum kalmayı abartan ruhban sınıfından olmadığını, dünyadan nasibine düşen neyse onu aldığını ifade eder.⁵¹⁰ Ayrıca o, kendisine kutub, imam veya şeyh denmesini istememekte, çevresindekileri bu konuda sürekli uyarmaktadır. Bir gün yakın müridleri ile görüşürken onun ağzından konuyla ilgili olarak şu sözler aktarılmaktadır: *“Tekrar ediyorum, ben imam da dâî de değilim. Okumanızı tavsiye ettiğim kitaplara bakın, sonra kafanıza takılan soruları ve meseleleri bana gelip sorun ki okuduklarınızın özü ortaya çıksın, kıymeti anlaşılsın. Burada hep beraber bu sorular üzerine eğilerek ve tartışarak ders yapalım.”*⁵¹¹

Romanda İbn Seb'în hayırsever bir insan olarak tasvir edilmektedir. Rakûta köyünde kendisine babasından miras kalan ev ile araziye önce kız kardeşi ile ağabeyinin eski eşi Meymûne'ye hibe etmiştir. Kendisi Mürsiye'den sürülünce boş kalan o evi ve Mürsiye'de ikamet ettiği evini sattırıp parasının yoksullara dağıtılmasını istemiştir.⁵¹² Ayrıca camiye gittiği zamanlarda sadaka vermeyi ihmal etmemiş hatta kendisine II. Frederick tarafından gönderilen altın keselerini daha çok Allah yolunda infak etmeyi tercih etmiştir.

Romanda anlatılanlara göre İbn Seb'în; zeki, hakkaniyetli ve hazır cevap bir insandır. Karşısında kim olursa olsun hakkı söylemekten ve Allah'ın hükümlerini hatırlatmaktan çekinmemiş, taviz vermemiştir. Sebte'de ve Mısır'da kendisini sorguya çeken kadınlara verdiği tepkiler onun bu özelliğini ortaya koymaktadır.⁵¹³

İbn Seb'în, romanda öğrencilerini asla hiçbir şeyi yapmaya zorlamamaktadır. Ya kendisine sorulan sorulara cevap vererek ya da belirlediği bir konu çerevesinde nasihatlerde bulunarak derslerini tamamlamaktadır. Yine bir gün Sebte'de zâviyede ders esnasında onları üzerinde baskı kurmamak ve onları zorlamamak için tavsiye ettiği sülûk anlayışını kendisinden bahsederek anlatmayı tercih etmiştir: *“Bu bağınaz ve ruhsuz dönemde bana; itaat etmemi, uyum sağlamamı, daima zamana ve mekana uyumlu*

⁵⁰⁹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 13

⁵¹⁰ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 149.

⁵¹¹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 154.

⁵¹² Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 155.

⁵¹³ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 322-325, 402-404.

*davranışlar sergilemememi kaç kere tavsiye ettiler! Her konuda eylemlerimi ve imalarımı dalkavukluk, kapalılık ve riyakar tatlı dil ile kamufle etmemi söylediler; ancak ben, akıl sahibi hür bir birey olarak âdet putlarını kırıyorum ve her konuda sadece, hakkı söylemenin ve hakka şahitlik etmenin gerekli olduğunu idrak etme gücüne güveniyorum. Ben, her yere yayılmış olan yüzeyselliğe ve sıgılığa karşı olan mücadeleme, hala kararlılıkla ve korkusuzca devam ediyorum.*⁵¹⁴

Romanın sonunda İbn Seb'în'in Mekke'de öldüğü anlatılmaktadır. Tarihî kaynaklarda ölüm şekli ile ilgili çeşitli rivayetlerin bulunduğu İbn Seb'în'in *Hâze'l-Endelüsî*'de nasıl öldüğü konusunda da bir kapalılık mevcuttur.⁵¹⁵

Zeynep: Romanda kurgulanmış karakterlerden olan Zeynep, İbn Seb'în'in kız kardeşidir. Trajik bir hayat hikâyesi olan Zeynep, önce İkab Savaşı'nda eşini kaybeder. Daha sonra çocuğu, tedavi edilemeyen bir hastalık sebebiyle ölür. İbn Seb'în'den başka kimsesi kalmayan Zeynep'e ağabeyi destek olur, ona yaşadıklarını unutturmaya çalışır.⁵¹⁶

Meymûne: *Hâze'l-Endelüsî*'deki kurgusal karakterlerdendir. Romanda İbn Seb'în'in ağabeyi Ebû Talib, çocuğu olmadığı için başka bir kadınla evlenir ve eşi Meymûne'yi boşar. İbn Seb'în, kız kardeşine destek olduğu gibi ona da destek olur ve babasının Rakûta köyünde kendisine bıraktığı ev ve araziyi kız kardeşi ile ona eşit pay vererek hibe eder. Kendisi de dönem dönem oraya gidip kalır.⁵¹⁷ Romanda İbn Seb'în'i kendisine yakın gören Meymûne'nin bir süre sonra ona aşık olduğu anlatılmaktadır.⁵¹⁸

Selmân: Romanda İbn Seb'în'in Mürsiye'deki evinde kendisine ve ailesine hizmet etmiş olan Kurtuba asıllı uşağıdır. Eşi vefat ettikten sonra zahidane bir hayat sürmeyi tercih eden Selmân; kendisini İbn Seb'în'in ailesinin hizmetine ve ihtiyaç sahibi ailelere İbn Seb'în aracılığıyla yardım götürmeye adanmıştır.⁵¹⁹

'Amr el-Kurtubî: Romanda İbn Seb'în'in en yakın öğrencilerindendir. Hristiyanların Belensiye'yi işgalinden sonra babası haince öldürülünce Mürsiye'ye çalışmak için

⁵¹⁴ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 131-132.

⁵¹⁵ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 501.

⁵¹⁶ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 27.

⁵¹⁷ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 27-28.

⁵¹⁸ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 98.

⁵¹⁹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 49.

gelmiştir. Seyyar kitapçı olan ‘Amr, sûfî ahlâkı ile matematik öğrenmek istemektedir. Bu nedenle İbn Seb‘în’in ders halkasına dahil olmuştur.⁵²⁰

Feyhâ: Romadaki bu karakter, Binsâlim Hımmîş’in gerçek bir karakterden yola çıkarak kurguladığı, büyük oranda Hımmîş’in hayal gücünün eseri olan bir isimdir. *Hâze’l-Endelüsî*’de Feyhâ, zengin ve soylu bir ailenin kızıdır.⁵²¹ İlk eşini kaybettikten sonra Feyhâ, Sebte’de bir gün alışveriş yaparken İbn Seb‘în ile karşılaşmış⁵²² ve bir süre sonra ona evlilik teklifinde bulunmuştur.⁵²³ İbn Seb‘în onun bu teklifini kabul etmiş ve Feyhâ evlenirken ona söz verdiği gibi evin bir bölümüne bir zâviye inşa ettirmiştir.⁵²⁴

Romanda Feyhâ; yumuşak kalpli, hayırsever ve sıla-i rahimi çok önemseyem bir hanımefendi olarak tasvir edilmektedir. Düzenli olarak Sebte ve Tanca’da bulunan büyüklerini ziyarete gidip onlarla ilgilenir. Ayrıca darülaceze, yetimhane ve Endülüs’ten göçe zorlanan ihtiyaç sahibi kimselerin kaldıkları yerlere giderek aynî ve nakdî yardımlarda bulunur.⁵²⁵

İbn Halâs⁵²⁶: Romadaki gerçek karakterlerden biridir. İbn Seb‘în’in Sebte’de ikamet ettiği süreçte o şehrin valisidir.⁵²⁷ Feyhâ’nın eski eşi ve babası, vefat edene kadar onun divanında çalıştıkları için İbn Halâs, Feyhâ’yı kızı gibi koruyup kollamaktadır.⁵²⁸ Hatta İbn Halâs, İbn Seb‘în Feyhâ ile evlendiği zaman onu Sultan Saîd’e ve adamlarına karşı korumak için kendisini tehlikeye atmaktadır.

Binsâlim Hımmîş, İbn Halâs’ı hayırsever ve iyi bir devlet adamı olarak okuyucuya sunmakta ve İbn Halâs’ı, Sebte’deki zâviye sorumlusu Abdülberr’in ağzından şu ifadelerle anlatmaktadır: “Zâviyenin geçici ve kalıcı konukları arttı ama Sebte valisi İbn Halâs aynî ve nakdî yardımlarını iki katına çıkardı. Ayrıca idarî işlerine yetişemediğim Dâru’l-hamkâ’da bazı adamlarını görevlendirdi ve onlara buranın işleri ile

⁵²⁰ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 53.

⁵²¹ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 205, 223.

⁵²² Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 147-148.

⁵²³ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 199.

⁵²⁴ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 223-225.

⁵²⁵ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 205, 231.

⁵²⁶ Kaynaklarda İbn Halâs, başından beri İbn Seb‘în’i koruyup kollayan bir validir ancak siyasî otoritesi zayıflamaya başlayınca onu Sebte şehriden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Bk. Kutluer, “İbn Seb‘în”, 20/307.

⁵²⁷ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 139, 201, 204.

⁵²⁸ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 205.

ilgilenmelerini de emretti...İbn Halâs, hayırsever ve cömert biridir. Onun bu hayırları yaparken amacı; şehir içindeki meczupları, dilencileri ve yolcuları azaltmaktır. Bu vali; güçlü, cesur, İslam topraklarını koruma konusunda gayretli biridir. Tek gayesi de Endülüs bölgesindeki Hristiyanların o bölgedeki şehirlere yaşattıklarından Sebte'yi uzak tutmaktır.”⁵²⁹

Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî⁵³⁰: Hâze'l-Endelüsî'deki gerçek karakterlerdendir. İbn Seb'in'den yaşça büyük olsa da onun en meşhur mürididir.⁵³¹ Romana göre Şüşterî, soylu bir ailede dünyaya gelmiş ve iyi bir eğitim almıştır ancak daha sonra ailesinden ayrılıp gezgin bir hayat yaşamayı tercih etmiş; Endülüs, Bicâye, Kahire, Tunus, Dimyat, Şam ve Hicaz gibi farklı bölgeler arasında gidip gelerek hayatını idame ettirmiştir.

Romanda aynı zamanda yetenekli bir şair olan Şüşterî'nin İbn Seb'in ile arasında mürid-mürşid ilişkisinin yanı sıra sağlam bir dostluk ilişkisi kurulduğu anlatılmaktadır. İki adam birbirleri ile her şeyi paylaşmakta ve her konuda birbirlerine danışmaktadır.⁵³²

Hâze'l-Endelüsî'de Şüşterî; yardımsever, yüce gönüllü ve birçok konuda yetenekli bir zat olarak tasvir edilmektedir. Romanda Şüşterî'nin, Bicâye'de her pazartesi günü akıl hastanesinde bulunan meczuplardan bir grup ile çıkarak şehri dolaştığı ve onlarla beraber şiirler okuduğu anlatılmaktadır.⁵³³ Şüşterî'nin bulunduğu her ülkede kendisine kulübe yaptığı, ağaç dikimi ve bahçe bakımından anladığı ayrıca hayvanları olduğundan da bahsedilmektedir.⁵³⁴

Ebü Nümeyy: Bu kişi de romandaki gerçek karakterlerdendir. Mekke Emiri olan Ebû Nümeyy'in romanda İbn Seb'in'e karşı her zaman sevgi beslediği ve hürmet gösterdiği aktarılmaktadır. Aralarındaki dostane ilişki; bir gün yaralanan Ebû Nümeyy'in İbn Seb'in tarafından tedavi edilmesi ile başlamaktadır. Romanda İbn Seb'in'in tıp bilgisinin

⁵²⁹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 139.

⁵³⁰ Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî'nin hayatı için bk. Ahmet Murat Özel, “Seb'îniyye'nin Hermetik Bir Silsilesi (mi?) - Ebu'l-Hasan eş-Şüşterî'nin el-Kasîdetü'n-Nûniyye'si Üzerine Bir Tahlil”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 38 (Haziran 2016), 1-24; N. Scott Johnson, “Ocean and Pearls: Ibn Sab'in, Shushtari and the Doctrine of Absolute Unity”, *Sufi: a Journal of Sufism* 25 (1995), 24-31; Abdülhamîd Sâlih Hamdân & Mahmûd er-Rebdâvî, “Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî”, *Mevsû'atü a'lâmi'l-'ulemâ'i ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-Müslimîn* (Tunus: el-Münazzametü'l-'Arabiyye, 2007/1428), 454-455.

⁵³¹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 343.

⁵³² Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 377, 360-380.

⁵³³ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 362.

⁵³⁴ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 356, 362. 350.

yanında dinî ve siyasî konularda da oldukça bilgili olduğunu gören ve birtakım siyasî meselelerde kendisinden görüş isteyen Ebû Nümeyy; İbn Seb'în'in müridi olur. Emir Ebû Nümeyy, İbn Seb'în'i her zaman korur ve bunun için elinden geleni yapar.⁵³⁵

2.4.2. Bölümleri

Hâze'l-Endelüsî isimli roman, üç bölümden oluşmaktadır. Binsâlim Himmîş'in en hacimli romanı olan bu eser; diğer tarihî romanlarından farklı olarak üç ana bölüm altında sayılar ile başlıklandırılmış kısımlara ayrılmaktadır. Birinci bölümde on üç, ikinci bölümde yirmi, üçüncü bölümde on beş alt başlık bulunmaktadır.

Birinci bölümün başında yer alan tarihî iktibas; Tarık b. Ziyâd'ın, sonraları kendi adıyla anılacak Cebelitarık'ta, Endülüs fethi için bir araya gelen ordusuna îrât ettiği hutbeden bir alıntı yapılmaktadır. İkinci tarihî alıntı, romanın konusu olan İbn Seb'în'in “*'Ahdü İbni Seb'în li-telâmîzihi*” risalesinin şerhinden yapılmıştır. Bu iktibasta İbn Seb'în, öğrencilerine âdet ve alışkanlıkların, Allah'tan uzaklaştıran, mutsuzluk getiren unsurlar olduğundan bahsetmektedir.⁵³⁶

Romanın birinci bölümünde İbn Seb'în'in yazmalarını kaybetmesi, onları bulma çabaları, eski arkadaşları ile görüşmesi, Mürsiye'de devlet erkânı ve fakihler ile arasının açılması, camilerde ders yapmasının engellenmesi, öğrencileriyle saldırıya uğraması ve Mürsiye'yi terkedip güneye doğru gitmeye zorlanması anlatılmaktadır.⁵³⁷

İbn Seb'în'in Sebte'de geçirdiği yılların ve duygusal hayatının anlatıldığı ikinci bölümün başında İbn Seb'în'in *'Ahdü İbni Seb'în li-telâmîzihi* ve *Risâletü'n-nasîha* isimli risalelerinden iki iktibas yapılmıştır. İbn Seb'în bu bölümlerde öğrencilerine ilim, dua ve uzletin öneminden bahsedip bazı tavsiyelerde bulunmaktadır.⁵³⁸

Hâze'l-Endelüsî'nin ikinci bölümünde İbn Seb'în'in Sebte'de bir zâviyeye yerleşmesi, orada ilim ve ibadetle meşgul olması, tasavvufla ilgili dersler vermesi, Endülüs'ün siyasî durumunun kötüye gitmesi, Mürsiye'deki öğrencilerinin onu ziyarete gelmesi, Feyhâ ile

⁵³⁵ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 427-431, 432-435, 438-439.

⁵³⁶ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 5.

⁵³⁷ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 6-121.

⁵³⁸ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 123.

tanışıp evlenmesi, zındıklıkla suçlanıp tekfir edilmesi sonucunda Septe'den uzaklaştırılması anlatılmaktadır.⁵³⁹

“Mekke’de ölüm” başlıklı üçüncü bölümün başında ise İbn Seb‘în’in *Kitabü’l-ihâta*’sı ile *Ahdü İbni Seb‘în li-telâmîzihi* isimli risalesinden iki alıntı ile Ebü’l-Hasen eş-Şüşterî’nin divanından üç beyite yer verilmektedir. Şüşterî’ye ait bu beyitlerde İbn Seb‘în’in yoluna giren kişilerin durumu tasvir edilmektedir.⁵⁴⁰

Romanın üçüncü bölümünde İbn Seb‘în’in Bicâye, Mısır ve Mekke’de yaşadığı olaylara yer verilmektedir. Yerleştiği her şehre kötü şöhretinin kendisinden önce vardığı ve oralarda zındıklıkla suçlandığı, irşad faaliyetlerinin engellendiği, sadece ulemanın taassubu yüzünden değil siyasî meselelerden dolayı da devlet erkânı ile arasının açıldığı anlatılmaktadır. Bu bölüm, İbn Seb‘în’in Mekke’de ölümü ile son bulmaktadır.⁵⁴¹

2.4.3. Konusu

Haze’l-Endelüsî isimli roman, 13. yüzyılda yaşayan aslen Endülüslü bir sufi filozofun zorlu hayat mücadelesini işlemektedir. Siyasî çalkantıların, iktidar mücadelelerinin bulunduğu ve istikrarın sağlanamadığı Mağrib topraklarında; esas karakter Abdülhak b. Seb‘în’in, farklı ülke ve şehirlerde yaşadığı olaylar anlatılmaktadır. Romanda anlatılan hikâyenin yanı sıra dönemin siyasî durumu, insanların ve yöneticilerin tasavvufa ve felsefeye bakışı, dinî algı, duygusal ilişkiler romanda yer alan konular arasındadır.

2.4.4. Olay Örgüsü

Haze’l-Endelüsî isimli roman, Endülüslü filozof İbn Seb‘în’in yazmalarını (mahtûtât) kaybetmesi ile başlamaktadır. Bu yazmalar; kendisinin, tasavvufî konularda zaman zaman aklında beliren düşünceleri kağıda dökmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yazdıklarının tamamını hatırlayamayan İbn Seb‘în, bu duruma çok üzülmekte ve kendisini pusulasını kaybetmiş biri olarak tasvir etmektedir.⁵⁴²

Romanda İbn Seb‘în’in kaybolan yazmalarını bulmak için birçok yola başvurduğu anlatılmaktadır. İbn Seb‘în, yazdıklarını hatırlama çabaları sonuç vermeyince acısını

⁵³⁹ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 125-330.

⁵⁴⁰ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 331.

⁵⁴¹ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 333-501.

⁵⁴² Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 6-10.

hafifletmek ve teselli bulmak için bir gün Mürsiye bâdiyesinde bulunan Yahudi bir kadın kâhine gider. Bu kadın, fal bakma ve nasihat verme konusunda oldukça meşhur bir kadındır ve kapısının önünde sırasını bekleyen çok sayıda insan vardır. İbn Seb‘în, uzunca bir bekleyişin ardından kâhinle görüşme fırsatı bulur. Kadın onun konuşmasına izin vermez ve ona ismiyle hitap ederek; “*Bana ne için geldiysen onun çaresi bende yok. Ne ilaçlarımın ne de eşyalarımın bu konuda bir faydası olmaz. Kendi içine dön ve gücün yettiğinde geçmişine dal. Belki hatırlarsın belki de unutursun.*” der.⁵⁴³ İbn Seb‘în, kâhinin tavsiyesine uyarak günlerce rabıta yapar, geçmişini düşünür. Bu vesileyle Binsâlim Himmîş romanda istirca‘ (geri dönüş) tekniği ile geçmişe dönmekte ve İbn Seb‘în’in gençlik döneminde dinden uzak yaşantısından bazı hatıralarını aktarmaktadır.⁵⁴⁴

Romanda bir gün İbn Seb‘în’in, Rakûta’da kendisine babasından kalan evde bir süre inzivaya çekildiğinden, orada tıp ve felsefe kitaplarından okumalar yaptığından bahsedilir. İbn Seb‘în, Mürsiye’de müridleri arttığında ve siyasetçilerin dikkatini üzerine çektiğinde Rakûta’ya sığınıp bir süre uzlet halinde yaşamayı adet edinmiştir.⁵⁴⁵ Yine böyle bir gün, Rakûta’dayken müridlerinden Abdülali isimli bir genç onu ziyaret eder ve ona bir konuda danışmak ister. Evlenmeden önce Yahudi olan eşi Rachel, onunla evlendikten sonra Müslüman olmuş ve ismini Fâtıma olarak değiştirmiştir ancak üç ay sonra Abdülali, onun gerçekte Müslüman olmadığını fark etmiştir. Abdülali, İbn Seb‘în’e bu durumda ne yapılması gerektiğini sorar. O da Rachel’in ablası Sarah’ı tanıdığını ve kısa bir süre sonra kendisiyle bu konuda görüşeceğini söyler.⁵⁴⁶

Romanda İbn Seb‘în, yazmalarını kimin almış olabileceğini düşünür. Münecim bir kadına gidip durumu hakkında yardım ister. O da İbn Seb‘în’e, bu yazmaları eskiden görüştüğü kadınlardan birinin çalmış olabileceğini söyler. İbn Seb‘în bu ihtimali değerlendirerek bir süre önce görüştüğü kadınlarla irtibata geçmeye çalışır.⁵⁴⁷ Öncelikle arkadaşlık yaptığı Sarah ile görüşür. Endülüs’te hâkimiyetleri artan Hristiyanlar tarafından zulme uğramış olan Sarah, ona kendisinden şüphelenmemesi gerektiğini ve bu konuda müşrik kadın arkadaşları ile görüşmesini tavsiye eder.⁵⁴⁸ İbn Seb‘în’in tanıdığı

⁵⁴³ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 12.

⁵⁴⁴ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 12-21.

⁵⁴⁵ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 27.

⁵⁴⁶ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 29-30.

⁵⁴⁷ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 26.

⁵⁴⁸ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 33-40.

tek müşrik kadın Belkıs'tır. O da yazmalarını kaybetmeden kısa bir süre önce görüştüğü kadınlardandır ve önceden toprağın yaratıcı olduğuna inanan, faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdüren bir fırkaya mensuptur. İbn Seb'in onunla da görüşür. Onun perişan ve ümitsiz durumunu görünce onda bu işi yapacak takatin olmadığını görür ve ondan şüphelenmeyi bırakır.⁵⁴⁹ En sonunda İbn Seb'in, yazmalarını arkadaşı Juanita'nın almış olabileceğini düşünerek onunla da görüşür. Bir buçuk yıl önce tesadüfen tanıştığı ve iki aydır görmediği bu kadın, Mürsiye'de Müslümanların arasında yaşamayı tercih eden soylu Hristiyan bir ailenin kızıdır. İbn Seb'in onunla da birkaç kez bir araya geldikten sonra şüphelerinin doğru olmadığını anlar ve artık bu defteri kapamaya karar verir.⁵⁵⁰

Romanda o dönemde Müslümanlar, İkab Savaşı'nda Hristiyanlar tarafından hezimete uğratılır, Kurtuba'yı ve Belensiye'yi de ele geçirirler. Endülüs'ün durumu her geçen gün daha da kötüye gider.⁵⁵¹ İbn Seb'in'in etrafında öğrencilerin toplanması; bazı fakihlerin ve şehrin ileri gelenlerinin dikkatini çekmeye başlar. Bir gün müridlerinden Sadık ve Abdülali, bir grup genç öğrenci ile onun yanına gelir. Abdülkadir el-Kabrî adındaki bir fakihin, camide yaptığı derslerde İbn Seb'in aleyhinde propaganda yapıp beddua ettiğini ve ona ait sözleri tahrif edip insanlara aktardığını haber verirler.⁵⁵² Bunun üzerine İbn Seb'in onlara kendi el yazısı ile tahrif edilen sözün aslını kağıtlara yazar. Onlardan, o fakihin öğrencilerine gidip yazının sahtesi ile gerçeğini karşılaştırmalarını ve onları ikna etmelerini ister.⁵⁵³

Romanda Mürsiye şehrinde ikamet etmek, İbn Seb'in için tehlikeli bir hal almaya başlar. Öğrencileri onun öldürülmesinden korktuğu için hem mescitte hem de evinde onu asla yalnız bırakmazlar. Camilerde fakihlerin îrat ettiği hutbelerde İbn Seb'in'in ve öğrencilerinin sûfi kılığına girmiş zındık felsefeciler olduğu ve onların Endülüs'ü işgal eden Hristiyanlardan bile tehlikeli olduğu konusu sürekli anlatılır. Bu hutbeler ve konuşmalar, halkı galeyana getirir ve İbn Seb'in ile öğrencileri, mescitlerde dahi sözlü ve fiziksel çeşitli saldırılara maruz kalırlar.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Hımmiş, *Hâze'l-Endelüsî*, 41-47.

⁵⁵⁰ Hımmiş, *Hâze'l-Endelüsî*, 57-66.

⁵⁵¹ Hımmiş, *Hâze'l-Endelüsî*, 50.

⁵⁵² Hımmiş, *Hâze'l-Endelüsî*, 51-52.

⁵⁵³ Hımmiş, *Hâze'l-Endelüsî*, 53.

⁵⁵⁴ Hımmiş, *Hâze'l-Endelüsî*, 67-71.

Bir Cuma namazı çıkışında saldırıya uğradıktan sonra hep beraber kaçarak İbn Seb'în'in evine sığınır. Endülüs'ün durumu ve orayı Hristiyanların elinden nasıl kurtarabilecekleri ile ilgili müzakerelerde bulunurlar. İbn Seb'în onlara Endülüs Emevî Devleti halifelerinden Abdurrahmân en-Nâsır (ö. 35/961) ile el-Hakem el-Müstansır-Billâh'ın (ö. 366/976) yaptıklarını, hayatlarını araştırmalarını ister. Çünkü onlar İbn Seb'în'in yakın geçmişten örnek olarak gördüğü ve Endülüs Emevîleri'nin başarılı halifelerindendir. Ayrıca o gün mescitlerin artık kendileri için güvenli olmadığına karar verirler.⁵⁵⁵

Romanda İbn Seb'în bir süre sonra tekrar yazmalarını aramaya koyulur. Bunun için eski sevgililerinden Katrunnedâ ile görüşür. Katrunnedâ, oldukça zarif ve alımlı bir kadındır. Sert mizaçlı, kendini bilmez ve ayyaş bir adamla evlenmiştir. İyi bir ailenin kızı olan Katrunnedâ, eşiyle yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle babasından yardım ister. Babasının İbn Seb'în ile arası iyidir. Babası da kızı ile eşinin aralarını bulması için İbn Seb'în'i seçer. İbn Seb'în de karı koca ile bir ay boyunca üçlü görüşmeler yapar. Adamın garip davranışları ve şiddete olan meyli artarak devam edince İbn Seb'în, adama eşini güzellikle boşamasını tavsiye eder ancak adam karşı çıkar. İbn Seb'în çabalarının olumlu sonuç vermediğini görünce geri çekilir. Yaklaşık iki ay sonra adamın ölüm haberini alır ve taziye için Katrunnedâ'nın evine gider. Konuşurlarken bir anda birileri kapıya vurmaya başlar ve İbn Seb'în evin arka kapısından kaçır. Ertesi gün Katrunnedâ'nın babasının mezarının başında buluşurlar ve İbn Seb'în gece gelenlerin kim olduğunu sorar. Katrunnedâ, gelenlerin polis olduğunu ve amaçlarının İbn Seb'în'i zina işlediğini düşünerek suçüstü yakalamak olduğunu söyler. İbn Seb'în bunları duyunca hızlıca oradan uzaklaşır.⁵⁵⁶

Hâze'l-Endelüsî'de her geçen gün İbn Seb'în üzerindeki baskının şiddeti artmaktadır. Öğrencilerinden 'Amr el-Kurtubî, İbn Seb'în'e saldıranlara karşılık verdiği için polisler tarafından yakalanır ancak İbn Seb'în'in evine ve yakınlarına yapılan saldırılar devam eder. Bir gün İbn Seb'în evine döndüğünde öğrencilerinin bazılarını evinin kapısında bulur. Onların söylediğine göre İbn Seb'în'in atı çalınmış, uşağı Selmân ise eli kolu bağlı halde ahıra konulmuştur. İbn Seb'în çaresizce ne yapacağını düşünür. Çünkü yapılanların

⁵⁵⁵ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 67-79.

⁵⁵⁶ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 80-86.

hepsi onu korkutmak ve derslerinden vazgeçirmek içindir. O süreçte ders yapmak için uygun mekan bulamasalar da onun sözleri; aralarına yeni katılan ve ders yapmak isteyen öğrencilere müridleri aracılığıyla kulaktan kulağa aktarılır.⁵⁵⁷

Romanda bir gece İbn Seb'in ağabeyi Ebû Tâlib'in kendisini ziyarete geldiği aktarılır. Benî Hûd sülalesinin elçisi olarak gelen ve şehrin ileri gelenlerinden olan Ebû Tâlib; İbn Seb'in, müridlerini yönetime karşı kıskırttığını ve yönetimin bundan rahatsız olduğunu ifade eder. Ona göre, kardeşi İbn Seb'in için iktidara boyun eğip onların hizmetine girmekten başka bir çıkış yolu yoktur ancak İbn Seb'in, onların otoritesini tanımadığını ve asla onların hizmetine girmeyeceğini kesin bir dille anlatır. Ebû Tâlib kardeşini kurtarma çabalarının işe yaramadığını görünce; Mürsiye'yi terkedip Endülüs'ün güneyine gitmeyi kabul ederse, müridi 'Amr el-Kurtubî'nin serbest bırakılacağını ve taraftarları üzerindeki baskının kaldırılacağını söyler. İbn Seb'in de mecburen kabul eder, doğduğu ve büyüdüğü Mürsiye'yi yakında terkedeceğini haber verir.⁵⁵⁸ Eşyalarını toplayıp birkaç gün kalmak ve ailesiyle vedalaşmak için Rakûta'daki evine gider. Orada ağabeyinin eski eşi Meymûne'nin amansız bir hastalığa yakalandığını öğrenir. Kız kardeşi Zeynep'in söylediğine göre Meymûne kendisine aşık olmuştur. İbn Seb'in orada kısa bir süre onun sağlığına kavuşmasına yardımcı olduktan sonra kız kardeşine kendisiyle Sebte'ye gelmesini teklif eder. O dönemde Kastilya'yı ele geçiren Hristiyanlar, Rakûta çevresindeki Yahudi ve Müslümanları göçe zorlamaktadır. Zeynep buna rağmen köyünden ayrılmak istemez.⁵⁵⁹ İbn Seb'in, Rakûta'dan Mürsiye'ye geri döner. Müridi 'Amr'ın serbest bırakıldığından emin olunca öğrencileri ile vedalaşır ve Sebte'ye doğru yola çıkar. Kara ve deniz yoluyla yaptığı yolculuktan sonra 640/1242 yılında Sebte'ye varır.⁵⁶⁰

Romanda İbn Seb'in Sebte'ye gittikten yaklaşık iki yıl sonra kendisine Mürsiye'den bazı üzücü haberler gelir. İbn Seb'in öğrencilerinden ve tanıdıklarından bazıları ile uşağı Selmân öldürülmüş; kız kardeşi Zeynep ile Meymûne vefat etmiştir. Siyasî oyunlara dalan ağabeyinin vaziyeti de pek iç açıcı değildir. Rakûta ve Mürsiye'deki sahipsiz kalan evleri ise hasta, yaşlı ve yolda kalmışlar için bir sığınak görevi görmektedir. Sebte'ye

⁵⁵⁷ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 87-90.

⁵⁵⁸ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 90-96.

⁵⁵⁹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 97-106.

⁵⁶⁰ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 107-121.

gittiğinden beri genel olarak zâviyelerde kalan, öğrenciler ve sûfilerle vakit geçiren İbn Seb'in; oradaki ikinci yılından sonra zahitler, yolcular ve sezonluk ikamet için gelenlere vakfedilmiş bir zâviyeye taşınır. Taşındığı bu yeni zâviyede bir yıl içinde derslerine katılan öğrenci sayısı katlanarak artış gösterir. Mürsiye'deki müridlerinden Abdülali, 'Amr, Adnan ve Sadık da ara ara İbn Seb'in'i ziyarete gelirler. Her geldiklerinde yanlarında bir grup öğrenci de getirirler. İbn Seb'in onlarla ders yaptıktan sonra odasına çekilip inzivasına kaldığı yerden devam eder.⁵⁶¹

Romanda İbn Seb'in'in uzunca bir süre Mürsiye'deki müridlerinden haber alamadığı anlatılmaktadır. O süre zarfında İbn Seb'in; *Fusûsü'l-hikem*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, *Delâletü'l-hâ'irîn* gibi felsefe ve tasavvufa dair eserleri tekrar okur ve kaybolan yazmalarından hatırladığı bazı kesitleri yazıya geçirmeye başlar. Ayrıca genel olarak zahitlerin tefekkür için gittiği yerlerde her hafta sonu gezintiye çıkar.⁵⁶²

İbn Seb'in, ikamet ettiği zâviyenin sorumlusu Abdülber el-Berâdî ile kısa sürede iyi bir arkadaşlık ilişkisi kurar. Bir gün Abdülber'den atını ödünç alarak kitapçılara uğramak için Tanca'ya gider. Uğradığı dükkanda istediği kitapları bulamayınca kitapçı ona, üzerine oturduğu sandıkta ona uygun kitaplar bulunabileceğini söyler. Anlattığına göre, takva sahibi bir fakih kendisine gelerek ona bir paket içerisinde bazı kitaplar teslim etmiş ve paketin içerisine bakmadan onları yakmasını istemiştir. O da o kitapları yakmamış ve üzerine oturduğu sandığın içerisine saklamıştır. Bunları duyan İbn Seb'in, kitapçının talep ettiği ücretin iki katını ödeyerek onları satın alır ve Sebe'te doğru yola çıkar. Sebe'te yaklaştığında kestirme bir yola sapar ve üç kişi yolunu keser. Atını ve bütün parasını alırlar. İbn Seb'in, kitapların olduğu paketi almamaları için onlara yalvarır. Paketi alır ve zâviyeye döner. Paketten *Îsâgûcî*, *Kitâbü'l-cem*, *Kitâbü'l-kevn ve'l-fesâd*, *el-Cem* beyne re'yeyi'l-hakîmeyn gibi Aristoteles, İbn Rüşd, İbn Sînâ, Fârâbî, Furfûriyûs vb. filozoflara ait felsefe kitapları çıkar. Bunların yanı sıra İhvân-ı Safâ, Mübeşşir b. Fâtik ve Sühreverdî'ye ait risaleler ile metinler de bulunmaktadır. İbn Seb'in bu eserlerin çoğunu Mürsiye'de okumuştur ancak tekrar Aristoteles'in eserlerini okumaya başlar. Meşşâî filozoflarının başına gelenler kendi başına gelmesin ve akli karışmasın diye okumalarını

⁵⁶¹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 125-132.

⁵⁶² Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 133-135.

yaparken çok dikkatli davranır. Filozofların görüşlerini, aklını kullanarak ve eleştirel bir gözle bakarak değerlendirir, eksik bulduğu yönleri söyleyerek takdir ettiği hususlardan bahsetmeyi ihmal etmez.⁵⁶³

Romanda zâviye sorumlusu Abdülberr, bir gün İbn Seb'în'e gelerek ona zâviyedeki ziyaretçilerin sayısının günden güne arttığından şikayet eder. Söylediğine göre, hayırsever Sebte valisi İbn Halâs, zâviyeye ve civarında bulunan Dâru'l-hamkâ'ya aynî ve nakdî yardımlarda bulunarak destek olmaktadır. Abdülberr, valinin güzel hasletlerinden bahsettikten sonra onun İbn Seb'în'e bir görev verdiğinden söz eder. Muvahhidî Sultanı Reşîd, Sicilya Kralı II. Frederick'in kendisine yazılı olarak gönderdiği felsefî soruları cevaplandırabilecek bir alim aramış, doğuda ve Mağrib-i Ednâ⁵⁶⁴ bölgesinde uygun birini bulamamışlardır. Endülüs ve Mağrib'te ise İbn Seb'în'in felsefî konulara hâkimiyeti kısa zamanda şöhret bulduğu için bu görev ona tevdi edilmiştir. İbn Seb'în o sorulara bakar ve onları oldukça kolay bulur. Sorularda âlemin kadim veya muhdes oluşu, Aristo'nun kategori ya da yüklem diye isimlendirdiği on madde vb. hususlar yer almaktadır. İbn Seb'în, Abdülberr'e en kısa zamanda soruları cevaplandırıp kendisine teslim edeceğini söyler.⁵⁶⁵

Romanda İbn Seb'în, Abdülberr ile görüştüğü gün bir akıl hastasının sakinleştirilmesinde Dâru'l-hamkâ görevlisine yardımcı olur. Bu haber, kısa zamanda zâviyede ikamet edenler arasında yayılır ve tıbbî ilimler konusunda bilgili olduğundan söz edilmeye başlanır. Zâviye sorumlusu Abdülberr de o günden sonra durumu kötüye giden hastaları tedavi etmesi için İbn Seb'în'e yönlendirir. İbn Seb'în kendisine gelen hastaların genel olarak bakımsız olduklarını ve yeterince beslenmediklerini fark eder. Onların Dâru'l-hamkâ'da temizlik ve beslenme konusunda daha iyi şartlarda yaşamaları için görevlilere uyarılarda

⁵⁶³ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 135-138.

⁵⁶⁴ Mağrib kelimesi, Orta çağ İslam tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından Kuzey Afrika'nın Mısır'ın batısında kalan bölümü için kullanılmıştır. Bölge, farklı kısımlara ayrılarak incelenmiştir. Bulundukları bölgeye nispetle en çok kullanılan taksim şu şekilde olmuştur: el-Mağribu'l-Aksâ/Mağrib-i Aksâ (Uzak Mağrib), el-Mağribu'l-Evsat/Mağrib-i Avsat (Orta Mağrib), el-Mağribu'l-Ednâ/Mağrib-i Ednâ (Yakın Mağrib). “Mağrib-i Aksâ” ile Fas, “Mağrib-i Evsât” ile Tunus ve Cezayir, “Mağrib-i Ednâ” ile de Libya (Trablusgarp) kastedilmektedir. Bk. Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, *Târihü'l-Mağribi'l-'Arabî*, 69-71; Ceran, *Fas Tarihi*, 2-3.

⁵⁶⁵ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 139-142.

bulunup birtakım faydalı yiyecek ve içecekler hazırlayarak hastaların bunları almasını sağlar.⁵⁶⁶

Romanda uzun bir aradan sonra İbn Seb'ın dört yakın müridinin Sebte'ye onu ziyarete gelmesi anlatılır. Adnan, Abdülali, Sadık ve 'Amr; yanlarında sayıları otuza ulaşmış olan öğrenciler ile zâviyeye gelirler. Odasının onlar için yeterli olmadığını gören İbn Seb'ın, onları Musa Dağı'nda gezintiye davet eder. Yeşil ve ağaçlık bir alanda yapmış oldukları bu gezinti esnasında vecde gelmiş sûfileri izleyip tefekkür ederler. Diğer öğrenciler göle girip eğlenirken İbn Seb'ın müridleri ile Endülüs'ün durumu ile ilgili sohbet eder. Ona göre Endülüs'ü kurtarmak için önce manevi ve nefsî silahlar güçlendirilmeli; daha sonra Muvahhidînler'in varisi, Mağrib topraklarında hâkim olan Hafsîler'in gücüne güvenilmelidir. Bu konuda ümitvar olduğundan bahseden İbn Seb'ın, onlara bir imam veya dâî olmadığı hatırlatarak onlardan sadece tavsiye ettiği kitapları okumalarını ve akıllarına takılan konularda kendisine sorular sormalarını ister. Öğrencilerinin Sebte'de bulunduğu süre boyunca İbn Seb'ın; onlarla ağaçlık alanda dersler yapar, âyet ve hadislerden bahsedip hep beraber Allah'ın zuhur ve tecellilerini seyir ve temaşa ederler.⁵⁶⁷

Hâze'l-Endelüsî'de İbn Seb'ın, Sebte'de güzel günler geçirmekte, her ay bir ya da iki kez çarşıya ve limana gidip alışveriş yapmaktadır. Yine bir gün limana balık almaya gider ve orada güzel bir kadının kendisini izlediğini fark eder.⁵⁶⁸ Bu kadın, yanında bulunan Gazlân isimli genç bir çocuğun İbn Seb'ın'ı gizlice takip etmesini ister ve bu şekilde kaldığı yeri öğrenir.⁵⁶⁹ Birkaç gün sonra da bu genç, İbn Seb'ın'e bir mektup getirir. Mektupta İbn Seb'ın'e karşı duygularını ifade eden kadın, onunla görüşmek istemektedir.⁵⁷⁰ İbn Seb'ın bu konuda Gazlân'a bir cevap vermez ancak o, gittiği her yerde kendisini takip eder. Yine bir gün alışveriş yapmak için limana gittiğinde Gazlân'ın kendisin peşinde olduğunu görür. O esnada zâviyede ikamet eden yaşlı bir Meknesli alimle karşılaşır. İkisi konuşurken o genç onların yanına gelip efendisi Feyhâ Hanımın Allah dostlarını çok sevdiğini ve evinde kendisini ziyaret etmelerini istediğini söyler. Meknesli yaşlı alim bu daveti hemen kabul eder, beraber yola koyulurlar. Oldukça

⁵⁶⁶ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 142-146.

⁵⁶⁷ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 152-156.

⁵⁶⁸ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 147-148.

⁵⁶⁹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 160.

⁵⁷⁰ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 159.

gösterişli ve lüks bir evde hizmetçiler tarafından güzel bir şekilde ağırlandır. Gazlân, efendisi ile İbn Seb'în'in yalnız görüşmesi için Meknesli alimi oradan göndermeye çalışsa da başarılı olamaz. Bir süre sonra Feyhâ gelir. Onlarla tanışır ve faziletli kimseleri ağırlamayı önemseydiğini söyler. Kısa bir süre sonra İbn Seb'în müsaade ister ve oradan ayrılırlar.⁵⁷¹

Feyhâ'ya ilk gördüğü andan itibaren aşık olan İbn Seb'în, zâviyeye dönüş yolunda onunla görüştüğü için çok mutludur. Sebte yakınlarındaki kıyı şeridinde yüzmek için durur, giysilerini çıkarıp uzunca bir süre orada yüzer. Karanlık çöktüğünde denizden çıkar, giysilerini bıraktığı yerde bulamaz ve üşütüp hastalanır.⁵⁷² Meknesli alim de hastadır ve sürekli sayıklamaktadır. İbn Seb'în onu ziyarete gittiğinde o alimin de Feyhâ'ya aşık olduğunu anlar.⁵⁷³ Alim, bir süre sonra vefat eder.⁵⁷⁴

Romanda zâviyede konaklayanlar arasında İbn Seb'în'in şöhreti artmaktadır. Her geçen gün İbn Seb'în'le görüşmek isteyen insanların sayısı artar. Yemek yemeyi reddeden, Allah'ı inkar eden, başına gelen musibetlerden şikayetçi olan vb. kimseler ya kendisini odasında ziyarete gelir ya da Dâru'l-hamkâ'da İbn Seb'în onlarla görüşmeye gider. Özellikle Dâru'l-hamkâ'da yaptığı görüşmelerde hastalara son derece şefkatli ve yakın davranır, onların kalbini kazanır. Hatta bazılarının durumunu düzenli olarak takip eder. Bu tutumu, onların iyileşmesinde büyük rol oynar.⁵⁷⁵

Hâze'l-Endelüsî'de Feyhâ, İbn Seb'în'e notlar ve hediyeler gönderir. Bir gün İbn Seb'în ile bir konuda konuşması gerektiğini yazar ve onu evine davet eder. İbn Seb'în Feyhâ'nın gönderdiği ata binerek onun iri yapılı zenci hizmetlisi Bilal ile yola çıkar. Feyhâ onu evinde ağırlar ve evlilik teklifinde bulunur. İbn Seb'în kendisinin ilim ve fikir insanı olduğunu, uzleti sevdiğini söyler. Feyhâ da kendisine ilmî ve fikrî faaliyetlerini yürütebilmesi için evin içinde ona bir zâviye inşa ettirmeyi teklif eder. İbn Seb'în, duydukları karşısında mutlu olsa da Mürsiye'den sürüldüğü gibi Sebte'den de ayrılmak zorunda kalabileceğinden endişe etmektedir. Feyhâ, Sebte valisi İbn Halâs'ın hayırsever bir zât olduğunu ve salih kimseleri sevdiğini, ayrıca kendisine asla zarar vermeyeceğini

⁵⁷¹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 166-171.

⁵⁷² Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 172-176.

⁵⁷³ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 186-187.

⁵⁷⁴ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 203.

⁵⁷⁵ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 177-185.

söyleyerek İbn Seb‘în‘i ikna eder. İbn Seb‘în de ona düğün hazırlıklarına başlamasını söyler ve zâviyesine döner.⁵⁷⁶

Romanda İbn Seb‘în, evlilik hazırlıkları devam ederken kendisini bir süre ilmî çalışmalarına verir. Gazzâlî‘nin *İhyâ‘ü ‘ulûmi‘d-dîn*‘i, İbnü‘l-‘Ârif es-Sanhâcî‘nin *Mehâsinü‘l-mecâlis*‘i, İbn Kasî‘nin *Hal‘ü‘n-na‘leyn*‘i, Ebü‘l-Ferec el-İsfahânî‘nin *el-Eğânî*‘si gibi eserlerden nikah akdi, zühd ve uzlet gibi konularda okumalar yapar. Günler süren bu uzletinin ardından bir gün hamama gitmeye karar verir. Orada hamam sahibi ile üç meczup arasında çıkan bir kavgaya şahit olur. Meczup kişiler hamama girmek ister ama sahibi onların hamama zarar vereceği endişesi ile onları içeri almaz. Sözlü tartışma olarak başlayan kavga büyür ve şiddetlenir. Hamam sahibi, hamamın girişinde oturup kendisini izleyen İbn Seb‘în‘i onlara takdim eder ve aralarında hakemlik yapmasını ister. İbn Seb‘în onları dinler. Sırayla ve tek tek hamama girmeleri gerektiğine dair fetvasını onlara ilettikten sonra veznede duran hamam sahibine meczupların ödemesini cömertçe yapar ve oradan ayrılır.⁵⁷⁷

İbn Seb‘în ile Feyhâ, varlıklı ve soylu bir aileye mensup olan Feyhâ‘nın evinde düzenlenen bir törenle evlenirler.⁵⁷⁸ Evlendikten sonra İbn Seb‘în, eşinin evine yerleşir. Feyhâ, ona söz verdiği gibi, bir kişinin ilimle meşgul olabilmesi ve inzivaya çekilebilmesi için yeterli büyüklükte olan bir zâviye inşa ettirir. İbn Seb‘în yeni evinde, Feyhâ‘nın vefat eden eski eşinin kütüphanesinden istifade eder ve bir süredir üzerinde çalıştığı *Büddü‘l-‘ârif* adlı eserine yoğunlaşır.⁵⁷⁹ Bir ay sonra önceden ikamet ettiği zâviyeye kalan eşyalarını ve kitaplarını almaya gider. Gittiğinde zâviye sorumlusu ona Abdülberri ona müridlerinden ‘Amr el-Kurtubî‘nin Kastilyalılar tarafından öldürüldüğünü haber verir. İbn Seb‘în bu habere çok üzülür.⁵⁸⁰

Romanda bir akşam İbn Seb‘în‘in *Büddü‘l-‘ârif* adlı eseri üzerinde çalışırken kitabın bir bölümünü bitirmekte zorlandığı aktarılır. İbn Seb‘în böyle zamanlarda yaptığı gibi kalkıp evin içinde dolaşmaya başlar. Kulağına enstrüman ve şarkı sesi gelir. Sesin geldiği odaya gidip kapıdaki anahtar deliğinden içeriye bakar. Eşi Feyhâ oturarak ney üflemektedir.

⁵⁷⁶ Hımmîş, *Hâze‘l-Endelüsî*, 193-203.

⁵⁷⁷ Hımmîş, *Hâze‘l-Endelüsî*, 206-212.

⁵⁷⁸ Hımmîş, *Hâze‘l-Endelüsî*, 223.

⁵⁷⁹ Hımmîş, *Hâze‘l-Endelüsî*, 225.

⁵⁸⁰ Hımmîş, *Hâze‘l-Endelüsî*, 226-227.

Gazlân ûd, Hafsa da darbuka çalmaktadır. ‘Able ise dans edip müveşşah⁵⁸¹ söylemektedir. Bu manzarayı defalarca görmüş olan İbn Seb‘în; Gazlân, eşi Feyhâ’nın dizlerine yatıp şarkı söylemeye başlayınca gördüklerine tahammül edemez. Kapıyı zorlayarak içeri girer ve orada neler olduğunu sorar. Feyhâ, Gazlân’ın hüsnâ bir genç olduğunu ve kendisinin çocuğu olmadığı için onu bir evlat gibi benimsediğini anlatır. Bunun üzerine İbn Seb‘în, eşinden özür diler ve Gazlân’ı Muhammed ismiyle evlat edinmek ister. Ertesi gün bunu Gazlân’a söylerler ancak o, “*Beni Hamâde olarak isimlendirin efendim.*” diyerek İbn Seb‘în’in elini öper.⁵⁸²

Sıla-i rahmi gözetken Feyhâ, romanda bir gün yanına Hamâde ile zenci hizmetlisi Bilal’i alarak yola çıkar. Nereye gittiğinden emin olmak isteyen İbn Seb‘în, bir süre at ile onları takip eder. Güzergahtan ve eşinin güvende olduğundan emin olunca eve döner. Eve döndüğünde evin küçük yaştaki hizmetlisi ‘Able’nin evde tek başına olduğunu görür ve bu durumdan rahatsız olur. ‘Able, ahlâkî olarak Müslüman bir genç kıza uygun olmayan tavır ve davranışlarda bulunur. İbn Seb‘în kendisine nasihatlerde ve telkinde bulunsa da bunun fayda etmediğini görünce eşi Feyhâ dönene kadar kendisini bir iki gün odaya kilitler. Eşi döndükten sonra ona bu konudan hiç söz etmez.⁵⁸³

Hâze’l-Endelüsî’de İbn Seb‘în, Sebte’de ikametinin dördüncü yılını doldurduktan sonra hayatı oldukça hareketlenir ve olaylar üst üste gelir. Öncelikle Kral Frederick, İbn Seb‘în’in felsefe sorularına verdiği cevapları beğenir ve ona hediyeler gönderir; ancak İbn Seb‘în bunları kabul etmez. İbn Seb‘în’e istediği zaman şehrin divanından hediyesini teslim alabileceğini söyleseler de o, şehrin valisine kesin bir dille hediyeleri almayacağını ifade eden bir mektup yazar.⁵⁸⁴ Akabinde Gırnata’da ikamet eden müridleri, yanlarında Gırnata ve Sebte’den getirdikleri yeni öğrencilerle onu evinde ziyaret edip evliliğini tebrik ederler. Tanışmadan ve tebrikten sonra yeni öğrenciler oradan ayrılırlar. İbn Seb‘în üç yakın müridi ile yalnız kalmak ister ancak onlar, Tancalı bir genç olan Halid’in de kalması için izin isterler. İbn Seb‘în, birden fazla dil bilen ve sürekli seyahat eden bu genci beğenir ve yakın müridleri zümresine kabul ettiğini ifade eder. Daha sonra Gırnata, Sebte ve Mağrib’in siyasî durumu hakkında biraz sohbet ederler. İbn Seb‘în onlara Sicilya

⁵⁸¹ Bilgi için çalışmamızdaki 133 numaralı dipnota bakınız.

⁵⁸² Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 229-230.

⁵⁸³ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 232-241.

⁵⁸⁴ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 245.

Kralı II. Frederick'e yaklaşık bir yıl önce bir mektup gönderdiğinden bahseder. Bu kralın Müslümanlara olan ilgisi ve onların ilimlerine karşı beslediği sevgi bilindiği için Roma Papalık sistemine ve Haçlı saldırılarının büyümesine karşı ondan yardım istemiştir. Halid bu kadar süredir mektuba cevap gelmemesini şüpheli bulur. Ona göre o mektup, daha Sebte'den çıkmadan yok edilmiş olabilir. Bu sebeple Halid, o mektubu bizzat krala gidip teslim etme görevine talip olur ve bu görev kendisine verilir.⁵⁸⁵

Romanda İbn Seb'in, Sebte'de öğrencileriyle bir araya gelip onlarla ilmî ve fikrî konularda dersler yapmaya başlar. Daha yaptığı ilk dersin ortasında caminin sorumlusu olduğunu iddia eden biri gelip orada ders yapılabilmesi için izin alınması gerektiğini söyler. Ders için gelen kalabalık öğrenci grubu bir anda ayaklanır ve bu durumu protesto ederler. Hep bir ağızdan ilim tahsili ile ilgili hadisleri tekrar ederler. Bunun üzerine sorumlu, İbn Seb'in'i öğrencileri isyana kışkırttığı gerekçesiyle suçlar ve eğer sakinleşmezlerse polis çağıracağını söyler. İbn Seb'in öğrencilerine sakin olmalarını işaret eder ve bir çözüm düşünürler. Validen izin istemeyi düşünen İbn Seb'in kendisine tuzak kurulması endişesi ile bundan vazgeçer. Daha sonra öğrencilerin imza toplayarak valiye bir dilekçe sunmasına karar verip oradan ayrılırlar.⁵⁸⁶

Romanda İbn Seb'in, yakın müridleri Abdülali, Sadık ve Adnan ile Sebte'deki Zağlûl Mescidi'nde bir araya gelir. İbn Seb'in, Halid'in nerede olduğunu sorar. Onun çok önemli bir işle meşgul olduğunu ve gelemediğini söyleyip İbn Seb'in'e bir gencin durumunu danışırlar. İsim vermeden o gencin yakın zamana kadar evlenmeyi asla düşünmediğini ancak bir kıza ilk görüşte aşık olduğunu ve onunla evlenmek istediğini söylerler. İbn Seb'in; bahsettikleri kişinin Halid, evlenmek istediği genç kızın ise 'Able olduğunu anlar ve onunla bir an önce evlenmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁸⁷ Kısa bir süre sonra Halid ile 'Able evlenirler. Halid, İbn Seb'in'in Kral II. Frederick'e yazdığı mektubu çoğaltır ve bir nüshayı güvenilir bir elçi aracılığıyla Merînî sultanına gönderir. Kral II. Frederick'e de mektubu bizzat elden teslim etmek için eşi 'Able ile Sebte'nin güneyine doğru yola çıkarlar.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 245-253.

⁵⁸⁶ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 245-259.

⁵⁸⁷ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 262-264.

⁵⁸⁸ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 277-279.

Hâze'l-Endelüsî'de Sebte'de İbn Seb'în aleyhinde konuşmalar başlar. Halk arasında, bazı sûfî filozofların tehlikeli olduğu ve onlara karşı dikkatli olunması gerektiği ile ilgili söylentiler artarak devam eder. Bir gün Sebte valisi İbn Halâs, İbn Seb'în'in evine atlı bir muhafız göndererek onu evine davet eder. İbn Seb'în davete icabet eder ve İbn Halâs ile siyasî konularda sohbet ederler. İbn Seb'în ona Endülüs'ü kurtarmak için neler yapılabileceğinden bahseder. Ona göre ribatlarda ve zâviyelerde bulunan imanlı gençler; gerekli donanım ve eğitim sağlandığı takdirde Allah yolunda cihat etmeyi bekleyen hazır bir ordu olarak değerlendirilebilir. İbn Halâs'a göre ise sûfiler, asker değildir ve bunun için kullanılmaları doğru olmaz. İbn Seb'în ve İbn Halâs, bunun gibi pek çok meselede görüşlerini ifade edip müzakerede bulunurlar.⁵⁸⁹

Romanda İbn Seb'în, İbn Halâs ile görüştüktan sonra konuştuğu meselelerin başına dert olmasından korkar. Eşi Feyhâ da siyasetçilere ve devlet adamlarına güvenilmeyeceği konusunda onu uyarır. İbn Seb'în o günden sonra artık daha temkinli davranmaya başlar. Bir gün akşam bir camiye yatsı namazını kılmak için gittiğinde etrafını tanımadığı genç ve orta yaşlı insanlar çevreler. Ezan okunmadan önce kendisiyle ders yapmak isterler. İbn Seb'în vaktin dar olduğunu söyleyip yaklaşan Ramazan ayının fazileti ile ilgili hikmetli sözlerle yetinmek ister ancak onlar felsefî konularda ve tartışmalı olan bazı dinî konularda fikirlerini öğrenmek isterler. İbn Seb'în kendisine tuzak kurulduğundan endişe ettiği için izin belgesi olmadığını söyleyerek bu durumdan kurtulmak istese de çıkan gürültü üzerine cami sorumlusu koşarak oraya gelir. Oradakiler durumu anlatınca da sorumlu kişi, İbn Seb'în gibi bir alimin böyle bir izin belgesine ihtiyacı olmadığını söyler. Bu sözleri duyan İbn Seb'în bunun bir tuzak olduğundan emin olur. Namaz kılarlar, hemen akabinde Endülüslü öğrencilerinin arkadaşlarından bir grup gelip onu kalabalığın arkasından güvenli bir şekilde çıkarıp evine gönderirler.⁵⁹⁰

Romanda İbn Seb'în, Ramazan ayının büyük kısmını eskiden ikamet ettiği zâviyede geçirir. Orada bir odaya yerleşip ilim ve ibadetle meşgul olur. Yazmış olduğu eseri *Büddü'l-ârif*'i düzenleyip yazdığı risaleleri isimlendirir, yanına aldığı tasavvuf kitapları üzerinde okumalar yapar. Kadir gecesine kadar aralıksız olarak çalışmalarına devam eder. Oranın sakinleri küçük bir mescitte Kadir gecesine münasebetiyle toplanıp Kur'an okurlar.

⁵⁸⁹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 286-295.

⁵⁹⁰ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 299-301.

Gecenin sonunda da İbn Seb'în'den kapanış duasını yapmasını isterler. İbn Seb'în; halka, ümmetin hayırlı kimselerine, özellikle de yağmalanmış Endülüs'e dua eder. Duasında kasıtlı olarak yöneticilerden kimsenin ismini zikretmez. Ertesi gün Sebte'ye eşinin yanına dönmek için yola çıkacakken valinin casuslarından biri ona gelerek neden gece yaptığı duada yöneticilere yer vermediğini sorar. Abdülberr de durumu kurtarmak için İbn Seb'în'in bunu kasten yapmadığını, unuttuğunu söyler.⁵⁹¹

Romanda Ramazan ayından sonra birçok kötü olay peşpeşe gerçekleşmektedir. Endülüs'teki Müslümanlar Gırnata'ya doğru göçe zorlanır. Bunun yanı sıra fakihler tarafından Sebte'de İbn Seb'în aleyhinde söylemler ve kışkırtmalar artarak devam eder. Öğrencilerinin sayısı arttığı için camide ders yapmak isteyen İbn Seb'în, valinin nâibi tarafından engellenir ve camide ders yapması yasaklanır. Ayrıca o nâib tarafından Endülüslü öğrencilerinin Sebte'ye girişine de izin verilmez. İbn Seb'în vali İbn Halâs'ın kendisine yardımcı olacağını düşünürken o, işlerinin yoğun olduğu gerekçesiyle İbn Seb'în'in meseleleri ile ilgilenmez. Üst üste gelen kötü olaylar sebebiyle İbn Seb'în evinde zâviyesine çekilip kendisini yazma çalışmalarına verir. Öğrencileri ve sevdikleri için bir risâle yazar. Bu risâle, Sebteli bazı öğrencileri tarafından çoğaltılır, Sebte'ye girmesi yasaklanan Gırnata'daki müridleri de dahil olmak üzere pek çok kişiye ulaştırılır.⁵⁹²

Hâze'l-Endelüsî'de Feyhâ, İbn Seb'în'e valinin ciddi bir hastalığının olduğunu ve yataktan kalkamadığını söyleyerek onu ziyarete gitmesini tavsiye eder. İbn Seb'în, valiye ziyarete gittiğinde nâibi tarafından iyi karşılanmaz ve bir süre bekletildikten sonra hastayı çok yormaması söylenerek içeri alınır. Hasta yatağında yatan vali, ondan kendisini muayene etmesini ister. O da valinin isteğini yerine getirerek onu detaylı bir şekilde muayene eder. İbn Seb'în ona fiziksel olarak bir hastalığının bulunmadığını ancak psikolojik olarak zayıf düştüğünü söyler. Ayrıca ona, sağlığına tekrar kavuşabilmesi için bazı tavsiyelerde bulunur. İbn Halâs İbn Seb'în'e, Muvahhidî Sultanı Ebü'l-Hasan Ali es-Saîd'den iki mektup aldıktan sonra bu hale geldiğini söyler. Sultan Saîd birinci mektupta, valinin Sebte'deki Benî Hafs nüfuzunun önüne geçme konusunda ihmalkar davrandığını yazmış ve onu azarlamıştır. Bir hafta önce yazdığı ikinci mektupta ise sert bir dille, sûfîler

⁵⁹¹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 302-311.

⁵⁹² Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 312-313.

ve dini tevil ederek halkı yöneticilere ve fakihlere karşı kışkırtan bir grubun önderi olan İbn Seb'în'le mücadeleyi emretmiştir. Kapıdaki nâibe gelince, o da Sultan Saîd tarafından casusluk yapması için görevlendirilmiştir. Nâib, fakihlerle memurların desteğini alarak Sultana gördüğü veya görmediği her şeyi haber vermektedir. Etrafındaki çember gittikçe daralan İbn Halâs, başına kötü bir olay gelmesinden endişe etmektedir. Bu sebeple İbn Seb'în'den ailesine ve takipçilerine haber vererek hacca gitmesini, fırtına dindikten sonra Sebte'ye geri dönmesini söyler. Eğer İbn Seb'în oradan uzaklaşırsa İbn Halâs kendisi üzerindeki şüphelerden kurtulacağını düşünmektedir. İbn Seb'în duydukları karşısında cevap vermeden oradan ayrılır.⁵⁹³

Romanda İbn Seb'în, eşi Feyhâ'yı üzmemek için en başından beri yöneticiler ve fakihler sebebiyle yaşadığı sıkıntılardan ona bahsetmemektedir. İbn Seb'în vali ile son görüşmesinden sonra Feyhâ'ya umre ve hacca gitmek istediğini söyler. Feyhâ da bunu çok istediğini ancak Tanca'daki dayısının sağlık durumunun iyi olmadığını ve bakıma ihtiyacı olduğunu söyleyerek yaklaşan hac sezonunda ona eşlik etmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Ertesi gün İbn Seb'în ile vedalaşır ve yanına Hamâde'yi alarak evden ayrılırlar. O sırada İbn Seb'în'e bir not getirilir. Notta yazanlara göre; İbn Seb'în'in öğrencileri, kendisiyle ders yapabilmek için izin isteme niyetiyle valilik binasına gitmişler ve orada polisler tarafından darp edilmişlerdir. Bir kısmı kaçmayı başaramamış ancak büyük çoğunluğu tutuklanmıştır. Ayrıca yakın üç müridi Sebte badiyesinden kovulmuştur. İbn Seb'în öğrendiklerine çok üzülür. Ertesi sabah ise eve iki polis gelerek İbn Seb'în'i valinin nâibine götürmek ister. İbn Seb'în gitmek istemeyince zor kullanırlar. Hizmetli Bilal de efendisini kurtarmak için polisleri hırpalar ve onları gönderir. Bir gün sonra bir askerî birlik eve gelerek Bilal'i zincirleyip hapishaneye götürür. İbn Seb'în onu kurtarmak için nâibe gidince onu da hapishaneye götürüp Bilal ile aynı hücreye koyarlar. Bir süre sonra nâib, yanında bir fakih ile hücreye gelir ve o fakihin, İbn Seb'în'in akidesini ve imanını test edeceğini söyler. İbn Seb'în önce fakihin böyle bir hakkı olmadığını söyleyerek karşı çıkar. Daha sonra kendisine yöneltilen suçlamalara âyetlerden örnekler vererek cevap verir ve ona bu yaptığının İslam'da yeri olmadığını sert bir dille ifade eder. Aralarında geçen tartışmalı diyalogdan sonra nâib, İbn Seb'în'e saldırır ve aralarında arbede yaşanır. Vali İbn Halâs gelip duruma müdahale eder. İbn Seb'în'den nâibi adına

⁵⁹³ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 313-317.

özür dileyip onun talebi üzerine tutuklanan tüm takipçilerinin, Bilal'in ve onun derhal serbest bırakılmasını emreder.⁵⁹⁴

Romanda vali İbn Halâs, İbn Seb'in evine görüşmeye gelir. Sultan birtakım yeni fitneler ve entrikalarla meşgulken ve Sebte ile ilgilenecek vakit bulamazken bu fırsatı değerlendirip hemen hacca gitmesi gerektiği konusunda ısrar eder. İbn Seb'in; eşi Feyhâ henüz Tanca'dan dönmediğinden ve hac için herhangi bir hazırlık yapmadığından yola çıkmak istemez ancak vali, Feyhâ'ya kızı gibi bakacağına dair ona söz verir. Ayrıca Kral II. Frederick ile Merînî sultanına gönderdiği mektuplara, öğrencisi Halid henüz Sebte'den ayrılmadan önce adamlarının el koyduğunu; özellikle Merînî sultanına gönderdiği mektup Sultan Saîd'in eline geçseydi kendisinin de İbn Seb'in de bu sebeple öldürüleceğini söyler. II. Frederick'in göndermiş olduğu altın keselerini ona verip ahırını işaret eder, kralın hediye olarak bir de at gönderdiğini haber verir ve onunla vedalaşır.⁵⁹⁵

İbn Seb'in, hac kafilesine yetişemediği için ona eşlik etme görevini İbn Halas'ın emriyle ona tabi bir grup lideri üstlenir. Bu grubun lideri olan el-A'mâ es-Sıkâlî, İbn Seb'in'e eşine mektup yazması ve ev idaresi ile ilgili birtakım düzenlemeler yapması için birkaç saat süre verip adamlarıyla önden yola çıkar. İşlerini halleden İbn Seb'in söz verdiği şekilde yola çıkıp onlara yetişir. Sıkâlî, İbn Seb'in'e takip etmesi gereken yol güzergahını anlatıp bulunduğu yerlerde ders vermemesi konusunda onu özellikle uyarır. Farklı yönlere gitmek üzere ayrılırlar. İbn Seb'in Mağrib bölgesindeki birkaç şehre uğrayarak Bâdis şehrinden Cezayir şehrine kadar ilerler. Temel ihtiyaçlarını karşılamak dışında hiçbir şey için mola vermez.⁵⁹⁶ Cezayir'den sonra da Bicâye'ye gider ve orada bir hana yerleşir. Hamama gitmek için dışarı çıktığında bir grup insanla bendir eşliğinde zeceller⁵⁹⁷ ve müveşşahlar⁵⁹⁸ okuyan Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî ile karşılaşır. Şair olarak namı duyulmuş olan Şüşterî, nüfuz sahibi imanlı bir zattır. İbn Seb'in daha kendisini tanıtmadan onu tanır ve ondan yaşça büyük olmasına rağmen Şüşterî onun müridi olmak ister. Kısa zamanda aralarında güçlü bir dostluk bağı oluşur ve bir süre Şüşterî'nin bir dağın eteğinde inşa ettiği derme çatma bir kulübede beraber yaşarlar. Tasavvuftan, kendi

⁵⁹⁴ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 312-326.

⁵⁹⁵ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 327-330.

⁵⁹⁶ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 333-340.

⁵⁹⁷ Zecelle ilgili bilgi için çalışmamızdaki 132 numaralı dipnota bakınız.

⁵⁹⁸ Bilgi için çalışmamızdaki 133 numaralı dipnota bakınız.

hayat hikâyelerinden, hayır işlerinden ve bazı felsefî-dinî meselelerden söz edip birbirlerini daha yakından tanırlar.⁵⁹⁹

Romanda İbn Seb'în, bir gün Bicâye'de dolaşırken ikindi namazı vaktinde gördüğü bir camiye girer ve cemaatle namazını kılar. Sonra zikir ve dua ile meşgul olmak için camideki karanlık bir köşeye geçip oturur. O esnada iki adam kendisine doğru gelip ona ismiyle hitap eder ve Bicâye'deki ikametini uzatmadan Hicaz'a gitmesinin kendisi için daha iyi olacağını söyler. İbn Seb'în yaşadığı şaşkınlığın etkisiyle söylenenlere cevap veremez, bir süre sonra camiden ayrılıp evinin yolunu tutar.⁶⁰⁰

Hâze'l-Endelüsî'de İbn Seb'în bir gün Şüşterî ile evde İbn Seb'în'in eserleri ile ilgili sohbet ederler. Şüşterî, felsefeyle ilgili sorularına geçmeden önce İbn Seb'în'e dışarıda bazı öğrencilerin beklediğini haber vererek onların da sohbetten istifade etmesi için kendisinden izin ister, İbn Seb'în de müsaade eder. Genel olarak Batılı ve Müslüman filozofların bazı konulardaki görüşlerinden ve yaşadıkları zorluklardan, Meşşâî filozofların yaptığı hatalardan bahsedip sohbeti sonlandırırlar. O günden sonra Bicâye'de İbn Seb'în'in öğrencilerinin sayısı aratarak devam eder. Orada dikkat çekmeye ve tanınmaya başladığı için olumsuz tavır ve saldırılara maruz kalır. İbn Seb'în Mısır'a doğru yola çıkmak için hazırlıklarını yapar. Şüşterî'den Sebte ve Gırnata'daki yakınlarının durumunu öğrenmesini ister, onlara yazdığı mektupları ona teslim eder. Dört-beş ay sonra Ezher'de görüşmek üzere anlaşır vedalaşırlar.⁶⁰¹

Romanda İbn Seb'în'in Mısır'a gelmek için bindiği gemi korsanların saldırısına uğrar, bineklerin ve eşyaların hepsine el konur. Gemiden indikten sonra bir hana girmek üzereyken Sebte valisi İbn Halâs'ın casuslarından el-A'mâ es-Sıkalî'nin iki adamı gelip onu amirlerinin evine götürürler. İbn Seb'în, Sebte ile ilgili haberleri ondan öğrenir. Sebte'nin durumu hem yaşanan kıtlık hem de siyasî şartlar sebebiyle kötüdür. Vali de siyasî olarak zor bir dönemden geçmektedir ve Mısır'daki Hafsî sultan Ebû Zekeriyâ'ya sığınmak için hazırlık yapmaktadır. Ayrıca ailesi ve yakınlarının iyi olduğunu ve eşi Feyhâ'nın hala Tanca'da bulunduğunu öğrenir. İbn Seb'în bunu duyduğuna sevinse de

⁵⁹⁹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 341-376.

⁶⁰⁰ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 361.

⁶⁰¹ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 366-388.

Sebte’de vaziyet kötüye gittiği için oraya dönmesinin uzun süreceğini öğrenince hayal kırıklığına uğrar.

Sıkalî, onun bir iki gün kendi evinde kalmasını ve namaz için yakındaki mescide gitmesini tavsiye eder. Mescitte kesinlikle ders yapmaması ve cemaatle konuşmaması konusunda uyarır. Çünkü Hafsî sultana bağlı olan güçlü ve nüfuzlu fakih Ebû Bekir es-Sekûnî’nin gözü Sıkalî ile İbn Seb’in’in üzerindedir ve İbn Seb’in hakkında her şeyi bilmektedir. Bir gün sonra İbn Seb’in Sıkalî’ye sabah yola çıkacağını söyler. Namaz kılmak için yakındaki bir mescide gider. Yanına iki adam yaklaşır ve ona: “*Ey zındık! Sen çok eşliliği, hırsızların elinin kesilmesini ve zina edenleri recmetmeyi yasaklayıp faizi ve Allah’ın haram kıldıklarını helal kılıyorsun demek!*” derler. Ertesi gün İskenderiye’ye doğru yola çıkar.⁶⁰²

Romanda İbn Seb’in, İskenderiye’den Kahire’ye geçer. Orada Şüşterî’nin arkadaşı Şeyh Ebü’n-Necâ en-Nu’mân’ın evine gider ve orada beş ay ikamet eder. Namazlarını Ezher Câmii’ne gidip orada eda eden İbn Seb’in; namazlarda ve sonrasında etrafında ilim talebeleri toplanmaya başlar. İlk etapta ona Mağrib ve Endülüs’le ilgili sorular da sorup sonra ondan ders talep ederler. İbn Seb’in de bir ders konusu belirleyip o konudaki sorularına cevap verir. Yine bir gün derse başlarken cami sorumlusu olan bir adam gelip kendisine ilim ehli kimselerin izni olmadan orada ders yapamayacağını söyler. Saflar arasında sesler yükselmeye başlayınca İbn Seb’in ayağa kalkarak “*Allah’ın evinde konuşmamız yasaklanıyor ancak Allah’ın arzı geniştir.*” der ve oradan ayrılır. Öğrencileriyle beraber Mukattam dağı eteklerinde bulunan Karâfe mezarlığına giderek oradaki boş bir alanda ders yaparlar. Dersin sonunda öğrencilerden bazıları, Ezher Camii’nde ders veren hocaların ve fakihlerin İbn Seb’in hakkında “*Bu Endülüslü; Mürsiye, Sebte ve Bicâye’de yaptığı gibi şimdi de Mısırlı gençlerimizi bozmaya geldi.*” gibi cümleler kurduğunu söyleyerek dikkatli olması konusunda onu uyarırlar. İki gün sonra kaldığı yere polis gelip kâdılkudâtın kendisiyle görüşmek istediğini söyler. İbn Seb’in, eşyalarını toplayıp Şeyh Ebü’n-Necâ ile vedalaşır ve kâdılkudâtın divanına gider. Huzura kabul edilir ve kadının karşısına oturtulur. Ona göre İbn Seb’in, pek çok suç ile itham edilmektedir. Bunlardan biri, bir fakihin iddiasına göre, kasten olmasa da adam öldürmektir. Anlatılanlara göre genç bir adam zühd hayatını tercih etmiş, bütün eşyalarını

⁶⁰² Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 389-394.

evinin çatısına çıkıp aşağı atmıştır. Attığı sert cisimlerden biri de gece camiden dönen bir adamın başına düşmüş ve o adam orada ölmüştür. Bu gencin söylediğine göre örnek aldığı kişi İbn Seb'în'dir ve dolayısıyla bu olayın azmettiricisi de odur. İbn Seb'în'e, derhal Mısır topraklarını terk etmezse bu suçtan dolayı senelerce hapisanede yatacağını söylerler. O da zaten gitmek için hazırlandığını ifade edip hızlıca çıkıp atına biner. O esnada bir atlı yanına yanaşarak Şüşterî'nin Şeyh İbnü'n-Necâ'nın yanında onu beklediğini haber verir. Hemen oraya giderler, Şüşterî yaralı halde yerde yatmaktadır. Şüşterî'yi oraya taşıyıp getirenler onu İbn Seb'în'in tıp bilgisine güvenerek ona bırakıp Dimyat'a cihada geri dönerler. İbn Seb'în yaklaşık iki hafta boyunca yakın dostu Şüşterî iyileşene kadar onun bakımı ile ilgilenir ve bu sebeple yolculuğunu erteler; ancak onun Mısır'dan ayrılmadığını öğrenen Sultanın adamları ve fakihleri onun aleyhinde propagandalar yaparlar. Durumun İbn Seb'în için gittikçe tehlikeli olduğunu gören Şüşterî, onun bir an önce yola çıkmasını ister. Ona bazı adresler ve kitaplar vererek İbn Seb'în ile vedalaşır.⁶⁰³

Romanda İbn Seb'în uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Mekke'ye varır. Yâsir isminde Yemenli birinin iki odalı bir evini kiralayıp oraya yerleşir. Hizmetine de Gaylân isimli Sudanlı bir adam verilir. İbn Seb'în, Mekke'deki günlerini Harem-i Şerif ile kütüphane arasında ya da Sevr ve Hira dağlarına tırmanarak, Mekke badiyesinde dolaşarak geçirir. Oradaki ikametinin üçüncü yılında, aslen Mısırlı olan ve oraya bir süre önce yerleşmiş olan Ümâme isimli bir kadınla tanışır. Kadın kendisiyle yakınlık kurmak ister ancak İbn Seb'în onun bu talebine aylarca hiçbir yanıt vermez. İbn Seb'în, Mekke'de iki yıl daha geçirir ancak bu süre içerisinde sevdiklerinden hiçbir haber alamaz. Üzüntüsünü unutabilmek için okumalar yapar, ilim ve ibadetle meşgul olur. Yazma çalışmaları yapar. Sıkıldığı zamanlarda da şehrin farklı bölgelerinde gezintiler yapar. Ayrıca Ümâme ile evin bahçesinde görüşmeler yapmaya başlar. Onunla bir araya geldiği zamanlarda ise dedikodulara ve şüpheye mahal vermemek için mekanda her zaman üçüncü bir kişinin bulunmasına dikkat eder.⁶⁰⁴

Romanda bir yıl sonra, Moğol hükümdarı Hülâgû (ö. 663/1265) Bağdat'ı yakıp yıkar. Canlarını kurtarmak için oradan kaçan Iraklılar, Hicaz bölgesindeki şehirlere sığınır.

⁶⁰³ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 394-409.

⁶⁰⁴ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 410-426.

Bu insanların bir kısmı da Mekke'ye gelir. İbn Seb'in de gelen yaralıları tedavi etmede doktorlara yardım eder, hatta bazılarını kendi hazırladığı bitkisel ilaçlarla iyileştirir. Birkaç gün sonra Mekke emiri Şerif Ebû Nümeyy hastaları ziyarete geldiğinde İbn Seb'in'e gayretleri için şükranlarını sunar, onun gibi Allah dostlarına evinin kapılarının her zaman açık olduğunu söyler. Yaklaşık bir yıl sonra Ebû Nümeyy, Mekke badiyesindeki bedevilerle girdiği çatışmada yaralanır. İbn Seb'in'i hemen emirin sarayına çağırırlar. Onu muayene eder ve kafasında bulunan kırıklar sebebiyle başını alçıya alır. Bir hafta istirahat etmesi gerektiğini tembihleyerek oradan ayrılır. Daha sonra muayene için onu ziyarete geldiği zamanlarda siyasî konularda sohbet ederler. Bir görüşmelerinde Ebû Nümeyy, İbn Seb'in'e Mağrib bölgesinde hangi devletin daha güçlü olduğunu ve kime biat etmesi gerektiğini sorar. İbn Seb'in, Hafsîlerin o bölgedeki en büyük güç olduğunu söyleyince Ebû Nümeyy ondan Hafsî Sultan Ebû Zekeriyya'ya göndermek üzere bir biat mektubu yazmasını ister.⁶⁰⁵

Mekke'de tasavvuf ahlâkı ve usûl-ı din dersleri vermeye başlayan İbn Seb'in, bir yandan gece gündüz çalışarak Emir Ebû Nümeyy'in kendisinden istediği mektubu yazmaktadır. Yaklaşık iki ay sonra emir onu huzura çağırır ve mektubu ister. Mektubu okuduktan sonra çok beğenir ve İbn Seb'in'e onun müridi olmak istediğini söyler. Akabinde Tunus'a giden bir heyete Hafsî Sultana götürmeleri üzere o mektubu teslim eder. Bir süre sonra Tunus'a giden heyetin başkanı Mekke'ye gelerek Hafsî Sultanın Mekke emirinin biat mektubunu kabul ettiğini ve bu müjdeli haber karşısında halkın da dualar edip hutbeler verdiğini iletir. Mekke hem bu olaya hem de Memlûklerin Tatarları yenmesine çok sevinir. Birkaç gün sonra İbn Seb'in'in tahmin ettiği gibi, Memlûk komutanı Zahir Baybars'ın, beraber zafer kazandığı komutan Kutuz'u öldürüp hâkimiyeti tek başına ele geçirdiği haberi duyulur.⁶⁰⁶

Romanda 660/1262 yılında Şüşterî, Mekke'ye gelir. İbn Seb'in'e eski Sebte valisi İbn Halâs'ın Tunus'a kaçarken boğularak öldüğünü ve Muvahhidler'in artık Endülüs'ten ellerini tamamen çekeceklerini haber verir. Sağlık durumu iyi olmayan Şüşterî, İbn Seb'in ile beraber hac görevini ifa etmek isteyince bir grup müridinin de yardımıyla yapılması gereken hac menasikini yerine getirirler. Sonrasında Mekke'deki ikametine devam eden

⁶⁰⁵ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 426-435.

⁶⁰⁶ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 426-441.

Şüşterî, sağlık durumuna rağmen İbn Seb'in ve öğrencileri ile ders halkalarına katılır. Hatta dönem dönem Mekke'ye bir günlük yürüme mesafesinde olan 'Ayn-ı Süleyman vadisinde yaşayan Mağribli çiftçilerin yanına gidip orada inşa ettiği kulübede kalır. Derslere ve görüşmelere orada da devam ederler. Orada ikametinin üçüncü yılını tamamladıktan sonra büyük oranda iyileşen Şüşterî, eşinin rüyada kendisine ihtiyacı olduğunu gördüğü için Bicâye'ye gitmek zorunda olduğunu söyler ve yola çıkar.⁶⁰⁷

Hâze'l-Endelüsî'de Şüşterî Mekke'den ayrıldıktan sonra Emir Ebû Nümeyy İbn Seb'in'i huzuruna çağırır ve onu Zahir Baybars tehlikesine karşı uyarır. Baybars; Mekke emirine, Hafsî Sultanı'na yaptığı biatı bozarak Müstansır-billâh lakaplı Abbâsî halifesine biat etmesi için baskı yapmaktadır. Kendisinden çok İbn Seb'in için korkan Ebû Nümeyy; İbn Seb'in'in kendi himayesinde bulunduğunu ve onu Baybars'ın adamlarından koruması için üç güvenilir muhafızını gece gündüz onu korumak için görevlendirdiğini; hatta hacibine kadar İbn Seb'in'e düşmanlık eden kim varsa herkesi görevden aldığını haber verir. Ayrıca İbn Seb'in'in eşi Feyhâ'yı Mekke'ye getirmek için Hafsî Sultan'dan yardım isteyeceğini, onun isteğini kabul etmezse kendisine yaptığı biatı bozacağını söyler. Feyhâ, sultanın desteği ile bir sonraki yıl hac kafilesi ile Tanca'dan Mekke'ye doğru yola çıkar ancak yolda hastalanır ve vefat eder. Bir yıldır heyecanla eşinin gelmesini bekleyen İbn Seb'in bu ani ölüm haberini alınca yıkılır ve Şüşterî'nin Ayn-ı Süleyman Vadisi'ndeki evine gidip uzunca bir süre orada inzivaya çekilir.⁶⁰⁸

Romanda uzun süre Mekke'ye dönmeyen İbn Seb'in, öğrencilerinin ve Emir Ebû Nümeyy'in ısrarlarına dayanamayıp Mekke'ye gelir. Herkesle hasret gideren İbn Seb'in, Ebû Nümeyy ile görüşmeye gider. Onun söylediklerine göre; Sultan Baybars, Hafsî Sultan'a mektup yazan kişinin İbn Seb'in olduğunu öğrenmiş ve bir sonraki hac sezonunda bunun için Mekke'ye gelmeye karar vermiştir. Emir, Sultanın gelme vakti yaklaşınca İbn Seb'in'in gizli bir mekan bulup orada saklanmasını ister. Şüşterî'nin daha önce kendisine tavsiye ettiği gibi Ayn-ı Süleyman Vadisi'nde saklanmayı düşünen İbn Seb'in, uzun zamandır tanıdığı Mısırlı komşu Ümâme ile evlenir ve onunla beraber vadideki Mağribli çiftçilerin yanına döner. Bir süre sonra vadideki Mağriblilerin lideri Hammûde, İbn Seb'in'e gelerek Sultan Baybars'ın Mekke topraklarına girdiğini ve

⁶⁰⁷ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 446-453.

⁶⁰⁸ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 453-465.

casuslarının Mekke’de İbn Seb’în’i soruşturduğu söyler. İbn Seb’în ile eşi Ümâme’yi, çadırlarının altındaki demir kapıyı açarak yer altında daha önce onlar için hazırladığı erzak deposuna indirir. Hac sezonu bitene kadar orada kalırlar. Sultanın Mekke’den ayrıldığını duyunca vadidekilerle vedalaşıp Mekke’ye geri dönerler.⁶⁰⁹

Romanda Emir Ebû Nümeyy, Mekke’deki eski hayatına ve ders halkalarına dönen İbn Seb’în’i saklanmaya devam etmesi veya sürekli olarak kaldığı yeri değiştirmesi konusunda uyarır. Ayrıca ortalık sakinleşene kadar eşini Mısır’a ailesinin yanına göndermesini tavsiye eder. İbn Seb’în onun tavsiyesine uyarak eşini Mısır’a dönmesi için ikna eder ve düzenli olarak ikamet ettiği adresi değiştirir. İbn Seb’în; sürekli evde kalıp düşünmekten, yetersiz beslenmekten ve gördüğü kötü rüyalarından dolayı hastalanıp yataktan çıkamaz hale gelir. Bunun üzerine bir de Sultan Baybars’ın, İbn Seb’în’in evlatlığı Hamâde’yi Kahire’de tutuklattığını öğrenir. Eğer İbn Seb’în kendisi ona giderse oğlunu serbest bırakacağını, aksi takdirde onu öldüreceğini söyler ancak Ebû Nümeyy gitmesini tavsiye etmez. Sağlık durumu gittikçe kötüleşen İbn Seb’în’in ağrıları dayanılmaz bir hal alır, hatta ağzından ve burnundan kan gelmeye başlar. Biraz toparlanmak için ağrı kesici bitkisel bir ilaç alır, abdest alıp en güzel kıyafetini giyer, yanına küçük hançerini de alıp kaldığı yerden ayrılır. Bilal Habeşî Mescidi’nde gücü yettiğinde namaz kılar. Ağrıları tekrar başlayınca bir hacamatçıya gidip başını tıraş ettirir. Sonra bir terziye gidip kıyafetini basit bir elbise ile değiştirir. Bu şekilde kimsenin kendisini tanımayacağını düşünen İbn Seb’în, Harem-i Şerif’e girer ve orada bayılır. Bir süre sonra kendine gelir ancak zihni bulanıktır ve etrafındaki yüzleri seçemez. İnsanları farklı suretlerde kendisine saldırırken görmeye başlar. Sonra Baybars ile ordusunun üzerine doğru geldiğini görür ve askerlerine onun boğazını kesmelerini emrettiğini duyar. İbn Seb’în de kendisini savunmak için hançerini çeker ancak askerler onu çevreleyip hançeri tutan sağ elini sıkıca kavrar ve İbn Seb’în’in elini kullanarak onun sol bileğini keserler. İbn Seb’în *İhâta Risalesi*’nden cümleler sayıklayarak ruhunu teslim eder.⁶¹⁰

2.4.5. Zaman ve Mekân

Hâze’l-Endelüsî, romanın ana kahramanı Abdülhak b. Seb’în’in yazmalarını kaybetmesi ile başlayıp 669/1270 yılında Mekke’de vefat etmesiyle son bulur. Romanda yazmalarını

⁶⁰⁹ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 466-485.

⁶¹⁰ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 485-501.

kaybettiği tarih tam olarak verilmemiş olsa da 640/1242 yılında Mürsiye'den ayrılmadan bir süre önce kaybettiği bilgisi yer almaktadır. Dolayısıyla romanda anlatılan olayların yaklaşık olarak 639/1241 ile 669/1270 yılları arasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Kaybolan yazmalarını aradığı birinci bölümde olaylar, daha çok istirca' tekniğine dayanılarak anlatılmaktadır. Söz konusu bölümde yer yer İbn Seb'in'in eski hayatından ve gençlik yıllarından bazı hatıralara yer verilmektedir.

Hâze'l-Endelüsî 'de kullanılan kapalı mekanların başlıcaları; İbn Seb'in'in Rakûta, Mürsiye, Sebte, Mısır ve Mekke'de kaldığı evler, zâviye, kulûbe, han, hamam, ribat, cami, mescit, çadır, erzak deposu, hapishane, saray ve adalet divanıdır. Ev, zâviye ve kulûbe; romanda daha çok ilim, ibadet ve inziva için kullanılan mekanlardır. Cami ve mescit; ibadet ve dersler için kullanılan mekanlardandır ancak romanda bu kutsal mekanlarda birtakım kavga ve kargaşaların yaşandığı olmuştur. Ayrıca İbn Seb'in'e karşı karalama kampanyaları da genelde camide yapılan derslerde gerçekleşmiştir. Romanda han, hamam ve ribat; İbn Seb'in'in genelde uzun süren yolculukları sırasında uğrayıp temel ihtiyaçlarını giderdiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çadır ve erzak deposu ise İbn Seb'in'in hayatı tehlike altındayken sığındığı ve saklandığı önemli mekanlardandır.

Hâze'l-Endelüsî 'de yer alan açık mekanlara bakıldığında; Rakûta, Mürsiye, Sebte, Musa Dağı, İşbîliye, Belensiye, Âş vadisi, Gırnata, Malaka, Musa Dağı Ormanı, Marakeş, Fustat, Bâdis (el-Huseyma şehri), Melîle, Cezayir, Tunus, Vehrân, Huneyn, Gize, Dalas, Bûş, Menfelût, Münyetü'l-kâid, Ahmîm, Kavs, Asyût, Ayzâb, 'Ayn-ı Süleyman vadisi, Kızıl Deniz...adlarının zikredildiği görülmektedir. Bu mekanlar, İbn Seb'in'in hayatı ile ilgili çalışmalarda büyük oranda yer almaktadır.

BÖLÜM 3: BİNSÂLİM HİMMÎŞ'İN TARİHÎ ROMANLARINDA ANLATIM VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarını anlatıcı, bakış açısı, iktibaslar, dil ve üslûp özellikleri bağlamında inceleyeceğiz.

3.1. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Roman sanatı, esas karakteri itibariyle anlatılacak bir “hikâye” ile bu hikâyeyi sunacak bir “anlatıcı”ya dayanır. Romanın genel yapısını şekillendiren diğer unsurların varlığı, bu iki elemana bağlı olarak önem ve değer kazanır. Anlamda hikâye ile anlatıcı, bir anlamda roman denilen yapının iki temel (olmazsa olmaz) unsurudur. Anlatıcı, önem ve işlev bakımından kuşkusuz öncelikli bir konuma ve ağırlığa sahiptir. Çünkü roman, onun etrafında kurulur ve kurgulanır. O olmadan hikâyeyi anlatmak, olayları nakletmek ve olayların akışında rol alan figürleri tanıtmak mümkün değildir. Çünkü o, anlatı dünyasının hem yapıcı hem de yansıtıcı unsurudur.⁶¹¹ Anlatıcı; destan, masal, hikâye, roman gibi “epik” karakterli metinlerde, sesini şu veya bu tonda duyduğumuz gizli veya açık kimliğine tanık olduğumuz bir varlıktır.⁶¹²

Anlatma esasına bağlı edebî türlerde, doğal olarak hikâye ve romanda, hem metin hem olay örgüsü hem de eserin dili, bakış açısına göre şekil değiştirir. En azından bu unsurların eserdeki görünüşlerinde bakış açısının çok önemli bir rolü vardır. Yani metnin düzenlenme ve oluşum evresinde, unsurların bir sistem içerisinde eser denilen bütünü meydana getirirken bakış açısının rolü inkar edilemez.⁶¹³

Bakış açısının itibarî alemin oluşturulmasında da payı vardır. İtibarî aleme ait unsurların ele alınan olay çerçevesinde bir araya getirilmesi işi, bakış açısıyla ilgilidir. İtibarî âlemin sınırları ve mahiyeti belirsizdir. Başka bir ifadeyle, itibarî aleme has varlık ve hayat tezahürleri, bakış açısı aracılığıyla metinde ortaya çıkar. Çünkü itibarî alem, üzerinde yaşadığımız dünyadan alınan unsurlarla kuruludur.⁶¹⁴

⁶¹¹ Tekin, *Roman Sanatı*, 105-120.

⁶¹² Tekin, *Roman Sanatı*, 20.

⁶¹³ Aktaş, *Roman Sanatı*, 75.

⁶¹⁴ Aktaş, *Roman Sanatı*, 75.

Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan zaman, mekan, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir.⁶¹⁵

Edebî metinler teknik açıdan incelenirken, anlatıcı ve bakış açısı şu şekilde tasnif edilebilir: Hâkim bakış açısı ve anlatıcı, Kahraman anlatıcının bakış açısı ve Müşahit-anlatıcıya ait bakış açısı.⁶¹⁶ Biz de çalışmamızın bu bölümünde Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarını, bu tasnifi esas alarak inceleyeceğiz ancak Himmîş'in söz konusu romanlarında müşahit anlatıcıya ait bakış açısı⁶¹⁷ kullanımına rastlayamadığımız için sadece hâkim bakış açısı ve kahraman bakış açısı konularına yer vermekle yetineceğiz.

3.1.1. Hâkim Bakış Açısı ve Anlatıcı

Yazarlar, ifade etmek istedikleri düşünceye, anlatacakları vakaya ve eserlerine vermek istedikleri şekle göre anlatıcı veya anlatıcılar kullanırlar. Genelde anlatıcı ile yazar birbirine karıştırılır; ancak yazar, üzerinde yaşadığımız gerçek dünyaya ait bir varlıktır. Anlatıcı ise itibarî aleme aittir. Bu anlatıcı; olayları, şahıs kadrosu ve mekan ile ilgili özellikleri tasvir edildiği şekilde anlatır. Bu anlatılanların arasına eserde açıkça sözü edilmeyen anlatıcıya ait vasıflar da yerleştirilir. Böylece anlatılan bu unsurlar ile anlatıcı o kadar kaynaşmış durumdadır ki okuyucu bu itibarî şahsın varlığını fark edemez.⁶¹⁸

Yazar tarafından oluşturulan bu itibarî varlık, farklı vasıflar taşıyabilmektedir. Genelde anlatıcı, aktarılmak istenen itibarî aleme dair her şeyi bilen ve gören bir konumdadır; diğer bir ifadeyle o, itibarî aleme böyle bir noktadan bakmakta ve gözlemlerini aktarmaktadır. Bu tip anlatıcı, itibarî alemde sınırsız bir güce sahiptir. Anlatılan olaylar ile şahıs kadrosunun geçmiş ve geleceğe dair her ayrıntıyı bilmektedir. Bu durumda o,

⁶¹⁵ Aktaş, *Roman Sanatı*, 75; Huyugüzel, “Bakış Açısı”, 70-78.

⁶¹⁶ Aktaş, *Roman Sanatı*, 78-106.

⁶¹⁷ Anlatma esasına bağlı bazı metinlerde, anlatıcının kahramanlardan daha az malumatı olduğu görülmektedir. Bu gruba giren eserlerde ve metinlerde anlatıcı, olay içerisinde yer alan şahıs kadrosunu oluşturan fertleri bir kamera tarafsızlığıyla izler; onların geçmişi, ruh halleri hakkında bilgi vermeden yaptıklarını gözler önüne sermektedir. Anlatıcı; vaka zincirini oluşturan unsurları belirli bir mesafeden tespit etmek ve bu husustaki müşahedelerini nakletmek durumundadır. O, müşahedelerini kendisine göre değerlendirdiği gibi bazı bilgi kaynaklarıyla da zenginleştirebilir. Bu tür bakış açısında anlatıcı, yalnızca müşahedeleri nakletmektedir. Ne kahramanların geçmiş ve geleceklerini ne de onların zihninden ve kalplerinden geçenleri bilmektedir. Bu tür bir bakış açısına, “müşahit-anlatıcıya ait bakış açısı”; anlatıcıya ise “müşahit-anlatıcı” denmektedir. Bk. Aktaş, *Roman Sanatı*, 105, 106.

⁶¹⁸ Aktaş, *Roman Sanatı*, 78-79.

adeta itibarî alemin bir hâkimi konumundadır. Ayrıca o; anlattıklarını nasıl, nereden, kimden öğrendiğini söylemek ve belirtmek mecburiyetinde değildir.⁶¹⁹ Bu vasıfları taşıyan anlatıcı, eser aracılığıyla okuyucuya sunduğu vaka, şahıs kadrosu ve mekan ile ilgili hususları kendisine has bir bakış açısından aktarmaktadır. Sözünü ettiğimiz tarzda anlatma işinin meydana geldiği edebî metinlerde hâkim bakış açısı ile bu bakış açısına bağlı olarak bir anlatıcıdan bahsedilebilir. Bunu ifade etmek için “hâkim bakış açısı” söz grubu kullanılabilir. Bu bakış açısıyla yazılmış eserlerdeki anlatıcıya ise “yazar-anlatıcı” adı verilebilir.⁶²⁰

Hâkim bakış açısı ile kaleme alınmış eserler, gerçekçi oldukları iddia edilse bile, masal ve destanlara has özellikleri bünyelerinde taşırlar.⁶²¹ Bu nedenle hâkim karakterli anlatıcı tipini tercih eden yazar, bu anlatıcının konumunu iyi ayarlamak zorundadır. Roman, destan veya masalın çağdaştırılmış örneği olsa da modern zamanlarda doğmuş bir ifade biçimidir. Dolayısıyla romanlarda kullanılan hâkim anlatıcının daha makul düzeyde ve daha insanî özellikler taşıyor olması gerekmektedir.⁶²²

Binsâlim Hımmîş’in *Mecnûnû’l-hukm* adlı eseri anlatıcı ve bakış açısı bakımından incelendiğinde, romanın tamamında olayların hâkim bakış açısı tarafından anlatıldığı gözlenmektedir. Bu anlatıcı, olayların her detayına hâkim, her şeyi bilen ve gören konumda bir itibarî varlıktır. Romandan bu anlatıcı türüne örnek olmak üzere bazı bölümlere yer verilecektir:

*“Rebüüssânî’nin sonunda Benî Kurra bütün hazırlıklarını ve çalışmalarını tamamlamıştı ve sabırsızlıkla savaş gününü bekliyorlardı. Liderler Zenâte kabilelerini denetlemek için ziyarete gitmeyi düşündüler. Geleceklerini haber vermesi için birini gönderip Ebû Rekve’den kendilerine eşlik etmesini istediler. Ebû Rekve bu fikirlerinden dolayı onları kutlayıp onlarla yola çıkmaya hazırlandı. Müttefiklerinin yanına gittiklerinde son derece iyi karşılandılar. Liderlerinin ağzından kolları sıvayıp hazırlıklara başladıklarını duydular.”*⁶²³

⁶¹⁹ Aktaş, *Roman Sanatı*, 88.

⁶²⁰ Aktaş, *Roman Sanatı*, 89.

⁶²¹ Aktaş, *Roman Sanatı*, 89.

⁶²² Tekin, *Roman Sanatı*, 37.

⁶²³ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 140.

*“Ebü’l-Mehâsin son sözlerini bitirir bitirmez kelime-i şهادeti tekrar etmeye başladı ve son nefesini verip ruhunu teslim edene kadar Ebû Rekve ile sarıldılar. İmam biraz daha o şekilde kalıp gözyaşı akıttı. Sonra kalkıp kızarmış gözleriyle insanların içine çıktı. Yahya’ya dönerek şöyle dedi: Yanına yardım edecek birilerini al ve savaş alanında şehit düşenleri olduğu gibi defnedin. Ebü’l-Mehâsin ve onun gibi ruhunu teslim edenleri de yıkayın sonra namazlarını kılalım inşallah.”*⁶²⁴

“İmam Ebû Rekve’nin ölümünün üzerinden henüz birkaç saat geçmişti ki ölüm haberi Berka’ya ulaştı ve orada bir hafta yas ilan edildi. Berka halkı -genci, yaşlısı, kadını ve erkeği- seferberlik halinde camiilerde ve meydanlarda toplanarak şehitlerinin ruhları için dua ettiler. Şihâbüddin ile Hammû’nun sırayla okuyup açıkladığı ve imamın kendilerine bıraktığı vasiyeti sessiz bir şekilde dinlediler.”

Binsâlim Himmîş’in el-‘Allâme isimli romanında karşımıza iki farklı anlatıcı çıkmaktadır. Yazar, olayların büyük bir bölümünü hâkim anlatıcıya ait bakış açısı ile anlatmaktadır. Romanda giriş bölümü, İbn Haldûn’un imlâ gecelerini ele alan birinci bölüm ve Timurlenk’i anlatan üçüncü bölüm bu itibarî varlığın ağzından aktarılmaktadır. Aşağıda bu anlatıcı türünün tercih edildiği kesitlere yer verilecektir:

*“Düşünceli olan İbn Haldûn’un kulağına birden kapı sesi geldi. Hemen sonra uşağı Şa’bân’ın sesini ayırt ettiği bir gürültü duydu. Kötümser bir şekilde Sultanın adamlarının bir konuda kendisini çağırdıklarını sandı. Ayağa fırladı ve kapıya doğru koştu. Kapıda kendisiyle görüşmek isteyen bir adamla kadın olduğunu ve uşağının onları engellemeye çalıştığını gördü. İbn Haldûn ziyaretçilerine selam vererek onları kendisiyle beraber ayran içmeye davet etti. Ziyaretçiler önce bir süre tereddüt ettiler, sonra teşekkür ederek itaat ettiler.”*⁶²⁵

“Abdurrahman b. Haldûn bu hüznü ruh haline sadece Allah’ın evini hacetmenin iyi geleceğini biliyordu ancak iyice zayıflamış ve bozulmuş olan sinirleri hac yolculuğu için hazırlık yapmasına engel oluyor, yolculuğun zahmetini düşünmek bile zor geliyordu. Ne

⁶²⁴ Himmîş, *Mecnûnü’l-Hukm*, 164.

⁶²⁵ Himmîş, *el-‘Allâme*, 15.

zaman hac mevsimi başlasa, Hallâc-ı Mansûr ve diğer Allah dostlarının yaptığı gibi evinde bulunduğu yerden akli hac yapıyordu.”⁶²⁶

“İkinci haftanın salı sabahı Abdurrahman, hizmetlisiyle beraber Bâbü’l-câbiye ile Bâbü’s-sağîr arasındaki mezarlığa gitti. Ölülere rahmet diledi. Özellikle biraz daha orada kalarak okuyabildiği kadar mezar taşını okudu. Onların arasında Ka’b el-Ahbâr, Ümmü Habîbe, kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyân vardı. Oradan ayrılmaya niyetlendiğinde sanki mezardan çıkmış gibi yüzü gözü toz içinde, başı kel, sakalı karışmış, dişleri olmayan, kemikleri çıkık ve üzerinde sadece bir peştamal bulunan yaşlı bir adam yolunu kesti. Ona şöyle diyerek seslendi:

- *Hepsine rahmet dilediniz de sadece bana, Üveys el-Karânî’ye dilemediniz. Beni takip edin efendim, size kabrimi göstereyim.”⁶²⁷*

“Sonraki yılın ilkbaharında Bağdat valisi Ahmed b. Üveys el-Elhânî Timur’dan kaçarak Berkûk’a sığındı. Ondan Moğolları şehrinden kovmak için yardım istedi. Tikrit, Diyarbakır, Urfa gibi şehirler ve bölgeler olgunlaşmış meyve gibi Timur’un eline düşerken Sultan, ordusunun Timur’la karşılaşması için hemen hazırlıklara başladı.

Acaba Moğollar; orduları kırıp geçen, ülkeleri sindiren bu ezici gücünü nereden alıyordu?”⁶²⁸

Binsâlim Hımmîş’in *Zehratü’l-Câhiliyye* adlı romanında olayların tamamının hâkim bakış açısına göre aktarıldığı görülmektedir. Romanda yer alan anlatıcı, oluşturulan itibarî alemin her detayına hâkim olan ve insanüstü vasıfları bulunan bir hâkim anlatıcıdır. *Zehratü’l-Câhiliyye*’de yer alan bu türe örnek olan kesitler aşağıda verilecektir:

“Zehra kendi kendine şöyle der: ‘Belki de kurtuluş evlilikte ve çocuk sahibi olmadadır.’ Sonra her fırsat bulduğunda düşünmek için çocukluğundan kalma harabe evde yalnız başına kalır. Bir defasında öğleden sonra orada yıkıntılara dayanmış halde ayakta duran yeşil sarıklı bir hoca ile karşılaşır...”⁶²⁹

⁶²⁶ Hımmîş, *el- ‘Allâme*, 10.

⁶²⁷ Hımmîş, *el- ‘Allâme*, 322.

⁶²⁸ Hımmîş, *el- ‘Allâme*, 194.

⁶²⁹ Hımmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 17.

“Melikü’ d-dillîl ölmüştü muhbirin söylediğine göre. Damarlarından ve tüm sinirlerinden kanlar akarak ve derisi, bütün eklemleri parçalanarak ölmüştür. Sadece güçlü, azimli ve usta bir şairin ilerlemesine dayanabileceği bir hastalıkla ölmüştür... Melikü’ d-dillîl böyle korkunç bir şekilde ölmüştü. Bu zamanın alçak Arapları onu zayi etmişti.”⁶³⁰

“Kadın, Melikü’ d-dillîl’in kendisine ve tahtına geri döneceğine dair ümidiyle Câhiliye cehenneminde yaşarken günler ve geceler geçip gidiyordu. O zamanlarda Gavs Ebü’l-Karnî, kendisine bir elçi gönderip onu korunaklı bir mağaraya yerleştirmişti. Mağara, çocukluğundan kalan harabe eve yakındı. Burada inzivaya çekilir ve gizli bir el tarafından -kesinlikle Gavs bırakıyordu- kendisine bırakılan yemeklerin çok azıyla yetinirdi.”⁶³¹

3.1.2. Kahraman Anlatıcının Bakış Açısı

Anlatma esasına bağlı itibarî metinlerde vaka, şahıs kadrosu ve mekana ait özellikler kahramanlardan biri tarafından nakledilebilir. Bu durumda anlatıcı; söz konusu kahramanın gözlem yeteneği, deneyimi ve bilgi seviyesi ile sınırlı kalmaktadır. Kısacası anlatıcı, kahramanların biriyle bütünleşir. Böylece metnin yapısı ve üslûbu üzerinde kahraman-anlatıcının kültür seviyesi, mizacı, dikkati ve içinde bulunduğu sosyolojik ve psikolojik şartlar etkili olur. Çünkü metinde nakledilen her şey onun duyu organları ile idrak ettiği ve değerlendirdiği şekilde karşımıza çıkar. Yani "kahraman-anlatıcı", itibarî âleme ait her türlü görünüşü dışa aksettirme konusunda aracı konumundadır. Onun; yazarın muhayyilesindeki itibarî âleme yönelik dikkati, dile ait unsurlarla birleşerek metni meydana getirmektedir. Dile ait unsurların seçimi de bu itibarî varlığa verilen mizaç ve kültüre göre seçilecektir.⁶³²

Bu bakış açısı ile yazılmış eserlerde kahraman-anlatıcı daima ön plandadır. Eser boyunca, onun zaman içinde değişerek gelişmesi anlatılabileceği gibi, önce hayatının belirli bir dönemi nakledilir, bazı hususiyetleri belirtilir; sonra da çeşitli vesilelerle geçmiş dikkatlere sunulur. Her hâlükârda kahraman-anlatıcının "ben"i eserin merkezindedir. O hem vaka zamanı hem de anlatma zamanına ait müşahedelerini, düşüncelerini nakletme

⁶³⁰ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 62.

⁶³¹ Himmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 57.

⁶³² Aktaş, *Roman Sanatı*, 93-94.

imkanına sahiptir. İki ayrı zaman dilimini varlığıyla birleştiren "ben" in sosyal çevresi, ferdi alışkanlıkları aynı metinde karşı karşıya getirilebilir.⁶³³

Kahraman-anlatıcı, eserin vakıasını hem yaşayan hem de değerlendirecek anlatan insan durumundadır. Böylece de eser, bizde daha kuvvetli bir gerçeklik duygusu uyandırır.⁶³⁴

Kahraman anlatıcı kendi yaşadıklarını anlattığı gibi başkalarından dinlediklerini veya kitaplardan okuduklarını da nakledebilir.⁶³⁵ Kahraman-anlatıcı hikâyenin olaylarını kendi bakış açısına göre ve "ben" veya "biz" zamiri kullanarak anlatır. Biz hikâyeyi onun özel bakış açısından görürüz.

Binsâlim Himmîş'in *Hâze'l-Endelüsî* isimli romanını anlatıcı ve bakış açısı açısından incelediğimizde, yazarın olayları aktarırken kahraman anlatıcı kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Yani romandaki olaylar baş karakter İbn Seb'în'in ağzından birinci tekil şahıs kullanılarak anlatılmaktadır. Bu romanda anlatıcı ile kahraman aynı itibarî varlıkta birleştiği için anlatıcı, kahramanın bilgisi ile sınırlıdır. Aşağıda bu romandan bazı kesitler yer alacaktır:

*"Üzerimdeki kıyafetin baş kısmını alnımın üzerine indirdim. Anne babamın mezarı ile başka mezarlara doğru gittim. Merhumlara rahmet dileyip onlara dua ettim. Sonra geri döndüm. Dikkatli ve temkinli adımlarla ilerledim. Giriş kapısına yaklaştığımda orta yaşlı, güzel bir kadın birden beni tuttu ve iki yakınına ait olan mezarlara okumamı istedi. Onlardan birinin eşi, diğerinin de tek oğlu olduğunu ve Kastilyalı keskin nişancılar tarafından bir ay kadar önce öldürüldüklerini söyledi. Gerektiği gibi onun isteğini yere getirdim. Duayı bitirince kadın, elindeki parayı bana uzattı. Ben de onu başkasına vermesini isteyerek mezarlıktan çıktım."*⁶³⁶

"Ertesi gün sabah, kulağıma evin kapısından gürültü patırtı sesleri geldi. Kapıya doğru koşup neler olduğunu öğrenmek istedim. Bir de ne göreyim, iki polis Bilal'i sıkıştırmış onu azarlıyorlar ve ona hemen efendisini çağırmasını emrediyorlar. Oradan geçenler durup bakıyor, çocuklar da gürültü yapıyordu. Polislere aradıkları kişinin ben olduğumu söyledim. İkisi bana doğru gelip hemen kendileriyle beraber beni ilgilendiren bir konuda

⁶³³ Aktaş, *Roman Sanatı*, 8

⁶³⁴ Aktaş, *Roman Sanatı*, 94-95.

⁶³⁵ Aktaş, *Roman Sanatı*, 105.

⁶³⁶ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 86.

valinin nâibi ile görüşmeye gelmemi istediler. Onlara valinin beni çağırdığına dair imzalı belgeyi istedim. İsteğimi kabul etmeyerek beni kolumdan tuttular ve zorla götürmeye kalktılar... ”⁶³⁷

“Sabah namazından biraz sonra havanın açık olduğu bir sabah, el-A‘mâ es-Sıkalî beni çadırında kendisiyle baş başa kahvaltıya davet etti. Gördüm ki ayranı kaselere çok güzel bir şekilde dolduruyor, ekmeğin üzerine yağ ve bal koyarak bana uzatıyor. Ben bunları başta âmâ birinin basireti ve yeteneği zannettim. Sonra kıyafetimin rengini ve şeklini niteleyerek kalitesinden ve boyuma posuma uygun olduğundan bahsetmeye başladı. Akabinde ise bana, sakalımdaki beyaz kılları vaktinden önce artmaması için koparmamamı tavsiye etti. Benim şaşkınlığım iyice arttı. Bütün bunları altıncı his veya benzeri bir şey ile mi bildiğini sordum. Bana gülümseyerek ve sessizce şu cevabı verdi:

- Altıncı his ve çıplak gözle ey Allah'ın dostu!”⁶³⁸

“Her yerim kana bulanmıştı. Ölmek üzereydim. Birden bana doğru gelen ordusunun başında duran ve ‘Ey dinden çıkmış adam, bana isyan ediyorsun demek...Şunu yakalıp boğazlayın’ diye haykıran Baybars’ı gördüm. Ona cevap verecek ya da vazgeçirecek nefesim de vaktim de yoktu. Nefsi müdafaa için hançerimi çektim. Askerler etrafımı sarıp üzerime hücum ettiler. Onların lideri, hançeri tutan sağ elimi kavradı ve o elimle sol elimin damarlarını kesti. Ben can çekişerek son nefeslerimi verirken şu sözleri tekrar ettim: Allah’tır Mâlik...Kuldur hâlik (fani)...Vehimdir hâlin...Haktır sâlik... Siz işte busunuz...”⁶³⁹

Binsâlim Hımmîş’in el-‘Allâme isimli romanında iki farklı anlatıcı yer aldığından yukarıda bahsetmiştik. Anlatılan olayların kahir ekseriyeti hâkim anlatıcının bakış açısıyla aktarılmış olsa da İbn Haldûn’un daha çok duygusal yönünün tasvir edildiği romanın ikinci bölümü ile vefatının anlatıldığı sonuç bölümünde kahraman anlatıcı tercih edilmiştir. Bu bölümlerde olaylar İbn Haldûn’un bakış açısından anlatılmıştır. Aşağıda el-‘Allâme’den bu anlatıcı türünün kullanıldığı birkaç kesite yer verilecektir:

⁶³⁷ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 319-320.

⁶³⁸ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 335.

⁶³⁹ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 501.

“Kahvaltı yaptım ve Ümmü’l-Benîn’e, karnındaki çocuğumuza, kitaplarıma ve kağıtlarıma daha yakın olmak için önümüzdeki günlerde evde kalmaya karar verdim. Çalışma odama çekildim. Öncelikle okumam gerekenleri belirleyip, belki Kitâbü’l-İber’deki Memlûkler bölümünü ve aynı şekilde ‘et-Ta’rîf bi-İbni Haldûn ve rihletühü garben ve şarkan’ isimli otobiyografimi bitiririm diye zihnimde bazı şeyleri düzenlemeye başladım.”⁶⁴⁰

“Kalktım ve çatıya eşimin yanına gittim. Derin düşünceler içinde iştahla nar yiyor ve karnına bakıyordu. Benim geldiğimi görünce utanarak canının armut ve tatlı çektiğini söyledi. Şa’bân’a seslendim ve en yakın yerden gidip armut ve tatlı almasını söyledim. Ümmü’l-Benîn birdenbire küçük bir çocuk gibi ağlamaya başladı. Başka bir meyve veya tatlı isteyip istemediğini sordum. Onun bu isteğinin ne anlama geldiğini anlamamamı garipseyerek bana baktı, bir an tereddüt ettikten sonra duraksayarak ve elleri ile yüzünü kapatarak bana haberi verdi: ‘Ben hamileyim ey Abdurrahman...Hamileyim.’ Şimdi ben de ciddi olarak hiç düşünmediğim bir habere sevincimden ağlamak üzereydim. Sonra ona sıkıca sarılarak sordum:

- Sen hamile misin Ümmü’l-Benîn! Gerçekten emin misin?”⁶⁴¹

“Artık zaman geçmek bilmiyordu. Hâcibin adamlarının önüne gelip sultanın huzuruna hemen çıkmak istediğimi ifade eden bir şeyler söyledim. Adamlardan biri ters bakışlarıyla beni süzdü ve ağzını açıp bir şeyler söyledi. Talebimden rahatsız olduğunu ve birkaç gün sürse bile sıramı beklemem gerektiğini anladım.

Sultanların taktikleri çoktu. En yaygın ve en çok işe yarayanı ise saygısızlık ve küçük düşürmektir. Tahtın sahibi ile görüşme şerefine nail olmak isteyen kişinin, kendisinin küçüklüğünü ve ezikliğini hissetmesi gerekiyordu. Kendisine önemsiz ve değersiz olduğunu hissettirmek gerekiyordu. İşte bunlar ancak omuzları düşüp kamburu çıkana kadar onu bekleterek oluyordu ki kişi, zayıflığını kabul edip boynunu büksün.”⁶⁴²

“Azrail birden arkamda belirdi. Nuranî bir elbise giyiyordu. Sanki iki tarafında da ipekten kanatları vardı.

⁶⁴⁰ Himmîş, el-‘Allâme, 156.

⁶⁴¹ Himmîş, el-‘Allâme, 146.

⁶⁴² Himmîş, el-‘Allâme, 122.

Benimle ölümüm hakkında görüşmek için gelmemiştin. Bilakis yelkenleri toplamam için beni harekete geçirmeye ve bu alçak dünyadan elimi tutup beni kurtarmaya gelmiştin.

Azrail bana şöyle dedi:

- *Sen Rabbin için çalışırken yıllar seni mahvetti. Yakında O'na kavuşacaksın.*

Tekrar dedi ki:

- *Kan, damardan aktığı zaman geri dönebilir mi? Meyve dalından koptuğu zaman oraya geri dönebilir mi?... İşte sen o meyve veya o kan gibisin. Ya da istersen, ancak içenin içerisinde kaybolup giden, memeden ayrılan süt gibisin.”⁶⁴³*

3.2. İktibaslar

İktibas kelimesi sözlükte “ateşten köz almak” manasına gelmektedir. Alınan kora da “kabes” denir. Mecâzî olarak “ödünc almak, bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek” anlamında da kullanılır.⁶⁴⁴ İktibasın ıstılahî olarak tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: “İktibas, nesir ya da nazım olsun, sözün, Kur'an'dan veya hadisten bir şey içermesidir.”⁶⁴⁵

Belâgat eserlerinde bedî' ilmi başlığı altında incelenen iktibas, aslında nesirden çok nazımda söz konusu olan bir sanattır. Çünkü alıntının en az bir terkipten oluşması ve aynı şekilde çok uzun olmaması şartı bulunmaktadır. Ayrıca alıntılanan ve sözün içerisine ustalıkla yerleştirilen âyet veya hadis, yerleştirildiği metin içinde kolayca tanınacağı için kaynak gösterilmeden ve alıntı yapıldığına işaret edilmeden, “*Allah ve Peygamber şöyle buyurdu*” gibi ifadelerle yer verilmeden kullanılır. İfadeye canlılık kazandırdığı, sözü güzelleştirip pekiştirdiği için âyet ve hadislerden yapılan iktibaslar edebî sanat olarak kabul görmüştür.⁶⁴⁶ İktibas, geleneksel manada sadece âyet ve hadislerden yapılan

⁶⁴³ Hımmiş, el- 'Allâme, 286.

⁶⁴⁴ İbn Manzûr, “kbs”, 6/167; İsmail Durmuş, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52; Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 204.

⁶⁴⁵ Seyyid Şerif el-Cürcânî, “el-İktibâs”, *Kitabü't-Ta'rifat*, nşr. İbrâhim el-Ebyârî (Şârika: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1982), 49-50; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 251; Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 204.

⁶⁴⁶ Durmuş, “İktibas”, 22/52.

alıntılar için kullanılsa da zamanla bu kavram bir anlam genişlemesine uğramış, âyet ve hadis dışındaki her türlü nakil için kullanılır olmuştur.⁶⁴⁷

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Binsâlim Hımmîş'in tarihî romanlarında âyet, hadis, şiir vb. kaynaklardan iktibasların yapıldığı görülmektedir. Biz de çalışmamızın bu kısmında bu romanlardaki âyet, hadis ve şiir iktibaslarına yer vereceğiz.

3.2.1. Âyet ve Hadisler

Bu bölümde, *Mecnûnü 'l-hukm*, *el- 'Allâme* ve *Hâze 'l-Endelüsî* romanlarında bulunan âyet ve hadislerden yapılmış bazı iktibaslara yer vermek istiyoruz. *Zehratü 'l-Câhiliyye*, Câhiliye dönemini konu edinen bir roman olması hasebiyle içerisinde âyet ve hadislerden iktibasa rastlanmamaktadır.⁶⁴⁸

Binsâlim Hımmîş, tarihî romanlarında yer alan şahsiyetlerin dinî yönünü yansıtabilmek için âyet ve hadislerden çok sayıda iktibas yapmıştır. Bu iktibaslar, hem Hımmîş'in dinî yönelimleri hakkında bize fikir vermekte hem de eserlerine dinî ve hitâbî bir özellik kazandırmaktadır. Ayrıca âyet ve hadislere yer verilerek konunun daha etkili bir şekilde işlendiğini ve verilmesi hedeflenen mesajların ikna gücünün bu şekilde artırıldığını düşünüyoruz.

- 1) *Mecnûnü 'l-hukm* adlı romanda A 'râf Sûresi' nin 43. âyetine yer verilmektedir: “*Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık.*” (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ)⁶⁴⁹. Romanda Benî Kurre ile düşman olan kabilelerin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, Ebû Rekve ile görüşmeye gelir ve Fâtımî halifesinin zulmünden kurtulmak için birlik olmaya karar verirler. Ebû Rekve onları uğurladıktan sonra Benî Kurre'ye dönüp konuşmasına bu âyet ile başlar ve artık savaş için hazırlanmaları gerektiğini ilan eder.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ Selami Ece, “İktibas”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 9/19 (2002), 43-44; Mustafa İsmet Uzun, “İktibas (Türkiye Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52-54.

⁶⁴⁸ Çalışmamızda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim Meâli'nin şu nüshası kullanılmıştır: *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

⁶⁴⁹ el-A 'râf 7/43.

⁶⁵⁰ Hımmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 133. *Mecnûnü 'l-hukm* isimli romanda iktibas yapılan âyet ve hadisler dışında kaynağı belirtilerek doğrudan yer verilen âyet ve hadisler bulunmaktadır. Hımmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 130, 131, 152, 153, 163, 164, 170, 189, 190, 202, 218, 230.

- 2) Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın hayatını konu edinen *Mecnûnü 'l-hukm*'de Berberî kabilelerin desteğiyle Hâkim-biemrillâh'a isyan eden Ebû Rekve, Fâtımî ordusuyla şiddetli bir mücadeleye girmeden onların hâkimiyetindeki Berka'yı ele geçirmektedir. Ebû Rekve, tekbirlerle zafer nidaları atan halka atına binmiş halde hitap eder: “Ey Berka halkı! Allah Teâlâ bize ilk zaferimizi lütfetti. Biz bugün dünden daha fazlayız.” dedikten sonra sözlerine, Ahzâb Sûresi'nin 23. âyeti ile devam eder:⁶⁵¹ “Öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar.”⁶⁵² (رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ) Zikri geçen âyet, şehâdeti arzulayan sahâbî Enes b. Nadr'ın Uhud Savaşı'nda şehit olması sebebiyle nâzil olmuştur.⁶⁵³ Yazarın konuşma metninin dokusuna bu âyeti yerleştirmesi, hitâbın etkisini ve gücünü artırmıştır.
- Romanda Ebû Rekve, yaptığı bu konuşmanın sonunda bazı dua âyetlerinden iktibas yapar.⁶⁵⁴ Söz konusu âyetler sırasıyla şu şekildedir: “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet.” (رَبَّنَا لَا تُغِثْ فُلُوكُنَا) ⁶⁵⁵, “Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçeikle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısıdır.” (رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ) ⁶⁵⁶, “Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize vadettiklerini ver bize. Kıyamet günü bizi rezil etme.” (رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ) ⁶⁵⁷, “Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.” (رَبَّنَا) ⁶⁵⁸, “Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al.” (رَبَّنَا فَاعْفُ رَعْنَا دُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ) ⁶⁵⁹, “Senin Rabbin; kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir.

⁶⁵¹ Himmiş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 149.

⁶⁵² Âyetin tam metni için bk. el-Ahzâb 33/23.

⁶⁵³ Bk. İsmail Hakkı Ünal, “Enes b. Nadr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/235-236.

⁶⁵⁴ Himmiş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 156.

⁶⁵⁵ Âl-i İmrân 3/8.

⁶⁵⁶ el-A'raf 7/89.

⁶⁵⁷ Âl-i İmrân 3/194.

⁶⁵⁸ el-Mümtehine 60/4.

⁶⁵⁹ Âl-i İmrân 3/193.

Peygamberlere selam olsun. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.” (سُبْحَانَ

رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ. وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)⁶⁶⁰

- 3) *Mecnûnü’l-hukm*’de Necm Sûresi’nin 57. ve 58. âyetleri ile Âl-i İmrân Sûresi’nin 185. âyetleri yer almaktadır. Romanda bu âyetler, dinî ve hitâbî yönü güçlü olan Ebû Rekve karakterinin ağzından aktarılmaktadır. Fatimî ordusu tarafından hezimete uğrayan Ebû Rekve, yalnız başına kaçarak Nûbe kralına sığınır. Bir süre sonra kralın genç veliahdı, Ebû Rekve’yi huzuruna çağırarak babasının vefat ettiğini ve onu daha fazla orada saklarsa babasının kendisine bıraktığı krallığı tehlikeye atmış olacağını söyler. Bu sözleri büyük bir olgunluk ve teslimiyet ile karşılayan Ebû Rekve’nin ağzından şu sözler dökülür: “*Yaklaşmakta olan (kıyamet iyice) yaklaştı. Onu Allah’tan başka açacak kimse yoktur. (أَرِيتِ الْأَرْضَ لَيْسَ هَآ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةً)*”⁶⁶¹. *Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. (كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا*
- تُؤْتُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)*”⁶⁶². *Ey genç! Allah babana rahmet eylesin. Onun namı ve iyilikleri de sana fayda versin. Bak işte ben, ne milleti ne de hayrı olmayan insanlarla karşılaşmaya gidiyorum. Seni saygı ile selamlıyorum. Elveda!*”⁶⁶³ Romanda iktibas yapılan âyetler, Ebû Rekve’nin içinde bulunduğu durumla ilgili düşüncelerini yansıtmakta ve konunun okuyucu üzerindeki etkisini artırmaktadır.

- 4) *el-‘Allâme*’nin yedi imlâ gecesinin anlatıldığı birinci bölümde, “*Bir mü’min aynı delikten iki kere sokulmaz.*” (لَا يُدْخِلُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ)⁶⁶⁴ hadisinden iktibas yer almaktadır. İbn Haldûn, Rebiülevvel ayının son gecesi bir imlâ gecesinde kâtibine siyaset hayatında başına gelenleri ve yaptığı bazı hataları anlatmaktadır. Bir dönem Fas’ta Merînî Sultanı Ebû İnân’ın (ö. 759/1358) ilim meclisinde yer alan İbn Haldûn, sultanın kendisine vermiş olduğu görevlerden daha fazlasına layık olduğunu düşünmüş ve daha yüksek bir mevkiye ulaşmak istemiştir. Bunun için de himayesinde bulunduğu Ebû İnân’a karşı düzenlenen bir komploda yer almış, esir olan devrik Hafsî Emîri Ebû Abdullah Muhammed ile hâciblik görevi karşılığında anlaşma yapmıştır ancak bu

⁶⁶⁰ es-Saffât 37/180-182.

⁶⁶¹ en-Necm 53/57-58.

⁶⁶² Âl-i İmrân 3/185.

⁶⁶³ Himmîş, *Mecnûnü’l-hukm*, 195.

⁶⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987), “Edeb”, 83 (No.5782)

durum kısa sürede ortaya çıkmış ve İbn Haldûn iki yıl hapse mahkûm olmuştur. (758/1357) Zor zamanlar geçiren İbn Haldûn'a, hapisten kurtulduktan birkaç yıl sonra Tilimsân Sultanı Ebû Hammû tarafından hâciblik teklifi gelmiş ancak o; kâtibine, yukarıdaki hadisi kendi içinde sürekli tekrar ettiğini ve aynı hataya düşmemek için bu teklifi kabul etmediğini söylemiştir.⁶⁶⁵ Romanda İbn Haldûn'un söz konusu duruma karşı tutum ve davranışına dayanak olarak gösterilen bu hadis, yazarın vermek istediği mesajla uyum göstermektedir.

- 5) *el- 'Allâme'*de İbrahim Sûresi'nin 38. âyetinden iktibas yapıldığı görülmektedir. Romanda İbn Haldûn, kâtibi Hammû'ya siyaset hakkında görüşlerinden, içinde yaşadığı dönemde şahit olduğu birtakım olumsuzluklardan bahsetmektedir. Bütün olanları tarihin sayfalarının kaydettiğini söyleyen İbn Haldûn; sözlerine, ilgili âyetten yaptığı iktibas ile devam eder: “*Rabbimiz! Şüphesiz sen, gizlediğimizi de açığa vurduğumuzu da bilirsin.*” (رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا تُغْلِي).⁶⁶⁶
- 6) *el- 'Allâme'*de bir gün İbn Haldûn, rüyasında Timurlenk ile görüştüğünü görür. Hatırında kaldığı kadarıyla olanları kâtibi Hammû'ya anlatır. Rüyasında Mağrib ve Meşrik toprakları Timur'un zulmünden ve yıkımından payını almıştır. İbn Haldûn, onun da ataları gibi bu toprakları ele geçirmeye çalışmasından ve hatta yakıp yıkmış endişe etmektedir. Bu düşüncelerle Timur'un şerrinden korunmak için şöyle dua eder: “*Allah'ım, rüyamı merhametin içinde benim ve ümmet-i Muhammed için soğuk ve zararsız (serinlik ve esenlik) kıl.*” (اللَّهُمَّ اجْعَلْ رُؤْيَايَ فِي مَدَى عَطْفِكَ بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَيَّ وَعَلَى)⁶⁶⁷ İbn Haldûn, bu duada yer alan “soğuk ve zararsız (serinlik ve esenlik)” (بَرْدًا وَسَلَامًا) ibaresi ile Enbiyâ Sûresi'nin 69. âyetine telmihte bulunmaktadır: “*Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!*” dedik.” (فُلْنَا يَا نَارُ كُوبِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ).⁶⁶⁸ Ayrıca romanın farklı bir bölümünde yine İbn Haldûn'un ağzından söz konusu âyete telmih bulunmaktadır. İbn Haldûn, Ömer Hayyâm'ın (ö. 526/1132) rubâîlerinden ve dehasından bahsederken onunla ilgili şu sözleri söylemektedir: “...Bu yüzden onun

⁶⁶⁵ Himmîş, *el- 'Allâme*, 45-48. *el- 'Allâme* isimli romanda iktibas yapılan âyet ve hadisler dışında kaynağı belirtilerek doğrudan yer verilen âyet ve hadisler bulunmaktadır. Himmîş, *el- 'Allâme*, 67, 78, 126, 153, 184, 201, 257.

⁶⁶⁶ Himmîş, *el- 'Allâme*, 68; İbrâhim 14/38.

⁶⁶⁷ Himmîş, *el- 'Allâme*, 105.

⁶⁶⁸ el-Enbiyâ 21/69.

rubâîlerini, 'lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' vezninde ruha hitap eden ve ateşi gönüllere serinlik ve esenlik olarak inen matematiksel şekillerde görüyorsun.” (لَا تَرَىٰ)

669 Burada İbn

Haldûn; Hayyâm'ın rubâîlerini, ilgili âyette Hz. İbrahim'e zarar vermemesi emredilen ateşe benzetmiş ve bu şiirlerin gönüllere serinlik ve esenlik taşıdığını ifade etmektedir.

- 7) *el-‘Allâme*'nin ikinci bölümünde Mülk Sûresi'nin 2. âyetine yer verilmiştir: “O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.” (الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ)⁶⁷⁰

Bu âyetin geçtiği bölümde, İbn Haldûn hacdan dönerken Sultan Berkûk'tan kâtibi ve dostu Hammû el-Hayhî'nin vefat haberini alır. Merhumun eşi Ümmü'l-Benîn'e taziye ziyaretine gider. Ümmü'l-Benîn ile konuşur. Eşinin nasıl vefat ettiğini öğrenince onu teskin etmek maksadıyla hayatı ve ölümü yaratan Allah'a iman etmenin ağlamaktan daha hayırlı olduğunu ifade eder.⁶⁷¹

- 8) Hammû el-Hayhî'nin vefatından bir süre sonra İbn Haldûn ile Ümmü'l-Benîn evlenmiştir. İlk evliliğinden çocuk sahibi olmayan ve evlat hasretiyle yanıp tutuşan Ümmü'l-Benîn, evliliklerinden birkaç ay sonra İbn Haldûn'a hamile olduğunu haberini verir. İbn Haldûn ise bu habere çok sevinir ve Mü'min Sûresi 60. âyetin şu bölümünü zikrederek Allah'a şükreder: “(Rabbimiz şöyle buyurdu) Bana dua edin, kabul edeyim.” (ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ)⁶⁷²

- 9) İbn Haldûn'un biyografisinin ele alındığı *el-‘Allâme*'de, Ümmü'l-Benîn'in Sa'd adında hüsnâ bir erkek kardeşi vardır. İbn Haldûn, Sa'd'a önce kendisi yardımcı olmaya çalışmış; başarılı olamayınca çareyi Mâristân'daki doktorlardan yardım istemede bulmuştur ancak orada Sa'd'a kötü muamele edildiğini ve kısa süre içerisinde durumunun çok daha kötüleştiğini görmüş ve onu hastaneden hemen çıkarmak istemiştir. Çıkış işlemleri için veznedara gitmiş ve hastane girişinde yaptığı ödemelere ek olarak kendisinden yüklü bir ücret ve bahşış talep edilmiştir. İbn Haldûn ise bu duruma öfkelenmesine rağmen çaresizce durumu kabul etmiştir. “De ki: Allah'ın bizim

⁶⁶⁹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 184.

⁶⁷⁰ *el-Mülk* 67/2.

⁶⁷¹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 129.

⁶⁷² Himmîş, *el-‘Allâme*, 146 ; *el-Mü'min* 40/60.

için yazdığından başkası bize asla erişmez.”⁶⁷³ (فَلَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا) âyetini zikrederek “İmhâl eden (mühlet veren) ancak ihmal etmeyen Allah’ın izni ile bir gün sonra tüm hazırlıkları yapmış olacağım.” demiş ve oradan ayrılmıştır.⁶⁷⁴ Romanda anlatılan dönemde ahlakî dejenerasyon sonucu toplumda yayılan rüşvet ve yolsuzlukla mücadele hususuna değinilmiş; iktibas yapılan bu âyet de İbn Haldûn’un ilgili duruma karşı tutum ve davranışına dayanak olarak gösterilmiştir.

- 10) el- ‘Allâme’de Binsâlim Hımmîş, İbn Haldûn’un eşi Ümmü’l-Benîn’in bir kız çocuğu doğurduğundan bahsetmektedir. Doğumdan hemen sonra eşi ile kızının sağlık durumunun iyi olduğu haberini alan İbn Haldûn’un duygularını onun ağzından şu şekilde aktarmaktadır: “Çalışma odamda mutlu bir şekilde oturup kendime şunu söylemeye başladım: Dünyaya erken gelen bu bebek, müjdeli ve bereketli bu kız çocuğu; mutluluk üzerine mutluluk, nur üzerine nur gibi! ‘Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: Andolsun eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.’ (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) Ey Rabbim, ben senin fazlın ve lütfunla en bahtiyar insan oldum. (لَوْ شِئْنَا لَازِيدَنَّكُمْ).⁶⁷⁵ Çokça şükrediyorum.” Burada iktibas yapılan âyet, İbrâhim Sûresi’nin 7. âyetidir.⁶⁷⁶ Hımmîş, bu iktibasla romanda vermek istediği mesajı desteklemiş ve okuyucu üzerindeki etkisini artırmıştır.

- 11) el- ‘Allâme’nin ikinci bölümünde İbn Haldûn’un artık yaşlanmaya başladığından ve çevresinde gerçekleşen ölümlerin her geçen gün arttığından söz edilmektedir. Arkadaşlarının ve tanıdığı bazı siyasetçilerin ölüm haberlerinden etkilenen İbn Haldûn, romanda bu durumu anlatırken Bakara Sûresi’nin 156. âyeti ile Âl-i İmrân Sûresi’nin 185. âyetlerinden iktibas yapmaktadır: “ ‘Allah ecrinizi artırsın./Her canlı ölümü tadacaktır. (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ).⁶⁷⁷ /Biz şüphesiz Allah’a aitiz ve şüphesiz O’na döneceğiz. (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ).⁶⁷⁸ Vefat edenlerin ailelerinin ve arkadaşlarının önünde taziye için sürekli bu cümleleri tekrar eder oldum.”⁶⁷⁹

⁶⁷³ et-Tevbe 9/51.

⁶⁷⁴ Hımmîş, el- ‘Allâme, 150.

⁶⁷⁵ İbrâhim 14/7.

⁶⁷⁶ Hımmîş, el- ‘Allâme, 162.

⁶⁷⁷ Âl-i İmrân 3/185.

⁶⁷⁸ el-Bakara 2/156.

⁶⁷⁹ Hımmîş, el- ‘Allâme, 180.

12) *el-‘Allâme* isimli romanda Binsâlim Himmîş, İbn Haldûn’un vefat eden bir dostunun oğlunu bulmak için bir gece meyhaneye gittiğinden bahsetmektedir. Arkadaşının defnedildiği yeri öğrenmek isteyen İbn Haldûn, bir süre meyhanede kalır ve arkadaşının oğlu ile sohbet eder. O esnada sahneye sırasıyla şarkıcılar çıkar. İbn Haldûn, başta kadın zannettiği hünsâ bir şarkıcıdan sonra sahneye çıkan kadını tasvir ederken Mülk Sûresi 13. âyetinden iktibas yapar: “*Sandalyede oturan, parmakları ile dudakları arasında neyi tutan kişi kesinlikle bir kadın. Elbisesi, kadın elbisesi. Ayrıca fiziği, saçları da bir kadına ait ancak yine de içimden dedim ki: Allah sinelerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilir.*”⁶⁸⁰ (إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ) Manzarada önemli olan, ney ile onu üfleyen kişi arasında kusursuz bir uyumun görünüyor olması...⁶⁸¹ İbn Haldûn, meyhaneden çıkmadan önce meyhane sahibi İbn Haldûn’u tanıyıp insanlar içinde kimliğini ifşa edince, İbn Haldûn koşar adımlarla oradan ayrılıp evinin yolunu tutar. Evine giderken yolda kendi kendine konuşan İbn Haldûn, eşi Ümmü Betül’e hitaben “*Sen benim için, ben de senin için elbise olayım.*”⁶⁸² (فَكُونِي لِي لِيَأْسًا أَكُنْ لَكَ لِيَأْسًا) der. Binsâlim Himmîş, *el-‘Allâme*’nin ikinci bölümünün sonunda yer verdiği bu ifade ile Bakara Sûresi’nde yer alan şu âyete telmihte⁶⁸³ bulunmaktadır: “*Onlar (kadınlarınız) sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.*”⁶⁸⁴ (هُنَّ لِيَأْسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَأْسٌ لَهُنَّ). Söz konusu âyet, romanda İbn Haldûn ile kâtibi Hammû el-Hayhî’nin tanıştığı giriş bölümünde de yer almaktadır.⁶⁸⁵

⁶⁸⁰ el-Mülk 67/13.

⁶⁸¹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 185.

⁶⁸² Himmîş, *el-‘Allâme*, 187.

⁶⁸³ Telmihi, bilginin malzeme olarak kullanıldığı sanatlardandır. Edebiyatta temsil yolu ile bilinen bir hikâyeye, meşhur bir fıkraya, bir nükteye, tarihî bir olaya veya ilmî bir konuya işaret etmek anlamında kullanılmaktadır. Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 250. Ayrıca bk. Külekçi, *Edebî Sanatlar*, 195-205.

⁶⁸⁴ el-Bakara 2/187.

⁶⁸⁵ *el-‘Allâme*’de Hammû el-Hayhî ile eşi Ümmü’l-Benîn, İbn Haldûn’a bir konuda danışmak ve fetva istemek için gelmiştir. Hammû, eşi Ümmü’l-Benîn’e göre oldukça kısa bir boya sahiptir ve bu durum aralarında bazı problemlere sebep olmaktadır. Ümmü’l-Benîn dışarı çıkmayı, Nil Nehri’nin kenarında beraber yürümeyi çok sevmektedir ancak Hammû, insanların onlara alaycı ifadelerle bakmasından son derece rahatsız olmaktadır. Ümmü’l-Benîn yalnız başına gezintiye çıktığında ise bazı erkeklerin rahatsız edici söz ve davranışlarına maruz kalmakta ve namusunu iftiralardan korumak için korkarak hemen eve dönmektedir. Bu sorunu bir an önce çözmek isteyen çift, daha önce birçok kişiye danışmış ancak hiç kimseden makul bir cevap alamamışlardır. En son görüşmeye gittikleri fakihlerden biri, “*Onlar (kadınlarınız) sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.*” âyetini delil göstererek ikisine birbirlerinin kıyafetlerini giymelerini söylemiştir. Yani Hammû kadın kıyafetleri, Ümmü’l-Benîn ise erkek kıyafetleri giyerek dolaşacaktır. İlgili âyet Hammû’nun ağzından aktarılmıştır. Bk. Himmîş, *el-‘Allâme*, 18.

- 13) *el- 'Allâme* isimli romanda Sultan Berkûk'un bir gün gece yarısı İbn Haldûn ile beraber bazı yakınlarını huzuruna davet ettiği anlatılmaktadır. Sultan, onlara Timur ile ilgili ne düşündüklerini sorar ve özellikle İbn Haldûn'dan bu konuda görüşünü belirtmesini ister. O da yaptığı çalışmalara istinaden elde ettiği birtakım verileri aktardıktan sonra bazı tavsiyeler ve önerilerde bulunur. Bu önerilerden biri; lüks ve şaşaa içinde yaşayan varlıklı kimselerin mallarından destek alarak savaş masraflarını karşılamak maksadıyla bir infak divanı kurulmasıdır. Orada bulunan Mâlikî kadısı Nâsiruddîn İbnü't-Tensî de İbn Haldûn'un bu önerisini destekler ve Tevbe Sûresi 34. âyetinden iktibas yapar: *"Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."* (وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ⁶⁸⁶ Romanda yapılan görüşme sabaha kadar uzayınca İbnü't-Tensî'nin uyukladığını gören Sultan, huzurdan ayrılması için ona izin verir. Bunun üzerine İbnü't-Tensî, Bakara Sûresi'nin 255. âyetinden iktibas yaparak şu sözlerle huzurdan ayrılır: *"Kendisini ne bir uyuklama ne de uyku tutan Allah'ın şanı yücedir! (لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ) (وَلَا نَوْمٌ) Selamun aleykum."* ⁶⁸⁷
- 14) *el- 'Allâme*'de Kehf Sûresi'nin 63. âyetinden bir iktibas yer almaktadır. Romanda Timur, İbn Haldûn'dan Mağrib'i detaylı bir şekilde tasvir eden yazılı bir çalışma istemektedir. İbn Haldûn da çalışmayı gönülsüz bir şekilde hazırlar ancak bir sonraki görüşmede yanına aldığı halde onu Timur'a teslim etmek istemez; hatta unutmuş gibi davranır. Bunun üzerine Timur, ona çalışmayı vermesini hatırlatınca İbn Haldûn şöyle cevap verir: *"Yazılı çalışma... Evet... İnsan, nisyânından (unutmasından) dolayı insan olarak isimlendirilmiştir. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. Çalışma, evet çalışma, işte burada, cübbemin sıcaklığından Büyük Han Sâhipkiran'ın eline."* Burada İbn Haldûn, *"Doğrusu onu sana söylememi ancak şeytan unutturdu."* (وَمَا أَتَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ) ⁶⁸⁸ âyetinden iktibas yapmıştır. Böylece onu gerçekten unuttuğuna Timur'u inandırmak istemiştir. ⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ et-Tevbe 9/34; Hımmîş, *el- 'Allâme*, 203-204.

⁶⁸⁷ el-Bakara 2/255; Hımmîş, *el- 'Allâme*, 207.

⁶⁸⁸ el-Kehf 18/63.

⁶⁸⁹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 267.

15) *el-‘Allâme*’de İbn Haldûn ile Timur’un yapmış olduğu üçüncü görüşmede Timur ondan hilafetle ilgili bir meselede fetva ister. Bir genç, Abbasîler’in son halifesi olduğunu iddia etmekte ve Bağdat’taki iktidarın şer’î olarak kendisine iade edilmesini talep etmektedir. Bütün kadılar ve müftüler bunun doğru olmadığını söylese de Timur bu konuda, bir din adamı ve tarihçi olan İbn Haldûn’un görüşünü almak istemektedir. İbn Haldûn da hilafet konusunda çok fazla araştırıp yazdığını ifade ederek bu konuda bildiklerini söyler ve sözlerini “*Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır.*” (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ) âyetinden iktibas yaparak sonlandırır.⁶⁹⁰

16) Binsâlim Hımmîş, *el-‘Allâme* isimli romanın son bölümünde İbn Haldûn’un Dımaşk seferinden sonra Mısır’a dönmesini ve Mağrib’e giden ailesine ulaşma çabasını anlatmaktadır. Romanda bütün çabalarına rağmen olumlu bir sonuç alamayan İbn Haldûn, ümitsizliğe düşer. Bunu gören uşağı Şa‘bân, onu bu durumdan kurtarmak için ona şu sözleri sarf eder: “*Efendim, seni böyle yalnızlığa ve hüzne dalmış halde görünce çok üzülüyorum. Eşinin buradan gidişinin senin üzerindeki etkisini tahmin edebiliyorum ancak sen her zaman demez miydin Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin diye?...*”⁶⁹¹ Hımmîş burada Zümer Sûresi’nin 53. âyetinin “*Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.*” (لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ)⁶⁹² bölümünden iktibas yaparak Şa‘bân karakterinin hitabını daha etkili ve daha güçlü bir hale getirmiştir.

17) *el-‘Allâme*’de Enfâl Sûresi’nin 44. âyetine telmih bulunmaktadır. Romanın son bölümünde İbn Haldûn’un sağlık durumu gittikçe kötüleştiği kendi ağzından şu şekilde aktarılmaktadır: “*...Az sayıda ziyaretçimin gözlerinde sağlık durumumun kötü olduğunu görüyordum. Onlarla konuşmayı kısa tutuyor ve hastalığımı gizli tutmaları konusunda onları tembihliyordum ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin.*”⁶⁹³ Burada İbn Haldûn, “*Allah olacak bir işi gerçekleştirsin diye.*” (لَيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا)⁶⁹⁴ ibaresinin bulunduğu âyeti hatırlatmaktadır.

⁶⁹⁰ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 269.

⁶⁹¹ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 278.

⁶⁹² Âyetin tam metni için bk. ez-Zümer 39/53.

⁶⁹³ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 283.

⁶⁹⁴ Âyetin tam metni için bk. el-Enfâl 8/44.

18) *el- 'Allâme'*de, İbn Haldûn'un veba salgını ile görüşlerine yer verilen bölümde “*Dua, müminin silahıdır.*” (الدُّعَاءُ سِلَاحُ الْمُؤْمِنِ)⁶⁹⁵ hadisinden iktibas yapılmaktadır. Romanda İbn Haldûn, bir imla gecesi kâtibi Hammû ile veba salgını hususunda alınması gereken tedbirlerden bahsederken Mağrib ve Meşrik ülkelerinde, Avrupa ülkelerinin aksine, bu hastalık ile kayda değer bir çalışma yapılmadığını söylemiştir. Ona göre dua önemlidir ancak Allah, bizden her konuda elimizden geleni yapmamızı, çalışıp çabalamamızı da istemektedir. İbn Haldûn söylediklerine delil olarak da şu âyeti zikreder: “*De ki: Ey kavim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım!*” (قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ)⁶⁹⁶ (تَعْمَلُونَ)

19) *el- 'Allâme'*de ilim ve âlimler ile ilgili hadislerden yapılan iktibaslar da yer almaktadır. Hımmîş, İbn Haldûn'un da bir ilim adamı olması hasebiyle, onun ağzından âlimlerin önemine yer yer hadislerle vurgu yapmış, alimlerin taşınması gereken sıfatlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Romanda birkaç yerde “*Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.*” (الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ)⁶⁹⁷ hadisi iktibas edilmiştir.⁶⁹⁸ Ayrıca bu konuda romanda doğrudan yer verilen çok sayıda hadis de bulunmaktadır.⁶⁹⁹

20) *el- 'Allâme'*de İbn Haldûn'un Timur ile karşılaşmasını konu edinen üçüncü bölümde İbn Haldûn, Dımaşk'ta Adiliye Medresesi'ne geldiği bir gün Yeşbek⁷⁰⁰ ile Hanbelî Kâdılkudât Burhâneddîn İbn Müflih'i kendisini beklerken bulur. Yeşbek, İbn Haldûn'dan Memlûk ordusu için içkiye ruhsat vermesini ister. Memlûk askerleri Timur'un ordusuna karşı savunma halindedirler ancak hareketsiz bekleyiş ve ailelerinden ayrı kalmak askerlerin canını sıkmaktadır. Kazasker, buna çözüm bulmak ve onları biraz hareketlendirmek için maslahat gereği onlara içki içmeleri için izin vermiş ve “*Zihinlerinin içki sebebiyle bulanması, isyan etmelerinden ve daha fazla istekte bulunmalarından bazen daha iyidir.*” demiştir. Diğer kadılar da bu konuda ya olumlu görüş belirtmiş ya da tarafsız kalmayı tercih etmiştir. İçki içilmesine ruhsat

⁶⁹⁵ Ebû Ya 'lâ Ahmed b. Ali el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya 'lâ el-Mevsîlî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1989), 1/ 344.

⁶⁹⁶ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 98; el-En'âm 6/135.

⁶⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, nşr. Muhammed Fuâd Abbûlbâkî (Dâru İhyâ'u'l-Kütübi'l-'Arabiyye), “Fî'l-îmâni ve fezâ'ili's-sahâbe”, 17 (No. 223).

⁶⁹⁸ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 132, 198.

⁶⁹⁹ Hımmîş, *el- 'Allâme*, 132, 198, 199.

⁷⁰⁰ Yeşbek, *el- 'Allâme'*de Sultan Berkûk ile oğlu Ferec döneminde Memlûklere hizmet etmiş önemli ve nüfuzlu bir emirdir.

vermeyen ve kesinlikle haram olduğunu söyleyen yalnızca Kadı Burhâneddîn olmuştur. Hatta o, bu durumda üzüm asmalarının kökünden sökülmesi gerektiğine hükmetmiş ve bu görüşünün sebebinin, kötülüğü tamamen yok etme kabilinden olduğunu ifade ederek “*Allah içkiye, onu içene, yapana ve satanlara lanet etsin.*” demiştir. Romanda Burhâneddîn’in ağzından iktibas edilen bu cümle ile şu hadise telmihte bulunmaktadır: “*Allah içkiye, onu içene, dağıtana, satana, satın alana, üzümünü sıkana, kendisi için sıktırana, taşıyana ve kendisine taşınana lanet etsin.*” (لَعَنَ)

701 Romanda İbn Haldûn bu konuda Burhâneddîn ile aynı fikirde olduğunu; cihadı bir çeşit namaz ve dua olarak gördüğü için savaş esnasında sarhoş olmanın da din ile kesinlikle bağdaşmadığını ifade eder.⁷⁰² Ayrıca ona göre; henüz on üç yaşında olmasına rağmen savaş sırasında bile elinden içki kadehi düşmeyen Sultan Ferec’i gören ordunun böyle haram bir fiili işlemek için gönüllü olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü insanlar, hükümdarlarının dini üzeredir.⁷⁰³ İbn Haldûn’un bu cümlesi ile şu hadise telmih yapılmaktadır: “*Kişi dostunun dini üzeredir. Öyle ise her biriniz kiminle dostluk yapacağına dikkat etsin.*” (الرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ).⁷⁰⁴

21) *Hâze’l-Endelüsî* isimli romanda İbn Seb’in ile öğrencilerinin bir Cuma namazı çıkışında saldırıya uğradığı anlatılmaktadır. Ebü’l-hamlât isimli bir Mâlikî fakih, Cuma namazı öncesinde, sûfî kisvesi altında birtakım dinsiz felsefecilerin halkı yanlış yönlendirdiği ve bu kişilerin çok tehlikeli olduğunu söyleyerek cemaate hitap eder. Namazdan sonra cemaat, İbn Seb’in ile öğrencilerine saldırıp onların bir kısmını yaralar. Onlar da kaçarak İbn Seb’in’in evine sığınır. İbn Seb’in onlara bu durum ile ilgili şöyle der: “*Bu faciaların çoğu, gören ve işiten herkes tarafından biliniyor. Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.*” (فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى)

⁷⁰¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Süneni Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü’l- ‘Asriyye, 1369/1950), “Eşribe”, 2 (No. 3674).

⁷⁰² Himmîş, *el- ‘Allâme*, 224-225.

⁷⁰³ Himmîş, *el- ‘Allâme*, 226.

⁷⁰⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Câmi ‘u’t-Tirmizî*, thk. Muhammed bin Salih er-Râcihi (Riyad: Beytü’l-Efkârî’d-Düveliyye, y.y.), “Zühd”, 45 (No. 2378).

705 (الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ). Burada Hac Sûresi'nin 46. âyetinden iktibas yapılmıştır.

22) *Hâze'l-Endelüsî*'de Tevbe Sûresi'nin 79. âyetine telmih bulunmaktadır. Romanda İbn Seb'in, Mürsiye'den ayrılmadan önce orada öğrencileriyle yaptığı son derste ilimle ilgili birtakım tavsiyelerde bulunur. Sözlerinin manasını ve içeriğini anlamak isteyenlerin, ilmiyle âmil olanlardan ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlardan olmaları için kendi nefislerinde derinleşerek onun derecesini yükseltmeleri gerektiğini söyler.⁷⁰⁶ Hımmîş burada “güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar”⁷⁰⁷ (وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ) ibaresi ile söz konusu âyeti hatırlatmaktadır.

23) *Hâze'l-Endelüsî*'de romanın son bölümünde İbn Seb'in'in Mekke'de geçirdiği yıllar anlatılmaktadır. İbn Seb'in, uzun zaman sonra bir gün yakın dostu ve müridi Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî ile bir araya gelir. Şüşterî, ona sağlık durumunun giderek kötüye gittiğinden bahsederken “Kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağırdı.” (وَهَرَّ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ) ibarelerini kullanır.⁷⁰⁸ İlgili âyet, Hz. Zekeriyyâ'nın Allah'a kendi soyuna bir halef ve mirasçı lûtfetmesi için ettiği duadan söz etmektedir. O, bu sözlerle Allah'a kendi acizliğini ve ihtiyarlığını dile getirmektedir.⁷⁰⁹ Hımmîş, bu âyete telmihte bulunarak anlatımı daha etkili hale getirmiştir.

24) İbn Seb'in'in hayatını konu edinen *Hâze'l-Endelüsî*'nin ilk bölümünde, “İnsanlar bir tarağın dişleri gibidir.” (الْإِنْسَانُ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ)⁷¹⁰ hadisinden iktibas yapılmaktadır. Romanda İbn Seb'in, Mürsiye'den ayrılmadan önce babasının köyü olan Rakûta'ya gidip oradaki insanlarla sohbet edip vedalaşmak ister. Oradakiler yaklaşan tehlikeye rağmen köyü terk etmemekte kararlıdır. Biri ayağa kalkıp şöyle der: “Ben ve bu Yahudiyiz. Şuradaki İsa'nın kavminden. Onlar da senin gibi Müslüman. Sor bakalım onlara, ailemizle Rakûta'dayken nasıl yaşamışız? Bizim gibi olan başka köyler ve şehirler de

⁷⁰⁵ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 92-95. Âyetin tam metni için bk. el-Hac 22/46. *Hâze'l-Endelüsî*'de iktibas yapılan âyet ve hadisler dışında doğrudan kaynağı belirtilerek yer verilen âyet ve hadislerin sayısı oldukça fazladır. Bk. Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 25, 54, 71, 72, 73, 92-95, 101, 112, 113, 129, 149, 154, 160, 207, 212-214, 226, 245, 253-254, 257, 264, 265, 267, 268, 274, 287, 299, 300, 324, 338, 342, 367, 369, 370, 371, 372, 374, 377, 379, 384, 398, 403, 407, 411, 417, 422, 436, 443, 446, 480, 484, 501.

⁷⁰⁶ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 113.

⁷⁰⁷ Âyetin tam metni için bk. et-Tevbe 9/79.

⁷⁰⁸ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 443.

⁷⁰⁹ Âyetin tam metni için bk. Meryem 19/4.

⁷¹⁰ Bk. Ebü'l-Hâris Necmüddîn Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1407/1987), 332.

var... Sor Allah aşkına, sor onlara.” Oradaki insanlardan “Vallahi bir tarağın dişleri gibi.”, “Bir elin parmakları gibi.”, “Birbirimizle yardımlaşık. Hayatın tatlısını ve acısını paylaştık.” sesleri yükselir. Oradaki bir yaşlı şöyle devam eder: “Bizim köklerimiz burada birbirine geçmiş ve bu kökleri tevhîd suyu besliyor. Ayrılmayı ve tehirci kabul etmez. Oğlum, her dinin yöneticilerine bunu anlat; onları çok güzel bir örnek ve model olan bizlere davet et.”⁷¹¹ Romanın son bölümünde, yukarıda iktibas yapılan hadis şu şekilde yer almaktadır: “İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşittir.” (الإنسان كالتاس) ⁷¹² Hımmîş, bu iktibasla romanda vermek istediği mesajı destekleyerek okur üzerindeki etkisini artırmayı amaçlamıştır.

Binsâlim Hımmîş; tarihî romanlarında âyetlere ve hadislerle atıfta bulunmakta, âyetlerde ve hadislerde yer alan kelime ve cümlelerden iktibaslar yaparak Allah, peygamber, inanç, ibadet ve ahlâk gibi birtakım temel konuları işlerken bunlardan istifade etmektedir. Eserleri incelendiğinde, onun bu âyet ve hadislerde geçen cümleleri genellikle aynen kullandığı, bazen de bu cümleler üzerinde bazı tasarruflarda bulunarak onlara telmihte bulunduğu görülmektedir. Hımmîş’in söylediklerini büyük oranda âyet ve hadislerle dayandırması, onun Kur’ân âyetleri ile hadislerle ne kadar vakıf olduğunu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Hımmîş’in eserlerinde, burada ele alınan iktibaslar dışında, doğrudan kaynağını belirterek yer verdiği âyet ve hadislerin de oldukça fazla sayıda olduğunu ifade etmek gerekir.

3.2.2. Şiirler

Binsâlim Hımmîş’in tarihî romanlarında şiirlerden çok sayıda iktibasa yer verilmiştir. İktibas yapılan şairler arasında İmruülkays, Tarafe b. ‘Abd, ‘Antere b. Şeddâd, Züheyr b. Ebû Sülmâ gibi Câhiliye şairlerinin yanı sıra Hz. Ali, Hubeyb b. ‘Adî, Ebû Temmâm, Mütenebbî, Ebü’l-‘Alâ el-Maarî, İbn Hazm, Şenferâ el-Ezdî, İbn Hafâce, Ebü’l-Hasen eş-Şüşterî, Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, İbn Haldûn gibi farklı dönemlerde yaşamış olan şairlerin şiirleri de bulunmaktadır.

⁷¹¹Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 100-101.

⁷¹² Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 370. Hadisin kaynağı için bk. İsmail b. Muhammed el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlû’l-ilbâs*, nşr. Yusuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed (Beyrût: Mektebetü’l-‘İlmi’l-Hadîs, 1421/2000), 1/390 (No. 2847)

Hâkim-biemrillâh'ın hayat hikâyesini konu edinen *Mecnûnü'l-hukm*'de Muallaka şairlerinden Züheyr b. Ebû Sûlmâ'nın⁷¹³ kasidesinden bir beyite yer verilmektedir:⁷¹⁴

وَمَنْ لَّمْ يَذُدَّ عَنْ حَوْضِهِ بِسِلَاحِهِ يُشَرِّدْ؛ وَمَنْ لَا يَحْكُمُ النَّاسَ يُحْكَمُ!⁷¹⁵

“(Düşmanlarını) bölgesinden silahıyla uzak tutmayan kişi, yerinden edilir.

Kim de insanlara hükmetmezse kendisine hükmedilir.”

Romanın girişinde Hâkim-biemrillâh'a iman eden takipçilerinin, bizzat onun ağzından yazdığı birtakım notlar bulunmaktadır. Hâkim, bu notlardan birinde tarihçilerin kendisi hakkında söyledikleri ve söyleyecekleri sözlerden, onu zalim bir yönetici olarak nitelendirmelerinden bahseder. Ona göre, kendisinin yaptıklarının siyasetin ve devlet yönetiminin gerekliliklerinden olduğunu ifade ederek bu düşüncesini desteklemek için yukarıdaki beyiti aktarır.⁷¹⁶

Mecnûnü'l-hukm'de Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'nin divanından bir dörtlük iktibas edilmektedir:⁷¹⁷

وَلَمَّا رَأَيْتُ الصُّبْحَ قَدْ سَلَ سَيْفُهُ وَوَلَّى اِهْزَامًا لَيْلُهُ وَكَوَاكِبُهُ

وَلَا حَ اِهْزَارًا قُلْتُ: قَدْ دُبِحَ الدُّجَى وَهَذَا دَمٌ قَدْ ضَمَّحَ الْأَرْضَ سَاكِبُهُ

“Sabahı gördüğümde, kılıcını yavaşça çekip çıkarmış,

Gece ile yıldızlar mağlup şekilde yüzünü çevirmişti.

Bir kızılık göründü ve dedim ki: Gecenin karanlığı boğazlanmış,

Bu kanı döken kişi yeryüzünü onunla boyamış.”

⁷¹³ Süleyman Tülücü, “Züheyr b. Ebû Sûlmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/540-542.

⁷¹⁴ Züheyr b. Ebû Sûlmâ'nın hayatı ve ona ait Muallaka kasidesinin tamamı için bk. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, 69-84.

⁷¹⁵ *Mecnûnü'l-hukm*'de yer verilen beytin ikinci kısmı orijinalinden farklılık göstermektedir. İlgili beyit Züheyr b. Ebû Sûlmâ'nın divanında şu şekilde yer almaktadır: “يَهْدِمُ وَمَنْ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ يُظْلَمُ”. İki beyitte vezin aynı olsa da kullanılan kelimeler farklıdır. Bk. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, 83.

⁷¹⁶ Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 24. Bu romanda şiirlerden yapılan diğer iktibaslar için bk. Himmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 23, 28, 46, 57, 89, 208, 220, 267.

⁷¹⁷ Bk. Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî, *Dîvânü Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1363/1944), 515.

Romanda Hâkim-biemrillâh, yayımladığı bir kararname ile şehirdeki tüm köpekleri ve domuzları öldürtür. Daha sonra bu konu ile ilgili yukarıda verilen beyitleri birinin söylediğini duyar. Bu beyitler, hayvanların dökülen kanları ile bu kanlarla kaplanan yerleri anlatmaktadır.⁷¹⁸

Mecnûnü'l-hukm'de Hz. Ali ile Hubeyb b. 'Adî⁷¹⁹ isimli sahâbîye nispet edilen beyitlerden iktibas yapılmaktadır:

وَالْيَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ الْحَشْرِ تَمْضِي وَعِنْدَ اللَّهِ يَجْتَمِعُ الْخَصُومُ

“Haşır gününde Deyyân olan Allah’a gideriz.

Allah’ın huzurunda (hesap vermek için) düşmanlar toplanır.”⁷²⁰

لَسْتُ أَبَالِي أَنْ أُقْتَلَ مُسْلِمًا عَلَى أَيِّ جَنْبٍ كَانَ لِلَّهِ مَصْرَعِي

“Müslüman olarak öldürüldüğümde Allah için ölümümün ne şekilde olduğunu önemsemiyorum.”⁷²¹

Romanda Ebû Rekve ile Şeyh Zeydân el-Mezâtî, Hâkim-biemrillâh’ın askerleri tarafından esir alındıktan sonra Mısır’da karşılaşırlar. Askerler tarafından türlü türlü işkencelere maruz kalan iki adam, diğer esirlerle beraber sırada beklerken birbirlerine yukarıda geçen beyitleri okurlar. Onlara göre Allah düşmanları, onların bedenleri ile boşa vakit kaybetmektedir çünkü onlar şehit olarak ölecekleri için ruhları cennet-i a’lâyâ yükselecek ve orada, kötülerle mücadelelerinin karşılığını en güzel şekilde alacaklardır.⁷²²

el-‘Allâme’de İbn Haldûn’un kâtibi Hammû ile imlâ faaliyetlerini ele alan birinci bölümde, Safer ayının son gecesi, kâtibi Hammû gittikten sonra yalnız başına kalan İbn

⁷¹⁸ Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 40.

⁷¹⁹ Bk. M. Yaşar Kandemir, “Hubeyb b. Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/266-267.

⁷²⁰ el-Dîvân, “E mâ vallahi inne’z-zulme şü’mü” (Erişim 5 Aralık 2020).

⁷²¹ Mevdû’, “Neşîd Hubeyb b. ‘Adî ‘inde’l-mevt” (Erişim 5 Aralık 2020).

⁷²² Hımmîş, *Mecnûnü'l-hukm*, 200.

Haldûn bulunduğu yerde uzanır. Ağzından en sevdiği müveşşahlardan⁷²³ birine ait olan şu mısralar dökülür.⁷²⁴

فِي لَيَالٍ كَثُمْتُ سِرَّ الْهَوَى بِالْذُّجَى لَوْلَا شُمُوسُ الْغُرَى
مَالِ نَجْمِ الْكَأْسِ فِيهَا وَهَوَى مُسْتَقِيمِ السَّيْرِ سَعْدَ الْأَثَرِ
حِينَ لَدَّ النَّوْمُ شَيْمًا أَوْ كَمَا هَجَمَ الصُّبْحُ مُجُومَ الْحَرَسِ
غَارَتِ الشُّهُبُ بِنَا أَوْ رُبَّمَا أَثَرْتُ فِينَا عُيُونُ التَّرَجِسِ

İbn Haldûn'un okuduğu bu şiir, eski dostu Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'e⁷²⁵ ait "Câdeke'l-ğays" (جَادَكَ الْغَيْثُ) isimli kasidedendir. Bu kaside, "Zemânu'l-vasl" (زَمَانُ الْوَصْلِ) ismiyle de bilinmektedir. Dokuz bölüm ve elli iki beyitten oluşmaktadır.⁷²⁶

*el- 'Allâme'*de yer alan şiirlerden biri de şudur:⁷²⁷

لَا بَارَكَ اللَّهُ فِيَّ إِنْ لَمْ أَصْرِفِ النَّفْسَ فِي الْأَهَمِّ
وَكَثَرَ اللَّهُ فِي هُمُومِي إِنْ كَانَ غَيْرَ الْخَلَاصِ هَمِّي

"Allah bana bereket vermesin, nefsi daha önemliye yöneltmezsem.

Allah dertlerimi arttırsın, kurtuluş yoksa bunca derdimden..."

Bu beyitler, Lisânüddîn ile İbn Haldûn'un hocası Hişâm'a aittir.⁷²⁸ Aynı şiire ait bir beyit de *el- 'Allâme'*'nin ikinci bölümünde geçmektedir:

⁷²³ Bilgi için çalışmamızın 133 numaralı dipnotuna bakınız.

⁷²⁴ Himmîş, *el- 'Allâme*, 35. *el- 'Allâme'*'de yer verilen diğer şiirler için bk. Himmîş, *el- 'Allâme*, 176, 177, 185, 186, 214, 255, 256, 184.

⁷²⁵ Bk. Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 122; Cengiz Tomar & Câsim el- 'Ubûdî, "Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb", 21/74-76.

⁷²⁶ Ebû Abdillâh Lisânüddîn es-Selmânî el-Endelüsî, *Dîvânü Lisânüddîn İbni'l-Hatîbi's-Selmânî*, thk. Muhammed Miftâh (ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1409/1989), 365.

⁷²⁷ Himmîş, *el- 'Allâme*, 89.

⁷²⁸ Bu beyitler, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb ile İbn Haldûn'un hocası Hişâm'a aittir. İbn Haldûn'un otobiyografisinde yer alan bilgilere göre İbn Haldûn'un bir çocuğunun doğumu dolayısıyla Lisânüddîn'in kendisine yazdığı mektupta yer alan beyitlerdendir. Bk. İbn Haldûn, *Kitâbü't-ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1400/1979), 231.

إِذَا اللَّيْلُ الْبَسَنِي ثَوْبُهُ تَقَلَّبَ فِيهِ فَتَى وَجَعُ

“Gece elbisesini bana giydirdiği zaman,

İçinde yiğit kişinin bile acı çektiği (elbisesini)”

Romanda İbn Haldûn, Berkûk’un sarayında kaldığı gece manzarayı izlerken bu beyiti hatırlar.⁷²⁹

el- ‘Allâme’de İbn Haldûn’un, Sultan Berkûk’la ilgili fetvaya imza attığı için ondan af dilemek amacıyla yazdığı kaside şu şekildedir:

سَيِّدِي وَالظُّنُونُ فِيكَ جَمِيلَةٌ	أَيَّادِيكَ بِالْأَمَانِي كَفِيلَةٌ
لَا تُضِيعْنِي فَلَسْتُ مِنْكَ مُضِيعًا	ذِمَّةَ الْحُبِّ، الْأَيَّادِي الْجَمِيلَةَ
وَأَجْرَنِي فَالْخَطْبُ عَصَّ بَنَائِيهِ	وَأَجْرَى إِلَى حِمَايَ خُيُولَهُ
وَعَرِيبٌ أَنْسَمُوهُ عَلَى الْوَحْشَةِ	وَالْحَزَنُ بِالرَّضَى وَالسُّهُولَةَ
وَالْعِدَا تَمَقَّوْا أَحَادِيثَ إِفْكٍ	كُلُّهَا فِي طَرَائِقِ مَعْلُولَةٍ
رَوَّجُوا فِي شَأْنِي غَرَائِبَ زُورٍ	نَصَبُوهَا لِأَمْرِهِمْ أَخْبُولَةَ
فَاقْبَلُوا الْعُدْرَ إِنَّا الْيَوْمَ نَرْجُو	بِحَيَاةِ السُّلْطَانِ مِنْكُمْ قَبُولَةَ
وَأَعِينُوا عَلَى الزَّمَانِ عَرِيبًا	يَسْتَكِي جَدْبَ عَيْشِهِ وَمَحُولَةَ
جَارِكُمْ ضَيْفُكُمْ نَزِيلَ حِمَاكُمْ	لَا يُضِيعُ الْكَرِيمَ يَوْمًا نَزِيلَهُ
كَيْفَ بِالْحَائِقَاهُ يُنْقَلُ عَنِّي	لَا لِدَبِّ أَوْ جُنْحَةٍ مَنَقُولَةٍ
بَلْ تَقَلَّدَتْهَا شَعُورًا بِمَرْسُومٍ	شَرِيفٍ وَخُلْعَةٍ مَسْنُودَةٍ
وَلَقَدْ كُنْتُ أَمَلًا لِسِوَاهَا	وَسِوَاهَا بِوَعْدِهِ أَنْ يُنِيلَهُ

⁷²⁹ Himmîş, el- ‘Allâme, 117.

“Efendim! Seninle ilgili düşünceler güzeldir. Ellerin emellere her daim kefildir.

Beni kaybetme, şimdi bunu senden dileyeceğim. Ben de senin sevgi zimmeti güzel ellerini kaybetmeyeceğim.

Çok çektirdi terslikler, bana sığınma hakkı ver. O sıkıntılar ki hep hayatıma girer.

Yalnızlık ve hüznüne karşı ben çaresiz avareyim. Hoşnutluk ve kolaylıkla yakınlık gösterdiğiniz biçareyim.

Düşmanlar iftiralar attılar, hepsi de yalan yanlışlar.

Benimle ilgili yalan gariplikler yaydılar. Bunları amaçlarına ulaşmak için yaptılar.

Artık bugün bizden mazereti kabul ediniz. Sultanın hayat hakkı için kabul olsun mazeretimiz.

Zamana karşı, kaldık çorak ve verimsiz. Yaşantısından yakınan bir garibe yardım ediniz.

Komşunuz, konuğunuz, konağınızda barınan. Kerîm kişi konuğuna bir günü zayi etmez inan.

Benden hankâh nasıl alınır bana hiç sormaksızın? Ne bir günah ne de nakledilen suç olmaksızın.

Bilakis bu görevi, şerefli bir fermanla. Boş bulunurken üstlendim değerli bir fermanla.

Ondan başkasını ummuştum, işte bu dilenir. Ondan başkası, onu vaadine erıştırir.

Ben onunla aramdaki bağlara güvendim. Zamanla hepsi çözülmüşler, bunu bilemedim.”⁷³⁰

Romanda yer alan kasidenin bu kısmı, et-Ta ‘rîf’ten alınmıştır. Orijinali altmış beş beyit olan bu kasidenin el- ‘Allâme’de on üç beyiti iktibas edilmiştir.⁷³¹

⁷³⁰ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 209-213.

⁷³¹ Hımmîş, el- ‘Allâme, 176-177.

Romanda İbn Haldûn, bu beyitleri Berkûk'un azli ile ilgili fetvaya zorla imza attırıldıktan hemen sonra yazmaya başlar, uzun süre üzerine çalışır. Berkûk'un yeni nâibi Sûdûn ile kadılık günlerinden bir husumeti bulunduğu için kasideyi Dımaşk nâibi ve eski dostu Altunboğa el-Cûbânî aracılığıyla Sultan Berkûk'a göndermiştir. Uzun süren bir bekleyişten sonra kasidesi amacına ulaşır ve Sultan Berkûk'un affına mazhar olur.⁷³²

el- 'Allâme'de İbn Haldûn; katibine, Sultan Ebû İnân el-Merînî tarafından iki yıl zindana hapsedildiğinden, öldürümekten korktuğu için Sultan'dan af dilemek maksadıyla iki yüz beyitlik bir kaside yazdığından bahseder.⁷³³ Hatırladığı kadarı şöyledir:

عَلَى أَيِّ حَالٍ لِلْيَالِي أَعَاتِبُ وَأَيُّ صُرُوفٍ لِلزَّمَانِ أَغَالِبُ

كَفَى حُزْنًا أَنِّي عَلَى الْقُرْبِ نَارُحُ وَأَنِّي عَلَى دَعْوَى شُهُودِي غَائِبُ

“Geceleri ben ne diye kınayayım? Zamanın hangi çemberini yırtayım?

Yakınlık varken uzak olmak yeter, hüzündür. Tanıklarımın da iddiasızlığı büsbütündür.”⁷³⁴

el- 'Allâme'de İbn Haldûn'un Sultan Ferec döneminde haksız yere Mâlikî başkadılığı görevinden azledilip bir hafta zindana atıldığı bir bölümden bahsedilmektedir. Zindandan çıkarken İbn Haldûn, duvarlardan birine Şenferâ el-Ezdî'ye⁷³⁵ ait şu beyiti yazar:

وَفِي الْأَرْضِ مَنَاءٌ لِلْكَرِيمِ عَنِ الْأَدَى وَفِيهَا لِمَنْ خَافَ الْقِلَى مُتَعَزِّلُ

“Yeryüzünde kerîm (soylu) kişi için ezâdan uzak mekan da vardır, nefretten korkanlar için uzlet mekanı da vardır.”⁷³⁶

⁷³² Himmiş, el- 'Allâme, 178.

⁷³³ Himmiş, el- 'Allâme, 91.

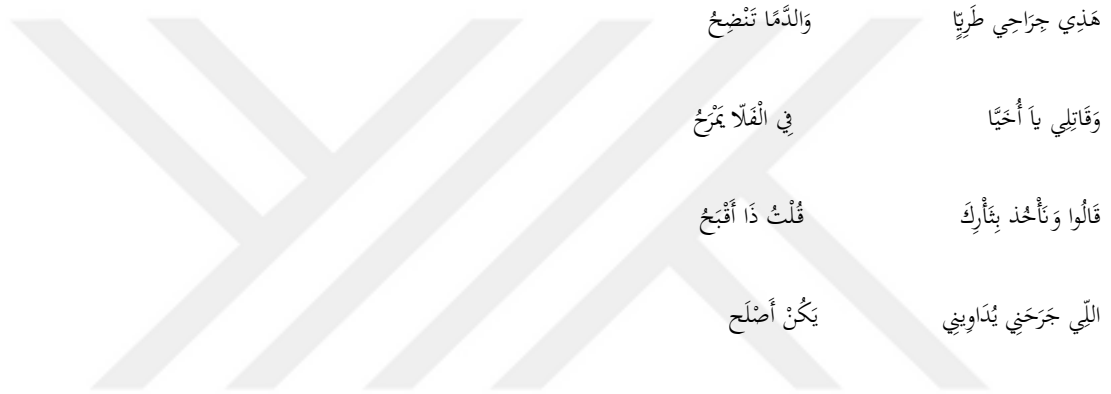
⁷³⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü't-ta'rîf*, thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî, 69; İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 61.

⁷³⁵ Tam adı Sâbit b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. 525-550 arası) olan Câhiliye şairidir. *Lâmiyyetü'l-'Arab* adlı kaside kendisine nispet edilmektedir. Şenferâ, dudakları kalın olduğu için “kalın dudaklı” anlamında kendisine verilen bir lakaptır. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Tülücü, “Şenferâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 38/535-537; Davut Orhan, “Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2016), 104-117.

⁷³⁶ Himmiş, el- 'Allâme, 214.

Romanda İbn Haldûn'a göre hapishanenin iki çeşidi vardır: Birincisi, gençlik döneminde Ebû İnân el-Merînî tarafından iki yıl kaldığı ve iftihar sebebi olarak nitelediği hapishanedir. İkincisi ise çocuk yaştaki Sultan Ferec'in adamları tarafından haksızlığa uğrayarak atıldığı ve küçük düşürücü olduğunu düşündüğü hapishanedir.⁷³⁷

el- 'Allâme''de İbn Haldûn, eski dostu Altunboğa el-Cûbânî öldürülünce nereye defnedildiğini öğrenmek ister. Bildiği kadarıyla arkadaşının Kahire yakınlarında yaşayan bir oğlu vardır. İbn Haldûn onu aramaya başlar ve sonunda bir meyhanede bulur. Orada konuşurlarken sahneye bir kadın şarkıcı çıkar. Kadın şarkıcı ve diğer müzisyenler hep birlikte şu müveşşahı söylerler:

“Şu benim taze yaram, durmadan kanamakta.

Canım kardeşim! Katilin ise sahrada elini kolunu sallayarak dolaşmakta.

İntikamını alalım dediler, dedim ki bu daha fena.

Yaralayan kimse tedavi etse beni, daha uygun olacak.”⁷³⁸

el- 'Allâme''de yer verilen bu şiir, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinde bir zecel⁷³⁹ örneği olarak zikredilmektedir.⁷⁴⁰

el- 'Allâme''de İbn Haldûn meyhanedeki genç adamla konuşmaya devam ederken müzik grubu şu müveşşahı söylemeye başlar:

⁷³⁷ Himmîş, *el- 'Allâme*, 216-217.

⁷³⁸ Bk. Himmîş, *el- 'Allâme*, 185; İbn Haldûn, *Kitâbü't-ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 837.

⁷³⁹ Zecelle ilgili bilgi için çalışmamızın 132 numaralı dipnotuna bakınız.

⁷⁴⁰ Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 1086.

طَرَفْتُ بَابَ الْهَوَى قَالَتْ مِنَ الطَّارِقِ قُلْتُ مَفْتُونٌ لَا نَاهِبٌ وَلَا سَارِقٌ

تَبَسَّمَتْ لَا خَ لِي مِنْ تُغْرِهَا بَارِقٌ رَجَعْتُ حَيْرَانَ فِي بَحْرِ أَدْمُعِي غَارِقٌ

“Çadırın kapısını çaldığımda, ‘Kapıyı çalan kim?’ dedi. ‘Bir meftun! Ne bir eşkıya ne de bir hırsız.’ dedim.

Tebessüm edince, ağızındaki dişlerinin pırıltısı bana vurdu. Gözyaşlarımın meydana getirdiği ummana batıp, şaşkın şaşkın geri döndüm.”⁷⁴¹

el- ‘Allâme’de Endülüslü bir şaire ait şu manzume yer almaktadır:

دَهْرٌ لِي نَعَشَقُ جُفُونَكَ وَسِينِي وَأَنْتَ لَا شَفَقَةَ وَلَا قَلْبَ يَلِينُ
حَتَّى تَرَى قَلْبِي مِنْ أَجْلِكَ كَيْفَ رَجَعَ صُنْعَةَ السِّكِّ بَيْنَ الْحَدَّادِينَ
الْدُّمُوعُ تُرْشِرِشُ وَالنَّارُ تَلْتَهِبُ وَالْمَطَارِقُ مِنْ شِمَالٍ وَمِنْ يَمِينٍ
خَلَقَ اللَّهُ النَّصَارَى لِلْعَزْوِ وَأَنْتَ تَعْزُو قُلُوبَ الْعَاشِقِينَ

“Yıllardan ve uzun zamandan beri gözlerine âşık olmuşumdur. Fakat sende ne şefkatten bir eser var ne de kalbinde bir yumuşama.

Görüyorsun, senin yüzünden benim kalbim nasıl dönmüş. Demircilerin çekiçleriyle dövdükleri örse.

Göz yaşları dökülmede, ateş alev alev yanmada. Sağdan soldan (başıma) tokmaklar inmede.

Allah, Hristiyanları harp için yaratmıştır. Sen ise aşıklar(ın) kalbiyle savaşıyorsun.”⁷⁴²

⁷⁴¹ Bk. Hımmîş, el- ‘Allâme, 185; İbn Haldûn, Kitâbü’t-ta’rîf, thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî, 837.

⁷⁴² Bk. İbn Haldûn, Kitâbü’t-ta’rîf, thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî, 829; İbn Haldûn, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, 1078.

Zehratü'l-Câhiliye isimli romanda İmruülkays'ın Muallaka'sından şu beyitlere yer verilmektedir:⁷⁴³

أَلَا رَبُّ يَوْمٍ لَكَ مِنْهُمْ صَالِحٌ وَلَا سِيِّمًا يَوْمٌ بِدَارَةِ جُلُجُلٍ
وَيَوْمَ عَقَرْتُ لِلْعَذَارَى مَطِيئِي فَيَا عَجَبًا مِنْ رَحْلِهَا الْمُتَحَمِّلِ
فَطَلَّ الْعَذَارَى يَزْمَيْنَ بِلَحْمِهَا وَشَحْمِ كَهْدَابِ الدِّمْقِسِ الْمُفْتَلِّ

“Sen (İmruülkays), o sevgililerle nice güzel günler geçirdin. Özellikle *Dâretü Culdul*’da geçirdiğin gün.

Genç kızlara bineğimi (devemi) kestiğim o gün, geride kalan yükünü develerine yüklemem ne hoştu be!

Genç kızlar devemin kızarmış etini birbirlerine sunup durdular. Yağı da iyi bükülmüş beyaz ipeği andırıyordu.”

Zehratü'l-Câhiliye’de İmruülkays’ın ölümü anlatılırken “E câretenâ” (أَجَارَتْنَا) isimli kasidesinden şu beyite yer verilmektedir:

أَجَارَتْنَا إِنَّا غَرِيبَانِ هَهُنَا وَكُلُّ غَرِيبٍ لِلْغَرِيبِ نَسِيبٌ

“Ey komşumuz, şüphesiz biz burada iki yabancınız.

Her yabancının bir yabancı ile yakınlığı vardır.”

Romanda İmruülkays, tahtını geri alabilmek için Kostantiniye’ye gider. Orada ikameti esnasında aslen Ankaralı olan bir kadınla tanışır ve onunla memleketi Ankara’ya giderler. Kısa bir süre kadın, aniden hastalanır ve hayatını kaybeder. İmruülkays da onu oraya defneder ve onun için bir kaside yazar. Yukarıdaki beyit bu kasidedendir. Burada komşu

⁷⁴³ Hımmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 40; İmruülkays’ın Mu‘allakkât-ı Seb‘a’da yer alan kasidesi seksen bir beyitten oluşmaktadır. Romanda iktibas edilen beyit için bk. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu‘allakâti’s-Seb‘a*, 16-17.

diye hitap ettiği kişi aslında sevgilisidir ve ikisinin de yabancı oldukları topraklarda tanışmaları sebebiyle aralarında bir yakınlık doğduğunu söylemektedir.⁷⁴⁴

Zehratü'l-Câhiliyye'de Câhiliye döneminde yaşamış şairlerden Tarafe b. 'Abd'in Muallaka'sından şu beyit bulunmaktadır:⁷⁴⁵

وْظَلْمُ ذَوِي الثَّرَى أَشَدُّ مُضَاضَةً عَلَى الْمَرْءِ مِنْ وَقْعِ الْحَسَامِ الْمَهْنَدِ

“Akrabalardan gelen zülüm, ona daha çok acı verir,

Keskin bilenmiş Hint kılıcının darbesinden.”

Zehratü'l-Câhiliyye'de Câhiliye dönemi şairlerinden Tarafe b. 'Abd'in hayat hikâyesinden bahsedilmektedir. Küçük yaşta babasını kaybeden Tarafe'nin amcaları, annesini mirastan mahrum bırakmışlardır. O da bu olanlara olan tepkisini yukarıdaki beyit ile ifade etmektedir.⁷⁴⁶

Câhiliye şairlerinden 'Antere b. Şeddâd'a ait şu beyitler de *Zehratü'l-Câhiliyye*'de yer verilen şiirlerdendir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالرِّمَاحُ نَوَاحِلُ مَيِّ وَبِضْ الْهِنْدِ تَقَطَّرُ مِنْ دَمِي

فَوَدِدْتُ تَقْبِيلَ السُّيُوفِ لِأَهْلِ لَمَعَتْ كِبَارِقُ ثَغْرِكَ الْمَتَبِّسِّمِ

“Mızraklar vücuduma batıp etimi paramparça ederken,

Hindistan yapımı kılıçlar kanımı akıtırken seni hatırladım.

O kılıçları öpmek istedim,

Sen gülümsediğinde dudaklarının parıltısı gibi parıldadığı için.”

⁷⁴⁴ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 61.

⁷⁴⁵ Tarafe b. 'Abd'in Muallaka şiirleri arasında yer alan kasidesinde yüz üç beyit vardır. Burada iktibas edilen beyit için bk. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a*, 63.

⁷⁴⁶ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 67-68.

Romanda ‘Antere b. Şeddâd, amcasının kızı ‘Able’ye büyük bir aşk duyması ve savaşçı bir şair olması ile öne çıkmaktadır. Yukarıdaki beyitler de onun bu özelliklerini yansıtmaktadır.⁷⁴⁷

Hâze’l-Endelüsî adlı romanda şair Ebü’l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî’ye ait (ö. 449/1057) şu beyitlere yer verilmektedir.⁷⁴⁸

قَالَ الْمَنَجِّمُ وَالطَّيِّبُ كِلَاهُمَا لَا تُحْشَرُ الْأَجْسَادُ قُلْتُ إِلَيْكُمَا

إِنْ صَحَّ قَوْلُكُمَا فَلَسْتُ بِخَاسِرٍ أَوْ صَحَّ قَوْلِي فَالْخُسَارُ عَلَيْكُمَا

“Müneccim ile doktorun ikisi de ‘Bedenler haşrolmayacak’ dedi. Ben de size diyorum ki; ‘Eğer dediğiniz doğruysa ben bir şey kaybetmiyorum ama benim sözüm doğruysa siz ikiniz de kaybediyorsunuz.’”

Romanda geçen bu beyitler Ma‘arrî’nin divanından alınmıştır. Romanda İbn Seb‘în’ gençken annesinin Hızır Bey diye bilinen bir doktora aşık olduğunu ve onu görmediği zamanlarda hastalanıp yataklara düştüğünü öğrenir. İbn Seb‘în bu öğrendiklerinden sonra Hızır Bey ile tanışmaya gider ve siyasetle ilgili biraz sohbet ettikten sonra ona imanın ne olduğunu sorar. Hızır Bey de onun sorusuna cevap verdikten sonra Maarî’nin ahiret gününe iman ile ilgili bir bahse girdiğini söyleyip yukarıdaki beyitleri zikreder.

Hâze’l-Endelüsî’de Ebû Temmâm’ın *el-Beynü cerra‘anî nakî‘a’l-hanzali* isimli kasidesinden iki beyite yer verilmektedir:

نَقْلًا فُؤَادَكَ حَيْثُ شَبْتُ مِنَ الْهَوَى مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

كَمْ مَنَزِلٍ فِي الْأَرْضِ يَأْلَفُهُ الْفَتَى وَحَنِينُهُ أَبَدًا لِلْأَوَّلِ مَنَزِلِ

“Gönlünü aşkla istediğin yöne çevir. İlk sevgiliye duyulandan başka aşk yoktur.

İnsanın yeryüzünde sevdiği nice meskenler vardır. Özlem her zaman ilk eve karşı duyulur.”

⁷⁴⁷ Hımmîş, *Zehratü’l-Câhiliyye*, 78-80.

⁷⁴⁸ Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 20. *Hâze’l-Endelüsî*’de yer verilen diğer şiirler için bk. Hımmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 32, 60, 74, 84, 238, 310, 331, 341, 342, 351, 359, 360, 378, 408, 423, 452, 499.

Bunlar, Ebû Temmâm'ın aşkla ilgili sözlerinin en meşhur olanıdır.⁷⁴⁹ Romanda bir gün Rachel isimli bir Yahudi kadın, İbn Seb'in'e gelerek ona müridlerinden Abdülali ile olan ilişkisine dair şikayetlerini anlatır. Akabinde ise bu kadın, kendisinin aslında ona aşık olduğunu söyler. İbn Seb'in de bu durumu hoş karşılamaz ve ilk aşkına sadık kalmasını isteyerek eline bu beyitlerin yazılı olduğu bir kağıdı tutuşturur. Eve gittiğinde açıp okumasını ve bunun üzerine düşünmesini ister.⁷⁵⁰

Hâze'l-Endelüsî'de şair Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'nin şu beyitine yer verilmektedir:

أَرَانِي لِكَيْتِهِمْ مُلُوكٌ مُفْتَحَةً عُيُوتُهُمْ نِيَامٌ

“Tavşanlar, krallar gibi gözleri açık uyurlar.”⁷⁵¹

Yukarıdaki beyit, romanda İbn Seb'in'in müridlerinden olan Adnân el-Mâlekî tarafından aktarılmaktadır. İbn Seb'in, öğrencileri ile Endülüs'ün başına gelen musibetler hakkında konuşurken Adnân söz alır. Muvahhidler'in, bugün zayıflayıp parçalansalar ve oradaki Müslümanları zalim Batı'nın çekici ile kralların örsü arasında bıraksalar da; güçlü oldukları dönemde Endülüs'ü kurtardıklarını ifade eder. Endülüs'teki kralları ise Mütenebbî'nin şiirinde nitelediği krallara benzetir. Beyitte anlatılan krallar, isti'âre sanatı⁷⁵² yoluyla gözleri açık uyuyan tavşanlara benzetilmiş, gözleri açık olsa da gafletten dolayı uyudukları ifade edilmiştir.⁷⁵³

Hâze'l-Endelüsî'de Endülüslü şair İbn Hafâce'ye (ö. 533/1139) ait bir beyite yer verilmektedir:

فَإِذَا مَا هَبَّتِ الرِّيحُ صَبًّا صَحْتُ وَاشْتَوَيْتُ إِلَى الْأَنْدَلُسِ

“Rüzgar estiği zaman ‘Ah Endülüs’e olan özlemim’ diye haykırdım”⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Mekûle, “el-Habîbü'l-evvel” (Erişim 15 Ağustos 2020).

⁷⁵⁰ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 32.

⁷⁵¹ Romanda “عَيَّرَ أَهْمٌ” ibaresi yerine “لَكَيْتِهِمْ” yazılmıştır. Bk. ed-Dîvân, “Fuâdü mâ tûsellihî'l-müdâmü” (Erişim 15 Ağustos 2020); Abdurrahmân el-Berkûkî, *Şerhu dîvânî'l-Mütenebbî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 2/142.

⁷⁵² İsti'âre konusunda ayrıntılı bilgi için bk. es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, nşr. Yusuf es-Sumeyli (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 258-285.

⁷⁵³ Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 84; Berkûkî, *Şerhu dîvânî'l-Mütenebbî*, 2/142.

⁷⁵⁴ Bk. ed-Dîvân, “İnne li'l-cenneti fi'l-Endelüsî” (Erişim 15 Ağustos 2020).

İbn Seb'în, romanda Feyhâ'ya olan aşkını anlatmak için ona bir mektup yazmaya karar verir. Mektupta ona kendisiyle ilgili bir hayalinden bahsetmek ister. Çevik ve kanatlı bir at hayal eder. Hayalinde Feyhâ ile o ata binip kuşların ve bulutların arasında gezintiye çıkarlar. Sonra Feyhâ'ya Endülüs topraklarını göstermek ister. Atına Endülüs üzerinde uçmasını emreder. Üzerinden geçerken Feyhâ'ya doğduğu ve gençliğini geçirdiği yer olan Mürsiye'yi, Babasının köyü olan Rakûta'yı, Segura nehrini, güzel bahçelerini gösterir. Aklına havanın soğuduğu ve Endülüs'ü işgal eden Hristiyanların maharetli okçuları gelir. Feyhâ'ya bir zarar gelmesinden endişe eder ve yukarıdaki beyiti okuyarak atına geri dönmesini emreder.⁷⁵⁵

Endülüs, doğal güzellikleri ve zenginlikleri sebebiyle şairlerin ilgisini çeken ve şiirlerine konu olan bir bölgedir. Şair İbn Hafâce de yukarıdaki beyitin yer aldığı şiirinde Endülüs'ün güzelliklerini övmekte ve ona olan özlemini dile getirmektedir.⁷⁵⁶

Hâze'l-Endelüsî'de ana karakter İbn Seb'în'in Sebte'de evlendikten yaklaşık bir ay sonra kendisine çok yakın olan müridlerinden 'Amr el-Kurtubî'nin ölüm haberi verilir. Duyduğu bu haber üzerine çok üzülen İbn Seb'în, ölüm ile ilgili âyetleri düşünerek içini soğutmaya çalışır. Musibetler ve kan davaları ile imtihan olmaya devam ettiği ve yaşadığı sürece, Mutlak varlık olarak ifade ettiği Allah'a yönelme konusunda istediği seviyeye ulaşamayacağını düşünür. Allah'a karşı duyduğu sevgi ve özlemin şiddetli tesiri altında bulunan ve Allah'tan başka bütün varlıkları bir hiç olarak değerlendiren Bâyezid-i Bistâmî'den ibret alması gerektiğini söyleyerek ona nisbet ettiği şu beyiti söyler:

شَرِيتُ الْحُبَّ كَأَسَا بَعْدَ كَأَسٍ فَمَا نَفَدَ الشَّرَابُ وَمَا رَوَيْتُ

“Aşktan kadeh kadeh içtim de ne o tükendi ne de ben kandım.”⁷⁵⁷

Hâze'l-Endelüsî'de İbn Hazm el-Kurtubî'nin (ö. 456/1064) şiirinden de iktibas yapılmaktadır:

يَا قَوْمُ إِنَّ الْهَوَى إِذَا أَصَابَ الْفَقَى

⁷⁵⁵ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 191-193.

⁷⁵⁶ Şâdî Müclî Sükker, “Şi'ru't-tabî'ati fi'l-edebî'l-Endelüsî”, *el-Müsekkaf* (Erişim 27 Kasım 2020).

⁷⁵⁷ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 228.

“Ey insanlar, bir gencin kalbi aşka tutulup yükseldiği zaman, onun takatini keser.”

Romanda İbn Seb‘în’in müridleri Abdülali, Adnan ve Sadık Sebte’de Zağlûl Mescidi’nde bir araya gelirler. İbn Seb‘în, Halid’i göremeyince onun nerede olduğunu sorar. Diğerleri onun çok önemli bir işi olduğunu söyleyip bir gencin durumu hakkında ona danışmak isterler. Daha düne kadar evlilikle ilgili olumsuz düşünceleri olan birinin bir genç kıza ilk görüşte aşık olduğunu ve şu anki durumunun tamamen İbn Hazm’ın nitelediği gibi olduğunu söyleyerek yukarıdaki beyitleri zikrederler. İsim verilmeden anlatılsa İbn Seb‘în anlatılan kişinin Halid olduğunu anlar.⁷⁵⁸

Görüldüğü üzere Binsâlim Himmîş, tarihî romanlarında çok sayıda şiirden iktibasa yer vermiştir. Himmîş’in kurgu içerisinde beyitlere ve mısralara yer vermesi, anlatılanların okuyucu üzerindeki etki gücünü artırmasının yanı sıra karakterlerin duygu dünyasını yansıtmada yardımcı olmaktadır. Ayrıca Himmîş’in şiirlerden iktibas yapması, eserlerinde vermek istediği mesajları pekiştirmesi ve desteklemesi açısından önem arz etmektedir.

3.3. Dil ve Üslûp Özellikleri

Binsâlim Himmîş, güçlü bir Arapçaya sahip olan ve bu dili etkili bir şekilde ustalıkla kullanan bir yazardır.⁷⁵⁹ Himmîş’in bu çalışmada incelediğimiz tarihî romanlarında ele alınan zaman dilimleri farklı olsa da yazarın temel hedefi, anlatılan döneme uygun ve yaptığı tarihî iktibaslara yakın bir dil kullanmaktır. Söz konusu eserlerde dil ve üslûp özellikleri açısından benzerlikler olsa da her tarihî romanın dil ve üslûbunu ayrı ayrı ele almanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Bundan dolayı biz bu başlık altında Himmîş’in tarihî romanlarında dikkatimizi çeken ve genelleştirilebileceğimiz dil ve üslûp özellikleri üzerinde durarak bunları ana hatlarıyla tespit etmeye çalışacağız.

Tarihî romanlarında kullandığı edebî üslûbu ile dikkat çeken Himmîş, eserlerinde genel olarak şiirsel bir dil kullanmaktadır.⁷⁶⁰ Aynı zamanda bir şair olan Himmîş’in bu yönünün edebî metinlerine yansımaları oldukça tabii bir durumdur. O; eserlerinde teşbih, mecaz,

⁷⁵⁸ Himmîş, *Hâze’l-Endelüsî*, 262.

⁷⁵⁹ Himmîş, *el-‘Allâme*, 294-298.

⁷⁶⁰ Himmîş, *el-‘Allâme*, 296.

iktibas gibi edebî sanatlardan çokça yararlanmış, ayrıntılı tasvirlerle yer vermiş, deyim ve atasözlerini kullanmıştır.⁷⁶¹ Bu üslûbuyla Himmîş, tarihî şahsiyetleri ele alan bir yazar olarak, tabiri caizse tarihin tuzağına düşmemiş ve bu zor imtihanı başarıyla geçmiştir.⁷⁶² Özellikle *el- 'Allâme*'nin başından sonuna kadar edebî üslûbunu korumayı başarmış ve birçok sanatsal unsuru bir araya getirdiği için bu eseriyle Necîb Mahfûz ödülünü almaya layık görülmüştür.⁷⁶³

Himmîş'in tarihî romanlarında görülen üslûp özelliklerinden biri, onun romanlarda diğer edebî ve sanatsal türlere de yer vermiş olmasıdır. Bunun en yaygın örneği roman metninde şiir ve şarkı sözlerinden iktibas yapmasıdır. Yazar romanlarında şarkı sözlerine az sayıda yer vermekle beraber şiire oldukça fazla yer vermiştir. Ayrıca Himmîş, eserlerinde klasik Arap şiirinin yanı sıra zecel ve müveşşah gibi Endülüs'te ortaya çıkan şiir türleri ile İran Edebiyatının önemli şairlerinden Ömer Hayyâm'ın rubâîlerinden istifade etmiştir.⁷⁶⁴

Himmîş'in tarihî romanlarında yer alan ana karakterlerin genel itibariyle dinî yönleri bulunduğu için bu husus onun üslûbuna da yansımış ve romanlarındaki şahsiyetlerin bu yönlerini işlerken âyet ve hadislerden çok sayıda iktibas yaptığı tespit edilmiştir. Himmîş, ekseriyetle âyet ve hadisleri orijinal ifadeleri ile aynen kullanmış, bazense tasarrufta bulunarak onlara telmihte bulunmakla yetinmiştir. Ayrıca iktibas kategorisine almadığımız, yazarın doğrudan kaynağını zikrederek yer verdiği âyet ve hadislerin sayısı da oldukça fazladır. Bu durum, onun Kur'ân âyetleri ile hadisler konusunda ciddi bir bilgi birikimi olduğunu göstermekle beraber eserlerinin üslûbuna dinî ve hitâbî bir özellik kazandırmaktadır.⁷⁶⁵

Edebî eserlerinde umumiyetle fasih Arapça kullandığı tespit edilen Himmîş'in, tarihî romanlarında da bu hususa dikkat ettiği görülmektedir. Edebî metinlerde diyalogların

⁷⁶¹ Himmîş'in tarihî romanlarında yer alan atasözü ve deyim örnekleri için bk. Himmîş, *Mecnûnû'l-hukm*, 18, 158, 164, 165, 175, 181, 219, 228, 239, 254; Himmîş, *el- 'Allâme*, 49, 64, 68, 122, 133, 137, 151, 206; Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 19, 21, 32, 44, 50, 52, 57, 58; Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 71, 204, 261, 278, 290, 329, 363, 387, 396, 404, 420, 430, 433, 456, 458, 499.

⁷⁶² Himmîş, *el- 'Allâme*, 306.

⁷⁶³ Himmîş, *el- 'Allâme*, 298; Abdülvâhid el-Mühtânî, "Binsâlim Himmîş yetesellemü câizete Necîb Mahfûz", *Mağris* (19 Eylül 2009).

⁷⁶⁴ Örnekler için bu bölümde ele aldığımız İktibaslar başlığına bakınız. Rubâî örnekleri için bk. Himmîş, *el- 'Allâme*, 184-186.

⁷⁶⁵ Örnekler için bu bölümde ele aldığımız İktibaslar başlığına bakınız.

gerçekliğini ve inandırıcılığını artırmak, tamamen fasih Arapça kullanımından dolayı metin dilinde oluşabilecek donukluğu giderip canlılık katmak için kullanılan lehçe; Himmîş'in tarihî romanlarında nadiren karşımıza çıkmaktadır ancak; söz konusu romanlarda anlatılan zaman dilimlerinin günümüzden en az yedi veya sekiz yüzyıl öncesine ait olduğu dikkate alınırsa, fasih Arapça konuşulmasının gerçeği daha çok yansıttığı düşünülmektedir.

el- 'Allâme'de bazı diyaloglarda yerel lehçeye yer verilmiştir. Romanda kâtip Hammû el-Hayhî ile eşi Ümmü'l-Benîn, İbn Haldûn'dan bahsetmektedir. Hammû, işvereni İbn Haldûn'u övmekte ve kâtipliği karşılığında kendisine herhangi bir ödeme yapmasa da onunla çalışmaya devam edeceğini söyler. Eşi onun bu sözü üzerine onunla alay ederek şöyle der: “*Neyle geçineceğiz biz? Onun bereketi ve güzel kokusuyla mı?*” (وَنَعِيشُ بِإِيْشِ؟)⁷⁶⁶

Hâze'l-Endelüsî isimli romanda Fas lehçesinde kullanılan bir atasözüne yer verilmesi lehçe kullanımına örnek olarak verilebilir. Romanın esas karakteri İbn Seb'in oldukça zor bir durumda kalır ve şu atasözünü kendi içinde söyleyerek bu avamca meselin kendi için gerçekleşmemesini temenni eder: “*Sahur vaktinde çocuklarla yemek yiyen oruca başlayamaz.*” (إِلَّيْ تَسَحَّرُ مَعَ الْبَرَارِي يُصْبِحُ فَاطِرٌ)⁷⁶⁷

Hâze'l-Endelüsî'de lehçe kullanımına daha çok şiir ve şarkı iktibaslarında rastlanmaktadır. Romanda özellikle Arap Edebiyatındaki şiir türlerinden zecelin ilk örneğini nazmeden Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî'nin müveşşahları ve zecelleri lehçe kullanımına örnek teşkil etmektedir.⁷⁶⁸ *Hâze'l-Endelüsî*'de bu şiir türlerinin bazılarında avamcanın yer almasının dili ve kafiyei kolaylaştırıp daha akıcı hale getirdiği

⁷⁶⁶ Himmîş, *el- 'Allâme*, 37. *el- 'Allâme*'de geçen lehçe kullanımına dair diğer örnekler için bk. Himmîş, *el- 'Allâme*, 18, 37, 40, 43, 98, 133, 143, 145.

⁷⁶⁷ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 32. Metin içerisinde geçen bu atasözünün Fas'ta kullanımı yaygındır. Önemli ve ciddi işlerde çocuklara güvenen kişiler için söylenmektedir. Bk. Memleke Press, “İlli tisehhar me'a'd-dirârî yusbih fâtır” (Erişim 1 Aralık 2020). *Hâze'l-Endelüsî*'de geçen lehçe kullanımına dair diğer örnekler için bk. Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 341, 342, 359, 360, 378, 452, 499.

⁷⁶⁸ Müveşşah ve zecelle ilgili bilgi için çalışmamızdaki 132 ve 133 numaralı dipnotlara bakınız.

belirtilmekte; böylece dilin ve aruzun, Sibeveyhi (ö. 180/796) ile Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) kaidelerinden yumuşak bir üslûpla uzaklaştığı söylenmektedir.⁷⁶⁹

Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarında üslûbuyla ilgili öne çıkan hususlardan biri de roman metni içerisine yerleştirilen tarihî metinlerdir. Himmîş; tarihî kaynaklardan aldığı kesitleri, anlatmaya bağlı edebî metinlerde kullanılan anlatım tekniklerinden “montaj tekniği”⁷⁷⁰ ile roman metnine dahil etmektedir. Bunu yaparken bazen metnin orijinal halini aynen muhafaza etmekte bazense başını veya sonunu kendi ibareleri ile tamamlayarak bir bütünlük oluşturmaktadır. Bunu yaparken kendi metniyle alıntılacağı metnin dili ve üslûbu arasındaki uyum ve benzerlik oldukça dikkat çekmektedir.⁷⁷¹

Edebiyatta montaj tekniğini; yazarın kendisinden önce başkalarının söylediği, hazır bir anlatı kesitini kalıp halinde kullanması, onu kendi roman kompozisyonunda birer mozaik taşı gibi değerlendirdiği şeklinde tanımlayabiliriz.⁷⁷² Montaj üslûbu, genel hatları itibariyle iktibas sanatını akla getirse de aralarında işlevsel açıdan fark bulunmaktadır. İktibas sanatından beklenen, metnin anlam itibariyle zenginleştirilmesi ve süslenmesidir ancak montaj tekniği, romancıların genel yapısından, kompozisyonu kurarken de istifade ettiği bir kurgu yöntemidir. Dolayısıyla montaj tekniği, kapsam itibariyle iktibas sanatına benzemekte ancak uygulama düzeyinde ondan nispeten ayrılmaktadır. Yani sinema alanından edebiyata aktarılmış olan bu teknik, özellikle günümüz romanında bir inşa malzemesi gibi görülmekte ve yetenekli romancılar tarafından ustalıkla uygulanmaktadır. Hatta bu teknikle biçimlenen “montaj üslûbu” modern romanın bariz niteliklerinden sayılmaktadır.⁷⁷³

el-‘Allâme'de romanının büyük oranda tarihî yönünü oluşturan hususlardan biri, Himmîş'in ekseriyetle İbn Haldûn'un *et-Ta'rif*, *el-İber* ve *Mukaddime* eserlerini referans

⁷⁶⁹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 377. Halîl b. Ahmed, nahiv ile aruzu sistemleştiren dil ve edebiyat âlimidir. Sibeveyhi de onun öğrencisidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, nşr. M. Ebû'l-Fazl (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1373/1954), 47-51; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

⁷⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, *Roman Sanatı*, 254-258; Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1999), 42, 50.

⁷⁷¹ Binsâlim Himmîş, bu kesitleri roman metninde genelde köşeli parantez içine alarak kalın yazı stili ile belirtmiştir. Örnek için bk. Himmîş, *el-‘Allâme*, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 61, 64, 67, 71, 73, 81, 83, 84, 86, 93, 94, 96, 98, 99, 124, 159, 160, 254, 256, 270.

⁷⁷² Bk. Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, 50; Tekin, *Roman Sanatı*, 254-256.

⁷⁷³ Tekin, *Roman Sanatı*, 254-256.

olarak kullanmış olmasıdır. Romanın giriş bölümünde İbn Haldûn'un ailesinin başına gelen felaket onun ağzından şu şekilde aktarılmaktadır:⁷⁷⁴

“...Sıkıntıları her koldan arttı, devlet erkânıyla arama kara bulutlar girdi. Bu, ailemle çocuğumun başına gelen musibetle aynı zamana denk geldi. Onlar gemi ile Mağrib'den geldiler ancak gemi fırtınaya yakalandı ve battı; varlığım, yurdum ve çocuğum gitti. Bu yüzden felaketim ve sabırsızlığım arttı, zühd ağır bastı ve görevden ayrılmaya karar verdim.”

(فَكَثُرَ الشَّعْبُ عَلَيَّ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ، وَأَظْلَمَ الْجُؤُ بَيْنِي وَبَيْنَ أَهْلِ الدَّوْلَةِ. وَوَافَقَ ذَلِكَ مُصَابِي بِالْأَهْلِ وَالْوَلَدِ، وَصَلُّوا مِنَ الْمَغْرِبِ فِي السَّفِينِ، فَأَصَابَهَا قَاصِفٌ مِنَ الرِّيحِ فَعَرِفْتُ، وَدَهَبَ الْمُؤْجُودُ وَالسَّكُنُ وَالْمَوْلُودُ؛ فَعَظُمَ الْمَصَابُ وَالْجُرْعُ، وَرَجَحَ الزُّهْدُ، وَاعْتَزَمْتُ عَلَى الْخُرُوجِ مِنَ الْمَنْصِبِ.)

Burada “فَعَظُمَ” ibaresine kadar olan kısım, Hımmîş'in kendisine aittir. O, İbn Haldûn'un otobiyografisinden (*et-Ta'rif*) alınan cümleleri, onun üslûbunu taklit edip kendi cümleleri ile tamamlayarak montaj üslûbunu kullanmıştır. Kanaatimizce Hımmîş'in bu kalıpları kendi romanının anlatım dokusuna ustalıkla monte etmesi, onun hem Arapçaya hem de kullandığı tarihî kaynaklara vukûfiyetinin bir göstergesidir.

Mecnûnü'l-hukm'de bu tekniğe romanın son paragrafını örnek olarak verebiliriz:

“...(Mısırlılar Sittülmülk'ün vefatından sonra) Bu konuda aşırıya kaçtılar ve yeme, içme, gezme ve şarkı dinlemeye düşkün olan halifeleri ez-Zâhir'e uydular. Şu örnek olarak verilebilir: Üçüncü Paskalya bayramıydı. Hristiyanlar ve Müslümanlar viyadüğün orada kurulmuş çadırlarda toplandılar...”

(...وَدَهَبُوا فِي هَذَا مَذْهَبِ الْغُلُوِّ وَالشَّطَطِ، وَجَارُوا خَلِيفَتَهُمُ الظَّاهِرَ فِي وَلَعِهِ بِالْأَكْلِ وَالشُّرْبِ وَالنَّزْهِ وَالْأَعْيَانِ وَمِنْ ذَلِكَ مَثَلًا: أَنَّهُ كَانَ ثَالِثُ فِصْحِ النَّصَارَى فَاجْتَمَعَ بِقَنْطَرَةِ الْمَقْسِ مِنَ النَّصَارَى وَالْمُسْلِمِينَ فِي الْحَيَّامِ الْمَنْصُوبَةِ...)

Bu örnekte kaynak olarak kullanılan metin, “وَمِنْ ذَلِكَ مَثَلًا” ibaresinden sonra başlamaktadır. Hımmîş tarafından montaj tekniği kullanılarak roman metninin dokusuna yerleştirilen bu

⁷⁷⁴ Hımmîş, *el-‘Allâme*, 9.

kesit, Mısırlı tarihçi Makrîzî'nin *İtti 'âzü 'l-hunefâ' bi-ahbâri 'l-e'immeti 'l-Fâtîmiyyîn el-hulefâ'*⁷⁷⁵ isimli eserinden alınmıştır.⁷⁷⁶

Himmîş'in üslûbu çerçevesinde değerlendirilebilecek hususlardan biri de edebî türlerde sık karşılaşılmayan bir uygulama olan dipnot ve kaynakça kullanımıdır. Bu yönüyle akademik bir çalışmayı anımsatan *Mecnûnü 'l-hukm*'de tarihî kaynaklardan yapılan alıntılar, italik font kullanılarak yazılmış ve bu alıntılara metin içinde numaralar verilmiştir. Atıf yapılan eserlerin detaylı künyesi ise romanın sonuna yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bu şekilde roman metnine dahil edilen kesitlerin hepsini, Himmîş'in sıklıkla kullandığı montaj üslûbuna örnek olarak verebiliriz.

Mecnûnü 'l-hukm'de birinci bölümde romanın ana karakteri Hâkim-biemrillâh'ın garip emir ve yasaklarından bahsedilirken İbn Kesîr'in İslam tarihine dair yazdığı *el-Bidâye ve'n-nihâye*⁷⁷⁷ adlı eserinden bir bölüm aktarılmıştır.⁷⁷⁸

“O sene Mısır ve Kahire'nin her yerinde geceleri kandiller ve mumlar yandı. Sanki gece, gündüz olmuştu. O sene Hâkim, bir keresinde gündüz vakti marangoz olarak çalışan bir adama uğramıştı. Onu durdurup şöyle dedi: 'Ben size (gündüz çalışmayı) yasaklamadım mı?' Marangoz şöyle dedi: 'Efendim, insanlar geçimini sağlamak için gündüzleri çalıştıklarında geceyi uyanık geçiriyorlardı, gece çalıştıklarında ise gündüz uyanık kaldılar. Bu da tamamen uykusuzluktan.' Hâkim gülümsedi ve oradan ayrıldı.”

(وفي هذه السنة اشتعلت القناديل والشُّمُوعُ لَيْلاً في كُلِّ مِصْرٍ وَالْقَاهِرَةِ، حَتَّى كَأَنَّ اللَّيْلَ نَهَارٌ. وَفِيهَا اجْتَنَزَ (الحاكم) مَرَّةً بَرَجُلٍ يَعْمَلُ النَّجَارَةَ فِي أَثْنَاءِ النَّهَارِ فَوَقَّفَ عَلَيْهِ فَقَالَ: أَلَمْ أَهَاجُمْ؟ فَقَالَ: يَا سَيِّدِي لَمَّا كَانَ النَّاسُ يَتَعَيَّشُونَ بِالنَّهَارِ كَانُوا يَسْهَرُونَ بِاللَّيْلِ، وَلَمَّا كَانُوا يَتَعَيَّشُونَ بِاللَّيْلِ سَهَرُوا بِالنَّهَارِ، فَهَذَا مِنْ جُمْلَةِ السَّهَرِ، فَتَبَسَّمَ وَتَرَكَهُ.)

Himmîş, tarihî romanlarında metin içinde kullandığı alıntıların yanı sıra bütün bölümlerin başına tarihî kaynaklardan alıntılar yerleştirmektedir. Bu iktibasların hacmi, sayısı ve işlevi romandan romana farklılık gösterse de hepsi, bölümlerin içeriği ile doğrudan

⁷⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Eymen Fuâd Seyyid, “Makrîzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/449.

⁷⁷⁶ Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 270.

⁷⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “el-Bidâye ve'n-nihâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/131-132.

⁷⁷⁸ Himmîş, *Mecnûnü 'l-hukm*, 41. *Mecnûnü 'l-hukm*'de yer alan diğer örnekler için bk. *Mecnûnü 'l-hukm*, 18, 28, 36, 43, 45, 100, 105, 192, 201, 209, 226, 228, 234-236, 270.

ilişkilidir. İşlev açısından bu iktibasları tasvirî, temsilî ve fikir veren iktibaslar olarak niteleyebiliriz.

Tasvirî iktibasa, *Mecnûnü'l-hukm*'deki üçüncü bölümün girişinde bulunan iktibası örnek olarak verebiliriz. İbn Tağriberdî'nin *Beda'î'u'z-zuhûr* adlı eserinden yapılan alıntıda Fâtımî halifesi Hâkim-biemrillâh'ın Mısır halkından intikam almak için şehrin yakılmasına dair askerlere emir verdiği anlatılmaktadır. Bu, bir bütün olarak “Şakayla İntikam Arasında: Mısır yanıyor.” isimli bölümün dayandığı bir olaydır. Burada bölümün tamamını yönlendiren tarihsel bir metin, okuyucuya bölümün olayları ve içeriği hakkında bütünsel bir bakış açısı kazandırmaktadır.⁷⁷⁹

Himmîş'in tarihî romanlarında özellikle kurguya yer verdiği bölümlerde tarih ile aşkı iç içe işlemesi; onun üslûbunu etkilemekte ve tarihî şahsiyetleri ele aldığı romanlara yeni bir soluk kazandırmaktadır. Bu hususa, *el-'Allâme*'de İbn Haldûn'un Ümmü'l-Benîn'e duyduğu aşkın anlatıldığı ikinci bölüm ile *Hâze'l-Endelüsî*'de İbn Seb'in'in Feyhâ'ya karşı hissettiklerinin tasvir edildiği ikinci bölümü örnek olarak verebiliriz.⁷⁸⁰ Söz konusu bölümlerde tarih ile aşkın bu denli iç içe ele alınmasının olayların sürükleyiciliğini ve okuyucudaki okuma isteğini artırdığı kanaatindeyiz. Ayrıca Himmîş'in romanlarda bu bölümleri kahramanların kendi ağzından aktarması, anlatıma canlılık katmakta ve adeta okuyucuyu o tarihî atmosfere götürmektedir.

Himmîş'in romanlarında bir anlatım yöntemi olarak “geri dönüş” (istircâ') tekniğini çokça kullandığı görülmektedir. Özellikle tarihî romanlarda tercih edilen bu anlatım yöntemi ile karakterler, mekanlar ve olayların geçmişiyle alakalı bilgi verilmektedir. *el-'Allâme* ile *Hâze'l-Endelüsî*'nin birinci bölümlerinde daha çok karşımıza çıkan bu anlatım tekniği ile karakterlerin geçmişte yaşamış olduğu olaylara çağrışım yöntemiyle geri dönülmekte; böylece geçmiş zaman algılanışına göre daha kısa veya daha uzun işlenmektedir.⁷⁸¹ Ayrıca bu teknik, romanın henüz başında iken kahramanların çizilip tanıtılmasında ve roman yapısının kuruluşunda önemli rol oynamaktadır.⁷⁸²

⁷⁷⁹ Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 207.

⁷⁸⁰ Himmîş, *el-'Allâme*, 111-188; Himmîş, *Hâze'l-Endelüsî*, 123-330.

⁷⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, 43.

⁷⁸² Tekin, *Roman Sanatı*, 253.

Himmîş, tarihî romanlarında birden fazla anlatıcıya veya çok sayıda bölüme yer vermesine rağmen bölümler arasındaki geçişlerin uyumlu olduğu gözlemlenmektedir. Bu açıdan *Zehratü'l-Câhiliyye*'yi incelediğimizde, bölümler arasında metinsel bir bütünlük bulunduğu fark edilmektedir. Romanda hem anlatıcı hem de olayların cereyanı açısından akış bozulmadan ilerlemektedir. Başlıklar ile içeriğin tutarlı ve uyumlu olmasının yanı sıra anlatılan olayların öncesi ile sonrası; düzenli ve sıralı olarak bir sebep-sonuç ilişkisi içindedir. Bu uyum ve bağlantının devamlılığını sağlayan faktörlerin başında ise zaman unsuru gelmektedir.⁷⁸³ Birden fazla anlatıcısı bulunan *el-'Allâme*'de de anlatıcının bölümler arasında farklılık göstermesine rağmen anlatımda bir uyumsuzluk veya kopukluk görülmemektedir.

Himmîş'in tarihî romanlarında dikkat çeken üslûp özelliklerinden biri de hayalî ve gerçek üstü unsurlara yer verilmesidir. Tarihî ve gerçek şahsiyetleri ele alan bu romanlarda hayal unsurunun genelde rüyalar yoluyla kendisini gösterdiği müşahede edilmektedir. *el-'Allâme*'de, İbn Haldûn'un rüyasında kendisini özel güçlere sahip biri olarak veya *Binbir Gece Masalları*'nda ismi geçen efsanevî en-Nahhâs (Bakırcılar) şehrinde olağandışı olaylar yaşadığını görmesi örnek olarak verilebilir.⁷⁸⁴ Aynı şekilde *Zehratü'l-Câhiliyye*'de Zehra karakterinin rüyasında kendisini bir yılan veya kuş olarak görmesi de bu minvalde örnek olarak zikredilebilir.⁷⁸⁵ Ayrıca Himmîş'in romanlarında İbn Battûta'dan aktarılan bazı hikâyelerde de hayal unsuruna rastlanmaktadır.⁷⁸⁶

Himmîş'in *Zehratü'l-Câhiliyye*'de diğer romanlarına göre farklı bir anlatım tarzı ve üslûbu tercih ettiği göze çarpmaktadır. Himmîş, bu romanında her bölümün başında anlatıma geçmeden önce “Hafız dedi ki” (وَقَالَ الْحَافِظُ) ibaresine yer vermiştir. Bu kullanım, bir nesir türü olan makâmelerde hikâyelerin hayalî bir râvi (anlatıcı) tarafından anlatılması hususunu hatırlatmaktadır.⁷⁸⁷

⁷⁸³ 'Îsâ ed-Dûdî, “Sûretü İmru'ü'l-Kays fi rivâyeti Zehratü'l-Câhiliyye li Sâlim Himmîş”, *el-Müsekkaf* (Erişim 29 Temmuz 2020).

⁷⁸⁴ Himmîş, *el-'Allâme*, 33-34, 95.

⁷⁸⁵ Himmîş, *Zehratü'l-Câhiliyye*, 73, 87.

⁷⁸⁶ Himmîş, *el-'Allâme*, 40-44.

⁷⁸⁷ Muhammed Hâdî Murâdî, “Fennü'l-makâmât, en-Neş'etü ve't-tetavvur; Dirâsetün ve tahlil”, *et-Türâsü'l-edebî* 4 (Ocak 1969), 124-125.

SONUÇ

Faslı Binsâlim Himmîş, Modern Arap Edebiyatının önemli yazarlarından. Ulusal ve uluslararası ödüllere layık görülen yazar, eserlerini Arapça ve Fransızca olmak üzere iki dilde kaleme almaktadır. Özellikle yazdığı tarihî romanlarla dikkat çeken yazarın; romanları, şiir kitapları, piyesleri ve otobiyografisi edebiyat alanındaki diğer çalışmalarıdır.

Dili sadece bir ifade aracı olarak görmeyen Himmîş, dilin varlık alemini algılamayı sağlayan temel unsur olduğunu düşünmektedir. Ona göre bir edebiyatçı için dil son derece önemlidir ve dil ile ilişkisi zayıf olan yazarın başarılı olması mümkün değildir.

Edebiyat alanında ilk ürünlerini şiir alanında veren Himmîş, kullandığı yazım ve basım tekniği ile kendi dönemindeki bazı şairlere örnek olmuştur. Hayatının son dönemde roman yazımına ağırlık veren Himmîş; eserlerinde ağırlıklı olarak tarihî, siyasî, sosyal, felsefî, tasavvufî konuları işlemiştir.

Himmîş'in 1990 yılında yazdığı *Mecnûnü'l-hukm* adlı romanı, Fas'ta yazılan ilk tarihî roman olması hasebiyle Modern Arap Edebiyatı literatürüne katkı sağlamaktadır. Bu romanından sonra sırasıyla *el- 'Allâme* (1997), *Zehratü'l-Câhiliyye* (2003) ve *Hâze'l-Endelûsî* (2007) isimli tarihî romanlarını yazan Himmîş; bu romanların yazımında Necîb Mahfûz'u bazı yönlerden örnek aldığını ve kendisinden bu konuda takdir ifadeleri duyduğunu söylemektedir.

Himmîş'in tarih, felsefe ve tasavvuf alanındaki geniş bilgi birikimine rağmen tarihî romanlarını yazmadan önce ciddi bir araştırma sürecine girmesi, onun tarihî roman yazımına verdiği değeri yansıtmaktadır. Romanlarında kullandığı mekanlara ve şehirlere bizzat giderek oralarda saha çalışması yapması da onun metinlerdeki üslûbuna yansımış ve tasvir gücünü artırmıştır. Böylece okuyucu, kendisini o tarihî mekanların atmosferi içerisinde daha çok hissetmekte ve adeta o havayı solumaktadır.

Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarına bakıldığında her romanda farklı tarihî şahsiyetlerin hayatlarının konu edildiği görülmektedir. *Mecnûnü'l-hukm*'de Hâkim-biemrillâh, Ebû Rekve, Sittülmülk; *el- 'Allâme*'de İbn Haldûn, Timurlenk, Sultan Berkûk ve Sultan Ferec; *Zehratü'l-Câhiliyye*'de İmruülkays, Tarafe b. 'Abd, 'Antere b. Şeddâd, Mühelhil b. Rebî'a, Mütelemmis; *Hâze'l-Endelûsî*'de İbn Seb'in, Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî,

İbn Halâs, Ebû Nümeyy gibi tarihî kaynaklarda yer alan gerçek şahıslar bulunmaktadır. Bu şahıslardan ön plana çıkarılan Ebû Rekve, Hâkim-biemrillâh, İbn Haldûn, İmruülkays, Tarafe ve 'Antere gibi şahsiyetlerin genel özellikleri incelendiğinde ise hepsinin trajik hayat hikâyelerinin olduğu ve romanın sonunda hazin bir şekilde öldükleri dikkat çekmektedir. Arka planda ise genel olarak zalim ve despot bir yönetici ya da yöneticiler tarafından uygulanan baskı ve şiddet işlenmektedir. Diğerlerinden farklı olarak *Zehratü'l-Câhiliyye*'deki esas karakter Zehra; bir yöneticinin değil de genel olarak içinde yaşadığı devrin yozlaşmış adetlerinin, özelde ise kocası ile kabilesinin kurbanı olarak zulme uğramaktadır. Tarihî romanlarında özellikle siyasî istibdat, zulüm, rüşvet, yolsuzluk, insan haklarının önemsizlenmesi ve bu hakların ihlali vb. konularını ele alan Binsâlim Himmîş'in, bu romanları ile okuyucuya mesaj verdiği söylenebilir. Çünkü romanlarında işlenen bu sorunlar, sadece tarihte kalmış meseleler değil; günümüzde de insanların hala maruz kaldığı ve çözüm bulunamayan konulardandır. Belki de yazar, yaşanmış veya kurgulanmış tarihten örnekler vererek insanların bu konuda bilinçlenmesini istemektedir.

Himmîş'in romanlarında genel itibariyle fasih Arapça kullandığı ancak nadiren de olsa, diyaloglara gerçeklik ve canlılık katmak için kullanılan yerel lehçeye başvurduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Himmîş'in tarihî romanlarında ele aldığı zaman dilimine uygun ve eserlerde iktibas yaptığı tarihî metinlerin diline yakın bir dil kullandığı fark edilmektedir.

Himmîş'in tarihî romanlarında âyet ve hadislerden yapılan iktibasların yanı sıra İmruülkays, Tarafe b. 'Abd, 'Antere b. Şeddâd, Züheyr b. Ebû Sülmâ gibi Câhiliye şairleri ile Hz. Ali, Hubeyb b. 'Adî, Ebû Temmâm, Mütenebbî, Ebü'l-'Alâ el-Maarî, İbn Hazm, Şenferâ el-Ezdî, İbn Hafâce, Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, İbn Haldûn gibi farklı dönemlerde yaşamış önemli Arap şairlerinin şiirlerinden de alıntı yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bölüm başlarında yer alan tarihî iktibaslar, tarihî kaynakların bu eserlerin yazımında referans olarak kullanıldığını göstermektedir.

Binsâlim Himmîş'in tarihî romanlarında tarihî gerçekliğe büyük oranda sadık kaldığı ancak bilgilerin yetersiz kaldığı noktaları kurgu yoluyla aydınlattığı görülmektedir. Romanlarına canlılık katmak için kurgusal olaylara ve şahıslara yer veren Himmîş'in bu şekilde okuyucuya tarihî sevdirmeyi de amaçladığını söyleyebiliriz.

Şiir, hikâye, roman, felsefe, tarih gibi alanlarda çalışmaları bulunan Hımmîş'in bu çok yönlü özelliği; onun tarihî romanlarına da yansımıştır. Yazarın; romanlarına konu ettiği tarihî olaylarla tarihî şahsiyetlerin anlatımında kullandığı dil, sembolik ifadeler, felsefî ve tasavvufî çağrışımlar gibi unsurlar roman metnine canlılık ve gerçekçilik katmış; tarihi, adeta ruhsuz ve cansız bir anlatı olmaktan çıkarmıştır. Biz de bu yönüyle tarihî roman sahasında başarılı olan ve okurların dikkatini çeken bu romanların okunması gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca onun tarihî romanlarının Türkçeye kazandırılmasının, Türkiye'deki Modern Arap Edebiyatı literatürüne katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdurrâdî, 'Îmâd. “er-Rivâ'ıyyü'l-Mağribî Binsâlim Himmîş: el-Müerrihûn yazlimûne't-târîh ahyânen...Ve'r-rivâ'ıyyûn yünsifûnehû”. *el-Ahrâm*. Erişim 28 Mayıs 2018. <http://www.ahram.org.eg/news/>

Abdülğani, Mahmûd. “Binsâlim Himmîş: Hârisü'l-erâdi'l-va'ira yektübü mâ lâ yestetî'u kavlehû”. *el-Âhbâr*. Erişim 22 Kasım 2020. https://al-akhbar.com/Archive_People/131694

'Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*. nşr. Yusuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. Beyrût: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421/2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Adil Mürşid. Beyrût: Mü'essestü'r-Risâle, 1419/1999.

Aka, İsmail. “‘Acâibü'l-Makdûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/318. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

'Akkâd, Salâh. *el-Mağribü'l-'Arabî fi't-târîhi'l-hadîsi ve'l-mu'âsır*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 6. Basım, 1993.

Allen, Roger. “Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı”. çev. Faruk Çiftçi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Aralık 2005), 129-150.

Anamur, Hasan. *Başlangıçtan Bugüne Fransızca'dan Türkçe'ye Yapılmış Çeviriler ile Fransız Düşünürler, Yazarlar, Sanatçılar Üzerine Türkçe Yayınları İçeren Bir Kaynak Denemesi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2013.

Antâkî, Yahyâ b. Sa'îd. *Sılatü târîhi ütiâhâ*. thk. 'Umar Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Jarrous Press Publishers, 1990.

Apaydın, H. Yunus. “Kerhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/285-287. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

'Arabî, es-Sıddîk el-. *Kitâbü'l-Mağrib*. Beyrût: Dâru's-Sekâfe, 1984.

Argunşah, Hülya. *Tarih ve Roman*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.

Arşîf. “el-Bedîl”. Erişim 9 Ağustos 2020. <https://archive.alsharekh.org/magazineYears/222>

Arşîf. “ez-Zemânü'l-Mağribî”. Erişim 9 Ağustos 2020. <https://archive.alsharekh.org/magazineYears/18>

Arşîf. “el-Bedîl”. Erişim 9 Ağustos 2020. <https://archive.alsharekh.org/contents/222/17496>

Avcı, Casim. “Hilâl b. Muhassin Sâbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Aydın, Mustafa. “Müveşşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydın, Tahirhan. “Sömürgecilik ve Dil: Batı Sömürgesinin Arap Diline Yaklaşımına Dil-Kimlik İlişkisi Penceresinden Bakış”. *Mukaddime* 0/7 (Temmuz 2013), 47-68.
- ‘Aynî, Bedreddîn. *es-Sultân Berkûk mü’essisü devleti’l-Memâlîki’l-Cerâkise*. thk. Îmân ‘Umar eş-Şükrî. Kahire: Dâru’s-Safve, 2002.
- Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Ayyıldız, Erol. “Makâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/417-419. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ‘Azâvurî, Selîme. *er-Rivâye ve’t-târîh dirâsetün fî ‘alâkâtî’n-nassiyye - Rivâyetü’l-‘Allâme li Binsâlim Hımmîş nemûzecen*. Cezayir: Bin Yûsuf Bin Hadde Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
<http://mohamedrabee.net/library/pdf/3ac60b17-9823-4547-94b9-57d1d5085bda.pdf>
- Bağlıoğlu, Ahmet. “Sıradışı Bir Fâtımî Halifesi: Hâkim Biemrillâh”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4/8 (Kasım 2012), 4-31.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Behrens-Abouseif, Doris. “Baybars II Hankahı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/224-225. İstanbul:TDV Yayınları, 1992.
- Bekîrî, Mübâreke & Bûter‘â, ‘Âişe. *es-Sîretü’l-ğayriyye fî rivâyeti’l-‘Allâme li Binsâlim Hımmîş*. Cezayir: Muhammed Bûdiyâf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Berkûkî Abdurrahmân el-. *Şerhu dîvânî’l-Mütenebbî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1971.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Konya: Salkımsöğüt Yayınevi, 2015.
- Bolelli, Nusreddin. “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tesbitler I”. *Şarkiyat Mecmuası* 0/11 (Aralık 2011), 1-57.
- Borges, Jorge Luis. *Şu Şiir İşçiliği-Norton Konferansları*. çev. Mukadder Erkan. ed. Calin-Andrei Mihailescu. İstanbul:Ketebe Yayınları, 2020.
- Bostancı, Ahmet. *İbrahim Nasrallah ve Filistin Konulu Romanları*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2013.

- Bozkurt, Birgül. "İbn Seb'în, Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 / 2 (Aralık 2008): 347-380 .
- Bozkurt, Nebi. "Müsamere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Fransa (Fransız Sömürgeciliği)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/185. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Câbirî, Muhammed 'Âbid. *İbn Haldûn'un Düşüncesi Asabiyyet ve Devlet*. çev. Muhammet Çelik. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- Câizetü Katârâ li'r-rivâyeti'l-'Arabiyye (Katara). "Bînsâlim Hîmmîş". Erişim 9 Ağustos 2020.
<https://www.kataranovels.com/novelist/%D8%A8%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%AD%D9%85%D9%8A%D8%B4/>
- Cârim, Ali & Emîn, Mustafa. *el-Belâgatü'l-vâdhâ*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2005.
- Ceran, İsmail. *Fas Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Ceyhan, Semih. "İbn Haldûn'un Sûfilere ve Tasavvufa Bakışı: Umrandâ Tasavvuf İlmi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (Ocak 2006), 51-82.
- Cezîra. "el-'Âllâme". Erişim 14 Aralık 2019.
<https://www.aljazeera.net/knowledge/boks/2006/5/11/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9>
- Cezîra. "Nebşün fî sîretey İbn Battûta ve'bni Haldûn". Erişim 8 Ağustos 2020.
<https://www.kisa.link/NQqn>
- Cezîra. "Hîne sebbebet züyûtün mesmûmetün mevte ve şe'lele âlâfî'l-Meğâribe...". Erişim 7 Ağustos 2020. <https://www.kisa.link/NQba>
- Cezîra. "Rivâyetü Mu'azzibetî... 'Avlemetü's-sücûn". Erişim 9 Haziran 2020.
<https://www.kisa.link/NQqq>
- Cirârî, Abbâs. *el-Edebü'l-Mağribî min hilâli zavâhirihi ve kadâyâhû* (Rabat: Mektebetü'l-Me'ârif, 2. Basım, t.y..
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*. nşr. İbrâhim el-Ebyârî. Şârîka: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1982.
- Çağrı, Mustafa. "Büddü'l-ârif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/481-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1992

- Çapan, Fatma. “İslam Dünyası’nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/3 (Temmuz 2019), 1205-1219.
- Çapar, Onur. “Bağımsızlıktan Sonra Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasî Süreç: Fas ve Libya Örneği”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2 (Haziran 2020), 688-693.
- Çeker, Orhan. “Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çelebi, İlyas. “Ebü’l-Kâsım İbn Kasî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelebi, İlyas. “İbn Kasî ve Hal’u’n-na’leyn Adlı Eseri”. *İlam Araştırma Dergisi* 2/2 (Temmuz-Aralık 1997), 151-158.
- Çelebi, Muharrem. “Corcî Zeydân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çelik, Yakup. “Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler”. *Biliğ* 22 (Haziran 2002), 49-67.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 14. Basım, 2015.
- Çil, Fatma Hayrünnisa. *Muhammed Ferîd Vecdî’nin Edebî Kişiliği ve Makâmeleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Çubukcu, Asri. “ed-Dav’ü’l-Lâmi’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çubukcu, Asri. “Devâtdâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çubukcu, Asri. “Ferec”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çuhadar, Mustafa & Yiğit, İsmail. “İbn Tağriberdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/385-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Dâhî, Muhammed ed-. “Kırâ’etün fî Fitneti’r-ru’ûsi ve’n-nisve li’r-rivâ’iyyi Binsâlim Himmîş”. Erişim 8 Ağustos 2020. <https://www.mohamed-dahi.net/site/news.php?action=view&id=111>
- Dâhî, Muhammed ed-. “Rivâyetü Binsâlim Himmîş Fitnetü’r-ru’ûsi ve’n-nisve”. *el-Kelime*. Erişim 1 Aralık 2020. <http://alkalimah.net/Articles/Read?id=130&dossier=true>
- Dâhî, Muhammed ed-. “Ene’l-müteveğgil ve kısasun fikriyyetün uhrâ”. *Kitâb fî cerîde*. Erişim 9 Haziran 2020. <http://www.kitabfijarida.com/pdf/137.pdf>

- Dayf, Şevkî. *el-Edebü'l-‘Arabiyyü'l-mu‘âsır fî Mısır*. Kahire: Dâru'l-Me‘ârif, 2011.
- Dehû, el-‘Arabî. *Medhalün fî dirâseti'l-edebi'l-Mağribiyyi'l-kadîm*. Cezâyir: Dâru-ş-Şihâb, 1986.
- Dîb, ‘Alâ ed-. “Min zekerin ve ünsâ”. *el-Mısriyyü'l-yevm*. Erişim 15 Ağustos 2020. <https://www.almasyalyoum.com/news/details/662058>
- Dîvân. “E mâ vallahi inne’z-zulme şu’mü”. Erişim 5 Aralık 2020. <https://www.aldiwan.net/poem30857.html>
- Dîvân. “Fuâdü mâ tûsellîhi’l-müdâmü”. Erişim 15 Ağustos 2020. <https://www.aldiwan.net/poem10538.html>
- Dîvân. “İnne li’l-cenneti fi’l-Endelüsi”. Erişim 15 Ağustos 2020. <https://www.aldiwan.net/poem12970.html>
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi I Câhiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Garar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/366-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dûdî, ‘İsâ ed-. “Sûretü İmru’i’l-Kays fî rivâyeti Zehrati’l-Câhiliyye li Sâlim Hımmîş”. *el-Müsekkaf*. Erişim 29 Temmuz 2020. <http://www.almothaqaf.com/qadaya2009/52182-q-q>
- Duman, Hilal, “İslâm Hukukunda Hüsnâ (Çift Cinsiyetliler)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2002), 295-318.
- Durmuş, İsmail. “İktibas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Mühelhil b. Rebî’a”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/339-340. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Durmuş, İsmail. “Şiir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dursun, Davut. “Cezayir (Sömürge Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/391-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dursun, Davut. “Fas (Himaye Dönemi ve Bağımsızlık)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/192-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Süneni Ebî Dâvûd*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 1369/1950.

- Ece, Selami. “İktibas”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 9/19 (2002), 39-53.
- Eco, Umberto. *Gülün Adı*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: Can Yayınları, 1986.
- Elf leyle ve leyle*, nşr. Saîd Alî el-Husûsî. Mısır: Mektebetü’s-Sa’diyye, 1951.
- el-Yevm* 24. “Binsâlim Himmîş: Yaktehimü âfâke’l-‘âlemiyye min bâbi Mecnûni’l-hukm”. 26 Ağustos 2013. <https://www.alyaoum24.com/163941.html>
- Er, Rahmi. *Modern Mısır Romanı - I*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Er, Rahmi. “Modern Lübnan Romanına Genel Bir Bakış”. *Doğu Dilleri Dergisi* 5/1 (1992), 127-134.
- Er, Rahmi. “Roman (Arap Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/164. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ergin, Ali Şakir. “Mütelemmis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/190-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ermiş, Hamza. *Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- Fadl, Salâh. “Binsâlim Himmîş yervî Mu‘azzibetî”. *Mağris*. Erişim 9 Haziran 2020. <https://www.maghress.com/bayanealyaoume/829>
- Fayda, Mustafa. “Adnân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/391-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fellâk, Sa’îd el-. “İbn Seb’în: es-sûfiyyetü fî müvâceheti sultati’l-fukahâ; Hâze’l-Endelüsî nemûzecen”. *Mü’minûn bilâ hudûd*. Erişim 9 Haziran 2020. <https://www.kisa.link/NQkd>
- Fenelon, François. *Tercüme-i Telemak*. çev. Yusuf Kâmil Paşa. İstanbul: Tabhâne-i Âmire (Devlet Matbaası), 1862.
- Filiz, Şahin. “Ebu Hayyan Tevhidi ve Bilgi Felsefesi”. *Bilimname* 2003/2 (Haziran 2003), 119-131.
- Fromherz, Allen James. *İbn Haldûn Hayatı ve Dönemi*. çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Göğebakan, Turgut. *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Göğebakan, Turgut. “Tarihsel Romanda Kişiler Sorunu”. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi* 0/12 (Nisan 2012), 115-123.
- Görgün, Tahsin. “Ebü’l-Hasan İbnü’l-Cezzâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Günaltay, M. Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Gündüzöz, Soner, “Tenûhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Hâcirî, Muhammed Tâhâ. *Dirâsât ve suver min târihi 'l-hayâti 'l-edebiyye fi 'l-Mağribi 'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'n-Nehdâti'l-'Arabiyye, 1983.
- Hadrâvî, İdrîs el-. “er-Râvî ve 'l-mütecerride eş-şeklü 'l-fennî ve 'l-ma'rifetü's-sûfiyye”. *el-Kudsü 'l-'Arabî*. Erişim 8 Ağustos 2020. <https://www.alquds.co.uk/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A7%D9%88%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D8%AC%D8%B1%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%83%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%86%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9/>
- Hamdân, Abdülhamîd Sâlih & er-Rebdâvî, Mahmûd. “Ebü'l-Hasen eş-Şüşterî”. *Mevsû'atü a'lâmi 'l-'ulemâ' ve 'l-üdebâ 'i 'l-'Arab ve 'l-Müslimîn*. 1/454-455. Tunus: el-Münazzametü'l-'Arabiyye, 2007/1428.
- Hamdâvî, Cemîl. “er-Rivâyetü 'l-bikareskiyye ve cedeliyyetü't-te'sîr ve't-te'essür”. *el-Müsekkaf*. Erişim 8 Mayıs 2020. <http://www.almothaqaf.com/qadayaama/b1d/931067>
- Hamîd, el-Hamdânî. *er-Rivâyetü 'l-Mağribiyye Ru'yetü 'l-vakî 'i 'l-ictimâ'î*. ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1985.
- Harekât, İbrahim. “Fas (Kültür ve Medeniyet)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/196-199. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Harekât, İbrahim. “Mağrib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/314-318. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hasen, Mâhir. “er-Rivâ'î Binsâlim Himmîş vezîru's-sekâfeti 'l-Mağribiyyü 'l-esbak: Behastü 'an makberati İbn Haldûn fi 'l-Kâhirati ve lem ecidhâ!”. *el-Mısriyyü 'l-yevm*. Erişim 22 Kasım 2020. <https://www.almazalyoum.com/news/details/1310517>
- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed el-. *Cevâhirü 'l-belâga*. nşr.Yusuf es-Sumeylî. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Hespress. “Binsâlim Himmîş”. Erişim 7 Aralık 2020. <https://www.hespress.com/hausse/425715.html>
- Heykel, Muhammed Huseyn. *Sevratü 'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1978.
- Himmîş, Binsâlim. *el-'Allâme*. Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 1997.

- Hımmîş, Binsâlim. *el- 'Allâme*. Rabat: Matba'âtü'l-Me'ârifî'l-Cedîde, 7. Basım, 2016.
- Hımmîş, Binsâlim. *'An sîretey: İbn Battûta ve İbn Haldûn*. Doha: Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-Fünûni ve't-Türâs, 2014.
- Hımmîş, Binsâlim. *Cerhâ el-hayât*. ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezü's-Sekâfiyyü li'l-Küttâb, 2018.
- Hımmîş, Binsâlim. *Felsefetü't-târîh 'inde İbn Haldûn*. Paris: Sorbonne Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983.
- Hımmîş, Binsâlim. *Fitnetü'r-ru'ûsi ve'n-nisve*. Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2000.
- Hımmîş, Binsâlim. *el-Haldûniyye fî dav'i felsefeti't-târîh*. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2006.
- Hımmîş, Binsâlim. *Hâzel'l-Endelüsî*. Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2007.
- Hımmîş, Binsâlim. *Mecnûnü'l-hukm*. Beyrût: Dâru Riyâd er-Rayyis li'l-Kütübi ve'n-Neşr, 1990.
- Hımmîş, Binsâlim. *Mecnûnü'l-hukm*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 2012.
- Hımmîş, Binsâlim. *Mihanü'l-fetâ Zîn Şâme*. Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 1993.
- Hımmîş, Binsâlim. *Min zekerin ve Ünsâ*. Kahire, Dâru's-Şürûk, 2015.
- Hımmîş, Binsâlim. *Protaburâs Yâ Nâs*. Tanca: Dâru Şirâ', 1998.
- Hımmîş, Binsâlim. *er-Râvî ve'l-mütecerride*. Kahire: Dâru'l-Mısriyye el-Lübnâninye, 2016.
- Hımmîş, Binsâlim. *Semâsiratü's-serâb*. ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-'Arabî, 1996.
- Hımmîş, Sâlim. *et-Terâkümü's-selbî ve'l-'ilmü'n-nâfi': 'An kırâ'ati İbn Haldûn*. ed-Dâru'l-beydâ: Dâru İfrîkiye eş-Şark, 2001.
- Hımmîş, Binsâlim. *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-icâd*. ed-Dâru'l-beydâ: el-Merkezü's-Sekâfiyyü li'l-Küttâb, 2019.
- Hımmîş, Binsâlim. *Zehratü'l-Câhiliyye*. Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2003.
- Hımmîş, Binsâlim. "Hımmîş yetezekkeru...el-Habâbî nâsîh ve'l-Hatîbî fâlih ve'l-'Urvî şâmih". *Hespress*. Erişim 9 Ağustos 2020. <https://www.hespress.com/orbites/413858.html>
- Hımmich, Bensalem. *A Muslim Suicide*. çev. Roger Allen. Amerika: Syracuse University Press, 2011.

- Himmich, Bensalem. *El Loco del poder*. çev. Federico Arbos. Madrid: Libertarias Prodhufi Edición, 1996.
- Himmich, Bensalem. *Le calife de l'épouvante*. çev. Mohammed Saad Eddine El Yamani. Paris: Editions Le Serpent à Plumes, 2010.
- Himmich, Bensalem. *The Polymath*. çev. Roger Allen. Mısır: The American University in Cairo Press, 2005.
- Himmich, Bensalem. *The Theocrat*. çev. Roger Allen. Mısır: The American University in Cairo Press, 2004.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Hüveydî , el-Muğîra el-. “Fî mâ tekûlühû imra’etü a‘mâl - Binsâlim Hımmîş”. *el-Kudsü’l-‘Arabî*. Erişim 9 Haziran 2020. <https://www.kisa.link/NQqr>
- İbni Arabşah. *‘Acâibu’l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.
- İbnü’l-‘Arabî, Muhyiddin. *Şerhu Hal ‘i’n-na‘leyn*. çev. Ercan Alkan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbnü’l-Esîr. *el-Kâmil fî’t-târih*. thk. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1407/1978).
- İbn Haldûn. *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2017.
- İbn Haldûn. *Kitâbü’t-ta’rîf bi’bni Haldûn*. thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Haldûn. *Kitâbü’t-ta’rîf*. thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, 1400/1979).
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 16. Basım, 2018.
- İbn Haldûn. *Tasavvufun Mahiyeti*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü’l-a’yân*. thk. İhsan Abbas. Beyrût: Dâru Sadr, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. nşr. Muhammed Fuâd Abbûlbâkî. Dâru İhyâ’u’l-Kütübi’l-‘Arabîyye.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed er-Ruveyfi’î. *Lisânü’l-‘Arab*. nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1980.

- İbn Münkız, Ebü'l-Hâris Necmüddîn Üsâme. *Lübâbü'l-âdâb*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1407/1987.
- İpşirli, Mehmet. "el-Hıtatü'l-Makrızıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/402-404. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İşler, Emrullah. "Tarafe b. 'Abd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/14. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- İzgi, Cevat. "Bedâi'u'z-zuhûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Johnson, N. Scott. "Ocean and Pearls: Ibn Sab'in, Shushtari and the Doctrine of Absolute Unity". *Sufi: a Journal of Sufism* 25 (1995), 24-31.
- Kallek, Cengiz. "Feddan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/293-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kallek, Cengiz. "Takıyüddin İbn Kâdî Şühbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hubeyb b. 'Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-'Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-'Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karabela, Nevin & Ekşi, Feyzettin. "Arap Edebiyatı'nda Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (Aralık 2015), 185-202.
- Kâsım, Mahmûd. *el-Muğteribûn: el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mektûb bi'l-luğati'l-Fransiyye*. Gize: Vekâletü's-Sahâfetü'l-'Arabiyye, 2018.
- Kavakcı, Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1975.
- Kavas, Ahmet. "Tunus (Sömürge Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/391-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kaya, Mahmut. "Ebû Hayyân et-Tevhîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/154-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya Aitaouri, Semra . "Bir Tarihî Roman İncelemesi: Binsâlim Hummîş'in el-'Allâme Romanında İbn Haldûn". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 / 41 (Haziran 2020), 197-225 . <https://doi.org/10.17335/sakaifd.671979>

- Kennûn, Abdullah. *Ehâdîs 'ani'l-edebi'l-Mağribî el-Hadîs*. ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 4. Basım, 1984.
- Kennûn, Abdullah. *en-Nübûğu'l-Mağribî fî'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Kılıç, Ali İhsan. “Şerhu Hal'i'n-na'leyn: Hal'u'n-na'leyn Şerhi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 41 (Haziran 2019), 189-193.
- Kılıç, Mahmud Erol. “Fusûsü'l-Hikem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/230-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kılıç, Mahmud Erol. “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/251-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kılıç, Mustafa. “Fâtımî Halifesi el-Hâkim'e Karşı Ebû Rekve İsyanı ve Abbasî-Fâtımî Rekabetinin Bir Örneği Olarak Dâru'l-Hikme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (Ağustos 2008), 199-220.
- Kibâc, Muhammed İbnü'l-Abbâs. *el-Edebü'l-'Arabî fî'l-Mağribî'l-Aksâ*. Rabat: Dâru'l-Menâhil, 1929.
- Koçak, Muhsin. “Cüzaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/148-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kutluer, İlhan. “İbn Seb'in”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/306-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Külekçi, Numan. *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Basım, 2003.
- Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh es-Selmânî el-Endelüsî. *Dîvânü Lisânüddîn İbni'l-Hatîbi's-Selmânî*. thk. Muhammed Miftâh. ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1409/1989.
- Lucaks, Georg. *Roman Kuramı*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Metis Eleştiri, 2002.
- Lyamlahy, Khalid. “From Dictatorship to Self-Constitution: Historical Fiction and Aesthetics of Tyranny in Bensalem Himmich's *Le Calife de l'épouvante*”, *Fictions of African Dictatorship*. ed. Charlotte Baker & Hannah Grayson. United Kingdom: Peter Lang Publishing, 2018.
- Makrîzî, Takiyüddîn Ahmed b. Ali. *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*. thk. Muhammed Zeynhum & Medîha eş-Şerkâvâ. Gize: Mektebetü Medbûlâ, 1997.

- Mekûle. “el-Habîbü’l-evvel”. Erişim 15 Ağustos 2020. <https://maqola.org/%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%A8%D9%8A%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D9%84>
- Memleke Press. “İlli tisehhar me’a’d-dirârî yusbih fâtır”. Erişim 1 Aralık 2020. <https://www.mamlakapress.com/%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%8A-%D8%AA%D8%B3%D8%AD%D8%B1-%D9%85%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D9%8A-%D9%8A%D8%B5%D8%A8%D8%AD-%D9%81%D8%A7%D8%B7%D8%B1/>
- Mesbahı, Mohamed. “Habâbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Mevsîlî, Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali el-Müsennâ et-Temîmî el-. *Müsnedü Ebî Ya’lâ el-Mevsîlî*. thk. Hüseyin Selim Esed. Dimaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1989.
- Mevdû’, “Neşîd Hubeyb b. ‘Adî ‘inde’l-mevt” (Erişim 5 Aralık 2020). https://mawdoo3.com/%D9%86%D8%B4%D9%8A%D8%AF_%D8%AE%D8%A8%D9%8A%D8%A8_%D8%A8%D9%86_%D8%B9%D8%AF%D9%8A_%D8%B9%D9%86%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%AA
- Middle East Online (MEO). “Menhu câzeti Necîb Mahfûz li’l-Mağribiyyi Binsâlim Himmîş”. Erişim 5 Ocak 2020. <https://meo.news/en/node/343526>
- Molla Câmî, Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Nûruddîn. *Şerhu Fusûsi’l-Hikem*. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2004.
- Muhtar, Cemal. “‘Antere”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Mustafa, İbrahim vd.. *Mu‘cemü’l-vasît*. Kahire: Mektebetü’s-Şurûkü’d-Düveliyye, 4. Basım, 1425/2004.
- Mühelhil b. Rebî‘a. *Dîvânü Mühelhil*. nşr. Talâl Harb. Kahire: ed-Dâru’l-‘Alemiyye, 1413/1993.
- Mühtânî Abdülvâhid el-. “Binsâlim Himmîş yetesellemü câizete Necîb Mahfûz”. *Mağris* (19 Eylül 2009). <https://www.maghress.com/almassae/28193>
- Murâdî, Muhammed Hâdî. “Fennü’l-makâmât, en-Neş’etü ve’t-tetavvur; Dirâsetün ve tahlil”. *et-Türâsü’l-edebî* 4 (Ocak 1969), 123-134.
- Mütenebbî, Ebû’t-Tayyib el-. *Dîvânü Ebi’t-Tayyib el-Mütenebbî*. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1363/1944.
- Nazlı, Atiye. *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masallarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

- Nietzsche, Frederick. *Gezgin ile Gölgesi*. çev. İ. Zeki Eyüpoğlu. İstanbul: Oluş Yayınları, 1966.
- Onat, Hasan. “Makâlâtü’l-İslâmiyyîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Öngören, Reşat. “Ma‘rûf-i Kerhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/67-68. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Önkal, Ahmet. “Bekr b. Vâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkal, Ahmed. “Hâlid b. Sinân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/288. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. “Hâkim-biemrillâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/199-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ebû İnân el-Merînî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/169-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. “el-Bidâye ve’n-nihâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özcan, Abdülkadir. “İstabl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/203. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet Murat. “Seb‘îniyye’nin Hermetik Bir Silsilesi (mi?) - Ebu’l-Hasan eş-Şüşterî’nin el-Kasîdetü’n-Nûniyye’si Üzerine Bir Tahlil”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 38 (Haziran 2016), 1-24.
- Özgül, Metin Kayahan. “Yusuf Kâmil Paşa’nın Tercüme-i Telemak’ı”. *Erdem* 14/40 (Ocak 2002), 193-241.
- Özkan, Halit. “Vâil b. Hucr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/452. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özsoy, İsmail. “Faiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Parıld, Metin. “Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika’da Arap Dili ve Edebiyatı’na Genel Bir Bakış”. *Bilimname* 2010/1 (Mart 2010), 115-132.
- Reyyâhî, Kemâl. “et-Tahyîlî ve’l-merci’î fî rivâyeti’l-‘Allâme li Sâlim Hımmîş”. *el-Mecelletü’s-Sekâfiyyetü’l-Cezâ’iriyye*. Erişim 6 Eylül 2013. <https://thakafamag.com/?p=3569>
- Semân, Ğada. *Beyrût’ta Deniz Yok*. çev. Metin Fındıkçı. İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.

- Sakkut, Hamdi. *The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*. Cairo: The American University in Cairo Press, 2000.
- Sarıçam, Mustafa. “Emevîlerin Fâtımîlere Karşı Bir İktidar Denemesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (Nisan 1996), 309-320.
- Savran, Ahmet. “İmruülkays b. Hucr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Say, Seyfi. *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- Sehâb, İlyâs. “Zehratü'l-Câhiliyye – Himmîş el-Mağribî yü'errihu li'l-Câhiliyyeti bi-fântâzyâ's-sâhira”. *el-Kâfile*. Erişim 9 Haziran 2020. <https://qafilah.com/ar/%D8%B2%D9%87%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%A7%D9%87%D9%84%D9%8A%D8%A9/>
- Semîra, Mansûrî. *Tavzîfü't-türâs fi'r-rivâyâtî'l-meğâribiyyeti'l-cedîde*. Cezayir: Cilâlî el-Yâbis Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Seyyid, Eymen Fuâd. “Makrîzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/449. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Sheikh Zayed Book Award. “Dr. Binsâlim Himmîş”. Erişim 1 Ağustos 2019. <https://www.zayedaward.ae/ar/previous.editions/winners/Bensalem.Himmich.aspx>
- Starkey, Paul. *el-Edebü'l-'Arabî el-Hadîs*. çev. Hind Türkî es-Sedîrî. Riyâd: Mektebetü 'Ubikân, 2012.
- Suçıkar, Tarkan. *XV.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sumîlî, Hasen vd.. *er-Rivâyetü'l-Mağribiyye es'iletü'l-hadâse*. ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1996.
- Sükker, Şâdî Müclî. “Şi'ru't-tabî'ati fi'l-edebî'l-Endelüsî”. *el-Müsekkaf*. Erişim 27 Kasım 2020. <http://www.almothaqaf.com/b2/913461>
- Süyûtî, Fazl Celâlüddîn. *el-Câmi'u's-sağîr*. nşr. Abbas Ahmed Sakr & Ahmed Abdülcevâd. 21 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1994/1414, 2/384.
- Şahin, Ömer Faruk. *İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-târîh Adlı Eserinde Selçuklar ve Moğollar*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Tabîl, Muhammed Muhammed Hasen. *Tehavvülâtü'r-rivâyeti't-târîhiyye fi'l-edebi'l-'Arabî*. Gazze: Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Tâhir, Târik et-. “Min zekerin ve ünsâ, cedîd Binsâlim Hımmîş”. *Lehâ*. Erişim 8 Ağustos 2020. <https://www.kisa.link/NQq9>
- Tan, Muzaffer. “Geçmişten Günümüze Dürzîlik”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Kasım 2012), 61-82.
- Tancî, Muhammed Tâvî. *el-Vâfî bi'l-edebi'l- 'Arabî fi'l-Mağribi'l-Aksâ*. 3 Cilt. ed-Dâru'l-beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1982.
- Tâyb, Fâtîha et-. “et-Tahyîlü't-târîhî fi'r-rivâyeti'l-Mağribiyye...Binsâlim Hımmîş”. Erişim 25 Kasım 2020. <https://www.almothaqaf.com/qadaya2009/8204.html>
- Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 5. Basım, 2018.
- Tekindağ, Şehabeddin. “Berkuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/511-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Terzioğlu, Arslan. “Bîmâristân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tomar, Cengiz & el-Ubûdî, Câsim. “Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/74-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Tomar, Cengiz. “Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 16 (Temmuz 2006), 1-26.
- Tomar, Cengiz. “Sittülmülk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tomar, Cengiz. “Şemseddin Sehâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/313-316. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tural, Sadık. *Tarihî Roman Geleneği veya Cezmi, Doğumunun 150. Yılında Namık Kemal*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1993.
- Tülücü, Süleyman. “Şenferâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tülücü, Süleyman. “Züheyr b. Ebû Sül mâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. “Hankah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “İbn Haldûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Uludağ, Süleyman. *İbn Haldûn Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. Ankara: Harf Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “İbn Haldûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ulutürk, Veli. “Binbir Gece”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uzun, Mustafa İsmet. “İktibas (Türkiye Edebiyatı)”. 22/52-54. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Enes b. Nadr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/235-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vezzânî, Hasen. *el-Edebü’l-Mağribiyyü’l-Hadîs 1929-1999*. ed-Dâru’l-beydâ: Dâru’s-Sekâfe, 2002.
- Vitâr, Muhammed Riyâd. *Tavzîfü’t-türâs fî’r-rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsıra*. Dımaşk: İttihâdü Küttâbi’l-‘Arab, 2002.
- Yaman, Ahmet. “Zihâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Livâta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/198-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Yılmaz, İbrahim. “Amin Maalouf’un Tarihî Romanları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34 (2007), 79-97.
- Yuvalı, Abdülkadir. “Şehâbeddin İbn Arabşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/314-315. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yüksel, Musa Şamil. “Arap Kaynaklarında Timur”. *Bilig* 31 (Aralık 2014), 85-126.
- Yüksel, Musa Şamil. “Arap Kaynaklarında Timur ve Din”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/1 (Temmuz 2008), 244-246.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh el-Huseyn İbn Ahmed. *Şerhu’l-Mu‘allakâti’s-Seb‘a*. Kahire: ed-Dâru’l-‘Âlemiyye, 1993.
- Zübeydî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*. nşr. M. Ebü’l-Fazl. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1373/1954.

EK

EK 1: Binsâlim Hımmîş'in Portresi

Sheikh Zâyed Book Award, “Dr. Binsâlim Hımmîş” (Erişim 8 Ağustos 2020).